

POLONA GANTAR
STALNE BESEDNE ZVEZE V SLOVENŠČINI
KORPUSNI PRISTOP

LINGUA SLOVENICA

**STALNE BESEDNE ZVEZE
V SLOVENŠČINI
KORPUSNI PRISTOP**

POLONA GANTAR

LJUBLJANA 2007

Zbirka: Lingua Slovenica 3
Urednica zbirke: Helena Dobrovoljc

Polona Gantar
STALNE BESEDNE ZVEZE V SLOVENŠČINI
Korpusni pristop

Recenzenta: Erika Kržišnik, Vojko Gorjanc

Oblikovanje: Milojka Žalik Huzjan

Izdal: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU
Zanj: Varja Cvetko Orešnik
Založila: Založba ZRC, ZRC SAZU
Zanjo: Oto Luthar
Glavni urednik: Vojislav Likar

Tisk: Collegium graphicum d.o.o., Ljubljana

Izid publikacije je podprla
Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

811.163.6'373.7
811.163.6'374

GANTAR, Polona

Stalne besedne zveze v slovenščini : korpusni pristop / Polona
Gantar. - Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2007. - (Zbirka
Lingua Slovenica ; 3)

ISBN 978-961-254-036-4
236644608

© 2007, ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Založba ZRC
Vse pravice pridržane. Noben del te izdaje ne sme biti reproduciran, shranjen ali prepisan v
kateri koli obliki oz. na kateri koli način, bodisi elektronsko, mehansko, s fotokopiranjem,
snemanjem ali kako drugače, brez predhodnega pisnega dovoljenja lastnikov avtorskih pravic
(copyrighta).

Digitalna verzija (pdf) je pod pogoji licence CC BY-NC-ND 4.0 prosto dostopna:
<https://doi.org/10.3986/9789612540364>

VSEBINA

Predgovor.....	9
----------------	---

I

Korpusni pristop v leksikologiji in frazeologiji

Uvod: Korpus – jezikovni vir in metodologija	15
--	----

1	Možnosti jezikoslovne izrabe korpusnih podatkov	19
1.1	Empirična analiza dejanskega jezikovnega stanja	20
1.2	Razmerje med sistemsko možnim in uresničenim.....	21
1.3	Količina jezikovnih podatkov.....	22
1.4	Izraba računalniških orodij – avtomatizacija in racionalizacija postopkov	23
1.5	Premik od besede k večbesedni enoti.....	24
1.6	Razmerje med obliko in pomenom besede	25
2	Korpusa FIDA in FidaPLUS	27
2.1	Korpusni podatki	28
2.1.1	Korpusni metapodatki	29
2.1.2	Jezikovni podatki in njihova interpretacija.....	32
2.2	Jezikoslovna označenost.....	33
2.3	Orodja za analizo korpusa	34
3	Postopki korpusne analize	37
3.1	Beseda kot pojavnica, različnica in lema	38
3.2	Besedni niz, besedna zveza in kolokacija.....	40
3.3	Statistične analize	44
3.3.1	Absolutne statistične vrednosti	44

3.3.2 Vzajemne vrednosti.....	46
3.3.3 Variantnost konkordančnega jedra	49
3.3.4 Pomenska analiza	51

II

Mesto večbesednih leksikalnih enot v slovenskem leksikalnem fondu

Uvod: Teoretična in terminološka izhodišča.....	57
1 Leksikologija	58
1.1 Leksikalna enota	59
1.1.1 Beseda.....	60
1.1.2 Prosta in stalna besedna zveza	61
1.1.3 Kolokacija	66
2 Frazeologija	72
2.1 Frazeološka enota.....	76
2.1.1 Frazem.....	77
2.1.2 Idiom	78
2.2 Temeljni frazeološki pojmi.....	79
2.2.1 Zgradba FE.....	80
2.2.1.1 Eno- in večbesednost	80
2.2.1.2 Leksikalizacija in ustaljenost	82
2.2.1.2.1 Glagolske zveze.....	84
2.2.1.2.1.1 Zveze glagola in predloga	86
2.2.1.2.1.2 Zveze glagola in zaimka.....	89
2.2.1.2.2 Posebne zveze	91
2.2.1.3 Poenobesedenje	96
2.2.1.4 Variantnost.....	98
2.2.2 Skladenjska vloga FE	103
2.2.2.1 Stavčnost in nestavčnost FE.....	105
2.2.2.1.1 »Nepravi« glagolski frazemi	105
2.2.2.1.2 FE z besedilno zgradbo	112
2.2.2.1.2.1 Pregovori in reki	112
2.2.2.1.2.2 Pragmatične FE.....	114
2.2.2.2 Večfunkcijskost FE	115

2.2.2.3 Pretvorbenost	122
2.2.2.3.1 Členske pretvorbe.....	123
2.2.2.3.2 Celovite pretvorbe	125
2.2.2.3.2.1 Potrpnjenje	127
2.2.2.3.2.2 Pooziraljenje.....	130
2.2.2.3.2.3 Posamostaljenje	131
2.2.3 Pomen FE.....	133
2.2.3.1 Idiomaticnost.....	134
2.2.3.2 Ekspresivnost.....	138
2.2.3.3 Besedilni in situacijski kontekst	141

III

Vloga korpusov pri prepoznavanju in analizi večbesednih leksikalnih enot

Uvod: beseda in njeno besedilno okolje; leksikalno-gramatična izhodišča.....	151
1 Beseda kot sestavina večbesedne leksikalne enote.....	154
1.1 Statistična opredelitev besede	155
1.2 Skladenjska opredelitev besede	160
1.3 Besedni pomen	162
2 Besedna zveza kot strukturni in pomenski organizator večbesedne leksikalne enote.....	173
2.1 Prepoznavanje fraznih jeder.....	174
2.2 Statistična opredelitev fraznih jeder	178
2.3 Skladenjska zgradba fraznih jeder	182
2.3.1 Frazna jedra s predmetnopomenskimi sestavinami ...	186
2.3.2 Frazna jedra s slovničnopomenskimi sestavinami.....	191
2.4 Pomenska opredelitev fraznega jedra	195
3 Večbesedna leksikalna enota	200
3.1 Prepoznavanje večbesednih leksikalnih enot	200
3.1.1 Skladenjska in pomenska opredelitev kolokatorjev ...	201
3.1.2 Obseg kolokatne paradigme	205

3.2 Statistična opredelitev večbesednih leksikalnih enot.....	211
3.3 Skladenjske lastnosti večbesednih leksikalnih enot.....	213
3.3.1 Stavčnočlenska vloga večbesednih leksikalnih enot ...	213
3.3.2 Besedilna vloga večbesednih leksikalnih enot.....	220
3.4 Pomenske lastnosti večbesednih leksikalnih enot	228
3.4.1 Variantnost	229
3.4.1.1 Leksikalne variante.....	230
3.4.1.1.1 Predmetnopomenske leksikalne variante..	231
3.4.1.1.2 Slovníčnopomenske variante.....	235
3.4.1.2 (So)besedilne variante	236
3.4.1.2.1 Pretvorbene omejitve večbesednih	
leksikalnih enot	237
3.4.1.2.2 Prenovitve.....	241
3.4.2 Dobesedni in frazeološki pomen	244
3.4.3 Večpomenskost	248
Sklep	252
Povzetek.....	254
Literatura	264
Stvarno kazalo	275

Predgovor

I

Knjiga Stalne besedne zveze v slovenščini, ki se teme loteva z vidika korpusnega pristopa, temelji na avtoričini disertaciji Frazem in njegovo besedilno okolje, knjižna izdaja in z njo povezana predelava pa je bila narejena z namenom zainteresiranim bralcem, zlasti leksikologom in vsem, ki jih zanima večbesedna slovenska leksika, predstaviti:*

- *pristope k obravnavanju večbesednih leksikalnih enot in znotraj tega frazeologije s poudarkom na slovenističnem jezikoslovju in teorijah, ki so nanj vplivale, ter terminologijo, ki se je pri tem uveljavila;*
- *postopke za prepoznavanje večbesednih leksikalnih enot na podlagi elektronskega besedilnega korpusa;*
- *načela besednega povezovanja in lastnosti ugotovljenih večbesednih leksikalnih enot, kot se kažejo v dejanski besedilni rabi.*

S prihodom korpusnega jezikoslovja ob koncu 90. let v slovenski prostor, ki je prinesel 100-milijonski referenčni korpus FIDA tudi slovenskemu jeziku, je s prvimi leksikološkimi analizami, ki so nastale na njegovi podlagi, prišla v vsej svoji razsežnosti do izraza tudi problematika večbesednih leksikalnih enot, in to ne samo frazeoloških, pač pa načela besedne povezovalnosti in z njimi povezane pomenske lastnosti na sploh. Korpusni pogled na leksikološko problematiko je v marsičem preobrnil tradicionalne poglede na obravnavanje leksikalnega fonda jezika. Zaradi velike količine podatkov o dejanski jezikovni rabi so prišle na površje lastnosti, ki jih tradicionalna leksikologija in posledično leksikografija nista zaznali. Pri funkcijskih in slovničnih besedah je postala očitna njihova sobesedilna odvisnost tako glede funkcije kot tudi na ravni pomenskih interpretacij.

* Mentorica prof. dr. Ada Vidovič Muha (2004).

Analiza konkordančnih nizov je jasno pokazala na sočasno vlogo povezovalnih in izbirnih procesov v postopku poimenovanja predmetnosti in pri ustvarjanju pomenske kohezije besedila. Postalo je jasno, da so leksikalne enote na več subtilnih načinov vpete v besedilo in da jih zato ni mogoče obravnavati ločeno.

Kadar govorimo o večbesednih leksikalnih enotah, se navadno gibljemo znotraj metaforičnih in s pomenskimi prenosi definiranih besednih zvez, kot so frazemi in idiomi, medtem ko neidiomatične večbesedne enote niso bile deležne posebnega zanimanja, zlasti tudi ne z vidika ustreznega slovarskega opisa. Neposredno je to razvidno iz SSKJ, ki prinaša vsega skupaj le 149 besednozveznih iztočnic, zlasti citatnih tipa alfa romeo, call girl, snack bar ipd., vse druge stalne besedne zveze pa obravnava na različnih mestih geselskega članka. V nasprotju s tem je temeljno izhodišče obravnavanja večbesedne problematike v pričujoči knjigi vezano na hkratno upoštevanje sintagmatskih in paradigmatičnih povezovalnih lastnosti besed. Različni vidiki besedne povezovalnosti, ki se odkrivajo v korpusnem okolju, postavljajo v izhodišče besedo in ugotavljajo lastnosti, kot se kažejo v odnosu do drugih besed v njenem besedilnem okolju. Pri tem sta pomen in vloga zvez različno porazdeljena med posamezne sestavine, teh povezav pa ni mogoče vedno nedvoumno opredeliti. Take kombinacije besed imajo v besedilu različne poimenovalne in funkcijske zadolžitve, naš namen pa je prepoznati objektivne in izmerljive lastnosti, ki omogočajo znotraj tipičnih vzorcev prepoznati tiste večbesedne enote, ki izražajo samostojno leksikalno vlogo. V tem smislu širimo tudi predmet zanimanja z ožje frazeološke na širšo besednozvezno in skladijsko problematiko.

Izrazi, s katerimi se bomo najpogosteje srečevali, so večbesedna leksikalna enota, stalna besedna zveza (SBZ) in frazeološka enota (FE). Čeprav se bomo v prvem delu podrobneje posvetili razumevanju posameznih pojmov, se zdi že na tem mestu smiselno pojasniti osnovne izraze in razmerja med njimi. Stalna besedna zveza, kot jo v večji meri razume tudi slovenistično jezikoslovje, zastopa tiste večbesedne leksikalne enote, ki v svoji pomenski zgradbi ne izkazujejo očitnih pomenskih prenosov, kar pomeni, da je njihov pomen mogoče razbrati iz pomena sestavin, so torej pomensko prozorne/neidiomatične, in hkrati v besedilu ne izražajo opazne ekspresivne vloge. Znotraj tega predstavljajo frazeološke enote podmnožico večbesednih leksikalnih enot, in sicer tiste, za katere velja, da njihovega pomena ni mogoče predvideti neposredno iz pomenov sestavin in da je hkrati njihova

raba v besedilu tako ali drugače zaznamovana. Ker si frazeologija prizadeva zagotoviti in ohraniti prepoznavno in trdno mesto znotraj jezikoslovnih ved, obstaja med frazeološkimi enotami kar nekaj podtipov, njihova identifikacija pa temelji na prepoznavanju stopnje ustaljenosti in pomenske neprozornosti, pretvorbenih sposobnosti in stalne besedilne funkcije. Izhajajoč iz slovenistične tradicije smo zato posebej izpostavili frazeme kot strukturno trdne zveze, katerih pomen je posredno (metafora, metonimija) izpeljiv iz sestavnih delov, in idiome, ki obsegajo pomensko in zgradbeno popolnoma samostojne in od sestavin neodvisne celote.

II

Večbesedne leksikalne enote predstavljamo v treh razmeroma ločenih in hkrati povezanih tematskih sklopih. V prvem pojasnimo temeljna načela korpusnega jezikoslovja in se osredotočimo na tiste metodološke prijeme, ki se večbesedne problematike lotevajo z leksikalnogramatičnega vidika. V tem delu predstavimo tudi lastnosti korpusov FIDA in FidaPLUS, ki predstavljata našo gradivno osnovo, postopke korpusne analize ter orodja, ki so se pri tem pokazala kot najbolj učinkovita. Drugi del je namenjen umestitvi problematike večbesednih leksikalnih enot v slovenski leksikalni fond, pri čemer želimo vzpostaviti pojmovno in terminološko razmerje med leksikologijo in frazeologijo ter pojasniti temeljne pojme, ki so relevantni za obe področji tudi z vidika slovarske teorije. Posamezne probleme, vezane na strukturne, pomenske in skladienske lastnosti večbesednih leksikalnih enot, preverjamo tudi v korpusnem okolju. Tretji del je namenjen predstavitvi postopkov prepoznavanja večbesednih leksikalnih enot na podlagi korpusa ter postavljanju objektivnih in v kar največji meri izmerljivih meril za ločevanje prostih in stalnih besednih zvez. Postopno ubesediljenje besed, ugotovljenih fraznih jeder in SBZ odkriva na podlagi korpusnih podatkov tudi njihove besedilne lastnosti, kot so tipični skladienski vzorci, v katere vstopajo, skladienska razmerja, ki se pri tem ustvarjajo, variantne sestavine, pretvorbeni in prenovitveni potencial ter pomenske lastnosti.

III

Temeljni del raziskave, ki jo prinaša pričujoča knjiga, je nastajal v času doktorskega študija ob kritičnih in hkrati konstruktivnih pripombah mentorice prof. dr. Ade Vidovič Muha, za kar se ji iskreno zahvaljujem. Za povabilo v korpusno jezikoslovje, ki je v marsičem zamajalo moj sistema-

tični pogled na jezik, gre zahvala dr. Vojku Gorjancu, za praktično delo s korpusi in slovarskimi aplikacijami pa Simonu Kreku. V pogovorih s kolegi jezikoslovci in frazeologi, zlasti s prof. dr. Eriko Kržišnik, dr. Natašo Jakop in dr. Andrejo Žele, so se mi odpirala nova vprašanja in izzivi, na katere je bilo treba odgovoriti in brez katerih bi umanjkal velik del besedila – vsem še enkrat hvala. Ne nazadnje gre zahvala urednici dr. Heleni Dobrovoljc za skrbno branje in za vse male in velike nadloge v zvezi z izdajo knjige, ki jih je prostovoljno prevzela nase.

V Ljubljani, septembra 2007

I

KORPUSNI PRISTOP
V LEKSIKOLOGIJI IN FRAZEOLOGIJI

UVOD: KORPUS – JEZIKOVNI VIR IN METODOLOGIJA

Čeprav začetke dela s korpusi, kot jih poznamo in razumemo danes, postavljamo v 60. leta prejšnjega stoletja, imajo jezikoslovne raziskave, ki temeljijo na realnih jezikovnih podatkih, bistveno daljšo tradicijo. V svojem terminološkem razvoju je izraz *korpus* označeval različne zbirke jezikovnih podatkov, ki so bili zbrani za namene znanstvenega raziskovanja; ti podatki so predstavljali osnovno gradivo vsakega znanstvenega jezikovnega opisa, ki je temeljil na empirično zasnovani raziskavi. O tovrstnih raziskavah jezika je mogoče govoriti že v zvezi s postbloomfieldsko jezikoslovno smerjo (zlasti v 40. in 50. letih 20. stoletja), ki je pomembno vplivala na takratni strukturalistični in deskriptivistični pogled na jezik. Zanj je bilo pomembno naslednje izhodišče: *če želimo o jezikoslovju govoriti kot o znanosti, potem morajo biti raziskave omejene izključno na to, kar je mogoče v jeziku opazovati* (Leonard Bloomfield, *Language*: 1933). To izhodišče se je sredi 60. let med jezikoslovci, ki niso pristajali na intuitivno zasnovane raziskave, kot so se uveljavile v okviru generativne slovnice, še podkrepilo z mnenjem, da je lahko znanstveno utemeljena le taka raziskava jezika, ki temelji na veliki količini realnih jezikovnih podatkov, ki morajo biti za namene raziskave načrtno zbrani.

Nekje od 60. let dalje – mejnik računalniško berljive besedilne zbirke predstavlja korpus Brown z milijonom besed, ki je bil oblikovan kot knjižni vzorec tiskane ameriške angleščine, uporabljal pa naj bi se s pomočjo digitalnih računalnikov – se o korpusu govori kot o elektronski besedilni zbirki (Malmkjær 1996 (1991): 73), ki je hkrati enovita, strukturirana in standardno označena glede na namen raziskave (Meyer in Mackintosh 1996: 266).

Poleg računalniške berljivosti, ki temelji na standardnem in enovitem elektronskem zapisu in omogoča poljubne iskalne naloge, imajo

sodobni besedilni korpusi natančno določeno notranjo zgradbo, kar pomeni, da so v korpus vključena besedila ali njihovi deli izbrani glede na namen, za katerega je korpus grajen, ter urejeni po eksplicitnih jezikoslovnih merilih. Poleg enotnega zapisa – ti so v veliki meri standardizirani, kar omogoča tipologizacijo korpusov in njihovo vrednotenje – zahteva gradnja korpusov premislek o tem, kako ločiti podatke o besedilu samem in jezikovne podatke. Korpusi, namenjeni jezikoslovnim analizam, so hkrati tudi standardno označeni: posameznim korpusnim enotam so pripisane različne strukturne (v postopku tokenizacije in segmentacije) in jezikoslovne oznake (v postopku lematizacije, oblikovno-skladenjskega, skladenjskega, pomenskega in drugih vrst označevanja).

Korpusno jezikoslovje se je v zadnjih 25 letih oblikovalo v samostojno raziskovalno področje, glede na metode in pristope, ki jih je uveljavilo, pa je največ novega prispevalo

- na področju *jezikovnega opisa*, kjer se v nasprotju z jezikovnim predpisom, ki določa, kaj je in kaj ni pravilna slovnična raba ali zveza, teži k jezikovnemu opisu, ki ga zanima predvsem to, kako jezik dejansko uporabljamo, in ne, kako bi ga morali (pravilno) uporabljati;
- na področju *slovaropisja*, kjer na podlagi aktualnih besedil nastajajo opisi realnega jezika, ki ne podlegajo individualni introspekciji in posledično individualnim normativnim vrednotenjem jezika (Gorjanc 2005: 97), hkrati pa se razvijajo nova načela opisovanja leksikalnih enot in njihovo prepoznavanje v besedilu; prišlo je do opazne razširitve predmetnega področja, zlasti z vključevanjem obsežnejših jezikovnih enot (kolokacij, fraz, segmentov) v slovarje;
- na področju *učenja tujih jezikov*, kjer se na podlagi korpusnega gradiva in v ta namen opravljenih raziskav (prim. Lewis idr. 2000: 8), v ospredje postavlja dejstvo, da je t. i. mentalni leksikon govorca, v katerem je shranjeno znanje o besedah, zvezah in idiomih konkretnega jezika, večji, kot se je do sedaj mislilo; da predstavljajo v njem že izdelani kosi jezika obsežnejši del, kot se je sprva zdelo, in da resnično razumevanje in poznavanje besede za njeno naravno funkcionalno rabo vključuje tudi poznavanje njene slovnice – tj. vzorcev, v katerih se navadno uporablja;²¹

²¹ Do tega spoznanja so avtorji v seriji slovarjev COBUILD, namenjenih učenju an-

- na področju *prevodoslovja*, kjer so se z oblikovanjem vzporednih korpusov omogočile različne kontrastivne študije, ki s pomočjo korpusnih orodij odkrivajo prevodno ustreznost, prekrivne in različne skladenjske zveze, žanrske variante ter strategije prevajanja;
- na področju razvoja *jezikovnih tehnologij*, kjer se razvijajo specializirana orodja za delo s korpusi, zlasti črkovalniki, slovnični pregledovalniki in konkordančniki, orodja za hranjenje podatkov in njihovo izmenjavo, za izdelavo elektronskih podatkovnih zbirk in slovarjev, sinteze in analize govora, podatkovnih zbirk za induktivno učenje, strojno prevajanje itd.

Zaradi večje verodostojnosti podatkov, njihove velike količine in možnosti avtomatiziranja analitičnih postopkov so postali elektronski besedilni korpusi nepogrešljiv vir tudi za stilistične, socio- in psiholingvistične ter kulturološke raziskave. Ker pomeni korpusno jezikoslovje s pritegnitvijo računalniške tehnologije poudarek na sinhronih raziskavah jezika, so se korpusni jezikoslovci že od samega začetka usmerjali tudi v področje uporabnosti, v izdelavo jezikovnih in slovarskih priročnikov in se potrjevali v stiku z uporabniki jezikovnega znanja (Gorjanc 2005: 24).

Ko pri prepoznavanju in analizi večbesednih leksikalnih enot govorimo o korpusnem pristopu, je pomembno poudariti, da se odločamo za metodologijo, ki na eni strani omogoča potrjevanje obstoječih teorij – gre za t. i. *delni korpusni pristop* (Tognini-Bonelli 2001: 12), na drugi strani pa velika količina avtentičnega gradiva in uporaba računalnika za avtomatizacijo postopkov in opravljanje analiz omogoča kompleksnejši vpogled v jezik ali določen jezikovni pojav, s tem pa tudi možnost preureditve meril ali lastnosti, ki so zanj bistvene. V izhodišču se torej ne odrekamo spoznanjem različnih jezikoslovnih študij, vezanih na besednozvezno tematiko, kot tudi ne ugotovitvam slovenskih frazeoloških, leksikalnih in skladenjskih raziskav, pač pa želimo v razmerju do tradicionalnih pristopov:

- postaviti preučevanje izoliranih jezikovnih elementov, npr. zgolj

gleščine kot tujega jezika, prišli z ugotovitvijo, da iztrganost slovarske razlage iz sobesedila, v katerem iztočnica v vsakdanjih realnih komunikacijskih situacijah obstaja, ne ponudi uporabnikom zadovoljivih informacij, na podlagi katerih bi besede tvorno vključevali v komunikacijski proces in ga hkrati sooblikovali.

idiomatičnih, in njihove opise v kontekst celotne leksikalne problematike, pri čemer je točka zrenja s posamezne ravnine, npr. pomenške, skladijske ali leksikalne, prestavljena v (so)besedilo, kjer je mogoče enakovredno in v medsebojni odvisnosti opazovati skladijsko vlogo, pomen in izrazno podobo besede in večbesednih leksikalnih enot;

- izhajati iz tipičnih in predvsem dejanskih lastnosti večbesednih leksikalnih enot, s čimer se želimo izogniti polnjenju teoretičnih in sistemsko predvidljivih vzorcev s primeri, ki tem modelom ustrezajo;
- posvetiti se tistim segmentom leksikalne problematike, ki do sedaj, zlasti z vidika slovarskih aplikacij, niso ponudili zadovoljivih informacij. Zaradi svoje izrazito sobesedilne vloge, večfunkcijskosti in pogostosti je tradicionalna leksikografija odpovedala predvsem pri funkcijskih in slovničnopomenskih besedah, saj je šele računalniška obdelava in hkratni prikaz različnih sobesedilnih rab omogočil vpogled v celovitejšo podobo njihove razvrstitve.

V nadaljevanju bomo izpostavili možnosti jezikoslovne izrabe korpusnih podatkov na področju večbesednih leksikalnih enot. Predstavili bomo vidike njihovega preučevanja v predkorpusnem obdobju in jih soočili s postopki, ki jih predvideva korpusna metodologija. Glede na to, da predstavljata temeljno gradivo raziskave korpus FIDA in njegov naslednik FidaPLUS, si bomo ogledali njune osnovne značilnosti ter predstavili postopke korpusne analize in pridobivanja jezikovnih podatkov, vezanih na večbesedne leksikalne enote, kot nam jih omogoča konkordančnik ASP32.²²

²² Orodja za analizo obeh korpusov je razvilo podjetje Amebis. Konkordančnik, ki ga označuje kratica ASP32 (Amebisovo skladišče podatkov), pa je uporabljen tudi pri elektronskih različicah SSKJ in SP (2003).

1

MOŽNOSTI JEZIKOSLOVNE IZRABE KORPUSNIH PODATKOV

Izraba korpusov oziroma v njem shranjenih jezikovnih podatkov je lahko prišla do izraza predvsem na tistih jezikoslovnih področjih, ki postavljajo v ospredje besedilo in temeljijo na interpretaciji realnega jezikovnega gradiva. Če si izposodimo besede Wolfganga Teuberta, za korpusno jezikoslovje velja, da z izhodišči v strukturalizmu Firthove usmeritve vztraja pri tem, da se predmet jezika na dokazljiv način manifestira samo v besedilih in da nam od jezika ločena kognacija ali formalne izpeljave ne morejo osvetliti bistva naravnega jezika. Kot pravi, so naravni jeziki na enak način zaznamovani z analogijo kot z anomalijo. Iskanje univerzalnih struktur slovnice in leksikona pod vplivom generativne slovnice in kognitivne semantike pa ne more zadostiti omenjenima vidikoma. V nasprotju s tem korpusno jezikoslovje prej soglaša s pomenskim konceptom evropskega strukturalizma Ferdinanda de Saussurja v smislu, da je pomen neločljivo povezan z izrazom, tj. z besedo, frazo in besedilom, in tako usmerja zanimanje na vzorce in na pomensko kohezijo, ki se ustvarja v razponu med posamezno besedo in stavčno zgradbo, definirano s skladenjskimi pravili – torej na pojave, v katerih se še posebej očitno kaže vloga, ki jo ima kontekst za pomen (Teubert 1999: 298–300). Posebej izrazita vprašanja na ravni analize korpusa so se tako razumljivo oblikovala okoli pojma leksikalna enota kot pomenonosnega elementa jezika. S tem, ko je korpus omogočil sobesedilni vpogled v jezik, pa je tudi dokončno zabilisal meje med slovnico, kot tistim delom jezika, ki vsebuje pravila za kombiniranje manjših v večje leksikalne enote, in leksikalnimi enotami samimi, tj. leksikonom, besediščem oziroma leksikalnim fondom jezika.

Spoznanja o tem, kaj je leksikalna enota, od nekdaj zanimajo leksikografe, saj obstaja tesna povezava med leksikalno enoto in slovarsko iztočnico. Leksikograf, ki izhaja iz velike količine podatkov, pa je

primoran v marsičem spremeniti in relativizirati obstoječe slovnične kategorije, pogled na slovarsko enoto in njen slovarski opis. Korpus je namreč s tem, ko je usmeril pozornost na očitno prevladujoče lastnosti skladenjsko-pomenskih vzorcev, pokazal, da tradicionalni leksikografski postopki in kategorije ne zadoščajo več, da zapleten slovarski metajezik in analitično zasnovane nestavčne slovarske razlage pogosto puščajo uporabnika brez ustrezne in pričakovane informacije. Postalo je očitno, da narava besedila ni slepo slediti jasnim in dokončnim pravilom, pač pa v veliki meri izrabljati jezikovno prožnost in inovativnost (Sinclair 1987c; 1991: 6). Leksikografska izraba korpusnih podatkov tako še posebej izpostavlja problematiko besednih zvez, poudarja vlogo (so)besedila in relativizira okamenelost skladenjske vloge. Izraba korpusa v gradivnem in metodološkem smislu omogoča leksikografu več fleksibilnosti pri oblikovanju zasnove slovarja, ki upošteva v prvi vrsti uporabnika (Krek 1999). V slovenskem okolju bi to pomenilo premik od izrazito akademskega slovarskega opisa, kot se je uveljavil v SSKJ, k opisu, ki kompleksne slovarske podatke ponuja na uporabniku prijaznejši način in se osredotoča na tiste, ki so za uporabnika dejansko zanimivi. Mogoče je reči, da je korpusni pristop v preučevanju leksikologije in znotraj tega večbesednih leksikalnih enot ter pri prenosu spoznanj v leksikografsko prakso lahko učinkovit predvsem zato, ker omogoča jezikovni opis, ki temelji na analogiji pojavov in tako odkriva njihovo celotno identiteto. Izloča torej lastnosti, ki so za večbesedne leksikalne enote tipične, medtem ko podatki, ki kažejo na posebno in individualno, opozarjajo v prvi vrsti na kreativne zmožnosti jezika, in jih zato ni mogoče merodajno uporabiti za analizo (večbesednih) leksikalnih enot v celoti (Čermák 2001: 4).

1.1 EMPIRIČNA ANALIZA DEJANSKEGA JEZIKOVNEGA STANJA

Raziskovanje jezika oziroma njegovega segmenta naj bi temeljilo na konkretnem gradivu, ki glede na namen in izhodišča odraža njegovo dejansko stanje v prostoru in času. Posameznikove zmožnosti posredovanja jezikovnega vedenja so namreč omejene in za preučevanje celotne podobe jezika nezanesljive. Posameznik kot jezikovni uporabnik ali kot

raziskovalec preprosto ne zmore razlikovati med neskončnimi možnostmi jezikovnega vzorčenja, upoštevati vseh psiholoških situacij in govornih položajev. Dejanska jezikovna raba torej nima dosti skupnega s tem, česa se posameznik zaveda o jeziku, saj lahko podaja predvsem svoje predstave in ne dejanskega stanja (Stabej 1999). Šele pojav računalnikov, oblikovanje metod zbiranja besedil ter gradnja korpusov so omogočili pridobivanje velike količine jezikovnih podatkov za sodobne jezikoslovne študije. Korpusni pristop zato pomeni spoznavanje jezika v njegovih izpričanih uresničitvah, v realnih besedilih. Kadar koli namreč izhajamo iz že določenih izraznih, pomenskih ali kakih drugih lastnosti jezikovnih elementov, kot so denimo zakodirane v slovarjih, se moramo zavedati, da smo kot legitimno izhodišče uporabili dejstva, ki so nastala na podlagi specifično oblikovanih gradivnih zbirk, največkrat v preteklem časovnem obdobju in z njemu lastnimi zgodovinskimi, družbenimi in kulturološkimi pečati. Sodobna analiza jezikovne rabe namreč ne more več temeljiti na intuiciji, na jezikovni kompetenci enega govorca ali na minimalnem besedilnem gradivu, ampak ji njeno relevantnost zagotavlja prav empirična analiza velike količine avtentičnih besedil (Biber, Conrad, Reppen 1998: 9–10). Tudi ne moremo spregledati dejstva, da se jezikovni priročniki, zlasti slovarji in pravopisi, vse bolj uporabljajo za ustvarjanje in preverjanje jezikovne produkcije, zato je za opis sodobnega, dejanskega jezika opuščanje neživih izraznih možnosti prav tako pomembno kot ugotavljanje novih.

1.2 RAZMERJE MED SISTEMSKO MOŽNIM IN URESNIČENIM

Jezikoslovec se je na podlagi jezikovnih podatkov, ki mu jih kaže korpus, prisiljen soočiti z razliko, ki nastaja med dejanskimi uresničitvami in možnostmi, ki jih omogoča jezikovni sistem. Čeprav lahko obstoječe jezikoslovne teorije s pomočjo korpusnih podatkov podkrepijo svoja spoznanja, je prihodnost korpusne metodologije v odkrivanju novih poti v jezikoslovju in uveljavljanju korpusov kot samostojnih raziskovalnih izhodišč. Naloga korpusnega jezikoslovca je zato predvsem pojasniti dokaze in se ne osredotočati na iskanje potrditev danih zakonitosti. Verjetno ni naključje, da sta se gradnja korpusov, zlasti v smislu

zajemanja čim večje jezikovne variantnosti, kot tudi razvoj orodij za delo s korpusi sooblikovala in izpopolnjevala skozi slovarske projekte, ki so hoteli zagotoviti čim večjo realnost jezikovnih podatkov, v prvi vrsti z izbiro geselskih besed in njihovih oblik, ki so opazno zastopane v dejanski rabi. Ponovno je bilo treba premisliti upravičenost vključevanja oblik, ki so zgolj odraz tvorbenih možnosti jezika in nimajo potrditve v dejanskih besedilih (Krek 1999: 8). Slovarji, ki nastajajo na podlagi korpusa, lahko z večjo zanesljivostjo zajemajo aktualne pomene leksikalnih enot, ugotavljajo njihovo dejansko pogostost ter zanemarjajo enkratne ali zastarele rabe. Povsem nove razsežnosti v smislu realne jezikovne podobe so s korpusi dobili zgledi rabe: če namreč sprejmemo zahteve po koherenci in sporočanjski učinkovitosti besedila, izhajamo iz dejstva, da se besedilo oblikuje na več zelo prefinjenih načinov, ki se jim z umetnim in slovnično ustreznim zgledom sicer lahko približamo, vendar pa z njimi občutljivosti in pomembnosti sobesedila ne moremo nadomestiti (Sinclair 1991: 39).

1.3 KOLIČINA JEZIKOVNIH PODATKOV

Pomembna prednost, ki jo korpusni pristop vnaša v jezikoslovje in posledično v leksikografijo, je količina jezikovnih podatkov, ki so jezikoslovcu/leksikografu na voljo. Poleg avtentičnosti v korpus zajetih besedil je prav velikost korpusa in njegovih komponent ena bistvenih lastnosti, ki zagotavljajo reprezentativnost jezikovnih podatkov. Velikost korpusa je sama na sebi sicer relativen pojem; čeprav načeloma velja, »več je bolje« (Sinclair 1991: 18), je vsekakor treba velikost korpusa upoštevati glede na namen raziskave, ki nastaja na korpusni podlagi, hkrati pa je tudi znotraj korpusnega jezikoslovja že v izhodišču prisotno zavedanje, da »noben korpus ne more vsebovati neskončnega števila slovnično pravih in komunikacijsko ustreznih stavkov«, kot na drugi strani tudi velja, da »vse, kar je v korpusu, je (bilo) tudi v jeziku« (Stabej 1998: 98). Hiter razvoj informacijske tehnologije, ki omogoča avtomatizacijo postopkov in obvladovanje velike količine podatkov, ter naraščajoče možnosti pomnjenja in skladiščenja podatkov omogočajo tudi gradnjo vse bolj obsežnih korpusov. Jezikoslovci in leksikografi lahko iz obsežnih korpusov izluščijo to, kar izstopa glede na regularnost vzorca, pomena,

besedilnega okolja ipd. Prednosti obsežnega korpusa so med drugim tudi v tem, da daje večjo verodostojnost ugotovitvam, ki iz takega korpusa izhajajo, hkrati pa obsežnejši korpusi omogočajo tudi vpogled v redkeje uporabljene besede in zveze. Opazovanje konkretnega leksikalnega elementa v različno obsežnih korpusih je pokazalo, da so razlike glede na ugotovitve zanemarljive in da izstopajo predvsem podobnosti (Hanks 2000: 18).

V literaturi se še posebej poudarja nujnost velike količine podatkov pri preučevanju večbesednih leksikalnih enot, zlasti pri ugotavljanju regularnosti pretvorbenih procesov, ki jim pogosto podlegajo. Eden bistvenih problemov tradicionalnega jezikoslovja v preučevanju besednozvezne leksike in postavljanju zakonitosti se še vedno odraža prav v oblikovanju zaključkov na podlagi majhnega obsega podatkov (Čermák 2001: 5). Področje frazeologije in idiomatike je v tem smislu posebno tudi zato, ker se od drugod (npr. iz skladnje in pomenoslovja) znane kategorije znotraj stalnih zvez zabrisujejo in jih je nemogoče razbrati iz manjšega števila vzorcev. Za izločanje tipike na področju večbesednih leksikalnih enot sta torej bistvenega pomena velika količina podatkov in širina besedilnega okolja.

1.4 IZRABA RAČUNALNIŠKIH ORODIJ – AVTOMATIZACIJA IN RACIONALIZACIJA POSTOPKOV

Izraba računalniške tehnologije pri oblikovanju korpusov in delu z njimi je gotovo vnesla največ novosti v metodologijo jezikoslovnih raziskav. Računalniška tehnologija namreč omogoča elektronski zapis besedil in posledično razvoj orodij za delo s korpusi. Z njimi lahko avtomatično razvrščamo in urejamo jezikovne elemente, jih sestavljamo in izdelamo statistične izračune. Obenem nam elektronski zapis omogoča tudi hranjenje podatkov in pogled nazaj v t. i. nejezikovne lastnosti besedil, kot so podatki o avtorstvu, času nastanka, kraju objave ipd. Zlasti v leksikologiji in leksikografiji, ki temeljita na sistematično zbranem vsaj minimalnem besedilnem gradivu, se učinkovito izrablja razvoj orodij za delo s korpusi (Gorjanc 2002: 29). Znotraj tega ostaja temeljni metodološki postopek analiza konkordančnega niza in izračuni statističnih vrednosti. Avtomatizacija postopkov pri kompleksnejših skladenjskih,

pomenskih in širših besediloslovnih raziskavah pa se uveljavlja z izpopolnjevanjem metod jezikoslovnega označevanja korpusov, z nadaljnjim razvojem statističnih vrednosti in sistemov za analizo besedil. Poseben pomen ima avtomatizacija postopkov in izraba orodij za analizo korpusov za slovarsko delo. Ne samo pri oblikovanju geslovníkov, kjer je denimo mogoče na podlagi korpusa izdelati liste najpogostejših besed (prim. Gorjanc 2005: 72), ki predstavljajo osnovo za geslovník, tako rekoč s pritiskom na tipko, pač pa tudi pri možnostih zbiranja domala neomejene količine besedilnega gradiva, po katerem je mogoče z zmogljivimi računalniškimi iskalnimi orodji iskati po različnih parametrih, preverjati relevantnost pomenskih povezav in odstopanj, identificirati obsežnejše skladenjske enote ipd.

1.5 PREMIK OD BESEDE K VEČBESEDNI ENOTI

Korpus na eni strani izpostavlja razmerje med številom oblik in pogostostjo njihovega pojavljanja ter tako zahteva ponovni premislek pojma osnovne (in posledično slovarske) oblike, na drugi strani pa postaja z analizo korpusnih podatkov vse bolj zanimivo področje leksikalnih enot, ki so prepoznavno sestavljene iz več kot ene besede. Korpusni pristop namreč omogoča zanesljive metode, po katerih je take zveze mogoče izolirati od njihovega sobesedila, kar je prvi pogoj za prepričljiv jezikovni opis, hkrati pa relevanten leksikografski podatek že na ravni slovarske iztočnice. Posledično je na področju tako eno- kot dvojezičnih slovarjev opazen premik od razlaganja oziroma prevajanja izoliranih besed k obsežnejšim besedilnim segmentom (Teubert 1999: 300). Pri analizi korpusov se je namreč izkazalo, da veliko število besed z visoko pogostostjo ne nastopa v svojem enobesednem pomenu, temveč zato, ker nastopajo v določenih zvezah, ki jih je treba temu primerno izpostaviti (Krek 1999: 15). Pojem večbesedne enote je znotraj leksikoloških raziskav in korpusnih slovarjev zahteval ugotavljanje zgradbene in pomenske trdnosti takih zvez, pri čemer je njihova dejanska vloga, zlasti večfunkcijskost in večpomenskost, prišla do izraza prav zaradi možnosti identifikacije obsežnega števila analognih vzorcev. V leksikografskih pristopih je bilo tako treba na novo ovrednotiti pojme, kot so *beseda*, *besedna zveza* in *večbesedna leksikalna enota*.

1.6 RAZMERJE MED OBLIKO IN POMENOM BESEDE

Ena pomembnejših razlik, ki jo v korpusnem pristopu prinaša jezikovni opis in leksikografija glede na tradicionalne pristope, je v postavitvi točke zrenja v besedilo. Korpusno jezikoslovje je usmerilo pozornost na vzorce in strukture pomenske kohezije, ki se ustvarja v razponu med posamezno besedo in stavčno zgradbo, definirano s skladijskimi pravili (Teubert 1999: 299). Sintagmatski procesi kot neposredni poimevalni postopki se tako neločljivo povezujejo z bolj ali manj omejenimi izbirami znotraj paradigmatičnih možnosti. Leksikalno-gramatično izhodišče, ki potrjuje Sinclairjevo ugotovitev, da je vsaka sprememba v pomenu neposredno povezana s spremembo v obliki, pa je lahko prišlo do izraza šele z identifikacijo vzorcev in znotraj njih uresničenih pomenov. Na podlagi tega je zgradba slovarske iztočnice, če se vrnemo k leksikografski praksi, v smislu eno- ali večbesednosti ali celo obsežnejšega jezikovnega vzorca drugotnega pomena. Še več, korpusno okolje je bolj kot kadar koli prej pokazalo na razpršenost pomena tako v smislu sintagmatskih kombinacij kot izbir znotraj paradigmatičnih možnosti.

Razbiranje pomenske vrednosti leksikalnih elementov je ena temeljnih in hkrati najzahtevnejših nalog leksikografa, z izrabo korpusnih podatkov pa je v izhodišču pomenska vrednost jezikovnega elementa v besedilu. Temeljna leksikografska zahteva po minimalnem besedilu za ugotavljanje pomena ostaja tako tudi znotraj korpusne leksikografije nespremenjena. Bistvena prednost je v količini gradiva – z izrazjem slovenske leksikografije, kot se je oblikovala ob nastajanju SSKJ, je mogoče govoriti o absolutni izrabi metode popolnih izpisov²³ – in izrabi računalniške tehnologije, ki omogoča različne obdelave celotnega števila pojavitev hkrati. Na podlagi tega je osnovne pomene mogoče razvrstiti z večjo mero zanesljivosti, obenem pa evidentirati manj pogoste in jih razmejiti od individualnih rab. Korpusni slovarji pri razvrstitvi pomenov ne upoštevajo etimološkega izvora besede, zato se tudi odrekajo razmejevanju med homonimijo in večpomenskostjo, s tem pa tudi jezikovnosistemskim merilom razvrščanja homonimnih slovarskih besed, ki pogosto ne odražajo stanja v jeziku v smislu pogostosti posameznega pomena. Na splošno je torej mogoče reči, da korpusne raziskave na

²³ Z metodo popolnih izpisov, po kateri se »vsaka beseda izpiše tolikokrat, kolikorkrat se v besedilu pojavljuje,« je bilo izpisanih le 30 (od 3357) enot (SSKJ 1: XI–XII).

ravni leksikalne enote in slovničnih vzorcev poudarjajo pomembnost razmerja med pomenom in obliko, saj se je pokazalo, da se posamezna slovnična ali leksikalna izbira zelo pogosto pojavlja z enim od pomenov besede pogosteje kot z drugim.

KORPUSA FIDA IN FidaPLUS

V slovenskem prostoru so se aktivnosti v zvezi z izgradnjo referenčnega korpusa začele leta 1997, ko sta združila interese pedagoško-raziskovalna in komercialna partnerja. Projekt, katerega rezultat je bil korpus slovenskega jezika FIDA, je bil končan ob koncu leta 2000. S tem je korpusno jezikoslovje v slovenskem jeziku končalo začetno in hkrati nujno potrebno fazo za nadaljnji razvoj. Z uporabo korpusa FIDA v jezikoslovnih raziskavah (prim. Drstvenšek 2003; Gantar 2003; Gorjanc 2003a, 2006; Erjavec in Vintar 2004) se je izkazalo, da jezikovne informacije hitro zastarijo, kar je privedlo do načrtovanja novega, obsežnejšega in posodobljenega referenčnega korpusa slovenskega jezika, tj. korpusa FidaPLUS (Arhar in Gorjanc 2007: 96), katerega gradnja je bila končana ob koncu leta 2006, ko je postal za nekomercialne namene brezplačno dostopen širši javnosti.

Preučevanje večbesednih leksikalnih enot in njihovega besedilnega okolja je v pričujočem delu sprva temeljilo na korpusu FIDA, ki je bil v času nastajanja avtoričine disertacije edini referenčni korpus slovenskega jezika. V postopku nadgradnje besedila in z lansiranjem nove generacije referenčnega besedilnega korpusa v slovenski prostor, tj. korpusa FidaPLUS, pa se je pokazala tudi potreba po posodobitvi statističnih izračunov in aktualizaciji besedilnih zglede, na kar v besedilu sproti opozarjamo. Nadgrajeni korpus omogoča tudi izračun nekaterih novih statističnih vrednosti, vezanih na besedno povezovalnost, njegov obseg pa je s 100 milijonov zrasel na več kot 621 milijonov besed (Arhar in Gorjanc 2007: 97). Ko v nadaljevanju govorimo o lastnostih korpusa, govorimo predvsem o korpusu FIDA, hkrati pa se povsod, kjer izrecno ne izpostavimo posodobitev, te lastnosti nanašajo tudi na korpus FidaPLUS. Vse ugotovitve, analize in besedilni zgledi, ki jih navajamo, so nastali na podlagi podatkov, ki smo jih pridobili iz omenjenih korpu-

sov. Poleg referenčnosti in obsega je bilo pri izbiri korpusa²⁴ odločilno dejstvo, da omogočata različne statistične analize in urejevalne postopke, ki so neposredno uporabni pri odkrivanju besedne povezovalnosti. V nadaljevanju se zato zdi potrebno pojasniti, kaj nam pomeni pojem *korpusni podatek*, katere so osnovne značilnosti korpusa FIDA oziroma FidaPLUS, katera načela so bila upoštevana pri njuni gradnji, kaj nam omogočajo orodja za korpusno analizo ter kateri postopki korpusne analize se najboljše obnesejo pri preučevanju večbesednih leksikalnih enot.

2.1 KORPUSNI PODATKI

V splošnem velja, da je iz korpusa mogoče pridobiti dve vrsti podatkov:

- (a) **korpusne metapodatke** (Stabej 1998: 96), ki se nanašajo na lastnosti korpusa in načela njegove gradnje ter predstavljajo temeljne lastnosti gradiva oziroma besedil, iz katerih pridobivamo jezikovne podatke, na podlagi katerih postavljamo zaključke, in
- (b) **jezikovne podatke**, ki jih pridobivamo s kvantitativnimi in kvalitativnimi analizami, pri čemer so nam za avtomatizacijo in racionalizacijo postopkov v pomoč računalniška orodja za analizo korpusa.

²⁴ Ambicije korpusa, na katerem bi temeljile jezikoslovne raziskave slovenskega jezika, in ki se uporablja na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU za slovarske in druge jezikoslovne projekte, ima tudi korpus Nova Beseda (http://bos.zrc-sazu.si/a_beseda.html). Trenutno obsega 202 milijona besed, njegova velikost pa naj bi nenehno naraščala. Temeljni delež besedil (150 milijonov besed) predstavlja e-verzija časopisa Delo, in sicer med letoma 1998 in 2005, ter transkripcija sej državnega zbora (27 milijonov besed). Sledi slovensko leposlovje (12 milijonov besed), ki med drugim obsega dela slovenskih pisateljev 19. stoletja, pa tudi starejša. Korpus omogoča iskanje po posameznih besedilih ali sklopih besedil, izdelavo konkordanc, t. i. besedno iskanje (seznam besed, ki vsebujejo določen besedni niz), oddajne besedno iskanje in besedno iskanje s prikazom začetnice. Zaradi besedilne neuravnoteženosti, nelematiziranosti in neopredeljenega razmerja med diahronim in sinhronim besediščem je korpus manj primeren za raziskovanje sodobne slovenske leksike. Ker hkrati tudi ni mogoče na njem opravljati statističnih izračunov besedne povezovalnosti, je manj primeren tudi za prepoznavanje in raziskovanje večbesednih leksikalnih enot.

Za čim širšo uporabnost korpusa in v njem strukturiranih podatkov je pomembno zagotoviti tudi njihovo trajnost in možnost izmenljivosti. To omogoča standardizacija oznak korpusa in računalniškega zapisa korpusa oz. njegove hierarhične zgradbe. Celotni korpus je tako sestavljen iz glave in besedil, vsako besedilo pa ima svojo glavo in telo. Glava korpusa zajema dokumentacijo o korpusu kot celoti, glave besedil opisujejo posamezno besedilo, telesa pa obsegajo besedila sama (Erjavec 1998). Na ta način je zagotovljena ločenost dokumentacijskih podatkov o besedilu od vsebine besedila in omogočena omejitev iskanja po korpusu na samo tisti njegov del, definiran npr. v glavi besedila, ki ustreza izbranim merilom v taksonomijah korpusov FIDA in FidaPLUS.

2.1.1 Korpusni metapodatki

Pri postavitvi raziskovalnih izhodišč in vrednotenju jezikovnih podatkov je treba najprej upoštevati korpusne metapodatke. Ti nam zagotavljajo informacije o lastnostih besedil, ki tvorijo gradivno osnovo raziskave. Sem sodijo podatki o vrsti korpusa, na primer, katero mesto zaseda znotraj uveljavljene korpusne tipologije, podatki o velikosti korpusa, besedilnovrstni sestavi in drugih nejezikovnih lastnostih besedil, kot je npr. opredelitev (sporočanjškega) konteksta, starosti in spola avtorja, regionalne ali pokrajinske vezanosti besedila ipd. Pri preučevanju besedne povezovalnosti oz. za prepoznavanje in analizo večbesednih leksikalnih enot in leksikalnega fonda jezika sploh so pomembni predvsem jezikovni status korpusa, prenosnik, časovno zajemanje besedil ter njihov besedilnovrstni oz. zvrstni status.

Tako pri korpusu FIDA kot pri njegovem nasledniku FidaPLUS gre za *enojezikovni korpus*, kar pomeni, da so vanju vključena le slovenska besedila, medtem ko se tujejezični elementi pojavljajo le kot sestavni del slovenskega besedila (Gorjanc 2002: 64). Z vidika večbesednih leksikalnih enot je to dejstvo pomembno zaradi upoštevanja citatnih zvez, tj. tistih, ki vsebujejo neslovenske jezikovne prvine in jih slovenski govorec pozna od drugod ter jih tvorno vključuje v slovenska pisna besedila. Številčni podatek ob zvezi v spodnjem seznamu predstavlja število pojavitev v korpusu FidaPLUS.

ne diraj lava dok spava	5	time is money	6
nije težko što/šta se mora	6	na izi/easy	64
nema što/šta nema	5	take it easy	33
bog i/in batina	111	take it or leave it	24
što južnije, to tužnije	8	per aspera ad astra	37
što se babi htilo, to se babi snilo/ što je babi milo, to se babi snilo	17	in vino veritas	56

Danes referenčni korpusi večinoma vključujejo tudi transkripcijo govora, vendar pa korpus FIDA (in v enaki meri tudi FidaPLUS) ne vsebuje opazne govorne komponente: glede na 98-odstotni pisni delež predstavlja v korpusu FIDA delež govornega jezika le 1,97 odstotka. Izhodiščno zajemata korpusa tako predvsem pisna besedila in prvotno pisna besedila, namenjena govornemu (Gorjanc 1999a). Razvrstitve večbesednih leksikalnih enot glede na določeno besedilno vrsto oziroma zvrst v korpusu sicer nismo posebej preverjali, je pa mogoče na splošno reči, da je večina preučevanih enot vezanih na tisti segment korpusnih besedil, ki jih znotraj prenosniških zvrsti (oziroma glede na tip besedila v korpusu FidaPLUS) opredeljujeta oznaki *periodično*²⁵ in *knjižno*, med zvrstnimi pa jih je največ vezanih na nestrokovna besedila. Razvrstitev vzorca preučevanih večbesednih leksikalnih enot glede na taksonomijo zvrst, kot jih opredeljuje FidaPLUS (umetnostna besedila: pesniška, prozna, dramska; neumetnostna besedila: strokovna, nestrokovna), (Arhar in Gorjanc 2007: 100), bi seveda zahtevala upoštevanje različnih tipov FE, npr. glede stopnje idiomatičnosti, terminološkosti, skladenske vloge itd.

Glede na sprejeto tipologijo korpusov (prim. Gorjanc 2002: 6–9), sodita korpus FIDA in FidaPLUS med *referenčne* korpuse. Kot taka predstavljata reprezentativni vzorec sodobnega slovenskega jezika: sta torej večjega obsega, hkrati pa je za referenčne korpuse v smislu uravnoveženosti glede na besediloslovna in sociolingvistična merila tudi najbolj izdelana metodologija gradnje (Gorjanc 1999a: 7). Temeljno vodilo

²⁵ S podoznakama *časopis* (47,5 %) in *revija* (24,4 %) predstavlja periodika 71,9 % besed v korpusu FIDA (Gorjanc 2002: 67). Korpus FidaPLUS, ki vsebuje vsa besedila korpusa FIDA in novo gradivo, ima naslednjo razporeditev besedil glede na tip: internetno gradivo 1,24 %, knjižno gradivo 8,74 %, časopisno 65,26 %, revijalno 23,26 %, nerazporejeno gradivo pa 1,50 % (Arhar in Gorjanc 2007: 100).

urednikov korpusa, ki so sledili priporočilom evropske pobude Eagles²⁶ in jih hkrati prilagajali posebnostim slovenskega govorca²⁷ in možnostim, ki so jih narekovale okoliščine pri gradnji korpusa, je bilo zajeti tista besedila, ki odražajo čim bolj celovito podobo sodobne slovenščine (Gorjanc 1999a: 7). Glede na splošnoveljavne jezikovne teorije, podprte s celovitejšim pogledom na zvrstno razčlenjenost jezika, ki upošteva tudi realne komunikacijske okoliščine, hkrati pa z namenom, da bi presegli pojmovanje leposlovnega jezika kot temeljne osnove za normativno vrednotenje in analizo jezika, temelji jedro v korpusu zajetih besedil na jeziku množičnih medijev in na tistih strokovnih besedilih, ki imajo t. i. sporočanjško-vplivajnsko vlogo in pomenijo selekcijo strokovnih vsebin za širšega naslovnika, kot so npr. učbeniki, poljudnoznanstvene in strokovne revije (Stabej 1998: 104; Gorjanc 1999a: 8). Kar se tiče umetnostnih besedil, ki so kot taka določena glede na svojo sporočanjško vlogo, zlasti torej glede na prevladujočo estetsko funkcijo (Stabej 1998: 103), je, upoštevajoč frazeološko specifiko na eni in jezikovno drugačnost ter inovativnost estetske funkcije na drugi strani, mogoče pričakovati manjšo zgoščenost FE, zlasti pa inovativnost in prenovitvenost v smislu naknadnega metaforičnega učinka.

Posredni metakorpusni podatek, ki ga je mogoče razbrati iz uredniške politike sestavljavcev korpusa, je razmerje med produkcijo in recepcijo, tj. razmerje med številom avtorjev in številom potencialnih bralcev besedila (Čermák 1997: 192). V tem smislu je poleg merila dostopnosti besedil v elektronski obliki upoštevano tudi merilo relativne množičnosti naslovnika, posredno pa tudi merilo kulturne reprezentativnosti (Stabej 1998: 104). Množičnost naslovnika je upoštevana tudi pri vključevanju znanstvenih besedil, ki so namenjena ožjemu krogu specializiranih bralcev, zato je njihov delež v korpusu nizek. Strokovna besedila so s tega vidika za korpus bolj zanimiva, saj obsegajo raznovrstno množico besedil, od katerih imajo nekatera širok krog naslovnikov (Gorjanc 1999a: 7). Med neumetnostnimi besedili, ki sestavljajo več kot 96 odstotkov besedil, sprejetih v korpus FidaPLUS, predstavljajo strokovna besedila nekaj več kot 10-odstotni delež. Poleg omenjenega so bila pri zajemanju besedil predvidena tudi merila, ki upošteva-

²⁶ (<http://www.ilc.pi.cnr.it/EAGLES/home.html>)

²⁷ Gre za podatke o naravi besedil, npr. branost, prevajanost, knjižnična izposoja, prodajna uspešnost ipd. (Erjavec, Gorjanc, Stabej 1998: 125).

jo relevantne posebnosti slovenskega prostora. Tako je pri periodičnih neumetnostnih nestrokovnih besedilih (tradicionalno imenovanih publicistična) uveljavljeno načelo lokalne uravnoteženosti, saj so poleg osrednjih dnevnik časopisov v enakem deležu zajeta tudi besedila lokalnih medijev (Stabej 1998: 105).

Z vidika zajetja sodobne večbesedne leksike je odločilnega pomena oznaka *sinhroni korpus*, ki je glede na obstoječe stanje elektronskih besedilnih arhivov v slovenskem prostoru v času gradnje korpusa FIDA pomenila v glavnem besedila druge polovice devetdesetih let 20. stoletja (Gorjanc 1999a: 7). Korpus FidaPLUS, kot rečeno, v celoti zajema besedila korpusa FIDA, hkrati pa prinaša tudi novo gradivo: dodatnih več kot 521 milijonov besed, in sicer besedila, ki so izšla v slovenskem prostoru med letoma 1996 in 2006 (Arhar in Gorjanc 2007: 97). Glede na aktualnost korpusa FidaPLUS lahko tako za vse analizirane večbesedne leksikalne enote rečemo, da so bile v tem času (tj. v obdobju zadnjih desetih let), za katerega nam korpus ponuja zamrznjeno sliko vzorčnega dela pisne slovenščine, tudi dejansko v rabi.

2.1.2 Jezikovni podatki in njihova interpretacija

Da bi bilo mogoče iz tako uravnoveženega in reprezentativnega korpusa pridobiti v njem strukturirane jezikovne podatke, je pomembna njihova ustrezna predpriprava v korpusu in razvoj programskih orodij za analizo. V ta namen so kot v predhodniku tudi v korpusu FidaPLUS dokumenti jezikoslovno označeni in gradivo procesirano, tj. podvrženo računalniški obdelavi, ki omogoča hranjenje in prenos podatkov, hkrati pa so za postopke korpusne analize izdelana programska orodja, ki le-te v kar največji meri avtomatizirajo.

Za ustrezno interpretacijo korpusnih podatkov je pomembno tudi načelo avtentičnosti v korpus zajetih besedil (Gorjanc 2005: 11). Z ohranjeno avtentičnostjo namreč besedila prinašajo tudi napake v zapisu, variantne zapise in različne nenormativne rabe. Korpus FIDA se sistematičnemu »čiščenju«¹ odreka. Z vidika preučevanja aktualnega stanja večbesedne slovenske leksike je to dejstvo pomembno, saj je mogoče ugotoviti, da je tako na ravni njihove izrazne podobe, kjer zelo pogosto prihaja do križanja in sovpadanja več skladijsko ali pomen-

sko sorodnih zvez, kot tudi na ravni pomena in variantnosti sestavin aktualno stanje v marsičem drugačno od stanja, ki ga izkazuje SSKJ. V številnih primerih namreč prihaja do več variantno ali pretvorbena povezanih večbesednih leksikalnih enot in do nastanka novih, do sedaj še neregistriranih zvez.

2.2 JEZIKOSLOVNA OZNAČENOST

Poleg standardiziranega zapisa korpusa je za pridobivanje v korpusu strukturiranih jezikovnih podatkov potrebna jezikoslovna označenost in orodja za njegovo analizo. V primerjavi s t. i. čistimi ali surovimi korpusi, ki ne predvidevajo jezikoslovnih oznak, je korpus FidaPLUS tako kot njegov predhodnik jezikoslovno označen. To pomeni, da je vsaki korpusni besedi (t. i. pojavnici) v procesu lematizacije pripisana osnovna besedna oblika ali lema in oblikovno-skladenjske oznake (angl. MSD: morpho-syntactic descriptions), ki jih je nato mogoče predvideti v iskalnem pogoj.

Pri korpusu FIDA je bil za avtomatsko lematizacijo uporabljen leksikon z 42.000 oblikoslovno opisanimi osnovnimi oblikami besed, iz katerih je bilo generiranih 1.500.000 različnih oblik, leksikon pa se na podlagi korpusnih podatkov sprotno dopolnjuje (Gorjanc 2002: 82). Pri nadgradnji korpusa je bila glede na povratne informacije korpusa FIDA posebna pozornost namenjena prav lematizaciji. Lematizator, ki je bil že uporabljen pri korpusu FIDA, je podjetje Amebis za potrebe lematizacije korpusa FidaPLUS nadgradilo z možnostjo razdvoumljanja besednih oblik v primeru več prekrivnih lem, npr. *lista* je besedna oblika, ki jo pokrijejo leme *lista* – sam. ž. sp, *list* – sam. m. sp. in *listati* – glag., ter pri lemah, ki jih leksikon ne vsebuje (Arhar in Gorjanc 2007: 102). Ker gre pri slovenščini za oblikovno bogat jezik, je lematizacija za jezikoslovno analizo npr. v nasprotju z angleščino, kjer je oblikovna variantnost majhna, zelo pomembna, hkrati pa se mora uporabnik zavedati, da zaradi pogoste besedilne enakopisnosti še vedno razmeroma pogosto prihaja do dvoumno pripisanih lem, kar moramo upoštevati predvsem pri statističnih podatkih in tipičnem besedilnem okolju preučevane leme.

Oblikoslovno označevanje pomeni v korpusu FIDA in FidaPLUS

pripisovanje oblikovno-skladenjskih oznak vsaki pojavnici. Do seznama le-teh lahko uporabniki dostopamo prek uporabniškega vmesnika z možnostjo uporabe v iskalnem pogojju in pri nadaljnji obdelavi konkordančnega niza. Osnovni namen avtomatskega označevanja je besedam v besedilu pripisati njihovo pravilno sobesedilno določeno oblikovno-skladenjsko oznako (Gorjanc 2002: 84). Že pri korpusu FIDA se je oblikoslovno označevanje pokazalo kot precej problematično, saj je bilo zaradi prekrivnosti oblik različnih oblikoslovnih kategorij pojavniciam avtomatično pripisanih več nizov variant in ne le tisti, ki je bil sobesedilno ustrezen. Pri korpusu FidaPLUS so postopki razdvoumljanja že prinesli spodbudne rezultate, hkrati pa so bile z novimi lematizacijskimi izboljšavami v iskalne metode konkordančnika uvedene dodatne iskalne možnosti. Z navedbo iskalnih pogojev v posameznem kanalu (o tem prim. Gorjanc in Vintar 2000; Arhar 2006) je mogoče postopoma iz popolnoma nerazdvoumljenega stanja (kanala #5 in #6) prek za posamezno obliko že izločenih najmanj verjetnih lem (kanala #3 in #4) iz konkordančnega niza izluščiti samo tiste oblike, ki dejansko ustrezajo v iskalnem pogojju navedenim oblikovno-skladenjskim oznakam (kanal #2).

2.3 ORODJA ZA ANALIZO KORPUSA

Dejstvo je, da računalniškega korpusa ni mogoče učinkovito uporabljati brez ustreznih računalniških orodij in znanj. Med najpogostejša orodja za analizo korpusa spadajo konkordančniki – programi, ki v korpusu ali izbranem delu korpusa iščejo besedo ali določen niz in izpišejo pojavitve skupaj s sobesedilom v obliki t. i. KWIC-formata (angl. Key Word in Context), kjer se iskana beseda pojavi na sredini ekrana, na obeh straneh pa z zamikom presledka teče sobesedilo. Taki programi – tudi konkordančnik ASP32 – navadno omogočajo tudi urejanje besedilnega okolja, možnost vzorčenja konkordančnega niza, statistično obdelavo korpusa, npr. izdelavo frekvenčnih seznamov, različne izračune besedne povezovalnosti, kar se je še posebej pokazalo kot uporabno v leksikoloških in leksikografskih raziskavah (Church in Hanks 1990).

Za analizo korpusa FIDA je podjetje Amebis razvilo spletno različico programa ASP32, ki je bil za potrebe korpusa FidaPLUS tako

funkcijsko kot oblikovno nadgrajen (Arhar in Gorjanc 2007: 103). Amebisov konkordančnik omogoča enostavno in razširjeno iskanje po korpusu. Pri prvem so iskalni pogoji omejeni na iskanje po pojavnici, osnovni obliki, po bližini, zvezah in uporabo izključujočega ali kombinacijskega pogoja, ki ga predvidevajo izrazi, kot so: *notranji ne*, *in in ali* – v vseh primerih tudi v kombinaciji z oblikovno-skladenjskimi oznakami (MSD-ji) in z nadomestnimi znaki (* in ?), sicer pa je posamezne iskalne pogoje mogoče med seboj tudi kombinirati. V primeru razširjenega iskanja je omenjene iskalne pogoje mogoče omejiti samo na del korpusa, pri čemer so predvidene omejitve glede na (a) taksonomije korpusa FIDA (zvrst, prenosnik, lektorirano), (b) bibliografske podatke po sistemu Cobiss in (c) letnico izida. Pri obdelavi tako dobljenih podatkov je mogoče urediti konkordančni niz, uporabiti sito za zmanjšanje števila konkordanc oziroma za »presejanje« konkordančnega niza glede na specifične zahteve v besedilnem okolju ter že omenjene statistične izračune (pogostost, vzajemne vrednosti; v korpusu FidaPLUS še logaritem razmerja verjetja). Izbrani podatki se s pomočjo ASP32 lahko tudi hranijo (Gorjanc in Vintar 2001: 21, 23).

Z novo generacijo korpusa FidaPLUS je bila uporabnikom na dveh obsegovnih različicah korpusa na voljo tudi testna verzija iskalnega sistema Word Sketches²⁸ oziroma t. i. *besedne skice* (Krek in Kilgarriff 2006). Orodje je oblikovano predvsem za leksikografske namene (pri leksikografskih projektih ga uporabljata založbi Oxford University Press in Cambridge University Press), sicer pa je uporabno tudi pri poučevanju jezika ter pri leksikalnih in skladdenjskih raziskavah. V celoti je bil sistem uporabljen pri izdelavi enojezičnega angleškega slovarja založbe Macmillan (MED 2002). Slovenska različica je zasnovana na podlagi češke izkušnje, pri čemer se za razliko od angleščine upošteva dejstvo, da ima slovenščina podobno kot češčina razmeroma prožen besedni red (Krek in Kilgarriff 2006). Gre za korpusno orodje, ki deluje na katerem koli oblikovno-skladdenjsko označenem korpusu, ter na podlagi v njem definiranih slovničnih razmerij avtomatično izdela strnjen pregled slovničnega in kolokacijskega vedenja posamezne besede. Poleg že znanih iskalnih operacij, kot je iskanje po lemi, besedni obliki, frazah in možnosti izdelave statističnih izračunov, je sistemsko orodje nadvse uporabno pri odkrivanju povezav med besedami in njihovimi slovničnimi razmerji:

²⁸ <http://www.sketchengine.co.uk/>

za vsako iskano besedo orodje izdelava seznam kolokatorjev, ki se z dano besedo povezujejo glede na konkordančno jedro, kar avtomatično izloči potencialne osebkke in predmete v ustreznih sklonih (spodaj: has_obj3: *zaupati podjetju, procesu, banki* ..., has_obj4: *zaupati nalogo, skrivnost* ...), ter tipične glagole (prec_verb: *gre, kaže, velja zaupati*) in predložne zveze s tipičnimi dopolnili v posameznih sklonih (npr. post_v: *zaupati v Boga, v upravljanje, v hrambo, v varstvo, v gospoda* itd.).

zaupati fidaplus freq = 7390

has_obj3	1246	189.1	has_subj	1030	11.4	has_obj4	447	9.6	post_v	284	4.6	coord	429	1.6
podjetje	43	18.71	mandat	31	27.83	naloga	27	25.26	Bog	25	27.88	pomisljati	12	33.14
proces	19	16.04	človek	70	21.49	skrivnost	13	20.9	upravljanje	15	24.42	previden	12	28.81
Lojze	7	15.86	volivec	17	20.67	certifikat	11	20.61	hramba	7	24.12	on	45	26.76
banka	22	14.72	vodenje	15	19.51	organizacija	24	20.5	varstvo	19	23.31	verjeti	25	24.37
novinar	13	14.3	Slovenec	18	16.88	vodenje	11	19.37	gospod	14	20.18	se	30	22.16
človek	37	13.99	investitor	6	13.59	vloga	18	18.71	sposobnost	7	15.01	ti	10	20.41
strokovnjak	10	11.85	državljan	11	13.04	skrb	9	16.41	prihodnost	7	14.26	ki	10	19.46
pomudnik	5	10.86	organizator	7	12.67	izdelava	8	15.02	učenje	5	13.92	ne	13	17.38
družba	17	10.67	certifikat	6	12.1	priprava	10	14.6	zveza	7	9.91	izročiti	8	17.32
valuta	5	10.63	otrok	16	11.42	nalog	6	13.73	človek	8	8.28	da	14	17.22
predsednik	17	10.58	skrivnost	6	10.9	izvedba	6	12.9				dostopen	5	16.01
odvetnik	5	10.57	starš	8	10.87	sestava	5	12.16	post_prep	441	3.3	prav	8	14.02
stroka	5	10.49	občan	5	10.32	informacija	8	12.05	v	353	29.27	jaz	7	13.06
policija	9	10.42	Bog	7	10.11	vodstvo	7	11.81	pri	7	5.39	biti	18	7.24
prijatelj	9	10.34	mladi	5	9.88	razvoj	7	9.39	na	20	5.07			
zdravnik	8	10.1	mama	5	9.7	podatek	7	8.84	po	8	4.56	prec_verb:	127	0.5
inštitut	6	9.78	naloga	7	9.21	številka	5	8.75	o	6	4.33	iti	61	30.87
izvajalec	5	9.69	mati	6	9.12	človek	10	8.24	z	6	4.27	kazati	17	19.89
vodstvo	8	9.65	lastnik	7	9.09	denar	6	8.11	kot	13	3.62	veljati	5	9.74
institucija	6	9.58	gospod	6	8.51	otrok	6	7.43	za	5	0.17			
partner	6	8.83	vodstvo	6	8.28	kot	6	4.23				post_verb:	68	0.3
medij	6	8.39	kot	18	7.52							dati	13	16.01
mlada	6	8.38	organizacija	6	6.16	has_obj2	81	6.8				praviti	5	9.15
oseba	9	8.01	projekt	5	6.0	odstotek	17	24.62						
učitelj	5	7.8	član	6	5.9	nit	5	14.71						

Čeprav so v izhodišču korpusnih analiz dejansko statistični izraženi na podlagi katerih je mogoče usmerjati nadaljnja poizvedovanja in analize, temelji poudarek in bistveno načelo korpusnega pristopa na kvalitativnih analizah in interpretaciji pridobljenih podatkov (Biber idr. 1998: 5, 8–9). Pri tem ostaja dejstvo, da jezikovni podatki v korpusu ne morejo biti smiselno interpretirani brez interpretativnih zmožnosti raziskovalcev (Gorjanc 2005: 21). S korpusi je namreč jezikoslovcu omogočeno, da sam izbira, vrednoti in abstrahira pridobljene jezikovne podatke, tu pa je potrebna tudi osebna leksikografska introspekcija.

POSTOPKI KORPUSNE ANALIZE

Metodologija, ki jo prinaša korpusno gradivo, temelji na pridobivanju čim večjega števila jezikovnih podatkov, na podlagi katerih je mogoče sklepati o relevantnih jezikovnih pojavih. Velika količina besedil vsekakor predstavlja za te namene dobra izhodišča, vendar pa je za pridobivanje želenih podatkov treba premisliti tudi o tem, kateri postopki korpusne analize nam glede na raziskovalna izhodišča in namen lahko zagotovijo najrelevantnejše rezultate. Uporabljeni postopki korpusne analize, ki jih na kratko predstavimo v nadaljevanju, so v raziskavi vezani na prepoznavanje večbesednih leksikalnih enot, zlasti pomena in skladske oziroma širše besedilne vloge ter tistih lastnosti, ki so zanimive za njihov slovarski opis. V izhodišču nas zanima pogostost *besede* in njene oblike, za katero predvidevamo, da je sestavina večbesedne leksikalne enote, v nadaljevanju pa določamo *frazno jedro* kot relativno trdno zvezo, za katero ugotavljamo, ali je v postopku leksikalizacije pridobila status samostojne leksikalne enote. Statistične podatke, vezane na ugotovljene posamezne večbesedne leksikalne enote, soočamo s podatki o skladskih vlogah ter pomenski vrednosti zveze, saj lahko na podlagi besedilnih realizacij, ki jih opazujemo v konkordančnem nizu, razberemo njen aktualni pomen in skladsko vlogo. Hkrati je na podlagi vloge besedilnega okolja, pri čemer si pomagamo z različnimi urejanji konkordančnega niza, mogoče določiti osnovno (slovarsko) obliko večbesedne leksikalne enote, ugotoviti variantne in pretvorbene možnosti, tipične zapolnitve vezljivostnih mest ter s tem povezane izrazne in pomenske razlike.

3.1 BESEDA KOT POJAVNICA, RAZLIČNICA IN LEMA

Statistični vidik narekuje v procesu prepoznavanja večbesednih leksikalnih enot na podlagi korpusa najprej prepoznavanje posameznih korpusnih elementov. Izraz *beseda*, ki se v tem smislu uporablja, označuje, če se ne oziramo na vse možnosti, ki jih ponujajo različni načini bolj ali manj strnjenih zapisov (z vezajem, pomišljajem, skupaj, narazen ipd.), nepretrgan niz črk oziroma znakov, ki ima na obeh straneh presledek (Sinclair 1991: 41). Kot enota za določanje velikosti korpusa pomeni število besed celoto vseh njegovih izraznih enot, t. i. *pojavnice* (angl. token) (Gorjanc 2002: 10/11). Za razliko od pojavnice so različne besede oziroma besedne oblike, vezane na medsebojno različne izrazne enote korpusa (angl. type), imenovane *različnice* (Gorjanc 2002: 10/11). Upoštevajoč besedno obliko kot slovnični pojav,²⁹ je različnica tudi nosilka slovničnih informacij, ki so ji pripisane v postopku oblikovno-skladenjskega označevanja, kjer se posamezni različnici avtomatično pripiše najverjetnejši skupni imenovallec – t. i. *lema* ali *osnovna oblika*. V spodnjem seznamu, ki smo ga izdelali s pomočjo korpusa FidaPLUS za leme *list*, *lista* in *listati*, je mogoče videti, da so nekatere različnice med posameznimi lemmami prekrivne (v seznamu so poudarjene). Razmerje med različnicami in pojavnici oziroma med številom besed in njihovimi različnimi pojavnimi oblikami naj bi bilo tudi merilo za določanje bogastva besedišča: več ko je različnih oblik besed v primerjavi s številom besed v besedilu (ali korpusu), bogatejše naj bi bilo besedišče (Dubois idr. 1973, Dictionnaire de linguistique: 500).

lema	različnice	pojavnice	
list	listov, listu, listi , listom, listih, lista , liste, list, listoma	list	36158
		listov	14453
		listu	12298
		listi	10595
		lista	8040*
		listih	3533
		listom	2879
		listoma	86
		lista	listi , liste, listo, lista , listah, list , listami, listam, listama
listi	11510*		

²⁹ Oblika kot »skupek označevalnih lastnosti, npr. besednovrstnih, pregibalnih, besednih, izraznih, vrstnih z vsemi kategorijami stalnih oblik sporočanja sploh« (Toporišič 1992: 152).

	lista	7963*
	listo	5772
	list	2167*
	listah	947
	listami	220
	listam	104*
	listama	22
listati	lista, listamo, listala, listati, listal, listate, listajo ...	6959*
	listamo	1068
	listal	384
	listati	214
	listala	203
	listam	181
	listali	162
	listale	8

*Neujemanje števila pojavnic pri nekaterih različnicah kaže, da je bila določenim različnicam v postopku avtomatične lematizacije pripisana napačna lema.

Če si hočemo pri analizi korpusa pomagati z računalniškimi orodji, morajo biti računalniku podatki v zvezi s posameznimi besedami znani. Avtomatični postopki pomenijo znotraj lematizacije povezovanje posameznih oblik v osnovne oblike, pri čemer ostajajo poglobitve odločitve o tem, kako so posamezne oblike razporejene glede na osnovno obliko, npr. pri pridevnikih, kjer je mogoče izbirati med določno in nedoločno obliko, npr. *ustrezen* : *ustrezni*, o tem, ali vključevati primerenike in presežnike pod osnovne oblike pridevnikov ali pod samostojne leme, o osamosvajanju deležnikov v samostojne leme ali pod glagolske leme itd., je v rokah jezikoslovcev, ki določajo parametre označevanja konkretnega korpusa, pri čemer se odločitve navadno sprejemajo na podlagi povratnih informacij, ki jih ponudijo že opravljene korpusne analize. Še posebej pomembna so ta razmerja za leksikografe, kajti med osnovno obliko in iztočnico ter posameznimi izpeljanimi oblikami, ki lahko v določenih skladijskih položajih izkazujejo tudi očitne pomenske premike, obstaja tesna povezava. Tradicionalno je t. i. osnovna, nezaznamovana oblika v slovarju uporabljena ne glede na to, ali je dejansko realizirana v besedilu (npr. nedoločnik *zmoči* za 3. os. ed. *zmorem*). Korpusni pristop ponuja drugačno možnost, po kateri je v izhodišču opazovanja obstoječa in/ali najpogostejša oblika, kar ponuja številna nova izhodišča za preučevanje besednih oblik jezika in z njimi povezanih pomenskih lastnosti (Sinclair 1991: 42).

3.2 BESEDNI NIZ, BESEDNA ZVEZA IN KOLOKACIJA

Ker je naše zanimanje usmerjeno v prepoznavanje in analizo večbesednih leksikalnih enot, so pri analizi korpusa za nas zanimivi tisti postopki, ki odkrivajo načela besedne povezovalnosti. Prva možnost, ki jo ponuja korpus, je analiza konkordančnega niza. Preučevanje konkordančnega niza je v zvezi z besedno povezovalnostjo namreč pokazalo, da so besede, ki so v jeziku veliko pogostejše kot »običajne« slovarske besede, kamor spadajo npr. predmetnopomenski samostalniki, glagoli in pridevniki, veliko bolj slovnično orientirane, kar pomeni, da jih je zelo težko semantično izolirati, saj v večini realno izpričanih rab sodelujejo pri oblikovanju pomena skupaj s svojim besedilnim okoljem (Sinclair 1991: 67).

hišnih svetov in se udeležili pogovora na občini, so pod pritiskom prihajajoče zime sklenili, da tudi za oktober zaračun svobodnih je pesem v njegovem srcu, je lepo dekle pod njegovimi prsti. Dežela svobodnih je toplo sonce, ki redavni münchenški konferenci o mednarodni varnosti, ki je pod republikansko vlado predsednika Georgea Busha postala polskega nadvojvode Franca Ferdinanda povzročili klanje, ki je pod imenom prva svetovna vojna na frontah in po njih zakrivilo reakciji ni nikoli nihče podvomil. Sposobna Preventova ekipa pod vodstvom Jožeta Kozmusa iz Slovenj Gradca se je istega cilja imajo delnice notranji lastniki z menedžerji vred, prodajajo pod ceno: njihova trenutna cena je 14.000 dolarjev

? Ekologije takrat še niso poznali, cesarici je šlo pod lipo bolj za estetiko. Ta klasična slovenska povest je velikih Krpanov. Na domačem dvoru, okoli njega in pod njim je treba z njimi čim prej in do konca saj je zamudila čas, ko bi ga lahko sprejeli pod vplivom začetnega vsesplošnega navdušenja. Kmalu so se z oligarhi, ki so stavili na različne konje, borili pod preprogo. Berezovski je bil eden od izumiteljev propupinske s

Tudi reklamiranje je bilo pod vplivom različnih reklamnih agencij, ki so se borile za rje Azije so prileteli pripadniki ameriških specialnih enot in pod zaščito nevidnih<< letal z najsoodobnejšim pametnim<< pritožujejo, da so, kar zadeva oblačenje, živeli pod terorjem mladoturkov iz internetnih podjetij<<. Na vprašanje Jržeč med zobmi naslednjega iz družine jabolčnih možičev pod številko 7: O čemer ne moremo govoriti,

v katerem je. In če že živimo v državi pod Miloševićem... je nujno, da damo svoj račun. V računalniku smo imeli poseben scenarij za oblast pod šifro komunistična verzija<<. (smeh) In

udobne fotelje? Obstaja niz odprtih institucij, ki so pod javnim nadzorom in so bile ustanovljene prav zato, da najjo zakonodajca za zaščito naravnih bogastev zemlje, ki so pod udarom globalne ekonomije. Imenitna priložnosti, da bi tisoči upravljali. V islamskih deželah je v 13. stoletju pod pritiski ortodoksije prišlo do rušenja filozofije in argumentativncem srednjega veka se vajeniška doba evropskih narodov pod egido cerkve izteče. Skupnost narodov, združena pod papeškim odov pod egido cerkve izteče. Skupnost narodov, združena pod papeškim vodstvom, postane popolna iluzija. Pridobljene so i malnem subjektivnem občutenju zadovoljstva in včasih celo pod njim. Nič drugače ni pri otrocih: nova iracija

Zgornji seznam prikazuje del naključno izbranega konkordančnega niza za različnico *pod* v korpusu FidaPLUS. Iz njega je že na prvi pogled mogoče razbrati pomensko razpršenost jedra glede na neposredni besedilni kontekst, npr. (*biti, narediti kaj*) *pod vlado/vodstvom/kom* – 'v času čigavega vodenja'; *prodajati pod ceno* – 'po nižji vrednosti od tržne'; *pod (lipo ...)* – 'kje'; *pod vplivom, pritiskom (česa)* – 'zaradi česa' itd.

V korpusu lahko kot *zvezo besed* ali bolje *besedni niz* načeloma opredelimo katero koli sopojavitev dveh ali več besed, pri čemer nam procesiranje korpusnih podatkov lahko navrže za slovenščino najpogostejše kombinacije dveh, treh ali več besed, t. i. dvo-, tri- in večgrame. Spodaj navedeni seznam³⁰ prinaša najpogostejše kombinacije dveh oziroma treh besed v korpusu FidaPLUS; izvzeli smo zveze s številčkami (npr. *19.30 Čas v sliki*) in zanemarili razliko med velikimi in malimi začetnicami, kadar je šlo za navedbo dveh ločenih enot (npr. *Glede na to da*).

bigrami	trigrami	štirigrami
se je	ki ga je	za okolje in prostor
da je	ki se je	ne glede na to
ki je	pa se je	glede na to da
pa je	da bi se	je v tem da
ki so	da se je	na to da je
da bi	ki jih je	po drugi strani pa
je bil	se je v	Res pa je da
je v	ki naj bi	število izvajalcev število udeležencev
da se	ki jo je	pa naj bi se
naj bi	ki je v	pa je da je

Taki sezname so lahko zanimiva izhodišča za raziskovanje skladenjskega in pomenskega potenciala konkretnega jezika, čeprav ne gre v prvi vrsti za samostojne leksikalne enote. Najpogostejše kombinacije se v jeziku očitno ustvarjajo med slovničnimi in slovničnimi ter predmetnopomenskimi besedami, pri čemer je sopojavitev poleg pogostosti največkrat določena/omejena zgolj s slovnično pravilnostjo. Do nabora večbesednih leksikalnih enot je veliko lažje priti s preučevanjem besedilnega okolja besede (tj. ključne besede/zveze v iskalnem pogojju, ki nam predstavlja središče konkordance), ki jo določimo kot *jedro* (angl. node) konkordančnega niza. Za odkrivanje tipičnih sopojavitev, ki so zanimive za prepoznavanje tako slovničnih pravil jezika kot kolokabilnih lastnosti besed, so jezikoslovcem in leksikografom na voljo različne možnosti urejanja in analiziranja besedilnega okolja pa tudi izračuna-

³⁰ Celotni seznam je bil izdelan kot dodatna informacija za skupino jezikoslovcem, ki se v okviru projekta Jezikoslovno označevanje slovenščine (vodja doc. dr. Tomaž Erjavec) ukvarjajo z izdelavo parserja za slovenski jezik.

vanje stopnje povezanosti med preiskovano besedo, njeno sopojavnico in širšim besedilnim okoljem.

Ker nekaterih slovarsko in leksikalno zanimivih besednih povezav v korpusu ni mogoče prepoznati s pomočjo statističnih izračunov in ker so večbesedne leksikalne enote v izhodišču skladijsko-pomenski pojav, je umestitev besede v besedilno okolje hkrati tudi prvi korak k prepoznavanju ne samo njenega pomena oziroma osnovnih pomenov, pač pa tudi najtipičnejših kombinacij, kolokacij in SBZ, med katerimi je mogoče pričakovati tudi FE. V ta namen je zlasti pri pogostostno obvladljivih različnicah v korpusu mogoče urejati sopojavnice neposredno desno ali levo glede na besedo v jedru konkordančnega niza. Tako dobljeni vzorci besedilne umestitve jedra izpostavijo, kot rečeno, sopojavitve, ki napovedujejo večpomenskost besede v konkordančnem jedru, odkrivajo širše skladijske vzorce, katerih del so besede, hkrati pa je na ta način tudi najlažje izločiti korpusni šum, ki se nanaša na ponavljajoče dele besedila v korpusu. Za ponazoritev smo naključno izbrali del urejenega niza sopojavnic neposredno za pridevniško in glagolsko lemo (*bister, pristati*) ter neposredno pred samostalniško lemo (*koža*), kot nam ga izdela konkordančnik na podlagi korpusa FidaPLUS.

predstav, kot za reklamo (bila je to izjemno bistra poteza, ker je avtobusno postajališče Drama eno bolj in predstav, kot za reklamo (bila je to izjemno bistra poteza, ker je avtobusno postajališče Drama eno bolj in da je bila v njegovem življenju pravkar narejena bistra poteza, ki je neusmiljeno nadaljevanje pogubne kombinacije bilo dano videti, to ni bila ravno najbolj bistra poteza, saj so se nekatere žene svojih družcev po 'malem' Independentu .<< To je bila zelo bistra poteza. Z njo so sporočili, da sprememba ne a izključila kar štiri igralke. Krim je tokrat rešila bistra poteza s klopi, ki je deset sekund pred koncertom referendum kot sredstvo izsiljevanja ni najbolj bistra poteza vlade Wolfganga Schüssla,<< je še dejal Louis Naši bankirji se na srečo niso spomnili najbolj bistre poteze, da bi menjalnice kar ukinili in tako špekulantsko stran, je George Bush naredil pogumno in bistro potezo. Iz parlamentarnih volitev je naredil še ene predstave treba bati za prihodnost, saj je založnik naredil bistro potezo - kompilacijo Adobe Collection (Photoshop, Illustration) . Besedilo se je prelilo<< na papir kot bister potoček.

azi s košatimi drevesi in obilico sence ni čakal bister potoček, ampak posušena struga. Obupan sem se spremljati ne frit me osveži kot spomladansko polje, kot bister potoček. Kadar gre za nefrit, nisem več normalen

Ste bistri potoček, ki skaklja čez kamne, ali tiho jezero

Nekatera orodja za delo s korpusi omogočajo tudi izračun najpogostejših *besednih skupov* (angl. clousters), ki temeljijo na absolutnih statističnih vrednostih. Konkordančnik korpusa FidaPLUS te funkcije ne predvideva, je pa mogoče s pomočjo drugih programskih orodij na

ta način obdelati shranjene nize konkordanc.³¹ Izpostavitve besednih skupov je leksikografom v pomoč predvsem kot izhodišče za nadaljnje analize besedilnega okolja, izpostavijo pa se zlasti tipični vzorci, v katere vstopa preučevana beseda v besedilu (Gorjanc 2002: 107).

Pristali smo na stranskem tiru
 Pristali smo na stranskem tiru
 " Pristali smo na to, da bo Marek Jankulovski odšel k
 so. Toda v to smo prisiljeni vedno pogosteje. Pristali smo na to, da pišemo na primer Limbarska gora
 možnosti so vdle v našo zasebnost in celo pristali smo na to. Izdajatelji teh kartic natančno poznajo svoje
 , ki je potrebna popravila, smo zavili desno. Pristali smo na travniku ob vzorčnem šotoru. Kmalu je dobil
 že videle ugrabljene kot v 80. letih. A pristale smo na vrhu gore, pile domač malinovec iz rožnatih
 , da je s tem dejansko konec podjetja. " Pristali smo na vse," pravi Černe, "pa
 Pristali smo na vse evropske norme za ohranitev živalskih vrst,
 reševanje izdanih licenc in mahanje z njimi. Pristali smo na vse pogoje, pripravljeni smo se pogovarjati o
 , ki bi lahko sprejel zazidalni načrt za TNC. Pristali smo na vse pogoje Darsa. Soglasje Darsa pričakujem v
 čaji, odvečna delovna sila zaradi starosti) in pristali smo na Zavodu za zaposlovanje z denarnim nadomestilom z:
 Pristali smo najprej v tropskem Darwinu, kjer je bil povsem
 obraževanju, v kateri je sodelovalo 19 držav. Pristali smo namreč na repu razpredelnice, med najmanj pismenimi
 Pristali smo nekje v severni Italiji, prestopili v Mussolinijev posebni
 u smo zagledali izsušeno Cerknjsko jezero. Pristali smo ob 12. uri in 30 minut na vzletišču
 denimi gorami. Eno uro in en četrt vožnje in pristali smo ob 18.10 za prenočevati v Biskri,

oči javnosti) bi bilo treba imeti pač malce debelejšo kožo , čeprav ne vidim, kje bi bilo v tem
 ši sicer imajo blondinke v naših krajih nekako debelejšo kožo kot kje drugje, tako da se nam v nobenem
 letih, odkar opravlja to delo, dobil nekoliko debelejšo kožo , nikakor ni postal neobčutljiv za stiske bolnikov.
 boljši časi, pravi, ker imajo sedanji politiki debelejšo kožo , več je strpnosti do kritike, je pa tudi
 sčljivo naslajal, z drugo si sčasoma pridobiš debelejšo kožo , le potrpežljivosti ne gre zavreči. Skupni imenovalci
 dske kritike pripomogle k temu, da ima sedaj debelejšo kožo .

z delom in ne z zasebnostjo. Dobil sem debelejšo kožo in postal podjetnejši, kar prinaša tudi kup negativnih s
 omenil, da bi Porenta moral imeti kot svetnik debelejšo kožo oziroma sprejemati tudi tako kritiko. Poudariti je treba
 aradi besednih dvobojev s političnimi tekmeci debelejšo kožo kot ljudje, ki takšnih izkušenj nimajo. Ker sta
 karpna doba v leti vse debelejšo kožo in pusti marsikomu, da zine marsikaj, kajti v
 kože, vse brazgotine in žigi na koži, debelina kože pa je večja kot pri ostalem usnju. Trend vse
 pri novorojenčkih pa okrog 0,25 m2. Debelina kože je od 0,2 do 0,5 mm
 lez kože, ker se povečata količina kolagena in debelina kože , zaradi česar se zmanjša občutek suhe kože,
 tudi ta način ni stoodstotno zanesljiv, saj se debelina kože med ljudmi nekoliko razlikuje.

³¹ Prim. najpogostejše tri- in štiridelne besedne skupe za različno beseda v korpusu FIDA (Gorjanc 2002: 106–107).

3.3 STATISTIČNE ANALIZE

Omenili smo že, da je velika količina avtentičnih podatkov dobro izhodišče za preučevanje jezika, v našem primeru predvsem besedišča, kot ga izkazuje dejanska pisna raba sodobne slovenščine. Hkrati pa bi velike količine besedil in v njih »skriti« jezиковni podatki ostajali sami sebi namen, če jih ne bi bilo mogoče avtomatsko obdelati. Prenos statističnih metod s področja informatike na besedilne korpuse pa omogoča prav to: avtomatično obdelavo obsežnih podatkovnih zbirk, pri čemer so se nekatere statistike, ki se uporabljajo tudi sicer v informacijski tehnologiji, pokazale še posebej uporabne, zlasti izračun t. i. *vzajemnih vrednosti* (angl. mutual information – MI) in *logaritem razmerja verjetja* (log-likelihood ratio – LL). Takoj ko je namreč računalnik sposoben identificirati znake, besedne oblike, stavke itd., je z njegovo pomočjo mogoče izdelati najrazličnejše številčne sezname, statistične izračune in razmerne vrednosti. Kadar je korpus zelo obsežen in načeloma si za raziskave besedišča takega tudi želimo, je zelo obsežen tudi seznam pojavitev in niz konkordanc, ki jih je nemogoče v celoti in konsistentno analizirati ročno. S pomočjo statističnih izračunov pa lahko informacije selekcioniramo, izločamo samo določene oblike ali nize in ožimo dobljene sezname glede na specifične iskalne pojoge.

3.3.1 Absolutne statistične vrednosti

Kadar nas zanima osnovna informacija o besednem gradivu v korpusu, lahko z izračunom pogostosti pojavljanja posamezne različnice v njem izdelamo seznam najpogostejših, t. i. *listo besed*, ki je bistven podatek pri oblikovanju slovarskega geslovnika. Če govorimo o identifikaciji besednih zvez in potencialnih večbesednih leksikalnih enot, je najbolj preprost postopek ugotavljanja pogostosti sopojavitev v korpusu podatek o absolutni pojavitvi kolokatorja ob preučevani besedi, pri čemer se moramo zavedati, da absolutna pogostost ne upošteva trdnosti zveze, kot jo ustvarja povezovalni potencial preučevane besede in njene sopojavnice. Spodnji seznam prikazuje na podlagi korpusa FidaPLUS najpogostejše sopojavitve levo od leme *ime* in desno od leme *svetel*.

#Isvetel

ŠT. KOLOKATOR	POJAVITVE
1 in	2142
2 prihodnost	1216
3 lasje	1149
4 točka	874
5 barva	824
6 zvezda	735
7 izjema	641
8 prostor	570
9 trenutek	369
10 polt	369
11 plat	314
12 zgled	263
13 odtenek	246
14 stran	241
15 luč	239

#Iime

ŠT. KOLOKATOR	POJAVITVE
1 v	25738
2 z	14253
3 biti	8771
4 svoj	6818
5 pod	6786
6 njegov	6178
7 po	5175
8 ta	4436
9 dobiti	3666
10 nov	3507
11 uporabniški	3038
12 njen	3022
13 tudi	2914
14 in	2841
15 dober	2805

Kot prikazujeta seznama, so pri samostalniku z visoko pogostostjo (lema *ime* izkazuje v korpusu FidaPLUS 285.717 pojavitev) izpostavljene slovničnopomenske sopojavitve, zlasti predlogi in zaimki, ki so zanimivi za odkrivanje širših trdnih skladenjskih zvez tipa, *v imenu, pod imenom, po imenu, v svojem/njegovem/njenem imenu* itd. Pri pridevniških besedah je glede na njihovo modifikacijsko vlogo mogoče že v tej fazi ugotoviti nekatere pomensko relevantne sopojavitve, npr. *svetla prihodnost, svetla točka, svetla izjema, svetla stran* itd., hkrati pa najpogostejše sopojavitve napovedujejo tudi osnovne pomene besede v jedru konkordančnega niza, kot prikazujejo spodnji zgledi treh pomensko samostojnih skupin kolokatorjev za lemo *svetel*:

'v blagem barvnem odtenku'

svetlih (las)
svetla (barva)
svetla (polt)

'pozitiven'

svetla (prihodnost)
svetla (izjema)
svetel (trenutek)

'ki odbije veliko svetlobe'

svetla (zvezda)
svetla (luč)

Ker je pomensko relevantne besedne zveze v korpusu mogoče odkriti tudi z drugimi, bolj natančnimi izračuni besedne povezovalnosti, je podatek o absolutni pogostosti sopojavitve sam na sebi za naš namen

manj zanimiv. Za nabor večbesednih leksikalnih enot je zlasti pri zelo pogostih besedah treba preučiti zelo dolge nize, saj lahko leksikalno relevantne sopojavnice izkazujejo razmeroma nizko pogostost sopojavitve, npr. *polno ime*, *lastno ime*; *umetniško ime*, *partizansko ime* itd., ki iz zgornjega seznama niso razvidne.

3.3.2 Vzajemne vrednosti

Za potrebe leksikologije in leksikografije se pri določanju povezovalne moči elementov korpusa največkrat uporablja izračun *vzajemnih vrednosti*, zlasti njihova kubična izvedenka MI^3 , t. i. *kubično razmerje vzajemnosti* (Gorjanc 2005: 82), ter logaritem razmerij verjetja. Vsi omenjeni statistični izračuni omogočajo prepoznavanje leksikalno zanimivih zvez, na tem mestu pa jih posebej izpostavljamo, ker jih kot možnost obdelave rezultatov iskanj s spremljajočim orodjem predvideva tudi korpus FidaPLUS.

Izračun vrednosti MI je vezan na verjetnost, da se par besed (elementov korpusa) v iskalnem nizu pojavi skupaj oziroma v določenem iskalnem okviru ali pa narazen (McEnery in Wilson 1996: 71). Pri tem je število sopojavitvev elementov *a* in *b* skupaj primerjano s številom pojavitev, ko sta elementa drug od drugega neodvisna (Church in Hanks 1990: 78). Če obstaja med elementoma *a* in *b* relevantno razmerje, potem je mogoče pričakovati, da bo verjetnost sopojavitve obeh elementov višja kot naključna verjetnost njune sopojavitve ter da bo vzajemna vrednost večja od nič. Če med elementoma *a* in *b* ni relevantnega razmerja, so tako verjetnost sopojavitve kot naključna verjetnost, s tem pa tudi vzajemna vrednost, manjše ali enake nič. Kadar sta elementa *a* in *b* v komplementarnem razmerju, je verjetnost sopojavitve manjša kot naključna verjetnost, posledično pa je tudi vrednost MI manjša od nič (Church in Hanks 1990: 79). Najvišje vzajemne vrednosti imajo korpusni elementi, ki se pojavljajo zgolj ali v večini primerov le drug ob drugem, kar je zlasti problematično pri tistih elementih, ki imajo v korpusu zelo nizko pogostost (Manning in Schütze 1999: 168). Testi, ki so bili opravljeni na slovenskem gradivu, kažejo, da imajo visoko MI-vrednost predvsem tiste sopojavitve elementov, ki se pojavijo v korpusu le drug ob drugem (Gorjanc 2005: 82), kar je še posebej problematično

v korpusih, ki niso v celoti razdvoumljeni. Za naša izhodišča, kjer je medsebojna povezovalna moč korpusnih elementov ključna za določanje večbesednih leksikalnih enot, je zato relevantnejša vrednosti MI^3 , ki temelji na primerjavi števila sopojavitve elementa a s številom pojavitev elementa a brez elementa b in številom pojavitev elementa a z elementom c (McEnery idr. 1997: 222, 229). Relevantnost omenjene statistike je podprta s konkretnimi leksikološkimi analizami, ki so nastale na slovenskem korpusnem gradivu (Gorjanc in Krek 2001: 43–44). Pokazalo se je, da daje v korpusu FIDA najboljše rezultate za leksikološke analize prav rezultat MI^3 , ki ga je v primeru slovničnopomenskih sopojavnih smiselno kombinirati z vrednostjo absolutne pogostosti pojavitve elementa v korpusu.

Poleg omenjenih statistik prinaša nova generacija korpusa FidaPLUS tudi možnost izračunavanja logaritma razmerij verjetja (LL) (Manning in Schütze 1999: 153/154, 158/159, 161/162), ki pa v primerjavi z vrednostjo MI^3 ne prinaša bistvenih razlik. Primerjava rezultatov med vrednostmi MI , MI^3 in LL za lemo *zimski* v korpusu FidaPLUS kaže, da je vrednost MI problematična tako zaradi deleža nelematiziranih besed kot tudi zaradi dejstva, da neizčiščenost korpusa v smislu napačnega črkovanja izpostavlja sopojavitve, ki so enkratne in zato visoko ovrednotene (Gorjanc in Krek 2001; Gorjanc 2002: 102).

Med vrednostima MI^3 in LL ni bistvenih razlik v navedbi različnih kolokatorjev, pač pa so opazne v njihovi razvrstitvi glede na relevantnost medsebojne povezanosti; tako ena kot druga vrednost razvrščata kolokatorje, ki so potencialni tvorci SBZ, npr. (*zimska služba*, (*zimski vrt*, (*zimska oprema*, (*zimsko spanje* itd., na lestvici najrelevantnejših razmeroma visoko.

ŠT. KOLOKATOR	VREDNOST MI	ŠT. KOLOKATOR	VREDNOST M3	ŠT. KOLOKATOR	VREDNOST LL
1 =panjevke	13.622037	1 olimpijski	31.101701	1 čas	27088.988951
2 dvobojec	13.622037	2 čas	30.037700	2 olimpijski	23488.980291
3 kombinezonov	13.622037	3 počitnice	29.634645	3 sezona	16598.635132
4 =avtošovu	13.622037	4 sezona	29.308090	4 počitnice	14399.740277
5 =panjevko	13.622037	5 guma	28.842867	5 služba	12299.408904
6 =panjev	13.622037	6 pnevmatika	28.707145	6 mesec	12280.788990
7 =dejavnostizletništvo	13.622037	7 služba	28.139990	7 guma	9219.497470
8 4Zrinski	13.622037	8 mesec	27.886186	8 sport	9141.462842
9 zdravljenje1043	13.622037	9 spanje	27.761099	9 vt	8811.257372
10 =postvka	13.622037	10 vt	27.555208	10 pnevmatika	7913.225248
11 zaspaneckadar	13.622037	11 idila	27.165778	11 razmera	7830.224548
12 =delkarika	13.622037	12 Sport	27.075180	12 oprema	7088.040187
13 =trešne	13.622037	13 razmera	26.782690	13 spanje	6994.659845
14 7652797	13.622037	14 oprema	26.531925	14 dan	6510.741209
15 prežvljanje	13.622037	15 urica	26.470187	15 večer	4919.916802
16 posmrkovanje	13.622037	16 solsticij	25.847901	16 idila	4052.760188
17 =kopališče178	13.622037	17 dan	25.592686	17 urica	3863.623914
18 =univerljadi	13.622037	18 radost	25.588969	18 pohod	3853.670024
19 =temperatura	13.622037	19 večer	25.430519	19 temperatura	3467.385565
20 =otožnsti	13.622037	20 premor	25.237984	20 radost	3205.656954
21 kamellijn	13.622037	21 pohod	25.185921	21 premor	3176.367847
22 =večni	13.622037	22 semester	24.820137	22 mráz	2884.865782

3.3.3 Variantnost konkordančnega jedra

Vrednosti MI³ in LL sta v nadaljnji raziskavi izhodišče za določanje potencialnih fraznih jeder kot relativno trdnih delov obsežnejših leksikalnih enot. Frazno jedro predstavljata preiskovana beseda v jedru konkordančnega niza in njena »vzajemna«³ sopojavnica. Izrazna ustaljenost in pomenska trdnost, ki se pri tem vzpostavljata v različnih stopnjah, sta vedno določeni s sobesedilom, zato je besedilna umestitev fraznega jedra in odkrivanje zakonitosti besedilnega okolja temeljni postopek pri odkrivanju izrazne podobe in celostne pomenske vrednosti večbesedne leksikalne enote.

Možnost poljubnega spreminjanja oziroma prilagajanja konkordančnega jedra omogoča, da jedro konkordančnega niza spreminjamo glede na dane ugotovitve in da zlasti pri pogostih sopojavitvah preverjamo trdnost, specifičnost in tipičnost besedilnega okolja. Ker nam vrednosti MI³ in LL ponujata dobre rezultate za ugotavljanje fraznih jeder, postopek analize besedilnega okolja ponovimo, pri čemer predvidevamo v naslednji stopnji v jedru konkordančnega niza frazno jedro, v nadaljevanju pa preverimo, kaj nam pokažejo visoke MI³ vrednosti, ki se ustvarjajo med preiskovanim fraznim jedrom in njegovim besedilnim okoljem. Najrelevantnejše sopojavitve za frazna jedra *pasti na*, *pasti v* in *pasti z/s* so razvidne iz spodnje preglednice. Kolokatorji, ki tvorijo leksikalno relevantne zveze, so označeni krepko.

frazno jedro	sopojavnica	MI ³	frazno jedro	sopojavnica	MI ³
<i>pasti_na</i>	tla	25.8	<i>pasti_z/s</i>	nebo	22.3
	pamet	25.5		lestev	19.2
	ploden	22.0		Mars	17.6
	koleno	20.4		drevo	16.3
	finta	18.5		balkon	14.6
	glava	17.9		luna	13.7
	zemlja	16.6	<i>pasti_v</i>	voda	24.7
	nizek	16.4		nezavest	24.7
	rame	16.1		nemilost	23.8
	pleča	15.5		oči	22.9
	Zemlja	15.3		koma	21.4
	raven	15.3		naročje	20.7
	kristal	15.1		roka	20.0
	odstotek	15.0		objem	20.0
	pokrov	14.4		pozaba	19.2
	misel	14.3		zaseda	18.9

breme	14.0	trans	17.8
vozišče	13.9	glava	15.9

Večbesedne leksikalne enote so po pričakovanju očitne pri visokih vrednostih MI³, npr. *pasti na plodna tla*, *pasti na pamet*, *pasti na finto*, *pasti na glavo*, *pasti na misel*, *pasti z neba* itd. Za končno podobo take večbesedne leksikalne enote pa je dobro preveriti tudi širše besedilno okolje posamezne zveze, kjer lahko postopek širjenja konkordančnega jedra spet ponovimo ter na podlagi tipičnega sobesedila in vzorca, v katerem se zveza pojavlja, ugotovimo njeno dejansko skladijsko in pomensko vlogo, kot prikazuje spodnja preglednica za nadaljnje umestitve predhodno izločenih najtrdnjših povezav.

#1pasti_na_#1pamet	1129	#1pasti_z_#1nebo	431
ne bi padlo na pamet		kot da bi padli z neba	
bo padlo na pamet		denar padel z neba	
ne bo padlo na pamet		dobesedno padel z neba	
kar/ki (komu) pade na pamet		ki je padel z neba	
(kaj) (komu) pade na pamet		ki/kar pade z neba	
(komu) pade na pamet		ne pade z neba	
lahko pade na pamet		ni padlo z neba	
najprej pade na pamet			
(nikomur) ne pade na pamet		#1pasti_v_#1roka	167
ni padlo na pamet		pasti v roke (komu/čemu)	
ni nikoli padlo na pamet		pasti v roke (koga/česa)	
ni (nikomur) padlo na pamet			
pač pade na pamet			
sploh pade na pamet			

Za prepoznavanje večbesednih leksikalnih enot, katerih sestavine so v besedilnih realizacijah med seboj oddaljene, si je v korpusu FidaPLUS mogoče pomagati z iskanjem relevantnih sopojavnice v definiranem besedilnem okviru in z iskanjem po bližini, kjer v iskalnem pogoju poljubno določamo bližino oz. oddaljenost dveh besed, ki ju pričakujemo v zvezi. Postopki korpusne analize se glede na skladijske lastnosti sestavine potencialne večbesedne leksikalne enote tu deloma razlikujejo, kar bomo podrobneje razčlenjevali pri njihovih skladijskih lastnostih, načeloma pa je mogoče reči, da pri leksikalnih enotah s samostalniško, pridevniško in prislovno sestavino pričakujemo, da svoje skladijske lastnosti vsaj deloma ohranjajo tudi v zvezi, zato

predvidevamo, da podlegajo različnim modifikacijam z elementi, ki sicer niso nujna in ustaljena sestavina večbesedne leksikalne enote, kot kažejo spodnji zgledi.

dvigati	veliko precej ogromno nemalo mnogo obilico val oblak	medijskega političnega	prahu
jabolko	diplomatskega političnega	spora	
veter v	komunistična slovenska	jadra	
mešati	politične volilne ljubezenske	štrene	
saditi	predvolilne	rožice	
spraviti pod	eno isto skupno	streho	

Natančnost izračuna pogostosti določene večbesedne leksikalne enote je pri neposredno povezanih sestavinah večja kot v primerih, kjer so sestavine sicer prav tako del prepoznavne zveze, vendar je njihova oddaljenost in razporeditev znotraj besedilnega okvira razpršena. Iskanje po bližini da relevantne rezultate glede možnih in tipičnih realizacij, hkrati pa je na ta način mogoče preučevati tudi njihov pretvorbeni potencial.

3.3.4 Pomenska analiza

Ubesediljenje jezikovnega elementa je pri določanju pomena na podlagi korpusnih podatkov bistvenega pomena. Postopki razbiranja pomena

besede in besedne zveze glede na sobesedilo so v korpusu, npr. za leksikografske namene, vezani na preučevanje konkordančnega niza (McEnery in Wilson 1996: 72), s tem pa se v svojem bistvu ne razlikujejo od klasičnih metod razbiranja pomena besed na podlagi besedilnih izpisov v predračunalniškem obdobju slovarske produkcije. Bistvene prednosti, ki jih v tem smislu ponuja korpusno okolje, so statistični izračuni, možnosti urejanja neposrednega ali širšega besedilnega okvira z upoštevanjem različnih jezikovnih predpostavk in vidikov. Nizi sopojavitve sicer dobro nakazujejo različne pomene, vendar pa jih je treba pregledati v celoti, saj za ločevanje pomenov ni relevantna pogostost, ampak pojavitev sama (Gorjanc 2002: 103). Pri visoko pogostih besedah je tak postopek precej zamuden, zato se v slovarski praksi zastavlja vprašanje, kako obsežen konkordančni niz je treba preučiti, da je mogoče z veliko mero gotovosti identificirati pomene posamezne leksikalne enote. Po mnenju P. Hanksa, tudi pri najpogostejših besedah v izhodišču zadoštuje analiza 300 konkordanc, v primeru pomensko zapletenejših besed pa je smiselno tako število podvojiti ali celo potrojiti (Drstvenšek 2003: 78). V ta namen konkordančnik korpusa FIDA omogoča naključno selekcijo konkordanc s t. i. sitom, ki število konkordanc zmanjša, pri čemer predpostavljamo, da bomo tudi z izborom zajeli tipičnost pojavitve besede v korpusu.

Pri poglobljeni analizi pomena večbesedne leksikalne enote se pogosto zgodi, da sobesedilo, ki ga izkazuje konkordanca, ne zagotavlja ustrezne informacije o pomenu, ki ga izraža v (so)besedilu. Zlasti pri preučevanju zvez, katerih ustrezna pomenska interpretacija je vezana na prepoznavnost vsebine, ki se kot predmet različnega vrednotenja udeležencev govornega dejanja metaforizira v njenih sestavinah, npr. *mi o volku, volk iz gozda; delati iz muhe slona* ipd., je treba preučiti obsežnejše sobesedilo, saj pravzaprav ni pravila, ki bi določalo bližino med v besedilu tematizirano vsebino in leksikalno enoto, ki se nanjo nanaša. V korpusnem okolju je v ta namen mogoče s pridom uporabiti različne iskalne možnosti, ki jih predvidevajo oblikovno-skladenjske oznake, pripisane različnici v postopkih jezikoslovnega označevanja, s tem pa je mogoče doseči tudi večjo avtomatizacijo in racionalizacijo skladenjsko-pomenskih analiz. Hkrati je s klikom na referenčno oznako, ki se izpiše na levi strani konkordance v korpusu, mogoče razširiti besedilno okolje na obseg odstavka. Z razširitvijo konkordance na širše besedilno okolje

dobimo vpogled v lastnosti govornega položaja, udeležencev in tudi tematike, ki so značilni za rabo konkretne večbesedne leksikalne enote.

II

MESTO VEČBESEDNIH LEKSIKALNIH ENOT
V SLOVENSKEM LEKSIKALNEM FONDU

UVOD: TEORETIČNA IN TERMINOLOŠKA IZHODIŠČA

Obravnavanje večbesednih leksikalnih enot ima v jezikoslovnih raziskavah, zlasti znotraj leksikoloških in frazeoloških teorij, pomembno in opazno vlogo. Jezikoslovci si že od nekdaj prizadevajo umestiti pojav oblikovnega in pomenskega povezovanja besed v okvire slovničnih pravil na eni in leksikalnega fonda na drugi strani ter pojav opredeliti glede na njegove specifične in glede na druge jezikovne enote razločevalne lastnosti.

V nadaljevanju opredelimo značilnosti temeljnih pojmov, ki v različnih pogledih na leksikologijo in frazeologijo ter njeni temeljni – *frazeološko in leksikalno enoto* – določajo njune definicijske lastnosti in ju opredeljujejo glede na posamezne tipološke vidike. Frazeološko in leksikalno enoto, zlasti večbesedno, bomo predstavili v razmerju do v slovenskem jezikoslovju že vzpostavljenih pojmovnih predstav in terminologije ter ju nadgradili glede na korpusni pristop. Znotraj tega namenjam posebno pozornost metodološkemu pristopu, ki imajo opazno mesto v slovenski leksikološki in frazeološki teoriji. Ob tem se shematično dotaknemo tudi teorij in metodoloških prijemov, ki so bili opravljeni na slovenskem leksikalnem gradivu.

Posebej nas zanima slovarska aplikacija leksikološke in frazeološke teorije in posledice, ki jih imajo posamezni pogledi na predstavitev besednozvezne leksike tako v splošnih kot specializiranih frazeoloških slovarjih. V ta namen nekatere v slovenskem prostoru obstoječe leksikografske prakse preverimo v korpusnem okolju.

1

LEKSIKOLOGIJA

Pojmovanje leksikologije kot jezikovne teorije, ki preučuje *leksiko* (besedišče, slovar; angl. lexicon) jezika, zahteva prepoznavanje tistih jezikovnih elementov in mehanizmov, ki temeljijo v prvi vrsti na posredovanju pomenskih, vsebinskih in predmetnih predstav o svetu. Z vidika današnje stopnje jezikoslovnega vedenja se zdi, da ostaja ločnica med slovničnimi pravili (slovnico) in jezikovnimi elementi, ki jih na podlagi teh pravil oblikujemo (besediščem), namenjena zgolj ugotavljanju prestopov, ki smo jim priča pri prepoznavanju pravil delovanja jezika in njegovih sporočanjških potencialov. Zavedanje tega je predmet leksikološkega preučevanja, tj. besede in njihove pomene, razmerja med besedami, njihove povezovalne lastnosti itd., moral nujno nadgraditi s skladenjskimi razmerji, ki se ustvarjajo med jezikovnimi elementi, ki tvorijo leksikalno enoto, kadar je ta večbesedna, in med leksikalnimi enotami samimi.

Že nekaj časa je pojmovanje leksike kot celotnega inventarja besed v jeziku v ospredju jezikovnih in leksikoloških analiz. Lahko bi rekli, da je povečanje zanimanja za to problematiko odgovor na dosedanja zanikanja pomembnosti vloge besedišča v jeziku oziroma odgovor na poskuse marginaliziranja leksemov v teoretičnih analizah kot neke vrste polnilcev neodvisnih skladenjskih modelov, ki jih predvideva slovnica. Dejstvo namreč je, da ima za vse tiste, ki govorijo ali se učijo jezika, razumevanje tega, kako uporabiti to, čemur pravimo leksem (ali običajneje beseda), zelo pomembno didaktično, psihološko in sociološko vrednost: učenje besed in znanje, kako jih učinkovito rabiti, vedno vključuje tudi učenje razumevanja in rabe fonologije, pomenskega potenciala, ki je z besedami povezan, slovnice in morfologije, ki ju vsebuje vsaka beseda, tj. njeno potencialno kolokabilnost znotraj različnih besednih vrst in znotraj

derivacijskih mehanizmov jezika, njen pregibnostni in sintagmatsko distribucijski potencial ter v večini jezikov tudi njen skladenjski potencial. (De Mauro, 2006: 19)²¹

1.1 LEKSIKALNA ENOTA

Temeljni predmet leksikoloških raziskav je *beseda* oziroma *leksem* oziroma, če uporabimo najširši krovni izraz, *leksikalna enota*, analiza besednega pomena, ki se tesno povezuje z vprašanjem njegovega opisa v slovarju, ter analiza besed v smislu njihove uvrstitve v besedišče konkretnega jezika. S pritegnitvijo vidika besedne povezovalnosti na linearni (sintagmatski) osi v analizo medbesednih razmerij, kar bo tudi temeljni predmet našega zanimanja v nadaljevanju, so se leksikalne raziskave usmerile v preučevanje povezovalnih (kolokabilnih) lastnosti besed, kar je sprožilo vprašanje definicije in obsega pomensko zadostne besede kot poimenovalne enote. Konec 50. let 20. stoletja so se nasledniki J. R. Firtha, McIntosh, Halliday, Sinclair in drugi, v nasprotju z leksikološkimi pristopi, ki so temeljili na (ne)razstavljivosti, komponentni analizi in pomenskih razmerjih med leksikalnimi elementi, posvetili preučevanju besedne povezovalnosti, ki ni bila vezana izključno na vlogo besednega pomena. Pozornost je bila v prvi vrsti usmerjena v preučevanje distribucije besed v besedilu in predvidljivosti pogostejšega pojavljanja nekaterih besed z enimi kot z drugimi. S tem so bila dana izhodišča za pojmovanje večbesednih leksikalnih enot, zlasti kolokacij, kot statistično predvidljivega in hkrati semantičnega pojava.

Terminološka doslednost bi zahtevala, da v zvezi z *leksikologijo* (tako kot v zvezi s *frazzeologijo* uporabljamo izraz *frazzeološka enota*) govorimo o *leksikološki* in ne o *leksikalni enoti* (ali obratno: analogno *leksikalni enoti* bi v zvezi s *frazzeologijo* morali govoriti o *frazemski enoti* in posledično o *frazemu*). Premik v to smer je bil v slovenistični literaturi dejansko že opravljen (Gantar 2001: 41), medtem ko je vrnitev k *frazzeološki* in *leksikalni enoti* v pričujočem delu kljub sistemski nedoslednosti predvsem praktične narave. Čeprav ni mogoče zanikati pomembnosti doslednega oblikovanja terminološkega sistema, se v praksi dogaja, da izrazi kot *frazemski slovar* ali *frazemsko gradivo*, ki so sistemsko termi-

¹ Če ni drugače navedeno, so slovenski prevodi avtoričini.

nološko sicer ustrežnejši, ne vzbujajo ustrezne pojmovne predstave, saj so se tako v slovenističnem kot v velikem delu tujejezičnega jezikoslovja že uveljavili izrazi kot *frazeološki slovar*, *slovar idiomov*, *frazeološko gradivo* itd. Poleg omenjenega je odločitev podprta tudi z mednarodno prepoznavnostjo izrazov, npr. v angleščini: *lexicology*, *lexis*, *lexical item/unit*, *multi-word unit/expression* ter *phraseology* in *phraseological unit*, redkeje *phraseme*. Dejstvo, da je v literaturi mogoče zaslediti tudi druge izraze, ki označujejo oblikovno in pomensko povezanost besed, kot npr. *stalna zveza*, *idiom*, *omejena kolokacija* (angl. *fixed expression*, *idiom*, *restricted collocation*), kaže med drugim na to, da je področje med eno- in večbesednimi leksikalnimi enotami v marsičem specifično in kompleksno, njegovo preučevanje pa pogosto vodi v oblikovanje novih in bolj specializiranih izrazov. V zvezi s slovensko leksikološko in frazeološko terminologijo se zdi na tem mestu smiselno opozoriti vsaj še na izraza *besedo-* oziroma *besedjeslovje* (Toporišič 2006) – oba prekrivna s pojmom *leksikologija*, ter na izraze *leksika*, *besedišče*, *slovar jezika* (tudi *besedje* in *besedni zaklad*), ki se pravitako uporabljajo za označitev celotnega leksikalnega fonda jezika.

1.1.1 Beseda

Slovenska slovnica določa *besede* kot »najmanjše pomensko samostojne enote stavčne povedi« (Toporišič 2000: 103–104). Kot take so nerazdružene enote glasov oziroma črk, kadar so zapisane, zaporedja njenih zlogovnih ali pomenskih sestavin ni mogoče zamenjati, pač pa lahko kot celote zamenjujejo položaj v stavku. »Sivo polje« med eno- in večbesednimi leksikalnimi enotami je v slovenski slovnici obravnavano z vidika pravopisnih posebnosti pisanja skupaj oziroma narazen. Mejne primere predstavljajo zloženke tipa: *video nadzor* in *videonadzor*, *avtocesta in avto cesta*, *C-vitamin* in *C vitamin*; zveze, kjer je prvi del zveze oziroma besede razumljen kot nesklonljivi pridevnik, npr. *bruto dohodek*, *mini krilo*; zloženi prislovi, npr. *ponavadi*, *čimbolj* ipd.

V zvezi s potencialnimi »večbesednimi besedami« govori Toporišič o *stalnih besednih zvezah* (2000: 105). Zanje je nujno, kot pravi, da jih »gotove jemljemo iz spomina (kakor besede), ne pa da bi jih šele delali po določenih skladijskih vzorcih« (Toporišič 2000: 133), kar jih razločevalno določa glede na nestalne oziroma *proste besedne zveze*, h katerim se vrnemo v nadaljevanju. V terminološkem smislu vzpostavlja povezavo med eno- in

večbesednimi leksikalnimi enotami izraz *leksem*. V slovenskem leksikalnem pomenoslovju (Vidovič Muha 2000: 17) je leksem definiran kot temeljna poimenovalna enota in predstavlja kot tak enoto slovarja/besedišča. Kot poimenovalna enota jezika je leksem torej širši od besede, saj zajema tudi besedne zveze, ki delujejo kot samostojne leksikalne enote. Kljub teoretično precej natančnemu razumevanju leksikalne enote, ki je lahko tudi več kot enobesedna, pa je med eno- in večbesednimi leksikalnimi enotami pogosto težko potegniti mejo. Če pustimo na tem mestu ob strani različne možnosti, ki zadevajo pisanje skupaj in narazen, je problem kompleksen tudi (ali predvsem) s pomenskega vidika: posamezne besede, ki tvorijo v kombinaciji z drugimi besedami prepoznavne leksikalne enote, npr. *stara mama*, tj. 'mama očeta ali mame', ohranjajo v različni meri tudi tiste svoje pomenske lastnosti, ki jih imajo zunaj konkretne kombinacije. Npr. za pridevnik *star* lahko rečemo, da ohranja v zvezi *stara mama* več pomenskih lastnosti, ki jih ima v pomenih 'ki ima razmeroma veliko let' in 'ki je v zadnjem obdobju življenja', kot pomenskih lastnosti, ki jih vsebujejo drugi pomeni istega pridevnika, izkazani v SSKJ, npr. 'ki nima več potrebne, ustrezne kakovosti za uživanje' (*star kruh*) ali 'ki je dalj časa v uporabi' (*star avtomobil*).

1.1.2 Prosta in stalna besedna zveza

Če hočemo poiskati objektivno merilo za prepoznavanje večbesednih leksikalnih enot, jih je smiselno v prvi vrsti zamejiti glede na vse druge zveze besed. V okviru slovenske jezikoslovne teorije je za naše izhodišče zanimiva opredelitev, po kateri so *besedne zveze* »odvisnostno ali logično povezane besede kake besedilne enote« (Toporišič 1992: 7), njihovo preučevanje pa je omejeno na skladenjska razmerja znotraj zveze in na skladenjsko vlogo, ki jo opravljajo v stavku kot celota. Na podlagi tega so (proste) besedne zveze vse tiste zveze, »ki jih v govoru delamo po skladenjskih vzorcih, ne da bi jih jemali gotove iz spomina«, npr. *oblačno nebo* po vzorcu pridevnik + samostalnik (Toporišič 1992: 230).

V češki frazeološki teoriji se izraz *prosta besedna zveza* zavrača, saj na podlagi kolokabilne teorije velja, da se posamezne prvine v t. i. *pravilnem jeziku* v besedilu vedno povezujejo z bolj ali manj omejenim

izborom drugih prvin (Čermák 1985: 167, 173). Večina prvin na ravni besede ima namreč številne možnosti sintagmatskega in paradigmatskega povezovanja, vendar pa to nikoli ni povsem neomejeno, v tem smislu pa je zavajajoč tudi izraz *prosta besedna zveza*.²²

S pojmom besedna zveza in pojmovanjem le-te kot gradbene enote višjih in zapletenejših skladenjskih zvez je v slovenskem jezikoslovju tesno povezan pojem *stavčnih fraz* (Toporišič 1982: 39, 271; 2000: 557), za katere velja, da so večbesedni ustrezniki besednih vrst. Tako samostalniški besedi, npr. *mož*, ustreza samostalniška besedna zveza oziroma fraza *zakonski mož*, saj se zanjo pričakuje, da ima iste lastnosti kot samostalniki in opravlja v stavku iste stavčnočlenske vloge (Toporišič 1982: 39–41).

Kot rečeno, se v jezikoslovni literaturi v zvezi z besednimi zvezami, oblikovanimi po slovničnih pravilih, vedno znova postavlja tudi potreba po razmejitvi glede na tiste zveze, ki v jeziku obstajajo kot del njegovega leksikalnega fonda – tj. glede na večbesedne leksikalne enote. V slovenski leksikološki teoriji (Toporišič 1973/74) se izraz že od samih začetkov sistematičnega ukvarjanja s frazeologijo rabi kot sinonim za FE, njegova definicija pa sledi ruski in nemški frazeološki teoriji (ki se je potrjevala tudi v frazeoloških slovarjih), katere namen je jasno ločevati predmet frazeologije od vseh drugih večbesednih leksikalnih enot. Na tej podlagi se je vzpostavilo razmerje med SBZ na eni strani in FE na drugi, ki predstavljajo jedro frazeološke problematike (t. i. frazeologijo v ožjem smislu), bistvena lastnost, ki FE ločuje od SBZ, pa je nujna prisotnosti vsaj ene sestavine, ki v FE ne nastopa v svojem slovarkem pomenu.

Ko govorimo o slovarkem pomenu, mislimo predvsem na *denotativni pomen* oziroma na pomene besede, ki so definirani v slovarju – v slovenskem leksikalnem pomenoslovju je pojmovan tudi kot t. i. *kategorialni slovarki pomen*, za katerega velja, da ga je mogoče definirati s pomenskimi sestavinami (Vidovič Muha 2000: 29). Pri tem je seveda precej poenostavljeno govoriti o slovarju kot o knjigi, ker se slovarji med seboj razlikujejo glede na vsebino, obseg, naslovnika, namen itd., in ker se definiranja besednih pomenov lotevajo na različne načine. Hkrati pa tudi ne moremo govoriti o slovarkem pomenu v zvezi s pomeni besede v celotnem leksikalnem fondu slovenščine, saj bi v tem primeru morali upoštevati tudi tiste pomene,

²² Prim. tudi Kržišnik–Kolšek 1988: 51.

ki jih beseda dobi v konkretni zvezi, česar pa ravno ne želimo. Ko namreč govorimo o tem, da beseda ne nastopa v svojem slovarskem pomenu, imamo v mislih prav pomen, ki je specifičen za konkretno besednozvezno razmerje (gl. tudi *frazeološki pomen*). Se pa v tem smislu upravičeno zastavlja vprašanje, ali je v takem primeru sploh še mogoče govoriti o pomenu besede ali je zanj že odgovorna zveza kot celota. Prav ta dilema je v središču leksikalno-gramatičnih pristopov pri obravnavanju leksikalnega pomena in hkrati tudi temeljna točka opazovanja besednozvezne problematike v nadaljevanju pričujoče razprave.

Hkrati naj bi bila za vse FE v nasprotju s SBZ značilna tudi ekspresivna oziroma opazna (zaznamovana) besedilna vloga. V slovenski leksikalni teoriji je tako pojem SBZ rezerviran za tiste poimenovalne besednozvezne enote, katerih pomen je prepoznaven iz njihovih sestavin, npr. *sončna očala*, *nizek pritisk*, *bančna kartica*, *bencinski servis*, *brezplačna telefonska številka* itd. Skladenjski vzorec vrstnega pridevnika in samostalnika, ki je za take zveze značilen, se najpogosteje povezuje s terminološkimi poimenovanji ali t. i. generičnimi pojmi, kot npr. *programski jezik*, *črni bor*, *rdeči bor* itd. (Vidovič Muha 1988a; 2000: 26–28). Analiza tovrstnih zvez, ki je bila za slovenski jezik opravljena na gradivu za SSKJ, je pokazala, da gre v besedišču za razmeroma pogost poimenovalni vzorec in hkrati za tisti njegov del, ki je v določenem časovnem segmentu na prehodu iz terminološke v splošno leksiko (Vidovič Muha: 1972).

V zadevni angleški jezikoslovni literaturi je pojmu SBZ poleg že omenjene večbesedne leksikalne enote najbližji izraz *ustaljena* ali *stalna zveza* (angl. fixed expression). Pridevnik »stalen« namreč označuje določeno trdnost, ustaljenost in avtomatiziranost besedne zveze, s tem pa napoveduje tudi njeno samostojnost v smislu poimenovalne enote. Ob načelni sprejetosti leksikalne in posledično slovarske samostojnosti SBZ pa se vseskozi ugotavlja razmerje med različnimi tipi in stopnjami besednozvezne trdnosti, zlasti do že omenjenih prostih besednih zvez na eni in FE na drugi strani. Tako so denimo jezikoslovni pristopi, ki so sledili Firthovski tradiciji in so izhajali iz sintagmatskih vidikov leksike, vzporedno in z različnimi medsebojnimi vplivi naleteli na tradicionalne teorije preučevanja idiomov in drugih oblik stalnih zvez s celostnim, nerazstavljivim pomenom, za katerega so značilne različne stopnje *pomenske prozornosti* (angl. semantic transparency) oziroma *po-*

menske neprozornosti (angl. semantic opacity), ter na različne stopnje produktivnosti znotraj posameznih skladijskih vzorcev. Bollingerjeve (1976) in Sinclairjeve študije (1987) poudarjajo, da sta idiomatičnost in analitičnost, ki omogočata sestavljivost in razstavljivost jezikovnih elementov na vedno večje oziroma manjše enote, procesa, ki sta za preučevanje jezika enako pomembna. Tako – idiomatično – izhodišče pri preučevanju besedišča je preusmerilo pogled z besed kot temeljnih enot leksikona na obsežnejše in bolj eklektične jezikovne enote, hkrati pa je tudi jasno pokazalo, da ostrih mej, ki bi omogočile natančno ločevanje enot znotraj sorodnih jezikovnih pojavov, v jeziku navadno ni mogoče najti. Tako je tudi meja med prosto besedno zvezo, oblikovano po slovničnih pravilih jezika, in besedno zvezo, ki predstavlja samostojno poimenovalno enoto, njen pomen pa je načeloma razviden iz pomenov sestavin, pogosto-krat zabrisana in premakljiva.

Z vidika leksikografskih praks je zanimivo dejstvo, da so SBZ v splošnih slovarjih precej neenotno predstavljene in porazgubljene med ponazarjalno gradivo (za SSKJ prim. Gantar 2001: 129–131), v frazeoloških slovarjih pa so svoje mesto navadno dobile le pomensko neprozorne zveze s prepoznavno ekspresivno vlogo (v SSKJ v frazeološkem gnezdu z oznako *ekspresivno*). Na drugi strani so večbesedni strokovni izrazi slabo zastopani tudi v terminoloških slovarjih, verjetno prav na podlagi dejstva, da je očitna tudi njihova zunajterminološka splošna raba. SBZ, ki nimajo izrazite ekspresivne ali terminološke vloge, so tako najpogosteje predmet splošnega slovarja, vendar pa zaradi svoje besednozvezne zgradbe navadno niso enotno predstavljene. Tipični primer je SSKJ, v katerem je SBZ, kot je bilo že večkrat poudarjeno, mogoče najti na različnih mestih in z različnimi oznakami, npr. za poševnico, za pojasnilom *v zvezi*, v frazeološkem in terminološkem gnezdu, pogosto pa je spregledana tudi njihova pomenska samostojnost, kar se kaže bodisi v odsotnosti besedne zveze sploh ali pa njene pomenske razlage. Za ponazoritev navajamo shematični prepis slovarskega prikaza zveze *sončni zahod*, za katero smo predhodno na podlagi korpusnih podatkov utemeljili leksikalni status (Gantar 2007: 87/88), v SSKJ in enojezičnem Cobuildovem slovarju (CCELD).²³

²³ Zaradi možnosti primerjave, navajamo angleško različico v slovenskem prevodu.

SSKJ**sončen**

1 nanašajoč se na sonce: /sončni vzhod, zahod

zahod

1 glagolnik od zaiti: opazovati sončni zahod / izračunati sončni zahod
čas, ko sonce zaide // stanje ozračja ob tem dogodku

2 smer na nebu ali zemlji proti točki, kjer sonce zaide ob enakonočju

zaiti

1 spustiti se za obzorje, pod obzorje: luna, sonce zaide

CCELD**sunset**

1 **sunset** je večerni čas, ko se sonce spusti za obzorje

2 **sunset** so različne barve in svetloba, ki jo zvečer vidimo na zahodnem delu neba, ko sonce izginja z našega obzorja

Dejstvo, da v angleščini zveza *sončni zahod* obstaja kot enobesedni leksem, je za slovarsko predstavitev sicer pomembno izhodišče, vendar hkrati ne izključuje dejstva, da gre tudi v slovenščini za samostojno leksikalno enoto. O tem med drugim priča tudi večpomenskost zveze: gre dejansko za enake pomene, kot jih ima beseda v angleščini, kot izkazuje korpus FidaPLUS v spodnjih besedilnih zgledih le da je v angleščini izpričana tudi prenesena raba, npr. v pomenu 'večer, jesen življenja' (VASSO),

(1.) ... v zaliv se prizibljeva malce pred sončnim zahodom – 'čas'

(2.) ... sončni zahod je bil lep, skoraj kičast – 'pojav'

Poleg omenjenih dejstev so praktični razlogi za izbiro izrazov večbesedna leksikalna enota in SBZ, za pojme, s katerimi označujemo vse slovarsko zanimive besedne zveze, v pričujočem delu povezani z ugotovitvijo, da so sintagmatski procesi zelo produktiven poimenovalni postopek.²⁴ Ko smo namreč pri postopnem prepoznavanju večbesednih leksikalnih enot izhajali iz besede kot njene možne sestavine, smo pogosto naleteli na vrsto pomensko in zgradbeno ustaljenih zvez s prepo-

²⁴ Dejstvo, da je področje večbesednih leksikalnih enot eno najpogosteje preučevanih jezikoslovnih področij, je podprto z ugotovitvijo, da so večbesedni leksemi glede na enobesedne tako v pisnem kot govornem jeziku prevladujoči in da so hkrati ključnega pomena pri učenju tako prvega kot drugega jezika in pri jezikovni produkciji odraslih (Cowie 1998: 8).

znavnim pomenom sestavin, medtem ko je bil nabor »pravih« FE, zlasti idiomov, razmeroma skromen. Omejitvev zgolj na FE bi tako pomenila izločitev iz obravnave pomembnih del slovenske besednozvezne leksike. Na podlagi teoretičnih izhodišč, ki so se uveljavila tudi v slovenistični literaturi, je mogoče slovnična in pomenska merila za določanje razlik med BZ, SBZ in FE strniti v naslednje postavke, ki smo jim dodali ustrezne zglede. Pri (prostih) BZ navajamo natipičnejše sopojavitve, tj. *kolokacije*:

	BZ	SBZ	FE
slovnična »pravilnost«	x	x	x (izjeme)
celostna skladdenjska vloga	—	x	x
pomenska samostojnost	—	x	x
pomenska prozornost	x	—	—
idiomatičnost	—	—	x

BZ/kolokacija

briti noge, brado, brke

priiti do njega, mene

sončen dan, popoldan; lega, prostor

sončni žarek, svetloba, toplota

SBZ

(briti, ostriči ...) na balin

priiti do izraza

sončni zahod

sončna očala

FE

briti norce (iz koga)

priiti (komu) do živega

sončni kralj

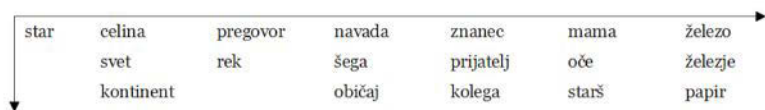
dežela na sončni strani Alp

1.1.3 Kolokacija

Pojem *kolokacije* kot v jeziku opazne zveze dveh ali več besed, ki se pojavljajo v različnih predvidenih slovničnih vzorcih, sopojavljanje v takih slovničnih vzorcih pa je pričakovano in ne naključno (Vrbinc 2001: 51), je bil v slovensko jezikoslovno teorijo sprejet ob koncu 80. let prek angleške literature, najprej v zvezi z računalniškimi analizami obsežnih besedilnih zbirk (Tancig in Žagar: 1989), kasneje pa prek kontrastivne angleško-slovenske leksikografske problematike (Gabrovšek 1991; Vrbinc 1995; Jurko 1997), v zadnjem času pa tudi z vidika analiz leksikalnih enot v korpusu (Gorjanc 2002: 98; Krek 2003: 56/57; Gorjanc in Jurko 2004). Podobno kot že v angleški literaturi tudi pri prenosu na slovensko gradivo za kolokacije velja, da so pomensko prozorne, njihov pomen je torej mogoče napovedati na podlagi pomena sestavnih elementov, navadno so slovnično sprejemljive, se torej podreajo v je-

ziku pričakovanim slovničnim pravilom, hkrati pa so zanje značilne določene omejitve pri izbiri, npr. *postaviti vprašanje* : **položiti vprašanje*. S pojmom kolokacija se načeloma opredeljujeta dve vrsti slovničnih zgradb. Na eni strani govorimo o *imenskih* ali *nominalnih kolokacijah*, ki so sestavljene iz dveh predmetnopomenskih besed, npr. *jedilna čokolada*, *zdrava pamet*, *barva kože*, in *slovničnih* ali *gramatičnih kolokacijah* (prim. Sicherl: 1999; Benson idr. 1986), zlasti predložnih, npr. *odporen na*, *v primerjavi z/s*, *brez dvoma*, *v barvi (česa)*, *skrbeti za (kogalkaj)*, *sortirati po (velikosti, barvi ...)*, *(ne) ozirati se na (kogalkaj)* ipd.

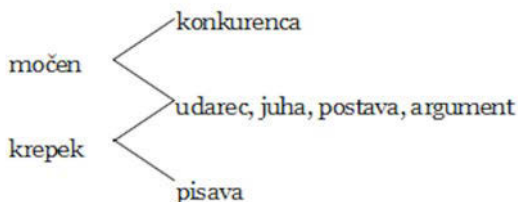
Pojem kolokacije in kolokabilnosti (povezovalnosti) je bil v slovenistično frazeološko teorijo sprejet prek čeških teoretičnih izhodišč (Kržišnik–Kolšek 1988: 51). Pri določanju obsega kolokacije oziroma t. i. *kolokatne paradigme* (Čermák 1985: 173), ki jo določa število kolokatorjev glede na preučevano besedo, se različni vidiki besednega povezovanja na sintagmatski (linearni) osi kombinirajo z upoštevanjem pomenskih lastnosti med besedami na paradigmatični (vertikalni) osi. Neomejenost na eni in preštevnost prvin na drugi strani, ki se znotraj kolokatne paradigme oblikovno in pomensko povezujejo v smiselno celoto, ponuja po Čermákovem mnenju dve temeljni množici besednih zvez, med katerima izbiramo pri določitvi osnovne enote na besednozvezni oziroma kolokacijski ravni: (a) *veliko kolokatno paradigmo*, za katero velja, da je odprta, število njenih prvin pa je neomejeno, npr. *star avto*, *zgodba*, *vprašanje*, *peč*, *ura*, *mestno jedro ...* in (b) *omejeno kolokatno paradigmo*, ki je praviloma zaprta, število njenih prvin pa je preštevno, npr. *stara zaveza*, *testament*; *stara mama*, *oče*; *stara celina*, *svet*.²⁵

Tudi leksikalne analize, ki temeljijo na Firthovem sintagmatskem pogledu na leksiko, skušajo določiti obseg in predvidljivost medsebojne besedne povezovalnosti (McIntosh 1966). Z ugotavljanjem vloge kolokacije v besednem nizu (angl. *lexical set*) Halliday opredeljuje leksikalne enote ločeno od semantike na eni in slovnice na drugi strani. Kot pri-

²⁵ Za podrobnejši prikaz s slovenskimi zgledi gl. Kržišnik–Kolšek 1988: 51–53.

mer leksikalizirane kolokacije sopostavlja različno kolokabilnost besed *strong* ('močan') in *powerful* ('krepek'), pri čemer se pokaže, da je npr. zveza *strong tea* ('močen čaj') sprejemljiva, zveza *strong car*²⁶ pa ne. Ob tem obstajajo tudi zveze, ki kolocirajo tako z enim kot drugim pridevnikom, npr. *strong/powerful argument* ('krepek/močen argument'). Za ponazoritev na slovenskem gradivu si pogledjmo primerjavo kolokabilne povezanosti lem *krepek* in *močen* v korpusu FidaPLUS.

Dejstvo, da lahko besede napovedujejo svoje lastno besedilno okolje v večjem ali manjšem obsegu, je zlasti v delih Sinclairja (1987; 1987a; 1987b; 1991) usmerilo v preučevanje leksikalnega vzorčenja na podlagi podatkov, kot jih je izkazovala dejanska besedilna raba. Postalo je očitno, da je nekatere v jeziku zelo običajne funkcijske besede in nekatere zelo pogoste glagole težko leksikalno opisati, ker imajo redko status neodvisnega leksikalnega elementa. Pri tem je za prenos ugotovitev v slovarsko okolje pomembno razumevanje Sinclairjevega modela idiomatičnih izbir (angl. *idiom-principle*; Sinclair 1987; 1991), ki predvideva, da ima govorec na voljo veliko število vnaprej določenih »praznih« skladenjskih vzorcev, ki jih zapolnjuje s točno določenimi idiomatičnimi izbirami. Iz tega sledi, da tako rekoč neskončne možnosti in kombinacije v izbiri zapolnitev skladenjskih vzorcev omejujejo v besedilu idiomatične izbire, dodatno pa jih pogojuje tudi govorni položaj in situacijski kontekst.

Bistvo omenjenih sintagmatskih pogledov na jezik je spoznanje, da je razmerje med pomenom in obliko zelo delikatno, saj različni pomeni leksikalne enote pogosto ustrezajo samo izbranim zgradbenim kombinacijam. Prav tako je postalo očitno, da lahko dokazi o besedni povezovalnosti

²⁶ V korpusu FidaPLUS ni pojavitve za zvezo *krepek avto*, zveza za *močen avto* sicer ni pogosta, vendar jo raba izkazuje, pri čemer je večina pojavitve vezana na primerniško obliko pridevnika: *močnejši avto*.

spodbijajo introspekcijo rojenih govorcev in da se večina naravnega jezika pojavlja v vsaj deloma vnaprej oblikovanih frazah, ki jih določajo omejene izbire (angl. *single choices*), čeprav se zdi, da jih je mogoče analizirati/razstaviti na posamezne elemente. Pojem kolokacije, ki se je oblikoval na tej podlagi, je tudi v nadaljnjih obravnavah pri posameznih avtorjih izpostavljaj bodisi statistično prepoznavanje karakterističnih vzorcev sopojavitve besed (t. i. formalnoverjetnostni, statistični pristop) oziroma se je skušalo določiti karakteristične vzorce tudi z vidika pomenske odvisnosti znotraj zveze, torej kot pojav, ki je poleg svoje povezovalne trdnosti tudi pomensko določen.

• **Kolokacija kot pogost, značilen vzorec**

Pri preučevanju simultano izbranih značilnih vzorcev besednih sopojavitvev znotraj korpusnega okolja, ki omogoča statistične izračune, so v analizah pozornost zbudile zveze, ki se v jeziku pojavljajo najpogosteje, obenem pa navadno niso del osrednje slovarske problematike. V zvezi s takimi »karakterističnimi vzorci sopojavitve besed« se uporablja tudi pojem *večbesedna enota* ali *tipična besedna kombinacija*.²⁷ V celoti je tak »statistični« pristop izpeljal obsežen trizvezkovni slovar *Dictionary of English Collocations* (Kjellmer 1994), ki temelji na korpusu Brown in pojmuje kolokacije kot ponavljajoče sekvence elementov (najpogosteje besed), ki ustrezajo slovničnim pravilom jezika, pri čemer se mora zaporedje elementov v korpusu pojaviti več kot enkrat in mora ustrezati predhodno ugotovljenemu slovničnemu vzorcu. Na podlagi tega so v slovar sprejete številne zveze, ki jih v angleščini določata npr. člena *the* in *a* (samo zveze s *the* zavzemajo 156 strani v slovarju in predstavljajo skupaj 15.000 kolokacij). Slovar je doživel precej nasprotujočih si ocen (prim. Johansson 1998), zlasti v smislu svoje klasične slovarske uporabnosti, medtem ko se je na drugi strani jasno pokazala uporabnost pristopa pri učenju angleščine kot tujega jezika (Johansson 1998; Hoey 2000: 224). Pojmovanje kolokacije kot oblikovno verjetnostnega pojava je hkrati usmerilo pozornost tudi na zveze, ki kot pomensko izpraznjeni skladijski vzorci delujejo kot celota tako, da vzpostavljajo razmerje s pomensko obvestilnimi deli neposrednega ali širšega besedilnega okolja (prim. t. i. *posebne zveze* v III. delu razprave).

²⁷ Angl. *multiword unit* in *recurrent word-combination* (prim. Cowie 1998a; Altenberg 1998).

• Kolokacija kot pomenski pojav

Na drugi strani izpostavlja pojmovanje kolokacije kot pomenskega pojava vsaj dve vrsti tipičnih besednih sopojavitvev: take, ki nakazujejo posamezne pomene večpomenske besede kot v primerih (a), in take, ki se tipično sopojavljajo samo pri izbranem/določenem pomenu besede kot v primerih (b). V zvezi z zadnjimi se znotraj frazeološke problematike govori o *omejenih kolokacijah* (Cowie 1981; Aisenstadt 1979; 1981).

(a) Kolokatorji nakazujejo posamezne pomene večpomenske besede v jedru²⁸ konkordančnega niza

jedro	kolokator	pomen besede v jedru
črn	obleka, avto	take barve kot
črn	gradnja, borza	nezakonit
črn	slutnja, misel	neprijeten, pesimističen
črn	lista, seznam	nezaželen; nedovoljen

(b) Kolokatorji se pojavljajo samo pri izbranem pomenu besede

jedro	kolokator	pomen besede v jedru
živo	srebro	kemijski element (Ag)
živi	zid	ovira, ki jo sestavljajo ljudje
živa	glasba	izvajanje glasbe neposredno pred občinstvom
živa	meja	pregrada iz okrasnega grmičevja

Brisanje ostrih razlik med pomensko predvidljivimi in pomensko nepredvidljivimi kolokacijami zahteva razumevanje pojava besedne povezovalnosti v smislu stopnjevalnosti in ne različnih vrst (Bollinger 1976). Temu sledi tudi Sinclairjeva (1991: 71) opredelitev kolokacije kot vmesnega člena znotraj skrajno določenih točk pomena, kjer je na eni strani mogoče ločiti neodvisni pomen besede in odvisni pomen zveze na drugi. Ob tem, da je pri kolokaciji tendenca sopojavljanja besed očitna, gre hkrati za zvezo, kjer lahko posamezna beseda znotraj zveze

²⁸ Izraz *jedro* je tu vezan izključno na pojmovanje besede (ali zveze), ki jo preučujemo v jedru konkordančnega niza (Gorjanc 2005: 74) (angl. key word in context). Čeprav je organizacija znotraj stavčnega vzorca neposredno povezana s kolokabilnim potencialom besede v izhodišču, puščamo za zdaj vlogo skladenjskega razmerja ob strani.

glede na drugo ohranja tudi svoj neodvisni položaj, npr. beseda *izraz* v SBZ *pri* do *izraza* in v besednem nizu *to je izraz medsebojne ljubezni*. Kolokacija označuje torej tiste pojave besedne povezovalnosti, kjer se, če izolirano opazovanje leksikalnih enot nadgradimo s sintagmatiskimi vidiki besedne povezovalnosti, medsebojno prepletajo pojmi, kot so prosta besedna zveza in kolokacija na eni ter SBZ in FE na drugi strani.

2 FRAZEOLOGIJA

Področje frazeologije je znotraj jezikoslovnih raziskav, ki so vezane na leksikalne enote, usmerjeno v prvi vrsti na tiste zveze, redkeje besede, ki glede na svoje sestavne elemente izkazujejo samostojni, od sestavnih elementov neodvisni – t. i. *frazeološki pomen*. O frazeologiji se torej govori predvsem takrat, ko se ob večbesednosti in ustaljenosti upošteva tudi idiomatičnost kot tista lastnost, ki določa, da nekatere enote glede na slovnična in pomenska razmerja sestavnih elementov niso (jasno) razstavljive. Ob tem se, vsaj v smislu pojmovanja frazeologije v ožjem smislu, za FE zahteva tudi prenesenost pomena, ki jo izkazuje bodisi posamezna sestavina ali zveza kot celota, kar ji daje glede na nefrazeološka enobesedna poimenovanja v besedilu ekspresivno oziroma zaznamovano noto. Prav zadnje iz okvira FE izloča tudi vsa večbesedna terminološka poimenovanja, ne glede na sicer izkazano idiomatičnost, npr. *črna skrinjica* 'naprava ...'; *sončni veter* 'energija ...'.

Generativni pristopi pri obravnavi frazeološke problematike (navadno se uporablja izraz *idiomi*) izpostavljajo dejstvo, da gre v prvi vrsti za prepoznavne zgradbe, ki jih je sicer mogoče analizirati, ne morejo pa biti generirane, saj se ne podrejajo pričakovanim pretvorbenim procesom (Katz in Postal 1970), npr. za nefrazeološko zvezo *rdeča žoga* ali *zrel paradiznik* obstajata slovnično ustrezni pretvorbi *žoga je rdeča* in *paradiznik je zrel*, medtem ko za frazeološki *rdeča nit* in *zrela leta* pretvorbi *nit je rdeča* in *leta so zrela* ali *leto je zrelo* niso mogoče, vsaj ne, če želimo ohraniti frazeološki pomen. Bistvena pomanjkljivost te ugotovitve je v dejstvu, da nabora za posamezno FE neobstoječih slovničnih pretvorb ni mogoče posplošiti na vse FE, ki si delijo enako površinsko zgradbo, kar za zgoraj navedeno trditev potrjuje tudi spodnji besedilni zgled, hkrati pa ni mogoče izključiti ustvarjalnih potencialov jezika in številnih parafraz, ki jih govorci s pridom izrabljamo v konkretnih go-

vornih situacijah. Preverjanje posameznih pretvorb v korpusu je to, kot bomo podrobneje prikazali v nadaljevanju, jasno pokazalo.

FE: ugrizniti v kisko jabolko – **pretvorba:** jabolko je kisko

... ne trdim, da **jabolko ni kisko**, toda obljubljeni kolajni bomo že nekako osvojili, če ne prej, pa na državnem prvenstvu

Če so se skladdenjsko naravnane raziskave FE usmerjale predvsem v preučevanje razmerij med sestavnimi elementi in na njihovo celostno stavčno vlogo, so se pomenske raziskave ukvarjale predvsem s sposobnostjo razstavljalivosti takih zvez na podlagi pomenskih lastnosti znotraj zveze in v razmerju do pomena zveze kot celote. S pojmovanjem frazeološkega pomena kot celostnega pomena FE, ki ni vsota pomenov njenih sestavnih elementov,²⁹ pri čemer naj bi bila ta lastnost za obstoj FE bistvena (Katz in Postal 1970: 275), sta se v teoriji preučevanja frazeološkega pomena oblikovali dve temeljni izhodišči.

Prvo temelji na predpostavki, da je nekatere FE mogoče pomensko analizirati, kar pomeni, da je njihov pomen v različni meri razpršen med posamezne sestavine in da na drugi strani obstajajo FE, ki takega razmerja ne izkazujejo in so v celoti pomensko nemotivirane (Erbach 1992: 12; Nunberg idr. 1994: 496–497). V zvezi z zadnjimi se je v generativni slovnici razpravljalo le ob nekaj posameznih zelo tipičnih primerih, kot so npr. *kick the bucket* (dobesedno: *brcniti v vedro* v pomenu 'umreti'), *pull the strings* (dobes. *potegniti vezi* za pomen 'uporabiti zveze'), *spill the beans* (dobes. *iztresti fižol* za pomen 'izdati skrivnost'), *shoot the breeze* (dobes. *streljati v vetrič* za pomen 'kramljati, sproščeno se pogovarjati'), na podlagi tega pa se je oblikovala klasifikacija vseh FE na pomensko izražene oziroma motivirane in pomensko zakrite oziroma nemotivirane. Problematika frazeološkega oziroma idiomatičnega pomena je že v teh okvirih izpostavila pomembnost sobesedila pri ustreznem pomenskem dekodiranju zveze in stopnje ustaljenosti, ki jo le-ta izkazuje, npr. v primerih, ko je mogoče frazeološki pomen razumeti iz sobesedila ne glede na pomensko nerazstavljalivost FE kot celote: *Janez je lahko uporabil vse svoje zveze, da je prišel do službe, saj pozna veliko ljudi*

²⁹ Posredno se je oblikoval pojem *kompozicijskega* (nefrazeološkega) in *nekompozicijskega* (frazeološkega) pomena.

v *industriji* (Nunberg idr. 1994: 496). Znotraj pomensko razstavljivih zvez se zato zastavlja vprašanje, ali lahko govorec, ki pozna pomen sestavin zveze, ne ve pa ničesar o pomenu zveze kot celote, tako zvezo ustrezno vključi v sporočanski proces in jo dejansko uporablja, kot je v jeziku v navadi. In na drugi strani, ali je mogoče ugotoviti pomenske lastnosti sestavin, ki oblikujejo idiomatični pomen zveze, tudi takrat, ko le-te ne nastopajo v konkretni idiomatični kombinaciji.

Na drugi strani zahteva po mnenju nekaterih avtorjev odsotnost celostne pomenske vloge med sestavinami in zvezo, ki se kaže v oslABLJENI SEMANTIČNI UDELEŽBI pomena sestavin v pomenu zveze kot celote, pojmovanje frazeološkega pomena kot integralnega, celostnega in nekompozicijskega pojava (Čermák 1985: 190). Bistvo takega nekompozicijskega pristopa v pojmovanju frazeološkega pomena je v spoznanju, da je stopnja pomenske trdnosti sestavin zveze glede na stopnjo pomenske prenesenosti (figurativnosti) sestavin pojav, ki ga je treba preučevati na izrazni, skladenski in pomenski ravni hkrati, merila za ugotavljanje pomenske motiviranosti pa so merodajna samo v primeru, ko jih je mogoče prenesti na pojav v celoti (Čermák 2001: 3). Znotraj tega se ob dejstvu, da FE zaradi besednozvezne zgradbe ponujajo možnost analiziranja posameznih sestavin, ki so del obstoječega besednega in pomenskega potenciala (pravilnega oziroma neidiomatičnega) jezika, ugotavlja, da je zelo malo »čistih« primerov, kjer je mogoče celostni pomenski smisel zveze preprosto razporediti med njene sestavine, in sicer tudi v takih primerih, kjer je pomenska razstavljivost na prvi pogled nedvoumna, npr. *gledati z viška na (kogalkaj)*, *pritti do iz-raza* ipd. Kot je na eni strani torej očitno, da obstaja določena semantična povezava ali udeležba med pomenom sestavine in celostnim frazeološkim pomenom zveze, je na drugi strani jasno, da je status take pomenske udeležbe lahko različen in ga je težko natančno določiti, posledično pa tudi zanašanje na semantično analizo pri pomenski opredelitvi FE in njihovi klasifikaciji na pomensko motivirane in nemotivirane ni zanesljivo (Čermák 2001: 11). Po mnenju avtorja se merilo, ki lahko jezikoslovcu ponudi trdno izhodišče za analizo pojava v celoti, nanaša na ugotavljanje analognih možnosti, npr. obstoja številnih podobnih primerov v konkretnih besedilnih realizacijah in v odstopanjih od njih. Kljub temu je zanimivo, da se jezikoslovci težko odrekajo poskusom ugotavljanja stopnje pomenske motiviranosti konkretne FE, in to kljub dejstvu, da vedno znova prihaja do različnega razumevanja te stopnje in da hkrati ni mogoče postaviti ostrih

mej med posameznimi stopnjami tako pojmovane FE, saj je uvrstitev v določen tip na tej podlagi v veliki meri odvisna od jezikovne in kulturne izkušnje vsakega posameznega govorca (Cowie 1998: 215).

Zato verjetno ni naključje, da so prav na področju frazeoloških raziskav tako opazni različni pristopi v pojmovanju in poimenovanju osnovne enote. O tem pričajo zelo različna razumevanja ključnih pojmov in številni termini, med katerimi niso vzpostavljena enotna pojmovna in izrazna razmerja. Dodatna neskladja povzročajo izraba že obstoječih izraznih možnosti s pripisovanjem novih lastnosti in posledično nastanek vedno novih terminoloških sinonimov. To je na eni strani posledica dejstva, da so FE na različnih ravneh jezikovnega opisa kompleksen pojav, ki svoje prepoznavne lastnosti realizirajo v različni meri, na drugi strani pa je znotraj frazeološke in leksikalne teorije nenehno prisotna težnja po zamejitvi področja frazeologije v okvire čim bolj prepoznavnih in specifičnih lastnosti. Zlasti zadnje vodi v različna pojmovanja osnovne enote frazeologije, ki izhajajo iz potrebe po določitvi razlikovalnih lastnosti glede na druge enote jezikovnega sistema in lastnosti, ki celoto leksikalnih enot določajo zgolj v okvirih frazeološke specifikacije. Posledica tega je tudi različno uvrščanje frazeologije kot jezikoslovne vede v okvire jezikovnega sistema. Znotraj strukturalističnih pristopov daje pojmovanje frazeologije kot samostojne, drugim ravninam vzporedne jezikovne ravnine, FE status pomenonosne enote, ki jo od drugih pomenonosnih enot (npr. znotraj leksikologije) ločuje temeljna prepoznavna lastnost, tj. *nepravilnosti* (anomalije) na izrazni (oblikovnogramatični) in pomenski ravni (Čermák 1985: 167, 172). Na drugi strani temelji pojmovanje frazeologije zgolj v okvirih besedoslovne oziroma v okvirih besedoslovne in skladenjske problematike na določanju tipičnih lastnosti FE na podlagi vzpostavljanja razmerij do besede na eni in (proste) besedne zveze na drugi strani. Posledično se je v frazeološki literaturi oblikovalo pojmovanje *frazeologije v ožjem smislu*, ki iz frazeologije izloča besedne zveze z neposredno razvidno pomensko zgradbo, tj. take, katerih pomen je mogoče razbrati na podlagi pomenov njihovih sestavin (prim. Kržišnik–Kolšek 1988; Kunin 1970; Molotkov 1977), in *frazeologije v širšem smislu*, ki vključuje tudi pomensko prozorne besedne zveze, hkrati pa določa obseg FE glede na realizirano oziroma nerealizirano stavčno zvezo. Vzporedno z zamejitvijo temeljnega področja/predmeta frazeoloških raziskav so se oblikovala

tudi pravila in metode, po katerih bi bilo mogoče prepoznati oblikovne, pomenske in skladenjske lastnosti osnovne enote frazeologije.

V nadaljevanju se bomo podrobneje posvetili merilom, ki tradicionalno določajo osnovno FE, ter pojmom, ki so se pri tem uveljavili. Pri tem nas bodo na eni strani zanimala merila, ki so se oblikovala v ruski, češki in nemški teoretični frazeološki in leksikografski teoriji in praksi, hkrati pa so bila sprejeta tudi v slovenistično jezikoslovje. Na drugi strani bomo omenjena izhodišča nadgradili s pristopi, ki predstavljajo osnovo za opis besedne povezovalnosti in prepoznavanje večbesednih leksikalnih enot na podlagi elektronskih besedilnih korpusov.

2.1 FRAZEOLOŠKA ENOTA

Terminološka opredelitev osnovne enote frazeologije ima v jezikoslovni literaturi razvojni proces, znotraj katerega so se oblikovali pojmi kot že obravnavani SBZ, FE, frazem, idiom, kolokacija itd. V angleških, ameriških in nekaterih vzhodnoevropskih leksikalnih in frazeoloških teorijah se je vzpostavilo razmerje med obema skrajnima poloma, tj. idiomom, katerega pomen je od pomena sestavin popolnoma neodvisen, in kolokacijo, predvsem kadar je razumljena kot tipičen skladenjski in ne pomenski pojav. Nekakšno vmesno stopnjo predstavlja SBZ, le da do dejanske povezave med smermi, ki so tipologizirale večbesedne leksikalne enote na podlagi pomenske (ne)razstavljljivosti, in smeri, ki so izhajale primarno iz lastnosti besedne povezovalnosti, tako v smislu statistične kot pomenske določenosti, nikoli ni resnično prišlo. Ker gre, kot smo že poudarili, pri različno zgradbeno in pomensko ustaljenih zvezah za kompleksne enote, se je nenehno skušalo vzpostaviti razmerje med (prostimi) besednimi zvezami, ki, če zanemarimo nujno pomensko kompatibilnost, podlegajo (zgolj) slovničnim pravilom jezika, npr. *star avto*, *črne hlače*, *pisano cvetje* itd., in med vsemi drugimi tipi besednozvezne ustaljenosti, znotraj česar so se vedno znova kot problematične kazale razmejitev med SBZ z razvidno pomensko zgradbo, npr. *stara mama*, *sladkorna pena*, *sončna očala*, *bencinski servis*, *mestno jedro*, *sončni zahod* ipd. in t. i. osrednjim delom frazeološkega fonda, tj. frazemi in idiomi, kot so: *stara sablja*, *slapi potnik*, *rahli gozdniček*, *pasti v vodo*

ipd., kjer do pomenske razvidnosti ne prihaja oziroma je ta posredna (figurativna).

Ker je ugotavljanje razmerij med potencialnimi FE in razmejitev do vseh drugih večbesednih leksikalnih enot tudi eno bistvenih vprašanj njihove vključitve v frazeološke oziroma izključitve iz splošnih slovarjev ter načina slovarskega opisa, si bomo v nadaljevanju pogledali tudi možnosti njihove predstavitve v slovarjih.

2.1.1 Frazem

Temeljni merili, ki zadevata frazeologijo in njeno osnovno enoto, sta poleg frazeološkega pomena še večbesednost in oblikovna ter pomenska ustaljenost zveze kot celote (Moon 1998: 6). V slovenski frazeološki teoriji se je poleg izraza *frazološka enota* in *stalna besedna zveza* sinonimno za osnovno enoto frazeologije (zlasti v okvirih frazeologije v ožjem smislu) najprej uveljavil izraz *frazeologem* in kasneje *frazem* (Toporišič 1973/74; Kržišnik–Kolšek 1988), v ruski terminologiji, na kateri temeljijo prve slovenske frazeološke razprave (Toporišič 1973/74), tudi *frazeologizem* (Vinogradov (1947) 1974). Obenem so bile že v izhodišču sprejete tudi temeljne lastnosti, ki so FE ločevale od drugih večbesednih leksikalnih enot, in sicer: (a) večbesednost oziroma fraznost, (b) omejena povezovalnost sestavin, (c) neslovarskost pomena vsaj ene od sestavin oziroma pomenska neprozornost, (č) ustaljenost v smislu preštevnosti leksikalnih in drugih variant in (d) pretvorbena omejenost ob ohranitvi celostnega frazeološkega pomena. Sodobno pojmovanje frazema je v slovensko frazeološko teorijo sprejeto prek češke frazeologije (Kržišnik–Kolšek 1988: 51) in predstavlja večbesedne enote, za katere velja »celovita in ustaljena kombinacija najmanj dveh prvin, pri čemer vsaj ena izmed njih nima enake vloge zunaj take kombinacije oziroma se v taki vlogi pojavlja v omejenem številu kombinacij ali zgolj v eni

sami« (Čermák 1985: 177). Hkrati se je na področju slovenske frazeologije v 80. letih na podlagi gradiva starejših nabožnih in umetnostnih besedil (Kržišnik 1986: 435; 1987) uveljavilo ločevanje med širše pojmovanimi SBZ in FE. Za druge je nasproti prvim poleg večbesednosti, stalnosti in neslovarskosti pomena vsaj ene od sestavin zahtevana tudi opazna ekspresivna vloga zveze kot celote. Zaradi omenjene zahteve so, kot rečeno, iz ožje frazeološke problematike izločene vse terminološke stalne zveze, tudi take, katerih pomena ni mogoče napovedati na podlagi pomenov sestavnih elementov, npr. *taščin jezik*, *črna luknja*, kot tudi vse stalne zveze z razvidno pomenskosestavinsko zgradbo, ki so pogosto realizirane v (terminoloških) zvezah z vrstnim pridevnikom (prim. Vidovič Muha 1988a), npr. *vietnamski sindrom*, *višinska razlika*, *genska terapija*, *optični čitalnik* ipd.

2.1.2 Idiom

V frazeološki literaturi je glede na različna poimenovanja in pojmovanja osnovne enote frazeologije še največji konsenz dobil prav zadnji – tj. idiom. Izraz, kadar se uporablja v odnosu do frazema, navadno označuje skrajno točko pomensko osamosvojene leksikalne in ne vedno nujno večbesedne enote. Kot tak predstavlja pomensko samostojne besede oziroma zveze brez očitne pomenske povezave s katerim koli od morfemov/sestavlin, ki jo tvorijo, npr. *kolumbovo jajce*, *(biti/liti se) gnilo jajce*, *železna zavesa* ipd. Izraz je široko sprejet znotraj angleške in ameriške leksikološke literature in označuje vse leksikalne enote, tudi zloženke, ki glede na pomen sestavnih elementov delujejo samostojno. Ob tem je vedno prisotno tudi dejstvo, da ni mogoče potegniti natančne ločnice med delno pomensko prozornimi in popolnoma pomensko neprozornimi zvezami, še posebej, ker bi v ta namen morali ugotoviti pomenske vrednosti za vse elemente jezikovnega sistema glede na njihove možnosti sopojavljanja z drugimi elementi in jih primerjati s pomenskimi vrednostmi, ki jih imajo, ko so od teh kombinacij neodvisni. Mogoče je povzeti, da ostre meje med idiomom in frazedom, stalno in prosto besedno zvezo ni – gre samo za kontinuiteto z večjo gostoto v eni in večjo razpršenostjo v drugi skrajnosti, znotraj te kontinuitete pa je prisotnost sopojavljajoče sestavine zagotovljena tako

s prisotnostjo druge sestavine, s katero tvorita celoto, kot s predhodno analizo sestavin, kadar sta druga od druge neodvisni.

2.2 TEMELJNI FRAZEOLŠKI POJMI

Dejstvo, da je frazeološka teorija najbolj zapletena tam, kjer je večina razlikovalnih lastnosti, ki so prepoznane in preverjene v sorodnih jezikovnih vzorcih *pravilnega jezika* (tj. jezika, ki deluje znotraj sebi lastnih slovničnih pravil), zabrisana in nerazločevalna, se kaže tudi v tem, da so pojmi kot *eno- in večbesednost*, *ustaljenost* in *leksikalizacija*, *variantnost*, *pretvorbenost*, *idiomatičnost*, *ekspresivnost* in drugi obravnavani z različnih zornih kotov, kar pogosto vodi v nasprotujoča si pojmovanja tega, kaj je za obstoj FE bistvenega pomena. Posamezne bolj ali manj sprejete lastnosti, ki se navajajo v zvezi z osnovno enoto frazeologije, bomo opazovali glede na oblikovne (izrazne), funkcijske oziroma skladijske in glede na pomenske lastnosti. Pri tem je jasno, kot smo že večkrat poudarili, da posameznih vidikov ne moremo izbirati ločeno oziroma neodvisno od drugih točk jezikovnega opisa. Konkretno to pomeni, da je denimo pojem leksikalizacije sicer mogoče opazovati v smislu institucionalizacije večbesedne enote z vidika njene zgradbe, hkrati pa gre sočasno tudi za proces pomenske ustalitve in s tem avtonomnosti na novo nastale »besede«, ki se pogosto kaže tudi v njeni skladijski vlogi.

2.2.1 Zgradba FE

Jezikovne analize, ki se ukvarjajo z zgradbo FE, se dotikajo v prvi vrsti lastnosti, ki izhajajo iz kombinacije več jezikovnih elementov z namenom oblikovati obsežnejše leksikalne enote. Tako sta znotraj zgradbene problematike FE izpostavljena predvsem naslednja dejavnika:

- (a) fraznost oziroma besednozveznost v nasprotju z enobesednostjo in
- (b) razmerja med besednimi zvezami ali znotraj zveze same.

Predvsem zadnje zadeva ugotavljanje stopnje ustaljenosti na eni in ustaljeno variantnost sestavin FE na drugi strani. Tako eno kot drugo je za leksikografe med drugim pomenilo odgovoriti na vprašanja, v kolikšni meri in v kakšni obliki zajeti večbesedne enote in kako zveze glede na sestavne elemente predstaviti v razmerju do (enobesedne) iztočnice. Kot bomo pokazali v nadaljevanju, se pojmovanje večbesednosti, leksikalizacije in ustaljenosti potencialnih FE problematizira zlasti pri določanju njihove spodnje meje, tj. pri zloženkah iz idiomatične zveze, npr. *nebodigatreba*, in pri vseh drugih tipih najmanjših možnih FE, kjer samostojni in neodvisni besedni status sestavin ni povsem nedvoumen, npr. pri sestavini *jo* v zvezi *popihati jo* ali *za* v zvezah kot *za zjokat*, *za znoret*, *za bruhat*, v primeru *fraznih* oziroma *sestavljenih glagolov* in v primeru *zvez s slovničnopomenskimi elementi*, kot so *ne glede na*, *v primeru*, *pod pogojem*, *za razliko od* ipd. Variantnost na drugi strani, kot ustaljenosti nasprotni pojem, opozarja na lastnost večbesednih leksikalnih enot, da v okviru bolj ali manj omejene možnosti zamenjav sestavnih elementov in parafraz (še vedno) zastopajo eno samo leksikalno enoto, npr. *postaviti (koga) na trdaltrdna/realna/zemeljska tla* ali *povedati/zabrusiti (komu) (kaj) v obraz/glavofaco/brk*.

2.2.1.1 Eno- in večbesednost

Pojmovanje večbesednosti se v najsplošnejšem smislu nanaša na izrazno podobo potencialne FE, vendar pa je jasno, da ob prepoznavanju njene formalne zgradbe ni mogoče izključiti tudi njenih celostnih pomenskih in skladijskih lastnosti, s čimer je večbesednim enotam dodeljen de-

janski leksikalni status. To dejstvo hkrati tudi pomeni, da se pri analizi večbesednih enot z vidika njihove formalne zgradbe hkrati soočamo tudi s skladenjskimi in pomenskimi spremembami, ki nastanejo pri prestopu besede kot sestavnega dela »splošnega« in »pravilnega« jezika na raven sestavnega dela FE (Čermák 1985).

Čeprav znotraj frazeološke problematike, zlasti z upoštevanjem pojma idiomatičnosti na besedni ravni, ki se je oblikoval v pristopih generativne slovnice, možnost enobesednih FE ni izključena (Katz in Postal 1970; Čermák 1985), pripada jedro frazeološke problematike besednim zvezam. Zahteva po večbesednosti znotraj frazeoloških raziskav torej ni vedno izrecni pogoj za obstoj FE. Zlasti ameriški generativni pristopi v okviru frazeologije obravnavajo tudi tvorjenke, predvsem zloženske, katerih sestavni deli podlegajo pomenskimi premikom, ki se ustvarjajo v razmerju dela do celote. Na podlagi te teorije je o FE mogoče govoriti tudi takrat, kadar pomen zaporedja dveh ali več morfemov v besedi ni izpeljan iz pomenov posameznih morfemov v zaporedju. Podobno se znotraj češke frazeološke teorije upošteva možnost, da frazem v smislu besednozvezne zgradbe preide na nižjo raven: preneha obstajati kot besedna zveza in pridobi obliko besednega idioma (Čermák 1985: 210). Vključevanje besed kot npr. v slovenščini *nebodigatreba*, *novopečen*, *duhamoren* oziroma *duhomoren*, *globokoumen* ipd. v frazeološko problematiko je tako utemeljeno s prehodom procesa idiomatizacije na nižjo raven, tj. z besednozvezne na besedno, kjer se povezujejo »idiomatični« morfemi (Čermák 2001: 8).

V slovenski frazeološki literaturi možnost enobesednega frazema oziroma idioma nikoli ni bila resnično sprejeta, se pa v razmerju podstavne idiomatične besedne zveze do njene idiomatične tvorjenke ugotavljajo različni pretvorbeni procesi (Kržišnik–Kolšek 1988: 47/48; Kržišnik 1994: 36). Če pustimo ob strani primere, ki so v jeziku sporni glede zapisovanja skupaj oziroma narazen, npr. *kratko malo* in *kratkomalo*, *kdorkoli* in *kdorkoli* ter citatne zvez tipa, *au pair*, *al dente* ipd., so se na slovenskem gradivu potencialne enobesedne FE obravnavale znotraj besedotvorne problematike, zlasti v okviru sklopov, npr. *svojčas* in *svoj čas*; *se ve*, *da* in *seveda*, ter zloženk iz zvez z lastnostjo FE, npr. *kratkočasiti* – *delati kratak čas* (Vidovič Muha 1988: 165; Kržišnik–Kolšek 1988; 1994: 38).

Omenili smo že, da so merila, ki določajo mejo med besedo in besedno zvezo na podlagi njene izrazne prepoznavnosti razmeroma premaklji-

va, kar prihaja v korpusnem okolju še posebej do izraza. Prepoznavnost besedne enote izhaja eni strani iz računalniških predstav o tem, kaj je beseda – kaj je torej računalniku določeno (označeno), da prepozna kot besedo, na drugi strani pa so meje med besedo in besedno zvezo v besedilnih realizacijah zaradi različnih možnosti variantnih zapisov pogostokrat zabrisane. Iz korpusa FidaPLUS navajamo nekaj zgledov variantnih zapisov predvsem za tisti del besedišča, ki bodisi šele prihaja v slovenski leksikalni fond oziroma glede na svojo besedotvorno zgradbo omogoča različne možnosti zapisa. Številčni podatek, ki ga navajamo ob spodnjih zgledih, pomeni število pojavitev v korpusu.

na vse zgodaj	22	kratko malo	3446	CD plošča	465	avdiokaseta	198
na vsezgodaj	7	kratkomalno	993	CD-plošča	58	avdio kaseta	110
navsezgodaj	1806			cd plošča	22		
				plošča CD	1991		

2.2.1.2 Leksikalizacija in ustaljenost

Proces leksikalizacije, za katerega velja, da poteka med pomenonosnimi enotami jezika na morfemski, besedni in besednozvezni ravni, je kot izrazito oblikovno-pomenski pojav tako predmet besedotvorne kot leksikološke in/ali frazeološke problematike, hkrati pa ključno vprašanje leksikografije, ko gre za določitev slovarskih enot v smislu eno- oziroma večbesednih iztočnic. Na splošno je leksikalizacija pojmovana kot proces, v katerem se niz besed in/ali morfemov sčasoma ustali in razvije lastni specializirani pomen in/ali funkcijo (Bauer 1983: 48; Moon 1998: 36). Teoretično so znotraj tega zanimive vse tiste zveze, ki so samostojna poimenovalna enota, in tiste, ki jih ni mogoče pojasniti z obstoječimi slovničnimi pravili ali z razumevanjem pomena ali funkcije njihovih sestavin (Moon 1998: 37). Hkrati je leksikalizacijo in ustalitev treba razumeti kot diahrona procesa, saj ni mogoče spregledati razvojnega vidika pri oblikovanju eno- oziroma večbesedne leksikalne enote. Številne FE so se namreč ustalile v razvojnem procesu in so pogosto le eliptične ali strnjene oblike nekoč obsežnejših ali še neustaljenih besednih zvez (Moon 1998: 40). Ob leksikalizaciji je ustaljenost, ki se nanaša na različne vidike in stopnje trdnosti medsebojne povezanosti besed, ena redkih lastnosti FE, o kateri obstaja v strokovni literaturi vsaj delno

soglasje. V prvi vrsti zadeva ustaljenost zgradbe in pomena, ki ju na novo nastali leksikalni element prevzema, posredno pa tudi ustaljenost skladijske vloge. Da gre dejansko za pojav, ki ga je mogoče opazovati z različnih vidikov, je razvidno iz posameznih tipov ustaljenosti, ki so se oblikovali v frazeološki teoriji (prim. Mlacek 1977: 31–33; Molotkov 1977: 173).

Prepoznavanje ustaljenosti kot posledice procesa, pri katerem določeno zaporedje besed postane prepoznavno in sprejeto kot leksikalni element jezika, temelji v korpusu v izhodišču na statističnih podatkih, zlasti na izračunih vzajemne povezanosti sopojavljajočih elementov, kot bomo podrobneje prikazali v nadaljevanju. Čeprav se ustalitev oziroma pogosta sopojavitve dveh ali več besed pri dokazovanju njihove leksikalne samostojnosti v korpusnem okolju kaže kot obvezni pogoj, je hkrati očitno, da še ne zadostuje za pojmovanje take zveze kot leksikalne enote. Raziskava ustaljenih povezovalnih vzorcev na podlagi angleških besedil je denimo pokazala, da so številne realizacije posameznih kolokacijskih vzorcev lahko sicer zelo pogoste, vendar pa gre redko tudi za samostojne poimenovalne enote (Renouf in Sinclair 1991: 128).

Upoštevanje ustaljenosti in leksikalizacije pri določitvi FE zahteva v izhodišču opredelitev razločevalnih lastnosti glede na besedo oziroma enobesedno leksikalno enoto. Pri tem se spodnja meja FE navadno oblikuje glede na nujno večbesednost, znotraj tega pa se klasifikacije opirajo tudi na prepoznavnost od leksikalizirane zveze neodvisnih sestavnih delov tako v pomenskem kot skladijskem smislu, kar pomeni, da lahko posameznim sestavinam zunaj konkretne leksikalizirane zveze določimo samostojno pomensko vlogo in jim pripišemo ustrezne slovnične kategorije. Pri zvezah z glagolskimi elementi se njihova leksikalna legitimnost ugotavlja glede na obseg enega samega, npr. v (a), ali več stavčnih členov, kot v (b), kjer gre za povedek + predložno prislovno določilo kraja, ter glede na pomensko odvisnost/oslABLjenost, ki jo izkazuje glagol v konkretni besedni zvezi, kot kažejo gledi pod (a).

(a) priti do + (česa)	= 1. 'zgoditi se (kaj)'	
	= 2. 'dobiti (kaj)'	
	priti do (izraza; spoznanja ...)	'izstopati, izražati, odražati; spoznati ...'
	(ne) priti (komu/čemu) do dna	'ugotoviti bistvo, vzrok (koga/česa)'
	(ne) priti (komu/čemu) do živega	'ganiti, doseči čustven odziv, reakcijo (pri kom/čem)'
(b) priti + do (kod)		's premikanjem doseči kraj, prostor'

Za pregled stanja v slovenski frazeološki literaturi bomo v nadaljevanju izpostavili nekatere zveze v vlogi (potencialnih) večbesednih leksikalnih oziroma frazeoloških enot, ki so glede na večbesedno zgradbo oziroma v smislu skladenjske in pomenske samostojnosti posameznih sestavin obravnavane bodisi kot frazeološke bodisi kot nefrazeološke, pri čemer nefrazeološkost predvideva tudi neleksikal(izira)ni status. Upoštevajoč skladenjsko »oslabljenost«¹ sestavin, ki sicer zunaj konkretne zveze ohranjajo nedvoumno funkcijo, npr. vlogo zaimka, predloga, prislova, členka itd., bomo besedne zveze kot potencialne večbesedne leksikalne enote obravnavali (a) glede na to, ali je ena sestavina glagolska (glagolske zveze), kjer gre v prvi vrsti za sestavljene glagole, ki v kombinaciji s primarnimi predlogi ali zaimki pa tudi drugimi leksikalnimi elementi v vlogi določil, nimajo samostojne in neodvisne pomenske vrednosti, hkrati pa zveza kot celota opravlja skladenjsko vlogo glagola, in (b) druge ustaljene zveze, ki imajo stalno zgradbo in besedilno funkcijo ter navadno nastopajo v vlogi prislovnih, predložnih, vezniških in/ali členkovnih zvez (t. i. posebne zveze).

2.2.1.2.1 Glagolske zveze

Pri določanju najmanjših možnih FE, ki jih poleg izrazne večbesednosti določa tudi celostna pomenska prepoznavnost in prepoznavnost stavčenočlenske vloge, so bile v frazeološki in leksikalni teoriji največ pozornosti deležne glagolske zveze, kjer glagoli nastopajo v pomensko izpraznjeni vlogi – t. i. *glagoli z oslabljenim pomenom* (angl. light verbs; prim. Fellbaum idr. 2006; Hanks idr. 2006). Poleg pomožnih glagolov, kot so *biti, imeti, dati, dobiti*, se v tej vlogi pogostokrat znajdejo tudi glagoli premikanja, npr. *iti, priti, hoditi* ipd. Zanje je značilno, da pomen uresničujejo v kombinaciji z besedami, ki se nahajajo v njihovem neposrednem

ali določenem besedilnem okolju. Glede na besedno vrsto spremljajočega elementa, ki je potreben za uresničitev pomenske vrednosti celotne zveze, je mogoče posebej izpostaviti zveze s predlogi. V prvi vrsti gre za frazne oziroma sestavljene glagole, kot npr. *držati s (kom)*, *nabasati na (kogalkaj)*, *pometati s (kom)*, kjer besedilni kontekst za take »spremljevalce« predvideva tudi določene omejitve v slovničnih kategorijah, kot je npr. živost, človeškost idr. V ta okvir sodijo tudi primeri, kjer glagoli nastopajo v kombinaciji z nekaterimi »izvornimi« predlogi, npr. *gre za*, *priti do*, *biti za*, in zveze z določili, ki so prav tako omejena s slovničnimi kategorijami in šele skupaj z glagoli tvorijo pomensko samostojne enote. Podobno vlogo kot izvorni predlogi (prim. Žele 2001: 83, 88, 101) imajo tudi zveze s prvotnimi zaimki, npr. *popihati*, *pobrisati ... jo*, *dobiti jih* itd.

Kadar se v zvezi s tovrstnimi glagolskimi zvezami govori kot o FE, se misli predvsem na tiste, ki opravljajo vlogo v stavku kot celota, kar postavlja njihovo skladijsko funkcijo pred pomen, vendar pa primeri, ki jih Burgerjeva klasifikacija (Burger idr. 1982) uvršča v skupino glagolskih frazemov z vlogo enega (lahko tudi zloženega) stavčnega člana (prim. tudi Kržišnik 1994: 52), npr. *imeti jezik* 'biti odrezav, zgovoren', *imeti roko za (kaj)* 'biti spreten v čem', kažejo, da je izbor v prvi vrsti omejen na zveze, ki nesporno izkazujejo pomenski prenos med pomenom sestavin potencialne FE in njenim celostnim frazeološkim pomenom. Čeprav je ugotavljanje obstoja in stopnje pomenskega prenosa razmeroma relativno početje, je mogoče vzpostaviti razliko med stopnjo pomenske prozornosti zvez *imeti jezik* in *imeti smolo* ter zvez *imeti prav* in *imeti srečo*, čeprav gre na obeh straneh za ustaljene besedne zveze, pri katerih je pomenska vloga glagola odvisna od neposrednega spremljevalca ali od določenih slovničnih kategorij besed besedilnega okolja. V primerih *imeti jezik* in *imeti smolo* nastopa samostalniška sestavina v figurativnem pomenu, npr. *jezik* kot metonimija, *smola* kot metafora, medtem ko za druga dva primera, *imeti prav* in *imeti srečo*, o pomenskem prenosu ni mogoče govoriti, čeprav je zveza enako kolokabilno trdna in ne prenese zamenjav tipa **imeti v redu*, **imeti točno* ipd. Prav zaradi neizrazitega pomenskega prenosa je v okviru frazeologije, posledično pa tudi v frazeoloških in splošnih slovarjih, tem zvezam namenjeno občutno manj pozornosti, čeprav obglagolska razvrstitev nesporno določa njihov večbesedni status. Poleg zgoraj navedenih *imeti prav* in *imeti srečo* sodijo sem tudi zveze kot: *biti/postati jasno*, *delati (komu) družbo*, *imeti občutek*, *imeti opravka z/s*

(*kom/čim*) ipd. Dejstvo, da so tovrstne zveze tradicionalno deležne manj pozornosti tako pri leksikoloških kot slovarskih opisih, je povezano tudi z njihovo na videz razstavljivo skladijsko zgradbo, npr. *imeti + občutek, delati + družbo* ipd., čeprav se zanje pogosto navaja tudi možnost enobesedne ustreznice, npr. *biti v skrbeh – skrbeti, delati razliko – razlikovati, delati napake – motiti se, imeti opravka z/s (kom/čim) – ukvarjati se z/s (kom/čim)* ipd. Pri tem velja poudariti, da dejanska besedilna raba pogostokrat ne izkazuje možne zamenjave, kot jo na prvi pogled zagotavljajo enobesedne ustreznice,³⁰ saj se tako zveze kot njihove pričakovane enobesedne ustreznice pojavljajo v različnih skladijskih vzorcih, zapolnitve posameznih mest znotraj njih pa so pomensko odločujoče, npr. *delati razliko med (kom/čim) in (kom/čim)* = 'obravnavati kaj neenakovredno': *razlikovati (kaj) in (kaj), razlikovati (kaj) od (česa)* = 'prepoznati različne lastnosti česa'. Velja torej, da enobesedna ustreznica, ki sicer ohranja morfološko podobo besedne zveze, ne more v celoti nadomestiti njene pomenske vrednosti in zato tudi možnost poenobesedenja ne more biti ustrezno merilo za določanje njene (ne)frazeološkosti, kot je hkrati tudi jasno, da ne moremo spregledati leksikalnega (in s tem tudi leksikografskega) statusa tovrstnih zvez. Dilema, ali jih vključiti tudi v frazeološki slovar, seveda ostaja, vendar samo na ravni konkretnega slovarja, ki mora že v izhodišču določiti, v kolikšni meri in pod kakšnimi pogoji bo izbiral znotraj besednozvezne leksike.

2.2.1.2.1.1 Zveze glagola in predloga

Z vidika vključevanja minimalnih glagolskih zvez v okvire frazeološke problematike se posebej obravnavajo primeri idiomatičnih zvez glagola s predlogom oziroma frazni ali sestavljeni glagoli, kot. npr. *pristati na (kaj)* 'strinjati se, sprejeti'; *biti za, proti* 'soglašati, nesoglašati', kjer se je podobno kot pri zvezah tipa *vzeti nazaj – zanikati* poleg njihove celostne pomenske ugotavljal tudi celostna skladijska vloga. Znotraj tega se frazeološkost omenjenih zvez, ki lahko, ni pa nujno, obstaja vzporedno z dobesednim pomenom (Kržišnik 1994: 59), utemeljuje z dejstvom, da pomenska in skladijska vloga take zveze kot celote ne izhaja iz vsote

³⁰ Zdi se, da imajo več možnosti zamenjave znotraj besedila enobesedne ustreznice besednih zvez tega tipa takrat, ko niso morfemsko prekrivne, npr. *imeti opravka z/s (kom/čim) – ukvarjati se z/s(kom/čim)*. V takih primerih gre dejansko lahko za sinonimne pare.

funkcij/pomenov posameznih sestavin, pač pa je od njih neodvisna, vloga sobesedila pa odloča o možnosti (a) dobesednega in (b) idiomatičnega branja, kot kažejo spodnji besedilni zgledi za zvezi *držati z/s* in *pristati na*. V primerih pod (a) je torej mogoče govoriti o zvezah glagola in predloga, medtem ko so primeri pod (b) tipično obravnavani kot frazni glagoli:

- (a) ... kovinsko ploščico povlecite nazaj in jo **držite** s palcem
 ... del, ki ga nameravamo prisvajati, **držimo** s pinceto
 ... spustil ga je na tla, a ga je še vedno **držal** s svojo veliko, krempljasto šapo
- ... v zraku se je dvanajstkrat obrnil in **pristal na** strehi
 ... ladja je **pristala na** Marsovi površini
 ... po drugem mestu v kvalifikacijah je na koncu **pristal na** osmem mestu
- (b) ... ti **držiš** s hudičem že ves čas
 ... pomočniki in delavci so **držali** s podjetjem in bili gospodarju zelo vdani
 ... Begbie **drži** s svojimi frendi
- ... Juliana ga opozori, da oče ne bo nikoli **pristal na** njuno poroko
 ... ker je nekaj mojih soigralcev že **pristalo na** nižjo plačo, sem sklenil,
 da to storim tudi jaz
 ... bi **pristali na** detektor laži

Pri ugotavljanju ustaljenosti glagolske sestavine v povezavi s predložnimi, zaimenskimi in drugimi elementi oziroma tipičnimi določili je s pomočjo podatkov, ki jih omogoča iskalni sistem Word Sketches, mogoče videti celotno sliko povezovalnih možnosti, od katerih so nekatere ob zadostni pogostosti, ki je nujni, vendar še ne zadostni pogoj, odločilne tudi v smislu pomensko in skladijsko samostojne – torej leksikalizirane zveze. Če vzamemo za primer glagol *skočiti*, lahko s pomočjo omenjenega sistema v korpusu Fida izločimo predloge in določila, ki se tipično vežejo z glagolom *skočiti*.

Sistem je, kot prikazuje preglednica, izpostavil 19 predlogov, ki sledijo glagolu *skočiti*, njihovo zaporedje pa je določeno glede na izračun vzajemne povezanosti, ki ga zastopa podatek v tretjem stolpcu. V drugem stolpcu je podatek o številu pojavitev ob izhodiščnem glagolu v korpusu Fida.

Če pustimo za zdaj ob strani tipična določila, ki so sicer prav tako zanimiva v smislu potencialnih leksikaliziranih večbesednih enot (npr.

post prep	1929	14.0
čez	63	29.28
iz	197	26.33
skozi	43	24.81
v	658	24.38
na	420	23.74
k	58	20.33
z	216	17.75
do	73	17.55
izza	7	15.75
prek	9	11.19
proti	15	9.58
okrog	6	9.12
po	41	8.61
pod	12	7.87
za	62	6.63
od	14	4.96
pred	8	3.31
med	7	2.0
ob	5	1.31

post v	593	9.4
lasje	79	45.69
voda	94	34.49
YUMO	6	31.69
morje	36	27.2
zrak	27	25.12
naročje	9	21.31
avto	16	21.19
reka	15	20.09
hrbet	12	19.43
postelja	12	18.66
bazen	8	15.8
daljava	5	14.27
trgovina	10	13.5
višina	5	9.18
beseda	8	8.87

skočiti pokonci), je pri nadaljnjih korakih na poti k prepoznavanju obsežnejših leksikalnih enot s pomočjo omenjenega iskalnega sistema za vsak posamezni predlog ob konkretnem glagolu mogoče izločiti kolokatorje, ki jih predložna zveza veže nase, ter tako za posamezne pomene glagola izdelati tipične skladenjske vzorce in jih zapolniti z določili, ki tvorijo prepoznavne leksikalne enote. V spodnji preglednici je na podlagi omenjenega iskalnega sistema za zvezo *skočiti + v*, mogoče izločiti kolokatorje, ki skupaj z glagolom tvorijo FE: *skočiti (silkomu) v lase*, *skočiti v zrak*, *skočiti (komu) v hrbet*, *skočiti (komu) v besedo* itd.

Preučevanje besedilnega okolja predložnih zvez kaže, da nekatere predložne zveze izkazujejo pomensko celovitost že v okviru svoje minimalne dvodelne zgradbe, npr. *skočiti pokonci*, še pogosteje pa so del obsežnejšega skladenjskega vzorca, znotraj katerega realizirajo samostojni pomen. V tem smislu je vloga besedilnega okolja tako pri zgradbeni prepoznavnosti zveze kot pri njeni pomenski interpretaciji ključnega pomena.

2.2.1.2.1.2 Zveze glagola in zaimka

Vključitev zvez glagola s prvotnimi oziroma izvornimi zaimki tipa: *popihati jo, lomiti ga, slišati jih* ipd. (Kržišnik 1994: 60–63, 2001) med FE se ob njihovi pomenski celovitosti potrjuje tudi z neizraženostjo konkretne nosilnice v besedilu, čeprav dejanska raba v nekaterih primerih ohranja frazeološkost zveze ne glede na izraženost nosilnice v sobesedilu. V zvezi s FE tipa *cukati ga, popihati jo* ipd. se je na korpusnem gradivu pokazalo, da je kljub očitnim leksikalizacijam, kot v zgledih (a1) in (a2), nosilnica lahko tudi izražena (b1) oziroma nastopa glagol v frazeološkem pomenu tudi takrat, ko zaimenska sestavina ni izpričana, kot kažejo zgledi (b2):

(a1) ... počasi sta obedovala in **ga cukala** ter se pogovarjala o vseh mogočih zadevah
... pridno sta **ga cukala** iz Harryjeve stekleničke

(a2) ... moški mu je iz rok iztrgal torbico in **jo** jedrno **popihal**
... pes pasme rotvajler je napadalca tako prestrašil, da **jo je popihal**, kolikor so ga nesle noge

(b1) ... vem, je težkal *pivo* na jeziku in *ga* vajeno **cukal**
... ima raje žgane pijače, vina popije bolj malo. Najraje **cuka dolensko kavo**
... **cukali** so *pivo* in vlekli poceni cigarete

(b2) ... pred kratkim mu je žena z njegovimi prihranki vred **popihala** na Jamajko
... med sodelavci nikoli ne pride do neposredne predaje, temveč se avtomobil nekje pusti, skriva ključ in čim prej **popiha**
... najprej sem kanil v goveji nevednosti **popihati** s prizorišča

Obravnavane zveze predstavljajo znotraj frazeološke literature spodnjo mejo glagolskih frazemov (Kržišnik 1994: 58–62; Gantar 2001: 195/196), zelo previdno pa se ta možnost ugotavlja za zveze glagola in določila, ki je v konkretni kombinaciji omejen le z določenimi slovnimi kategorijami,³¹ npr. s spolom ali podspolom živosti: *potunkati (koga)* (živo+), *privoščiti si (koga)* (živo+), *nategniti (koga)* (živo+), *omehčati (koga)* (živo+), *zakuhati (kaj)* (živo–), *odžagati (koga)* (živo+) (Gantar 2001: 222). Analogno s primeri, ki smo jih obravnavali zgoraj, je

³¹ Na podlagi pomenske vloge teh kategorij jih Vidovič Muha (2000: 30) uvršča med t. i. kategorialne (slovarske) pomenske sestavine.

npr. frazeološkost zveze *potunkati (koga) v (kaj)* v pomenu 'spraviti koga v neugoden položaj' v nasprotju s pomenom 'potisniti pod vodo' mogoče utemeljiti z dejstvom, da prihaja v prvem primeru do pomenskega prenosa (1a), v drugih pa ne (1b).

(1a)

... takoj ko bo za zapahi, te bo skušal **potunkati** kot sodelavko
 ... izbran si bil za selektorja. Smo te pač **potunkali** v to
 ... vzemite si čas in dobro premislite, zakaj ste prijatelja **potunkali** v godljo

(1b)

... v neki družini se je razjezil štiriletnik in tamagočija lastnoročno **potunkal** v vodo
 ... črepinje z ročajem lesene kuhalnice rahlo **potunkajte** v maščobo
 ... praline **potunkajte** v stopljeno čokolado in potresite s sezamom
 ... te bom že na morju **potunkala**

Ker gre za sintagmatske povezave, ki so omejene z vezljivostnimi pravili in sposobnostjo družljivosti znotraj danih paradigatskih možnosti (Vidovič Muha 2000: 111), so tovrstna sintagmatska razmerja, pri katerih prihaja do pomenskih osamosvojitvev, kot jih določajo kategorialne lastnosti glagolskih določil, ena temeljnih pobud za večpomenskost. V slovarskih aplikacijah, ki temeljijo na sobesedilnem prepoznavanju pomena s pomočjo korpusnih podatkov, (npr. slovarji serije Cobuild: CCELD, CCDI, CCDPV), se upošteva spoznanje, da je pomen glagola določen s celoto njegovih določil, ki so organizirana v prepoznavnem pomenskem vzorcu (Hanks 1996: 75). To je vplivalo na način slovarske predstavitve takih zvez, kjer so posredne slovarske oznake, npr. v SSKJ slovnicična pojasnila: »s širokim pomenskim obsegom«, »z oslavljenim pomenom«, »s pomožnim glagolom«, »preh.« (prehodni glagol), »z glagolskim samostalnikom«, »s povedkovim določilom«, »s predložno zvezo«, »s predložnim povedkovim določilom«, »s predlogom«, »v zvezi s/z, za, brez«, pa tudi s pojasnili kot: »v brezosebni« oziroma v »osebni rabi« (Žele 1997), nadomestili tipični besedilni konteksti, ki jih je bilo mogoče formalizirati v stavčne slovarske razlage (prim. Krek: 2004; Hanks 1987; Kosem 2006).

Trdna zvezanost glagola in določila, ki posredno določa besedno oziroma besednozvezno naravo take povezave, je z vidika številnih možnih realizacij, kot se kažejo v korpusu, očitna. Z možnostjo urejanja

in analiziranja besedilnega okolja je namreč mogoče tipična določila in z njimi povezane pomenske vloge glagola razmeroma preprosto prepoznati. Glede na zahteve leksikografije, ki izbira in predstavlja poimenovalne enote jezika, je naloga leksikografa ugotoviti in upoštevati različne mehanizme besednega povezovanja, ki v tem smislu služijo govorcu. Kot kažejo besedilni zgledi za glagola *privoščiti si* in *privoščiti* v korpusu FIDA, imamo opraviti z različnimi pomeni, ki se ustvarjajo v pogojih, ki jih določa njuno besedilno okolje. Posamezne zglede smo strnili v najbolj tipične vzorce:

privoščiti si

1. 'dovoliti si; narediti'
 (pozabljivosti, napake, spodrsaljaja; škandala) si ne moreš, ne smeš privoščiti
 (kaj takega, tega) si (nikakor) ne bi smeli privoščiti
 privoščiti si (nesramnost, neumnost)
2. 'nameniti čas, porabiti denar za kaj prijetnega, dragocenega'
 privoščiti si (dopust, počitek; ljubimca)
 privoščiti si (malico, poslastico)
 ne moreš si privoščiti (avta, potovanja, psa)
 lahko si privoščiš (razkošje)
3. 'norčevati se iz koga'
 privoščiti si (koga)

Pri tem ni naključje, da so tovrstne slovarske rešitve izšle iz potrebe po učinkovitejši predstavitvi besedišča tistim, ki se učijo angleščino kot tuji ali drugi jezik (za pregled gl. Krek 2004).

2.2.1.2.2 Posebne zveze

Kot pomensko in skladijsko celovite enote nastopajo tudi zveze tipa *v trenutku, v smislu, v imenu, v bistvu, brez skrbi, za kazen, za razliko od, ne glede na, z vidika, z ozirom na, pod vplivom, pod pogojem, v primerjavi z/s, medtem ko, kljub temu da, bolj ko ..., bolj.* ipd. Zanje je značilno, da so rezultat slovničnih in pomenskih lastnosti jezika in zato nekakšni slovnično-leksikalni konglomerati, ki v jeziku služijo kot avtomatizirani povezovalni in modifikacijski mehanizmi. V jezi-

koslovni teoriji, ki izpostavlja njihovo vlogo v stavku, so stalne zveze s slovničnopomenskimi elementi vzporedno z drugimi leksikalnimi enotami opredeljene tudi besednovrstno kot prislovni, predložni, vezniški in členkovni frazemi (Toporišič 1973/74). V češki literaturi (Čermák 1988a: 463), kjer najdemo tudi podlago za slovarski opis takih zvez (SČFI: 1988), se govori o izrazih z leksikalno-gramatično vlogo, ki tvorijo skupino predložnih (prepozicijskih) frazemov, in o izrazih s slovnično vlogo, ki oblikujejo skupino vezniških in členkovnih frazemov. Kljub svoji ustaljeni zgradbi in stalni besedilni funkciji so se take zveze tradicionalno pojmovala kot predmet skladenjske problematike, s tem pa je bilo navadno postavljeno tudi izhodišče za izločitev iz frazeoloških slovarjev, medtem ko se njihova predstavitev v splošnih slovarjih kaže kot problematična, saj navadno nimajo prepoznavne predmetnopomenske vrednosti. Vprašanje, ali so take najmanjše večbesedne enote predmet leksikološke, frazeološke ali skladenjske problematike, ob tem sicer ostaja, vendar pa je z vidika leksikografske prakse pomembno predvsem prepoznavanje tipičnih pomenskih in izraznih povezovalnih možnosti tudi znotraj skladenjskih realizacij, ki jih izkazuje besedilno okolje. Ker gre v vsakem primeru za opazne jezikovne vzorce, jih tako v leksikoloških analizah kot v slovarski praksi ni smiselno izločiti iz obravnave. Če ostajamo pri frazeološkem izhodišču, je zanje tudi značilno, da jih je težko opredeliti kot izrazito ekspresivne ali metaforične v smislu za FE zahtevanega pomenskega prenosa. Na podlagi tega se je znotraj frazeološke problematike, natančneje pri klasifikaciji najmanjših možnih FE, njihova frazeološkost določala na podlagi pomenske prepoznavnosti posameznih sestavnih delov zveze, zaradi česar so se kot predmet frazeološke problematike navadno obravnavane le tiste, ki so lahko nastopale kot del obsežnejših ustaljenih besednih zvez, npr. *za las* (*manjkati, iti*), (*biti*) *na mestu* (*mrtev*), *na* (*vsem*) *lepem* ipd., oziroma zveze, ki izkazujejo idiomatični pomen, npr. *na črno* ('nezakonito'), *za las* ('čisto malo') (Toporišič 1973/74: 274/275; Kržišnik 1994: 59; Tanović 2000: 69). Na ravni slovarja pomeni tako izhodišče izločitev vrsto slovarsko zanimivih predložnih zvez (Matešič 1982; Tanović 2000), ki same na sebi sicer niso pomensko samozadostne, so pa navadno večfunkcijske in hkrati sestavni del širših skladenjskih enot.

V korpusu temelji identifikacija takih zvez na njihovi opaznosti v smislu pogoste sopojavitve, vendar pa pogostost same zveze še ne zagotavlja leksikalne relevantnosti enote, je pa gotovo dovolj tehten razlog, da preučimo njeno besedilno okolje. Na podlagi statističnih korpusnih analiz (za angleščino prim. Manning in Schütze 1999: 143; za slovenščino Gorjanc 2002: 91) se ugotavlja, da so prav zveze s slovničnopomenskimi elementi zelo pogost jezikovni pojav in da na drugi strani najpogostejše sopojavitve navadno nimajo idiomatične vrednosti (Moon 1998a: 83). Kot take postajajo zveze s slovničnopomenskimi elementi v korpusnem okolju izhodišče za različne slovnične in leksikalne analize in preusmerjajo pozornost z ravni jezikovnega sistema v preučevanje vzorcev besedilnih realizacij, tipološke zakonitosti, ki se na tej podlagi ustvarjajo, pa upoštevajo tudi vse »kršitve«, ki lahko v posameznih primerih tudi izstopajo, s čimer ustvarjajo od jezikovnega sistema neodvisna pravila.

Za ponazoritev smo primerjali slovarski opis prislova *bolj* v SSKJ s pomensko in skladijsko analizo, kot jo omogoča korpus FidaPLUS in orodja za njegovo analizo. V SSKJ je večfunkcijskost nakazana z dvema homonimnima iztočnicama (obe sicer z besednovrstno oznako »prislov«). Merilo, ki v SSKJ opredeljuje dve ločeni iztočnici in posamezne pomene znotraj njiju, je v prvem pomenu skladijska vloga neposrednega besedilnega okolja, npr. *bolj* stopnjuje pridevnike in samostalnike v pridevniški vlogi, npr. *bolj zelen*; *bolj goreč*, *oddaljen*, *razvit*; *bolj moški*. V drugem pomenu izraža *bolj* večjo mero glagolskega dejanja, npr. *eden je bolj molčal kakor drug*; *izkazal se je bolj moža*, *kot bi si mislil*; *doma je najbolj brez skrbi*; *čedalje, še, veliko, vse, zmerom bolj me skrbi*, v frazeološkem gnezdu tudi: *bolj in bolj mu je všeč* 'čedalje bolj, zmerom bolj'; *stvar je bolj ali manj jasna* 'kolikor toliko, približno'. Medstavčna povezovalna vloga (prim. korpusni zgled v nadaljevanju) je v SSKJ zajeta s samostojnim pomenom: 'izraža sorazmernost dejanja v nadrednem in odvisnem stavku', ki vključuje zglede, kot sta: *kolikor bolj so jih tlačili, toliko bolj so se upirali* in *čim nižje greš, tem bolj je zeleno*.

Na drugi strani je v SSKJ pomen homonimne iztočnice določen glede na povezovalno vlogo v stavku, kjer se med seboj primerjajo istovrstni stavčni členi, npr. (1. pomen) *pijanci so se bolj drli ko peli*; *govori bolj sebi kakor drugim*; *pravi bolj za šalo ko zares*. Na omenjeni pomen je vezano

tudi frazeološko gnezdo, ki vključuje zglede kot: *vrnil se je bolj mrtev ko živ* 'zelo utrujen, izmučen', hkrati pa je tu izkazana tudi možnost omejevanja pomena pridevnika ali prislova: (2. pomen) *to je bolj slab gospodar; bolj po starem je oblečen*.

V korpusnem okolju se je pokazalo, da so ob očitni večfunkcijskosti nekaterih slovničnopomenskih besed in prislovov, skladenjski vzorci, v katere take besede vstopajo, opredeljeni tudi glede na prepoznavno pomensko vlogo. Spodnja preglednica prikazuje, kako se prislov *bolj* obnaša znotraj svojega definiranega besedilnega okvira (besedilni vzorec). Pri tem urejanje besedilnega okolja in statistični izračuni, ki jih omogoča korpus, izpostavijo tipične skladenjske vzorce, ki jih je mogoče formalizirati tudi glede na sorodne pomenske vloge (pomen).

Pomen	Skladenjski vzorec	Besedilni vzorec
1 stopnjuje		
	bolj-Glag	bolj (se uveljavljati, se nagibati, se splačati)
	Glag-bolj-(Prid/Prisl)	(postajati, postati, zdeti) bolj (domač, poceni, varno)
		gre bolj (za)
	Prisl-bolj-(Glag)	še bolj (se zaplesti, poglobiti se)
		čim bolj (približati, potruditi se)
		toliko bolj (presenečati, presenetiti)
	(biti)-Prisl bolj-(Prid/Prisl) (Glag)	vse, čedalje, vedno bolj (uveljavljati, širiti)
		(še) nekoliko, veliko precej bolj (zaplesti)
		malo bolj (se potruditi)
		(biti) še bolj (pomemben, usoden)
		(biti) čim bolj (natančen, učinkovit)
		(biti) toliko bolj (pomemb/en/no, vesel/o, zanimiv/o, nerazumljiv/o)
		(biti) vse, čedalje, vedno bolj (aktualen, cenjen, negotov, zapleten, pereč)
		(biti) nekoliko, veliko precej bolj (zapleten/o)
		(biti) nekoliko, malce, malo bolj (potrpežljiv, natančen, zapleten)
		(biti) vse bolj jasno
	bolj-Prisl	bolj (malo, hitro, lepo)
	bolj-Vez-bolj-(Glag)	bolj in bolj (se manjšati, povečevati)

	(Glag)- bolj -Vez- bolj - (Prid/Prisl)	(biti) bolj in bolj (oddaljen, zapleten, osamljen)
2a povezuje (primerja)		
	Prisl- bolj -(Glag)-Vez	neprimerno, precej bolj (škodovati) kot (koristiti)
	(Glag)-Prisl- bolj -(Prid/ Prisl)-Vez	(biti) mnogo, dosti, bistveno, neprimerno bolj
		pomemben, občutljiv, produktiven, umirjen/o) kot
		(biti) precej bolj (zapleten, sproščen, učinkovit, zanimiv kot)
		še bolj kot (doslej, prej, kdajkoli; drug)
		veliko, mnogo, bistveno bolj kot/ko (kdajkoli, kadarkoli) (prej, doslej)
2b povezuje (stopnjuje)		
	bolj -Vez-(S)- bolj	bolj ko ..., bolj
	bolj -(S)- bolj	bolj ..., bolj
	Vez- bolj -(S)-Vez- bolj	čim/tem bolj ..., tem bolj
3 relativizira		
	bolj -Vez-Čl	bolj ko ne
	bolj -Vez-Prisl (Glag)	bolj ali manj (ustrezati, pričakovati)
	(Glag)- bolj -Vez-Prisl- (Prisl/Prid)	(biti) bolj ali manj (jasno)

Uporabljene krajšave: Glag – glagol, Prid – pridevnik, Prisl – prislov, Vez – veznik, Čl – členek, S – stavek.

Znotraj različnih leksikografskih pristopov je vprašanje vključitve oziroma izključitve takih zvez – upoštevajoč naslovnik, namen in obseg slovarja – vedno dogovorne narave. Tradicionalno so v slovarjih, tako splošnih kot frazeoloških, take zveze izpuščene ali pa so slovarski opisi pomanjkljivi in ne povedo veliko o tem, kakšna je njihova razsežnost in celostna vloga v besedilu, pri čemer se zdi, da je vzrok v prvi vrsti v že omenjeni večfunkcijskosti, ki jo izkazujejo. Poleg tega so zelo pogosto najpogostejše (minimalne) jezikovne kombinacije, kot očitno kažejo tudi zgornji zgledi, del obsežnejših zvez s specifičnimi skladenjskimi in pomenskimi vlogami: zaradi pogostosti, ki je posledica razpr-

šene funkcije, ter nesamostojnosti leksikalne vloge take besede še toliko bolj zahtevajo leksikalno-gramatični oziroma skladenjsko-pomenski pristop v leksikalnem in slovarskem opisu.

2.2.1.3 Poenobesedenje

Ob diahronem pogledu na proces leksikalizacije se v korpusnem okolju kaže, da ni mogoče obstoja različno obsežnih leksikalnih enot opazovati zgolj v linearnem časovnem zaporedju, ki določa prej, zdaj in v bodoče, npr. *dežurna služba – dežurna, komunalno podjetje – komunala, kalijev bromid – brom*, pač pa tudi vertikalno, ko različne možnosti soobstajajo v časovno zamejenem odseku jezikovne rabe. Znotraj tega so seveda mogoče različne parafraze, npr. *študent biologije – biolog*, za katere pa lahko ugotovimo, da v jeziku navadno niso pomensko povsem zamenljive, kot tudi to, da se sicer sistemsko možna tvorjenka, npr. *biljardirati* za *igrati biljard* (Vidovič Muha 2000: 100, 164), v jeziku ne uveljavi. Korpusni primeri izkazujejo, sicer v manjšem obsegu, le osebne oblike glagola, npr. *biljardiram, biljardirali*, in glagolnik *biljardiranje* (prim. tudi Gorjanc 2005: 80), ne pa tudi nedoločnika. Tako so denimo zveze s pridevniki kot *kranjski, ljubljanski* itd. *študent biologije* kažejo enakovredne zvezam *britanski, ameriški* itd. *biolog*, zveze kot *dipolimirani* ali *evolucijski biolog* pa z zamenjavo *študent biologije* niso smiselne, npr. *diplomirani biolog – *diplomirani študent biologije* in **evolucijski študent biologije*, zato jih dejanska jezikovna raba ne izkazuje. To dejstvo na eni strani relativizira pojem besednozvezne stalnosti, ko nekatere zveze delujejo kot stalne samo v določenih kontekstih, na drugi pa odpira problematiko sinonimije, zlasti tudi glede ustvarjanja pomenskih razmerij med eno- in večbesednimi zgradbeno sorodnimi leksikalnimi enotami, kjer je sinonimnost zveze glede na besedo sobesedilno pogojena.

V frazeološki literaturi se ta lastnost omenja predvsem v zvezi z glagolskimi frazemi (Kržišnik: 1994: 124–126), pri čemer se ugotavlja, da je »produkt« poenobesedenja navadno glagolska sestavina, ki je hkrati tudi nosilka frazeološkega pomena, npr. *stresati/otresati jezo na/nad (koga/kom) – stresati/otresati se na/nad (koga/kom); mlatiti prazno slamo – mlatiti; brenkati na druge/drugačne strune – brenkati; bosti se z bikom – bosti se; ustreliti kot iz topa – ustreliti* (Kržišnik 1994: 46, 124–125).

Opazovanje glagolov glede na tipične elemente besedilnega okolja hkrati z njihovo pomensko prepoznavnostjo izpostavlja v jezikovni rabi različne vzorce in kolokatorje, ki odločilno vplivajo na večpomenskost glagolskega elementa v njej. Enobesedni »produkti«, če sledimo hipotetični liniji jezikovnega razvoja, so navadno večpomenski, pogosto gre za leksikalizirane metafore, kot je razvidno tudi iz spodnjih zgledov. V korpusnem okolju je namreč očitno, da so razmerja med spremembami v zgradbi (*vleči nase – privlačiti*) in pomenskimi distinkcijami, npr. *privlačiti (vodo, dež)* v nasprotju z (*kdo*) *privlačiti (koga)*, v medsebojni odvisnosti. Pri spodnjih glagolih smo glede na analizo besedilnega okolja izluščili tipične zveze in jih zvedli na najnevtralnejšo obliko, kot bi bila denimo lahko zastopana v slovarski iztočnici. Z besedilnimi zgledi, ki smo jih povzeli iz korpusa FIDA, opozarjamo tudi na pomenske distinkcije, ki se ustvarjajo ob posameznih zvezah.

- (dodobra, pošteno) **se opeči – opeči si prste – kdor se igra z ognjem, se opeče**

... štart z Avstriji je nekako po meri, čeprav smo **se** z Avstriji v gosteh že dvakrat **opekli**
 ... tip moškega, ki se ne želi vezati, je žal zelo razširjen. Z njim si lahko hitro **opečete prste**
 ... kar ste iskali, ste tudi dobili. **Kdor se igra z ognjem, se** na koncu ponavadi pošteno **opeče**

- **vleči (vodo, vlago, svetlobo) nase – privlačiti (vodo ...)**

... bolonjski kamen **vleče** svetlobo **nase** kot nafta ogenj
 ... Luna ob poti okoli Zemlje ves čas **privlači** vodo

- **vleči poglede nase – privlačiti poglede**

... nekaj punc je prav **vleklo** pogled **nase**
 ... njegova črna uniforma in uniforme njegovih spremljevalcev močno **privlačijo** poglede mimoidočih

- **ugrizniti v vabo (past, kost) – zagristi**

... zmeraj dodamo tudi kaki dve medijski osebnosti, da publika v **vabo** **ugrizne** in se sploh gre to igrico z nami
 ... Aha! **Zagrizel** je! Speljem ga okrog teh skal, priplavam mu naokrog za hrbet – in lop

• **kri zavre** (komu) – **zavrelo je/zavre** (komu) – (v kom) **vre/zavre** – (k)je **vre/ je zavrelo**

... na najbolj črnih prometnih točkah je tudi potrpežljivim dopustnikom **zavrela kri**
 ... Kremlju **je zavrelo** šele, ko je priljubljena zasebna televizija poročala o odkritju
 ... v meni **je zavrelo**, a sem se skušal obvladati
 ... v vasi **je zavrelo**, ko so se razširile govornice, da naj bi obnova cerkve stala več, kot je bilo načrtovano

2.2.1.4 Variantnost

Ob pojmu besednozvezne ustaljenosti se kot neke vrste nasprotje v zvezi s FE ugotavlja variantnost, ki je pojmovana kot sposobnost nadomeščanja sestavin zveze z drugimi sestavinami ob ohranitvi razmeroma trdne zgradbe in pomena besednozvezne celote.³² Obstoj variantnosti na vseh ravneh jezikovnega opisa besednozvezne zgradbe navaja na ugotovitev, da trdnosti zgradbe in ustaljenosti besednozveznega sestava ne moremo imeti za absolutni kategoriji FE (Moon 1998: 120). Preučevanje trdnosti ter različnih stopenj in kakovosti sprememb, ki se kažejo na ravni sestavin večbesednih leksikalnih enot, vključuje v najširšem pomenu besede možnosti, ki se nanašajo na:

- različne zapolnitve posameznih mest večbesedne enote ob ohranitvi njenega celostnega pomena, npr. *luč/svetloba na koncu tunela/ predora*;
- različne slovnično in skladijsko predvidljive realizacije sestavin večbesedne enote, t. i. frazemske oblike,³³ npr. *jabolko spora – jabolka spora – jabolku spora ...; na vse konce in kraje, po vseh koncih in krajih, na vseh koncih in krajih*;
- različne skladijske vloge in upovedovalne možnosti, ki prizade-

³² Variantnost je sicer na prvi pogled zgradbeni, vendar hkrati tudi izrazito pomenski pojav: v tem smislu ne gre za naključje, da problematiko variantnosti v III. delu pričujoče knjige obravnavamo v okviru pomenskih lastnosti večbesednih leksikalnih enot.

³³ V slovenski literaturi se v zvezi z oblikoslovnimi prilagoditvami sestavin FE uporablja izraz *frazološke oblike* (Toporišič 1973/74: 273) oziroma *oblike rabe* (Kržišnik 1996: 133–134), kjer so obravnavane tudi »dopustne rabe pretvorb« (Kržišnik 1996: 134).

nejo zgradbo in pomen FE v različni meri, npr. *igrati se z ognjem, z ognjem se ne gre igrati, z ognjem se ne smete igrati, ne igrajte se z ognjem; pasti na glavo, saj nisem na glavo padel* itd.

- različne ustaljene rabe, vezane na konkretno zunajjezikovno situacijo, besedilni kontekst ali konkretni sporočanjski namen, npr. *najlepša hvala, hvala lepa, iskrena hvala, lepa hvala, pristrčna hvala, velika hvala, srčna hvala* ipd.

V primerjavi s strukturalističnimi metodami, ki preučujejo variantnost na posamezni jezikovni ravnini (Čermák 1985: 185/186), korpusni pristop izpostavlja vlogo in tipe variantnosti v besedilu. Moon (1998: 124) v izhodišču loči ustaljene, priložnostne in prenovitvene variante ter druge manipulacije, ki se nanašajo na sestavine FE (leksikalne variante) ali na FE kot celoto (pretvorbe ali transformacije). Ker je v zadnjem primeru v večji meri prizadeta celotna besednozvezna zgradba, pomenijo tovrstne spremembe vzporedno z različnimi skladenjskimi vlogami pogosto tudi spremembe na ravni pomena, npr. *prepustiti se na milost in nemilost (komu) – prepustiti (koga) na milost in nemilost (komu) – prepustiti se na milost in nemilost (komu) – biti prepuščen na milost in nemilost (komu) – prepuščanje na milost in nemilost (komu)*, kar je tudi razlog, da bomo te vrste variante obravnavali pri skladenjskih značilnostih FE.

Korpusni pristop je, kljub temu da kaže očitno težnjo po jezikovnem vzorčenju, v preučevanju FE še posebej izpostavil razsežnost pojava, ki se izkazuje v nestabilnosti njihove besednozvezne zgradbe. Čeprav je ustaljenost še vedno pojmovana kot ena ključnih lastnosti frazeološkosti (v nekaterih primerih tudi dejansko ostaja bolj ali manj nedotaknjena, npr. *na vrat na nos* ipd.), korpusni raziskovalci poročajo zlasti o visoki leksikalni ali bolj leksikalno-gramatični variantnosti posameznih FE (Moon 1998: 120; 1998a: 92–96). Čeprav se o variantah in variantnih oblikah frazema govori takrat, kadar sprememba v izrazni podobi frazema ne vpliva na njegov pomen in funkcijo (Gantar 2001: 116), pa v besedilnem okolju ne moremo spregledati dejstva, da je variantnost pogosto izrabljena v stilistične namene, da ustvarja pomenske odtenke zlasti znotraj konkretnega besedilnega konteksta in posameznih besedilnih vrst.

Te ugotovitve imajo neposredne posledice tako pri slovarskem opisu kot pri učenju FE, predvsem pa pri njihovem avtomatskem prepoznavanju in iskanju v korpusu. Vendar pa je, čeprav se posamezne variante razlikujejo glede na tip in stopnjo spremembe, kljub vsemu mogoče prepoznati določene pretvorbene vzorce, npr. v slovenščini razmerja med prostorsko umeščenostjo, izraženo z brezpredložno svojilniško zgradbo kdo/kaj (od) koga/čigav in svojilnim zaimkom čigav kdo/kaj, npr. *(biti) pisan na kožo (komu) – (biti) pisan na (čigavo) kožo, pasti na ramena (koga) – pasti na (čigava) ramena, zrasti na zelniku (koga) – zrasti na (čigavem) zelniku*. Podobno lahko ugotovimo tudi za nastopanje samostalniških zvez v pridevniški rabi, npr. *bistra glava – (kdo) bistre glave; zdrava pamet – (kdo) zdrave pameti* ipd. V nekaterih takih primerih, kot bomo pokazali v III. delu, je mogoče govoriti o sistemskih variantah, saj izkazujejo določene zakonitosti in so v večji meri predvidljive. Prav zaradi številnih možnosti, ki jih besednozvezna konstrukcija v nasprotju z enobesednimi leksemi ponuja v smislu možnih parafraz, prihaja pri slovarskih opisih FE večkrat do zadrege, kdaj pojmovati različne besedilne realizacije kot samostojne zveze in kdaj kot njihove variante, npr. *brez dvoma, nobenega/nikakršnega dvoma ni; ni dvoma, da* itd. S čim imamo pravzaprav opraviti, ko govorimo o variantah večbesednih leksikalnih enot, pretvorbenih možnostih in ustvarjalnih prenovitvah, ponazarjajo spodnji besedilni zgledi, za zvezo *olje na ogenj* v korpusu FidaPLUS:

- ... takšne skrbi *so kot olje na ogenj* modnim ponudnikom
- ... ob *dolivanju olja na ogenj* rasti, ki ga povzročajo delnice Gorenja s prebojem meje
- ... če bo novogradnja zamujala, potem *bo to olje na ogenj* cenam starih stanovanj
- ... Tako je prav, *olje na ogenj* velikega finala je vedno dobrodošlo
- ... *nekaj olja na ogenj* nezadovoljstva je z izjavami *dolil* minister za okolje in prostor
- ... njena vlada pa je nemško priznanje razumela *kot prilivanje olja na balkanski ogenj*
- ... toda dejstvo je še *prililo olje na razplamteli ogenj* sumničenj
- ... Starmanova napoved bo seveda le še *kapljica olja več na tem ognju*, ki bi ga nekateri radi dodobra razplamteli
- ... *dolivajmo olje ognju* ljubezni

Kot rečeno, je tudi na slovenskem korpusnem gradivu mogoče ugotoviti, da dejanska pisna raba izkazuje sorazmerno svobodo pri izbiri sestavin

FE, kar vzbuja dvome ne samo glede do sedaj registrirane in uslovarjene slovenske frazeologije, pač pa tudi glede pojma ustaljenosti sploh (Gantar 2003: 219). Ponovno ovrednotenje ustaljenosti je še toliko bolj nujno zaradi tega, ker se navadno izrablja kot ključna lastnost v predpisu frazeološke norme (Kržišnik 1996: 133). Preverjanje ustaljenosti na korpusnem gradivu namreč kaže obstoj vrste primerov, kjer je zgradba FE tako ali drugače prizadeta, pri čemer se zdi ključno odgovoriti na vprašanja, ali taka pogosta izbira, npr. določene sestavine ali skupine sestavin, vpliva na idiomatični status zveze kot celote ali ne, in v kolikšni meri je glede na prepoznavnost pomena sploh lahko spremenjena njena zgradba. Pri tem je prednost korpusa pri identifikaciji različnih variant in pretvorbenih možnosti predvsem v tem, da lahko hkrati opazujemo veliko število besedilnih realizacij, zaradi česar postanejo take spremembe bolj očitne, hkrati pa prihajajo do izraza tudi nekatere regularnosti, ki zagotavljajo odgovore na zastavljeni vprašanji.

V tesni povezavi z variantnostjo se v zvezi z zgradbo večbesednih leksikalnih enot ugotavlja tudi njihov obseg oziroma sestavni elementi, ki jih je še mogoče imeti za njihov konsistentni del: bodisi v smislu, da jih zveza potrebuje za doseganje skladske in pomenske celovitosti, ali pa je zanje mogoče reči, da so že del njihovega besedilnega okolja. V frazeološkem slovarju pomeni odgovor na to vprašanje tudi rešitev problema iztočniške oblike oziroma oblike, v kateri se FE navaja v slovarju. Čeprav je namreč mogoče določeno število konkretnih jezikovnih elementov prepoznati kot razmeroma trdno besednozvezno zgradbo, npr. za zgornje primere *olje na ogenj*, lahko hkrati ugotovimo, da trdni frazni del zveze brez elementov besedilnega okolja ni še (nujno) samostojna ali pomensko prepoznavna enota.

Z analizo besedilnega okolja, v katerem se pojavlja besedna zveza *brk* v jedru konkordančnega niza, je mogoče izločiti glagole, s katerimi se zveza navadno družijo, hkrati pa je očitna tudi možnost zamenjevanja na tem položaju z drugimi glagoli (*povedati, vreči, zabrusiti, zagnati* ...), ki ohranjajo zvezo kot celoto pomensko nespremenjeno. Možnosti, ki so se pokazale kot relevantne v besedilnem okolju omenjene zveze, smo oblikovali glede na tipične sestavine, kot nam jih za zvezo *v brk* izkazuje korpus FIDA. Številčni podatek v oklepaju pomeni število pojavitev posamezne variante.

povedati (69)	(komu) (kaj)	v	obraz (64)	brk (4)	
vreči (37)	(komu) (kaj)	v	obraz (31)	brk (5)	glavo (1)
zabrusiti (28)	(komu) (kaj)	v	obraz (22)	brk (6)	
zagnati (1)	(komu) (kaj)	v	obraz (1)		
metati (8)	(komu) (kaj)	v	obraz (7)		glavo (1)
zmetati (6)	(komu) (kaj)	v	obraz (6)		
oponesti (1)	(komu) (kaj)	v	obraz (1)		
reči (7)	(komu) (kaj)	v	obraz (6)		
izreči (1)	(komu) (kaj)	v	obraz (1)		

Posebna lastnost, ki jo moramo omeniti na tem mestu, in ki se v besedilnih realizacijah FE zelo očitno kaže, je opuščanje bolj ali manj stalnih elementov večbesedne leksikalne enote. V večini primerov v FE opuščanje ne nastopa v vlogi sredstva za vzpostavljanje besedilne kohezije, znotraj katere so jezikovni elementi, ki sestavljajo tekst, smiselno povezani med seboj v zaporedju, ki ustreza slovničnim pravilom jezika (Halliday 1985: 9). Izpuščena sestavina FE navadno nikoli ne potrebuje predhodne omembe v besedilu, pač pa je mogoče domnevati, da stalnost zgradbe in s tem tudi poznavanje sestavnih elementov FE omogoča opuščanje tistih sestavin, ki niso (seveda v primerih, ko skladijska zgradba stavka to dopušča oziroma ko gre za besedilne funkcije, kjer ima eliptičnost določeno vlogo, npr. v naslovih) pomensko odločilne za razumevanje zveze v danem besedilnem kontekstu. Poglejmo si nekaj zgledov opustitve variantne glagolske sestavine za FE (*priliti/prilivati*, *doliti/dolivati*, redko *dodati*) *olje/olja na ogenj* iz korpusa FidaPLUS:

- ... evropske države mu nasprotujejo, češ da bi bil le še **olje na ogenj** že tako pregretega ozračja
- ... pri prebiranju odgovorov postane jasno, da jih želi kar nekaj temo uporabiti kot **olje na ogenj** »svojim bolečinam«
- ... Pravljice – **olje na ogenj** domišljije
- ... ta tretjina je bila **olje na ogenj** svojemu führerju, medtem ko so se Hindenburgovi volilci strinjali samo v tem, da si niso enotni
- ... ta gesta podpore je bila kljub dobrim namenom **olje na ogenj**. Bosansko-hercegovski oblastniki so jo imeli namreč za še eno izzivalno rdečo sunjo
- ... padec diktature in okupacija sta na te lokalne fundamentalizme delovala kot **olje na ogenj**

Na podlagi tega je mogoče zaključiti, da sestavine, ki jih FE v določenih kontekstih opušča, niso odločilni sestavni del njene jedrne frazne zgradbe, kar je potrebno upoštevati tako pri oblikovanju zveze kot slovarske iztočnice, pri opisu njenega pomena kot tudi pri razumevanju njene skladske vloge.

2.2.2 Skladska vloga FE

Lastnosti FE, ki izhajajo iz kombiniranja jezikovnih elementov v smislu oblikovanja obsežnejših leksikalnih enot, zlasti torej fraznost/večbesednost v nasprotju z enobesednostjo, in razmerja med besedami, ki se nanašajo na stopnjo leksikalizacije/ustaljenosti na eni in variantnosti na drugi strani, smo obravnavali v okviru zgradbenih lastnosti FE. Ko izpostavljamo skladske vidike FE, imamo v mislih predvsem vprašanja njihove celostne skladske, tj. stavčnočlenske, stavčne pa tudi širše besedilne vloge, manj pa nas zanima skladska zgradba večbesedne leksikalne enote v smislu vrste skladskega razmerja, ki se oblikuje znotraj zveze – z izjemo stavčnega, saj se le-ta problematizira pri priznavanju frazeološkosti takih zvez oziroma njihovem uvrščanju v okvire t. i. ožje oziroma širše pa tudi pragmatične frazeologije, posledično pa tudi pri načinu slovarske uvrstitve in oblikovanju slovarske razlage. Z vidika sodobnejših analiz večbesednih leksikalnih enot se zdi preverjanje skladskih razmerij znotraj zveze z njihovo celostno skladsko vlogo manj pomembno, saj se ugotavlja, da

(a) prihaja znotraj FE v predvidljivem sistemu jezika do nepredvidljivih in slovnično nepričakovanih kombinacij, npr. slovnično pričakovano (*kdo*) *iti + kam, od kod; kako ...* proti slovnično nepričakovano *gre za + to, kaj ...*, kjer je skladska realizacija vezana zgolj na konkretni pomen zveze, in da

(b) besednovrstna pripadnost FE, kot naj bi jo določala njena skladska zgradba po načelu: samostalniška zveza Prid+Sam, opravlja v stavku samostalniške stavčnočlenske vloge, ne odloča (nujno) tudi o besedni vrsti zveze kot celote. Tipični primer tega so roditeljske in predložne samostalniške zveze kot: *zdrave pameti, bistre glave, zrelih let, v zrelih letih* itd. v pridevniških vlogah (oziroma t. i. pridevniške FE), predložne samostalniške zveze v vlogi prislovov, npr. *na pamet, pod pogojem, na štiri oči*, ali v

vlogi povezovalcev, npr. *za razliko od, v nasprotju z*, in modifikatorjev, *po moje, ne bi rekel, hočeš nočeš* itd.

Na tem mestu se bomo dotaknili problema besednovrstne pripadnosti sestavine FE v odnosu do skladenjske vloge, ki jo ima zveza kot celota, zlasti v tistem segmentu, ki se nanaša na podrejanje FE znotraj slovarske iztočnice na podlagi skladenjske vloge sestavine. Problem je npr. v SSKJ očiteno pri pridevniških iztočnicah, ki (s podiztočnico) podrejajo posamostaljeni pridevnik in prislov, ta pa se pogosto pojavlja kot sestavina FE, pri čemer skladenjska vloga znotraj zveze ni vedno nedvoumno določljiva in je pogosto zgolj izrazno prekrivna z iztočnico v podgeslu.

Teorije, ki temeljijo na vzpostavljanju skladenjskega razmerja med besedo in sestavino FE, izpostavljajo dejstvo, da je skladenjsko razmerje znotraj sestavin zveze pogosto nepričakovano ali unikatno, saj v nekaterih primerih prihaja do pomenskih (in posledično oblikovnih) »nepravilnosti«, ki delujejo zgolj v določeni ali v omejenem številu kombinacij. Pojav je na češkem frazeološkem gradivu (Čermák 1985: 175) obravnavan kot tipična frazeološka anomalija, ko v nekaterih primerih, zlasti pri enopovezovalnih (monokolokabilnih) sestavinah, prihaja do »odsotnosti« besedne vrste, kot je bilo potrjeno tudi s slovenskimi zgledi: *priiti na kant, na vse kripljel pretege* ipd. (Kržišnik 1994: 53), oziroma do odsotnosti celotne oblikoslovne paradigme ali mesta znotraj besedne družine pri sestavini zveze, kot npr. v primeru *priiti v poštev – *poštev-al-ul-om ..., *poštevati* ipd.

Upoštevaajoč skladenjsko izhodišče nas bo zanimala v prvi vrsti problematika potencialnih FE z vidika tistih njihovih skladenjskih lastnosti, ki se določajo glede na »zgornjo mejo« večbesednosti v smislu zasedanja stavčnočlenskih vlog, ko govorimo o samostalniških, pridevniških, glagolskih itd. FE, in o stavčnih ali bolje povednih FE, ko se ugotavlja njihova pomenska in skladenjska celovitost na eni strani in njihova odvisnost od neposrednega ali širšega besedilnega okolja na drugi. V nadaljevanju bomo najprej predstavili posamezne tipe FE, ki se glede na prepoznavnost stavčnočlenske, stavčne oziroma besedilne vloge problematizirajo v smislu »največjih« še mogočih FE, nato pa se bomo posvetili njihovi razpršeni skladenjski funkciji in izpostavili predvidljivost oziroma nepredvidljivost

pretvorb, vključno z možnostmi ustvarjalne in s tem bolj ali manj enkratne besedilne rabe, tako imenovanim frazeološkim prenovitvam.

2.2.2.1 Stavčnost in nestavčnost FE

Če smo na ravni zgradbenih lastnosti FE v okviru večbesednosti in leksikalizacije govorili o »spodnji meji« potencialnih FE in izpostavili najmanjše še možne FE ter podali merila za prepoznavanje njihove skladenjske in pomenske samostojnosti, kot nam jih omogočajo elektronski besedilni korpusi, se bomo v okviru skladenjske problematike dotaknili »zgornje meje« FE, kjer se tradicionalno izpostavljajo različni tipi stavčnih in večstavčnih FE (poleg nekaterih oblik glagolskih frazemov sodijo sem še pregovori in reki), jih opredelili do nefrazeoloških besedilnih enot ter izpostaviti njihove lastnosti v razmerju do t. i. pragmatičnih FE. Zadnje obsegajo zlasti (a) večbesedne izraze, za katere je značilno, da vzpostavljajo razmerje govorca do okoliščin, naslovnika ali besedila samega³⁴ (Jakop 2005: 143–151), in (b) različne komunikacijske obrazce in formule, npr. pozdrave, zahvale, konvencionalizirana opozorila, slogane ipd. Kot samostojne enote frazeologije v širšem smislu so navadno prepoznane stalne zveze, ki so tako skladenjsko kot pomensko zadostne in v tem smislu zaključene celote. Na podlagi tega lahko s pomočjo skladenjskih meril, ko prepoznavamo FE v tipičnih skladenjskih vlogah in stavčnost oziroma nestavčnost besednozvezne zgradbe, ugotavljamo tudi s tem povezane pomenske lastnosti in specifike.

2.2.2.1.1 »Nepravi« glagolski frazemi

Preučevanje glagolskih FE je zahtevalo opredelitev zgornje meje frazeološkosti glede na uresničevanje stavčnotvornih možnosti. Glagoli so glede na sposobnost stavčnega organizatorja v FE navadno preučevani glede na to, ali se sestavine realizirajo v obsegu stavčne zveze (tj. predikacije) ali zunaj nje. Razvrščanje takih zvez na podlagi stavčnosti oziroma nestavčnosti zgradbe pa za zdaj še ni doseglo enotnega mnenja o

³⁴ Na primeru gradiva SSKJ in z upoštevanjem delitve uslovarjenih poimenovanj (oziroma slovarskega pomena) (Vidovič Muha 1999: 14) so bile FE ločene na take s »slovarskim denotatom« (tj. denotativnim, predmetnim pomenom) in na take z besedilnim denotatom (tj. sporočanjским oziroma komunikacijskim pomenom) (Gantar 2001: 148).

tem, kdaj jih je mogoče opredeliti kot enakovredne stavčnim (Čermák: 1985: 219–220) in kdaj predstavljajo prehodno skupino med glagolskimi in stavčnimi (Molotkov 1977: 126–149). Med drugim verjetno tudi zaradi tega, ker je njihova realizacija z vidika stavčnosti v besedilih razpršena, hkrati pa, kot bomo pokazali v nadaljevanju, ne vpliva bistveno na njihovo osnovno pomensko vrednost.

Pojem *nepravi glagolski frazem* se je v slovenski frazeološki literaturi uveljavil pri poskusu delitve glagolskih FE na take, ki v okviru sestavin izkazujejo oziroma ne izkazujejo predikacijskega razmerja, in na take z vlogo enega oziroma več stavčnih členov (prim. *priti + do + doma : priti do + napake*). Merila, ki odločajo o zgornji meji glagolskih frazemov, ki vsebujejo za stavčno zvezo obvezno predikacijsko razmerje, navadno poleg notranje strukturiranosti izpostavljajo tudi očitno sobesedilno pogojenost. Zadnje zlasti z upoštevanjem informacij, ki so potrebne za njihovo pomensko prepoznavnost in so vezane na širši jezikovni ali situacijski kontekst. Kot je bilo že ugotovljeno (Kržišnik 1994: 63–66; Gantar 2001: 179/180), za ta tip glagolskih frazemov velja, da je osebkovo mesto v sestavinski zgradbi zapolnjeno: beseda na tem mestu je torej obvezna sestavina, hkrati pa predvidevajo prosto mesto za vršilca dejanja ali nosilca stanja v neosebkovem položaju,³⁵ npr. *srce pade v hlače (komu)*, *voda teče v grlo (komu)*, *vest pečel/grize (koga)* ipd. Sem pa bi morali šteti vsaj še FE tipa: (*kaj*) *izbije sodu dno*, (*kaj*) *ne gre v glavo (komu)*, (*kdo/kaj*) *gre v nos (komu)* itd. – navedba nedoločnika v nevtralnem ali »slovarski« obliki, npr. *izbiti sodu dno*, bi bila namreč zavajajoča v smislu ustrezne zapolnitve levega vezljivostnega mesta glede na kategorijo podspola živosti –, in FE z leksikalizirano tretjeosebno obliko glagolske sestavine kot v primerih: *za nohte gre (komu)*, *kolca se (komu) po (čem)* ipd. (Gantar 2001: 228). Zaradi potrebe po sistematični ločitvi od »pravih« (tj. nestavčnih) glagolskih frazemov s stavčnočlensko vlogo povedka, kar naj bi pripomoglo tudi k ustrezni obliki slovarske definicije, ki bi v primeru ugotovljene stavčnosti morala izkazovati stavčno slovarsko razlago, so v frazeološki literaturi deležni različnih, tudi nasprotujočih si klasifikacij, ki temeljijo bodisi izključno na pomenskih

³⁵ Kržišnik (1994: 51, 63; 1995: 162. op. 25) jih definira kot »frazeme, katerih sestavine izražajo prisojevalno razmerje, vsebujejo pa zunaj tega razmerja (vsaj eno) prosto mesto, ki je zapolnjeno z nefrazeološko, sobesedilno prvino« oziroma kot frazeme, »ki imajo obliko nepopolnega stavka z osebno glagolsko obliko in vsaj enim praznim mestom za pomen 'vršilec dejanja/nosilec stanja' v neosebkovem položaju«.

bodisi izključno na skladijskih lastnostih zveze. V teh pristopih je zanimiva njihova opredelitev v češkem frazeološkem slovarju (SČFI, Výrazy slovesné: 1992, 1994), ki jih obravnava skupaj s pregovori in drugimi besedilnimi FE, vendar z opombo, da imajo pogosto možnost pretvorbe v »prave« glagolske frazeme, kot kažejo tudi besedilni zgledi za slovenske primere, ki jih navajamo v nadaljevanju.

Čeprav smo predhodno, upoštevajoč stavčne definicije tega tipa glagolskih frazemov v SSKJ, trdili, da imajo glede na svojo stavčno zgradbo tudi tipično besedilno vlogo, ki se kaže v tem, da so neposredna pobuda za njihovo rabo vsakokratne konkretne zunajjezikovne okoliščine (Gantar 2001: 180), je pregled besedilnih realizacij stavčnih FE v korpusu FidaPLUS pokazal, da je možnost uresničevanja stavčne sintagme v dejanskih besedilih zelo razpršena in navadno predstavlja le eno od možnosti, ki jih taka zgradba predvideva, pri čemer različnost skladijskih realizacij ne odigra bistvene vloge pri njihovi pomenski interpretaciji.

Za ponazoritev smo izbrali FE (*čigava*) *glava pade*, katere pomen se običajno v športnem ali političnem kontekstu nanaša na izgubo statusa ali konkretnih pristojnosti, ugodnosti ipd. zaradi neustreznega ali spornega ravnanja. Za boljšo ponazoritev najprej navajamo vzorec besedilne realizacije, ki je v korpusu FidaPLUS izkazan vsaj nekajkrat, nato pa še konkretni besedilni zgled, ki vzorec potrjuje.

• **glava pade**

... **ena glava je že padla**, kajti konec avgusta je bilo konec njegove ljubezni s slovensko košarkarsko zvezo.

... **glave morajo pasti**, bentijo Interjevi navijači, toda Moratti jih je v tej sezoni že posekal toliko, da res ne ve več, kje je izhod iz krize

• **(kakšna, katera, čigava) glava pade**

... v Novi Gorici krizo rešujejo s sestanki, **kakšna glava pa bo padla**, če se vrnejo praznih rok iz Murske Sobotne.

... **KATERE GLAVE BODO PADLE?**

... zaradi vohunske afere na meji s Hrvaško **so nekatere glave padle**, nekatere nove pa so zrasle ... njegov tovariš je vsakič, **ko je padla katera od glav**, rano osmodil z ogorkom

- **pade (kakšna, čigava, njegova) glava** ... v treh letih jim ni uspelo usposobiti zaščitnih enot, še manj pripadnike opremiti s primerno tehnično opremo. Čas bi bil, da zaradi tega **pade kakšna glava**
- **pade (nekaj, mnogo) glav** ... ljudje, ki so pri avtomobilskih gigantih odgovorni za nabavo, ne bi tvegali, da si nakopljejo težave. Ko se to zgodi, **pade mnogo glav**
- **padle glave** ... vprašanje je le, ali bodo vse **padle glave** dovolj, da ne bo
- **pade glava (koga)** nazadnje **padla** tudi **glava** ministra
- **glava, ki pade** ... Torijcem namreč pride prav vse za napade na Cooka, saj je po njihovem najmanj trdna Blairjeva ministrska glava, ki bi najlažje padla

Dejanske besedilne realizacije, kot nam jih razkriva korpusno okolje, kažejo, da stavčna realizacija tega tipa glagolskih FE ni neposredno povezana s predvidljivo skladenjsko (in pomensko) zaključenostjo zveze, nestavčna zgradba pa ni nujno rezervirana zgolj za konkretno funkcijo na predvidljivem mestu v stavčni zgradbi. Razpršenost besedilnih realizacij takih zvez v korpusu odkriva v prvi vrsti tipične vzorce in omogoča, da jih povežemo glede na prekrivne pomenske vloge. Med različnimi možnostmi, ki jih narekuje skladenjska zgradba zveze, kot kaže tudi spodnji seznam realiziranih skladenjskih vzorcev za zvezo *beseda teče* v korpusu FIDA, lahko ločimo dve pomensko samostojni zvezi, (a) in (b), ki ju ponazarjamo s konkretnimi besedilni zgledi. Znotraj skladenjskega vzorca zveze s konkretnim pomenom pa je mogoč še relativno obsežen seznam besedilnih realizacij, kot izkazujeja seznama (a1) in (b1).

(a) **beseda teče o (kom/čem)** – 'govori se o (kom/čem)'

- ... tudi **o tem** naj bi **beseda tekla** na prvem skupnem sestanku
- ... **o vsem tem** je **tekla beseda** na včerajšnji tiskovni konferenci
- ... medijev in javnosti ne bodo obvestili, **o čem** je **tekla beseda** na seji

(a1)

beseda (ne) teče o; beseda je tekla o; besede so tekle o; beseda bo tekla o; beseda ni tekla o; bi beseda tekla o; bi morala beseda teči o; (ne) teče beseda o; je tekla beseda o; bo tekla beseda o; ni tekla beseda o; (ne) teče beseda o; bi tekla beseda o; o kom/čem teče beseda; o čem je tekla beseda; o katerem teče beseda; o katerem je tekla beseda; besede, ki tečejo o; moč besede. Ta je tekla o ...

(b) **beseda teče (komu)** –'spretno, govoriti'; '(biti) dober, prepričljiv govorec'; '(biti) zgovoren'

... glede na to, kako **mu** danes **teče beseda**, bi bil zelo presenečen, če bi se mu v življenju pripetila ena sama neprijetna tišina
 ... kar neverjetno se zdi, kako **prepričljivo ji teče beseda**, ko gre za nadržbnosti
 ... **pesniku teče** pesniška **beseda** nevsiljivo in svojevrstno

(b1)

mu teče beseda; ji teče beseda; jim teče beseda; besede so mu tekle; besede jim tečejo

V slovarski teoriji, ki izpostavlja slovarski pomen kot tisti, ki ga je mogoče zajeti s pomenskimi sestavinami, se, kot smo že omenili, glede na tip denotata (predmetni pomen naj bi bil vezan zgolj na nestavčne, sporočanski pa na stavčne FE) predvideva tudi različna zgradba slovarske razlage. Po tej teoriji slovarska enota, ki jo zastopa stavčna besedna zveza ali t. i. leksikalizirano govorno dejanje, označuje govorno dejanje, z njim pa uslovarja tudi okoliščine jezikovne rabe (Vidovič Muha 1999: 22; 2000: 29, 83). V tipu slovarja, kot je SSKJ, se to odraža na dva načina:

(a) s stavčnim tipom slovarskih razlag, ki so vedno vezane le na uslovarjene govorne dogodke, npr.

- preg. **kdor visoko leta, nizko pade kdor ima pretirano dobro mnenje o svoji družbeni pomembnosti in pretirane zahteve po družabnem uspehu, ugledu, doživi pogosto neuspeh**

blá medm.

1. *izraža zavrnitev, omalovaževanje povedanega*: bla, bla, ne verjamem ti
2. *izraža govorjenje, zlasti vsebinsko prazno*: mi smo delali, on pa samo bla bla

in (b) s pomenskimi kvalifikatorskimi pojasnili, ki pa se lahko pojavljajo ob eni ali drugi skupini uslovarjenih poimenovanj, se pravi ob poimenovanih govornih dogodkov ali ob »klasičnih« leksemih (Vidovič Muha 1999: 15), npr.

• **ekspr.** (črna) mačka mi je prekrížala pot **po ljudskem verovanju** *danes bom imel nesrečo; danes bom doživel kaj slabega*

Korpusno gradivo v primeru stavčnih FE sicer kaže možnost neposredne odvisnosti od konkretnega govornega položaja ali okoliščin, v katerih se izjavljajo, kot ponazarjajo besedilni zgledi (a) za FE *kri šine v glavo (komu)*, vendar pa je taka možnost povsem enakovredno izkazana tudi pri nestavčnih FE, kot v zgledih (b), za katere pa se po logiki zgornjega sistema vedno predvideva le nestavčni tip razlage:

(a) **kri šine/udari v glavo (komu)**

... ko sem *to* videla, mi je vsa **kri udarila v glavo**. Po glavi se mi je podilo nešteto misli in začela sem si zastavljati vprašanja: Moj bog, kako neki so te fotografije prišle na internet?

... Pogledala sem... Pri vratih je stala *blondinka, dekle mojih let, z lasmi, ki so ji padali čez ramena. Gledala je mene, njega, mene ... Kri mi je udarila v glavo* in moj ženski čut mi je šepnil, da nekaj ni v redu.

(b) **delati iz muhe slona**

... Katastrofa. Šest dni po tistem, ko so se temperature v osrčju Francije in na atlantski obali dvignile nad 40 stopinj Celzija, je dr. Patrick Pelloux, prvi mož francoske zveze zdravnikov nujne medicinske pomoči, v intervjuju za dnevnik *Le Parisien* že govoril o petdesetih žrtvah vročine. Premier Jean-Pierre Raffarin, ki je bil tisti čas na počitnicah v visokogorski vasi Comboux, mu ni verjel: doktor, je rekel, pač **delo iz muhe slona**.

Iz tega je mogoče zaključiti, da je tudi nestavčne FE, ko postanejo slovarske enote, v primerih, ko želimo zajeti vse elemente, ki so potrebni za ustrezno pomensko interpretacijo, smiselno predstaviti s stavčno razlago. Če recimo zaobjamemo pomen zveze *delati iz muhe slona* z razlago *zelo pretiravati* (npr. v SSKJ), ki ustreza, nestavčni FE – dejan-

sko torej skladenjski vlogi glagola –, smo izpustili pomembno informacijo, ki se nanaša na vrednotenje predmetnosti, ki jo tisti, ki so pri vrednotenju udeleženi, različno dojemajo: če torej (nekdo – 1) reče, da (nekdo – 2) *dela iz muhe slona*, potem (nekdo – 1) meni, da (nekdo – 2) pripisuje neki stvari večjo pomembnost, kot sam (nekdo – 1) meni, da je smiselno, ustrezno itd. Za ta tip FE, ki torej niso nujno oblikovane kot stavki, velja, da pogosto izkazujejo povezavo med sestavinami FE in predmetnostjo (vsebino), ki je z vidika govorcev oziroma udeležencev govornega dejanja vrednotena. Ti pomenski elementi so praviloma del širšega sobesedila in predstavljajo njegovo semantično koherenco (gl. besedilne zglede zgoraj). To lastnost FE, h kateri se še vrnemo v nadaljevanju, je mogoče imeti – glede na druge leksikalne enote – za tipično pomensko lastnost, ki se pogosto opisuje kot njihova pragmatična vloga. Iz zbira in deleža pomenskih lastnosti, ki tvorijo celostni pomen FE, je tako razvidno, da je pragmatični pomen FE ne le karakterističen za veliko večino FE, pač pa po mnenju nekaterih jezikoslovcov (prim. Čermák 1985: 192) za večino FE tudi prevladujoč. Čermák (1985: 192/193) znotraj pragmatičnega pomena izpostavlja predvsem ekspresivne, simbolične in vrednotenjske sestavine. Te izhajajo bodisi iz oblike FE bodisi iz vstopnega pomena sestavin ali pa se, kot rečeno, realizirajo v tipični sporočanjski vlogi. Pri tem je za slovarsko predstavitev pomena FE zanimiva ugotovitev, da v nasprotju s predmetnim pomenom pragmatični pomenski sestavini ni vedno mogoče pripisati jasne in enoznačne pomenske lastnosti, ker je le-ta dana s konkretno besedilno realizacijo in zunajjezikovnimi okoliščinami, vendar pa se je s preučevanjem zveze v njenih tipičnih besedilnih okoljih, kot to omogočajo korpusi, mogoče temu delu pomena bolj približati. Specifična v tem smislu je zlasti vrednotenjska sestavina pomena, ki se najpogosteje kaže v stališču govorečega bodisi do naslovnika, vsebine besedila ali okoliščin sploh. Delež vrednotenjske sestavine je v slovarskem opisu celostnega pomena FE najpogosteje zaobsežen z izrazi na lestvici pozitivno – negativno, čeprav je v dejanski rabi spekter možnih vrednotenjskih razmerij, ki so določena vsakokrat sprti glede na sobesedilo in okoliščine rabe, lahko veliko več.

2.2.2.1.2 FE z besedilno zgradbo

Opazovanje FE v besedilu je poleg prepoznavanja skladenjskih vlog in šte-

vilnih realizacijskih možnosti, ki jih omogoča besednozvezna zgradba, še posebej ko imamo opraviti z glagolskimi sestavinami kot stavčnimi organizatorji znotraj zveze, opozorilo tudi na tiste skladijske lastnosti FE, ki se nanašajo na njihovo besedilno, tj. nadstavčno oziroma povedno vlogo. Čeprav smo pokazali, da stavčna zgradba FE ni ključni pogoj za prepoznavanje njene (so)besedilnosti, saj je za ustrezno razumevanje FE sobesedilna umestitev potrebna tudi pri nestavčnih konstrukcijah (prim. zgoraj *delati iz muhe slona*), in da je s tem povezana pragmatična sestavina frazeološkega pomena tako rekoč definicijska lastnost FE ne glede na njeno stavčno ali nestavčno organiziranost, pa predstavljajo znotraj širše pojmovane frazeologije dovolj prepoznavno skupino FE z zaključeno besedilno zgradbo. V prvi vrsti govorimo o pregovorih in rekih, med katerimi v smislu sobesedilnosti izstopajo FE z izraženo sobesedilno navezovalno prvino, npr. *iz te moke ne bo kruha*, in pragmatične FE, katerih (pragmatični) pomen se kaže v izražanju razmerja do predmetnosti, vsebine besedila ali naslovnika oziroma v deležu zunajjezikovnih okoliščin pri njihovem pomenskem opisu. V tej vlogi so navadno obravnavani pozdravni, zahvalni in drugi sporočanjejski vzorci, s katerimi govorec v okviru izbranih upovedovalnih možnosti in družbenih konvencij izraža kot pripadnik določene jezikovne skupnosti tudi svoj odnos do sveta (Widdowson 1998: 30).

2.2.2.1.2.1 Pregovori in reki

Pristopi, ki izločajo stavčne zveze s področja ožje frazeološke problematike, so, kot rečeno, vsaj deloma rešili problem pregovorov in rekov, ki veljajo za dovolj prepoznavno stavčno in hkrati besedilno celoto. Slovenska slovanska teorija, kot jo v veliki meri potrjuje SSKJ, loči v smislu slovanskega pomena leksikalne enote glede na tip denotata: stavčne FE predstavlja kot lekseme z denotatom govornega dejanja (Vidovič Muha 1999: 14) z obvezno stavčno slovansko razlago. Znotraj tega jih je mogoče obravnavati (a) glede na izkazano oziroma (b) neizkazano skladijsko in pomensko celovitost, v primeru zadnjega tudi glede na (b1) izraženo oziroma zakrito navezovalnost ter (b2) glede na način izražanja besedilne navezovalnosti.

FE z besedilno zgradbo so torej vsaj dvojje. Pregovori in reki s stavčno zvezo, pri čemer je ta lahko izražena, npr. *Vaja dela mojstra*, ali zakrita, npr. *Čisti računi, dobri prijatelji, Za malo denarja, malo muzike; Mnogo hrupa za prazen nič* itd. Toporišičeva členitev (1973/74: 274)

znotraj tega loči t. i. *rečenice* z zgradbo prostega stavka, npr. *Lepa beseda lepo mesto najde*, ali zloženega stavka, in sicer priredja, npr. *Besede mičejo, zgledi vlečejo*, ali podredja, npr. *Kogar je kača pičila, se boji zvite vrvi; Kdor drugemu jamo koplje, sam vanjo pade*. Na drugi strani so evidentne FE, ki predvidevajo v sestavinski zgradbi navezovalno prvino, s katero vzpostavljajo referenco s konkretno besedilno ali zunajbesedilno entiteto. Pri tem je mogoče ločiti FE, ki vzpostavljajo sobesedilno koherenco z izkazanim anaforičnim kazalnim zaimkom *ta*, pogosto tudi v kombinaciji z leksikalno sestavino FE, ki nastopa v vlogi nanašalnega elementa. Le-ta lahko kot metafora za dejansko referenco kaže na njeno jezikovno ali zunajjezikovno vrednost. Nekaj zgledov iz korpusa FIDA-PLUS:

- ... **to je beseda**, fant ni od muh
- ... bravo stari, **tako se govori!**
- ... v Pittsburghu so tri univerze in vse so bolj ali manj privatne, kar pomeni, da se borijo za študente oziroma njihove šolnine. **To** pa sploh **niso mačje solze**
- ... plazovi, ki so ob neurju prekrili cesto, **so druga zgodba**
- ... deviški otoki, tisti, ki so pod upravo ZDA, pa so **druga pesem**
- ... kmalu sta zakonca le ugotovila, v **katerem grmu tiči zajec**. Lea naj bi bila po pisanju časopisov noseča
- ... je kdo že videl knjigo brez vsebine! **Ta je pa lepa!**
- ... A da so vam rekli, da imam knjigo z Napoleonovim podpisom? **Ta je pa bosa**

Nanašalna sestavina v nekaterih FE s stavčno ali povedno zgradbo ni nujno ena sama vsebinsko določena entiteta, pač pa so zaimki (zlasti nedoločni) kot sestavni del FE pogosto v vlogi pomenske širitve besedila, npr.

- ... Ko je bilo predstave konec, so se mladci podali v nov krog. Ob koncu so z izmučenimi obrazi sedeli v senci dreves, sopihali in si verjetno mislili: Pa **kaj je meni tega treba!**
- ... **Kaj ne poveste?** Joj, zaradi česa dandanes že zaprejo človeka
- ... Ni se malokrat zgodilo, da je kak ogorčen in razočaran kupec klical v prodajalno, češ, **kaj se pa vi greste?**
- ... **Kaj me pa zdaj to briga**, jo je osorno zavrnil

FE, ki vzpostavljajo razmerje s sobesedilom, so tradicionalno pojmovane kot stavčni ali stavčnočlenski modifikatorji, analogno stavčnočlenskim besednim vrstam pa so razumljene kot frazeološki členki (Toporišič 1973/74: 277; Vidovič 2000: 31).

2.2.2.1.2.2 Pragmatične FE

V slovenski frazeološki teoriji (Jakop 2006: 15, 136) se vzpostavlja razmerje med pragmatičnimi frazemi tipa, *zdaj smo pa tam*, *pogum velja*, *reci in piši*, kamor se, upoštevajoč skladijsko vlogo, uvrščajo tudi členkovne in medmetne stalne zveze: *roko na srce*, *prava reč*, *bla bla (bla)*, *ja ja*, *križ božji* itd., in med ustaljenimi besedili in besedilnimi vzorci tipa: *Oprostite, da motim*; *Prosimo za razumevanje*; *Kaditi prepovedano* ipd. Za prve velja, da jih je mogoče obravnavati znotraj pojmovanja frazeologije v ožjem smislu, kar poleg večbesednosti in ustaljenosti zahteva tudi (in predvsem) pomensko neprozornost (tj. prisotnost frazeološkega pomena), nadalje, da imajo skladijsko vlogo povedi in da jih je mogoče pomensko opisati le s t. i. pragmatičnimi kategorijami (Jakop 2002: 23–29). Zgornjo mejo FE določajo tudi izrazi, ki delujejo kot izrazito situacijsko določeni jezikovni obrazci ali t. i. *rutinske formule* (Columas 1981: 71), v zvezi z njimi pa se najpogosteje omenja vloga v okoliščinah sporazumevanja, za slovarski opis pa se ugotavljajo pogoji, ki so nujni za njihovo ustrezno interpretacijo (Jakop 2002: 77).

Za konec lahko povzamemo, da dejanska besedilna raba, kot jo izkazuje besedilni korpus FidaPLUS, kaže zelo očitno razpršenost v smislu predvidljivosti pomena zveze iz njenih sestavin, pač pa tudi razpršenost razporeditve skladijskih vlog FE glede na njihovo stavčnost oziroma nestavčnost in da v tem smislu tudi ni mogoče predvidljivo razporediti predmetnega pomena na stavčnočlenske (oziroma besednozvezne) in sporočanje pomena na stavčne (oziroma povedne) FE. Hkrati se je tudi pokazalo, da nekatere nestavčne FE (podobno kot tudi stavčne) vzpostavljajo razmerje z elementi širšega besedilnega okolja, pri čemer so ti ele-

menti izraženi bodisi v jezikovnem/besedilnem bodisi v zunajjezikovnem/nebesedilnem kontekstu. Hkrati je bilo že večkrat ugotovljeno tudi na slovenskem frazeološkem gradivu, da je pragmatična sestavina pomena ena izmed najbolj značilnih sestavin frazeološkega pomena sploh, zlasti tistega njegovega dela, ki se nanaša na – v nekaterih frazeoloških teorijah za frazeološkost zveze nujno – ekspresivno noto.

2.2.2.2 Večfunkcijskost FE

Izhodišče, po katerem imajo nestavčne FE na podlagi svoje primarne stavčne vloge tudi ustrezno stavčnočlensko vrednost, je v frazeološki literaturi splošno sprejeto skladijsko merilo (prim. Burger idr. 1982: 32; Makkai 1978: 444; Pilz 1978: 552–554; Kržišnik 1994: 49–56), le da je preučevanje FE v dejanskih besedilnih realizacijah pokazalo, da na tako vlogo niso nujno vezane le nestavčne FE, kot dokazujeta tudi spodnja zgleda iz korpusa FidaPLUS:

- ... upajoč, da bo njegov šef v letošnji sezoni vendarle našel pravo rešitev v slogu **volk sit, koza cela** ...
 ... kakor **obleka naredi človeka**, tako embalaža naredi blagovno znamko

V slovenski literaturi je razumevanje *frazemskih vrst* skladno z besednimi uvedeno s prvo teoretično razpravo o frazeologiji (Toporišič 1973/74: 276/277), izhodišče, ki določa frazemske vrste glede na njihovo primarno stavčnočlensko vlogo, pa je nato sprejeto v večini sistematičnih raziskav FE (prim. Kržišnik 1994; Gantar 2001). Ob tem je pomembno opozoriti vsaj na dvoje: Najprej na to, da FE v določeni stavčnočlenski funkciji, zlasti modifikacijski (npr. členek in prislov), niso nujno oblikovane kot členkovne, pridevniške ali prislovne besedne zveze, npr. *bočeš nočeš, kratke pameti, na štiri oči* itd., in drugič, da se znotraj frazeološke problematike očitno kaže skladijska večfunkcijskost, ki je neposredno povezana s pomenskimi niansami in izrabo stilističnega potenciala, posledično pa vedno v večji ali manjši meri prizadene tudi izrazno podobo celotne FE, npr.

- ... **zdrava pamet** ji je govorila, da imajo vsi duhovi verjetno razlago, vendar jo je okolje premamilo, da je pričela verjeti v nadnaravno

- ... besedilo oglasa spremlja serija fotografij »prej« in »potem« ekstremno zadovoljnih uporabnikov, s čimer prepričajo še tiste poslednje nejeverne Tomaže s kančkom **zdrave pameti** v glavi.
- ... ravnajte po **zdravi pameti** in prenehajte razmišljati, kaj bodo rekli drugi
- ... občutljivih podatkov nihče pri **zdravi pameti** ne hrani na računalnikih z Microsoftovim programjem
- ... Florinda je bila preveč **zdrave pameti**, da bi ponoči na odprti cesti vzela v avtomobil neznanca

Določitev frazemske vrste na podlagi skladenjskih vlog, ki jih FE opravlja v stavku, je najprej tesno povezana s prisotnostjo oziroma odsotnostjo njenih bolj ali manj stalnih sestavin, kot smo ugotovili že v prejšnjem poglavju. Navzočnost »zunanjega« glagola, predloga ipd. v sestavinski zgradbi FE povzroči strukturno reorganizacijo stavka, katerega sestavni element je FE, do te mere, da doseže želen pomen ali pomenski odtenek. Če ponazorimo to shematično, lahko rečemo, da FE *beraška palica* pomeni v splošnem 'uboštvo, revščino', *priti na beraško palico* 'obubožati, finančno propasti', *spraviti (koga) na beraško palico* pa 'povzročiti, da kdo finančno propade'. Seveda je hkrati tudi jasno, da besedilna raba za posamezno stavčnočlensko vlogo daje prednost tudi drugačnemu besedilnemu okolju in da prikazane besednovrstne dinamike ni mogoče prenesti na vse oblikovno podobne FE.

To dejstvo zahteva v slovarskih aplikacijah premislek o ustrezni slovarski obliki FE in predstavitvi pomenskih lastnosti, ki spremljajo tipično stavčnočlensko vlogo. Slovarji namreč navadno ponujajo informacijo o besednovrstni pripadnosti enot, ki jih vsebujejo,³⁶ vendar pa je ta informacija pri večbesednih enotah glede na enobesedne kompleksnejša vsaj iz dveh razlogov, ki jih predstavljamo v nadaljevanju.

Razmerje med skladenjsko vlogo besede – sestavine FE – in celotne FE

Prvi se nanaša na slovarsko hierarhijo, kadar ta temelji na vzpostavljanju skladenjskega razmerja med besedno iztočnico, npr. v SSKJ *jasen*,

³⁶ Besednovrstna opredelitev FE je denimo dosledno izdelana v češkem frazeološkem slovarju (SČFI), ki poleg primerjalnih frazemov v ločenih zvezkih obravnava še glagolske in neglagolske frazeme. Besednovrstna dinamika je v zgradbi geselskega članka prikazana pri vseh tistih FE, ki v obsegu bolj ali manj trdne besednozvezne zgradbe opravljajo različne skladenjske vloge (Gantar 1997: 75/76).

in sestavino FE, ki je iztočnici skladijsko podrejena, npr. v SSKJ v frazeološkem gnezdu: *o tej stvari nima jasnih pojmov*.

Zaradi pogostokrat očitne pomenske in skladijske nepovezanosti sestavin FE glede na njihovo zunajbesednozvezno vlogo je tako podrejanje oteženo in navadno predstavlja precejšnje nasilje nad večbesednimi leksikalnimi enotami v smislu sledenja sprejeti slovarski hierarhiji. Ta pojav, ki smo ga že omenjali kot tipično lastnost FE (Čermák 1985: 175), pride v nekaterih primerih, npr. *na stežaj, na pretek, prej ali slej* ipd., še posebej do izraza, saj so besedne oblike kot *stežaj, pretek, slej* itd. omenjene na konkretne besednozvezne kombinacije in zunaj njih nastopajo le izjemoma.

V SSKJ je problem členjenja FE na podlagi skladijske vloge sestavin še posebej očitna pri pridevniških iztočnicah, ki s podiztočnico podrejajo posamostaljene pridevnike in prislove, tem skladijskim in pomenskim vlogam pa so pripisana tudi frazeološka gnezda, v katerih se pričakujejo FE. Za ponazoritev smo izbrali pridevniško iztočnico *črn*, kot jo prikazuje SSKJ, in sicer smo v levem stolpcu (a) najprej izpostavili FE, ki so pripisane izhodiščni pridevniški funkciji v frazeološkem gnezdu, nato pa še (b) FE, ki jih SSKJ predvideva v frazeološkem gnezdu v okviru podrejene (b1) prislovne in (b2) samostalniške vloge. V desnem stolpcu smo izpostavili zveze, za katere menimo, da prav tako predstavljajo večbesedne leksikalne enote, vendar niso vključene v frazeološko gnezdo. Da v tem primeru ne bi bil izbor povsem subjektiven, smo izpisali le tiste, ki jim SSKJ pripisuje razlago, saj menimo da s tem priznava njihovo leksikalno vlogo. Geselski članek za *črn*, kot je naveden v SSKJ, smo povzeli zgolj v tistih segmentih, ki se osredotočajo na ponazoritev našega problema, predstavitev FE, ki vsebujejo sestavino *črn* pa smo nato soočili s stanjem v korpusu FidaPLUS, kjer večbesedne leksikalne enote s sestavino *črn* navajamo in pojasnjujemo neodvisno od njihove zunajbesednozvezne skladijske vloge.

(a)

črn -a -o prid.

SBZ v frazeološkem gnezdu

• publ. črni kontinent *Afrika*; črni prebivalci *Amerike* *črnski prebivalci*; črni revirji *rudarski kraji Trbovlje, Zagorje, Hrastnik*; črna *Afrika* *Afrika s črnim prebivalstvom*; ljudi *prikazuje s črnimi barvami*, v črni luči *negativno*; črne bukve

SBZ zunaj frazeološkega gnezda z razlago

izobesili so črno zastavo *kot znamenje žalovanja*; gara ko črna živina *zelo, hudo*; ekspr. *nabil te bom, da boš ves črn*; *plačal bo, da bo črn zelo, veliko*; *črno-beli film* *film, ki kaže sliko samo v vseh odtenkih sive* barve, od črne do bele; črn(i) *kruh* *kruh iz*

po ljudskem verovanju *knjiga, s katero se da čarati, vedeževati*; publ. **črna kronika tega tedna** (*prometne nesreče*; **črna lista seznam osumljenih oseb, prekrškov, nesreč**; **črna metalurgija** *metalurgija železa, mangana in kroma*; ekspr. je **črna ovca v družini edini, ki je drugačen, slab**; **dobil je črno piko** *zabeležilo se je slabo mnenje o njem*; **črna roka** *teroristična skupina na Slovenskem, ki je na skrivaj pobijala pripadnike Osvobodilne fronte*; star. **črna smrt kuga**; slabš. **črne srajce** *italijanski fašisti*; slabš. **glej no, črna suknja duhovnik**; **črna šola** *ljudski naziv, nekdanj vmesna šola med šestletno gimnazijo in univerzo*; publ. **črna umetnost** *tiskarstvo, tisk*; **črna vojska** *nekdanj vojska, sestavljena iz vojakov, ki niso redni vojni obvezniki in so vpoklicani le ob veliki vojni nevarnosti*; vznes. **pokriva ga črna zemlja je mrtev, pokopan**; šalj. **ponoči je vsaka krava črna v določenih okoliščinah se človek zadovolji tudi z manj kvalitetnim**; slabš. **črno-zolta monarhija** *Avstro-Ogrska*; publ. **črno zlato premog**; ekspr. če pravim jaz, da je belo, trdi on, da je črno *najini mnenji si popolnoma nasprotujeta*; ni ne belo ne črno je *neizražito, nejasno*

(b1)

črno prisl.

SBZ v frazeološkem gnezdu

• ekspr. **črno gledati biti jezen**; *biti pesimistično razpoložen*; **črno gleda na razvoj dogodkov pričakuje neugoden razvoj dogodkov**; **črno gleda predse jezno**; ekspr. vse **črno jih je zelo veliko**

(b2)

črni -a -o sam.

SBZ v frazeološkem gnezdu

črne moke; **črna kava** *kava brez dodatka mleka*; **črna moka** *pšenična ali ržena moka, ki vsebuje veliko količino otrobov*; **nosi črna očala očala s temno obarvanimi stekli**; **črn od sonca zagorel** **črna borza nezakonito, nedovoljeno trgovanje zlasti kadar blaga ni dovolj v prodaji**

SBZ zunaj frazeološkega gnezda z razlago

SBZ zunaj frazeološkega gnezda z razlago

črni je ponudil belemu remi kdor igra pri šahu s črnimi figurami; nav. slabš. **črni in rdeči desničarji, klerikalci**; pog. **pol kile črnega in dve žemlji črnega kruha**; ekspr. ni **črnil, rekel, zinil ne bele ne črne molčal je, ni povedal svojega mnenja**; **črno se mi dela pred pred očmi zaradi slabosti, bolezn se mi zdi, da vidim pred očmi črne lise**,

ploskve; ekspr. **ne boš dobil niti toliko, kolikor je za nohtom črnega prav nič**; nosi črno za sinom *črno, žalno obleko*; ekspr. **dobil boš črno na belem napisano izjavo, potrdilo**; ekspr. **dokazati črno na belem pismeno; neizpodbitno, popolnoma**; ekspr. **zadel si v črno pravilno si nakazal problem, povedal si bistvo stvari; istrsko črno črno vino; črno za nohtom umazanija**; pog. liter **črnega in narezek črnega vina; žena v črnem v črni, žalni obleki**

Iz prikaza FE, uvrščenih pod iztočnico *črn* v SSKJ, je najprej mogoče ugotoviti, da so FE vključene tako v frazeološko gnezdo (uvaja ga •) izhodiščne pridevniške iztočnice kot v frazeološko gnezdo podrejene prislovne iztočnice, medtem ko samostalniška podiztočnica (*črni*) ne predvideva frazeološkega gnezda, čeprav je večina izkazanih pomenov znotraj iztočnice vezana na FE, npr. **ni črhnil, rekel, zinil ne bele ne črne molčal je; ni povedal svojega mnenja; črno se mi dela pred pred očmi zaradi slabosti, bolezni se mi zdi, da vidim pred očmi črne lise, ploskve**; ekspr. **ne boš dobil niti toliko, kolikor je za nohtom črnega prav nič**; ekspr. **dobil boš črno na belem napisano izjavo, potrdilo**; ekspr. **dokazati črno na belem pismeno; neizpodbitno, popolnoma**; ekspr. **zadel si v črno pravilno si nakazal problem, povedal si bistvo stvari**, kar je problematično samo na sebi že zaradi tega, ker mora uporabnik jasno ločiti med različnima skladenjskima vlogama besede *črn*, npr. v zvezi **vse črno jih je** (prislov) in (**dobiti, dokazati**) **črno na belem** (samostalni), in hkrati vedeti, kdaj ima (kar se zdi pomembnejše) beseda znotraj svojega tipičnega konteksta tudi specifično pomensko vlogo, npr. v zgledu **črno orisati položaj** (tj. negativno, pesimistično ...), ki ostaja v SSKJ brez pojasnila. Iz SSKJ-jevega primera je tudi jasno, da frazeološka gnezda ne vsebujejo vseh večbesednih leksikalnih enot, pač pa je le-te mogoče najti tudi zunaj njih (kot rečeno, smo upoštevali samo tiste zveze, ki imajo razlago), npr. **črna kava, črn(i) kruh** itd., kot je hkrati tudi očitno, da skladenjska vloga besede, ki nastopa v FE, ni vedno jasno določljiva in da je v tem smislu tudi podrejanje takih zvez v konverzne iztočnice zavajajoče. Tako bi denimo zveze kot **črno se mi dela pred očmi, dobil boš črno na belem** lahko (z ustrezno razlago) brez nadaljnega uvrstili pod prislovno ali pod pridevniško iztočnico oziroma, kar se zdi z vidika uporabnika boljša rešitev, v samostojni razdelek geselskega članka in jih ustrezno razložili. Taka rešitev zahteva najprej jasno ločevanje samostojnih pomenov konkretne besede, npr.

črno – *negativno, pesimistično*, kar se v primerih, ki jih navaja SSKJ, realizira v zgledih: ljudi prikazuje s črnimi barvami, v črni luči; črno orisati položaj; črno gledati; črno gleda na razvoj dogodkov; črno gleda predse itd., od pomenov zveze kot celote, npr. **dobil boš črno na belem napisano izjavo, potrdilo**; ekspr. **dokazati črno na belem pismeno; neizpodbitno, popolnoma**. Preučitev obsežnega števila besedilnih realizacij namreč jasno pokaže tipične kontekste za posamezne besedne pomenne, med katerimi je mogoče posebej izpostaviti trdne zveze, npr. *črno na belem, kolikor/kot je za nohti/nohtom črnega*, ki so tudi pomensko specifične.

Z vidika predstavitve SBZ in FE v splošnem slovarju je podrejanje prislovov pridevniškim iztočnicam vprašljivo tudi zato, ker gre pogosto zgolj za oblikovno, ne pa tudi pomensko prekrivnost sestavine. Kako je mogoče razvrstiti pomene pridevniške besede glede na prislovno iztočnico, prikazuje spodnji primer za pridevnik *bridek* in prislov *bridko*, ki smo ga izdelali na podlagi tipičnih sopojavitev, kot jih izkazuje korpus FidaPLUS:

bridek prid.

1. 'žalosten'

bridka izguba, izkušnja, resnica; bridki konec

bridek spomin, trenutek

2. 'oster'

bridka sablja, bridek meč

3. 'kritičen'

bridka beseda

slišati, zabrusiti (marsikatero, kakšno) bridko

bridko prisl.

1. 'žalostno'

bridko jokati, potožiti

2. 'poudarja'

bridko se kesati, motiti,

obžalovati; biti bridko

razočaran

Skladenjska vloga FE kot celote

Na drugi strani je lahko tudi skladenjska vloga, ki jo FE v stavku opravlja kot celota, razpršena med številne možnosti, ki jih dopušča njena besednozvezna zgradba, vključno s pomenskimi manipulacijami, ki so vezane na posamezno sestavino zveze. Sposobnost FE, da posamezne sestavine v (bolj ali manj) omejeni izbiri zamenjuje, namreč hkrati od-

pira tudi možnost, da le-te po svoje urejajo besedilno okolje. V frazeološki literaturi se v zvezi s tem ugotavlja sposobnost skladenjske včlenitve FE, posredno pa se ugotavljajo tudi širši skladenjski vzorci tipičnih besednozveznih realizacij, zlasti v smislu zapolnjevanja predvidenih vezljivostnih mest in izbire upovedovalnih možnosti. Spremembe v skladenjski vlogi FE napovedujejo obstoj vrste strukturnopomensko med seboj povezanih enot, zlasti v smislu vzročnopolledičnih razmerij in prerazporeditve udeleženskih vlog, kot kažejo spodnji besedilni zgledi:

biti prepuščen na milost in nemilost (komu/čemu)

... naša mladina je vedno bolj **prepuščena na milost in nemilost** svojim »neurejenim in duševno nezrelim« staršem in družbi

prepuščenost na milost in nemilost (komu/čemu)

... človekova brezizhodnost in **prepuščenost na milost in nemilost** usodi se morda najboljše izražata ravno v dveh velikih freskah, ki ju je slikar izdelal ob koncu življenja

prepustiti se na milost in nemilost (komu/čemu)

... izkoristili smo čas, ko se politiki voljno **prepuščajo na milost in nemilost** medijem, in jim predlagali polepšanje in volitve po Janino

prepustiti (koga) na milost in nemilost (komu/čemu)

... zahodna koalicija je upornikom obrnila hrbet in več deset tisoč civilistov **prepustila na milost in nemilost** elitnim vojaškim enotam in varnostnim službam

Podatek o skladenjski vlogi oziroma vlogah FE, ki jih opravlja v stavku kot celota, omogoča prepoznavanje tipičnih možnosti, ki jih ima konkretna FE pri zapolnjevanju različnih skladenjskih položajev, pomenski odtenki, ki so s takimi funkcijskimi in zgradbenimi spremembami povezani, pa so pri slovarki predstavitvi v smislu pomensko samostojnih ali več med seboj pomensko povezanih FE lahko izhodišče za povezovanje FE v eno samo oziroma ločevanje na več samostojnih zvez oziroma iztočnic. Ker je torej celostna identiteta FE v tesni povezavi s pretvorbenimi možnostmi, ki jim le-ta lahko ali ne more podlegati, je ugotavljanje tipičnih skladenjskih vlog in z njimi povezanih pomenskih lastnosti pomembno za oblikovno in pomensko prepoznavanje FE v besedilu.

2.2.2.3 Pretvorbenost

Vprašanje pretvorbenosti je prav tako vezano na skladijske pristope v preučevanju FE, kjer se zlasti znotraj pretvorbene slovnice preverja sposobnost njihovega podleganja različnim skladijskim procesom. Na podlagi tega se FE določajo glede na odstopanja od skladijskih pravil oziroma kot enkratne realizacije v okviru danih jezikovnih možnosti (Weinreich 1969: 24). Pri tem je pozornost namenjena zlasti »čistim« idiomom, tj. pomensko zakritim zvezam, ki imajo obenem tudi enakopisni neidiomatični ustreznik, npr. *kick the bucket* 'umreti' (dobesedno: brcniti v vedro). Fraserjev prispevek (1970) v tem smislu izpostavlja hierarhijo sedmih stopenj idiomatične trdnosti: od popolnoma prostih do popolnoma zamrznjenih zvez. Pri tem ugotavlja, da pravih idiomov ni mogoče pričakovati na stopnji, kjer so vse sistemske pretvorbe mogoče, in da stopnja pretvorbene (ne)zmožnosti narašča sorazmerno s stopnjo trdnosti, hkrati pa ne spregleda dejstva, da so pretvorbe pogosto idiolektičnega značaja. Preiskovanje pretvorbenih možnosti FE je spodbudilo preučevanje tovrstne problematike tudi znotraj drugih teoretičnih pristopov in leksikografskih zasnov, v angleškem okolju npr. ODCIE (Cowie in Mackin 1975), kjer so besednozvezni leksemi opredeljeni tudi v smislu pretvorbenega potenciala, in SČFI (Čermák idr. 1983; 1988; 1994), ki predvideva negativno slovnično karakteristiko za vsako posamezno FE, s čimer posebej izpostavlja tiste pretvorbe, ki ob ohranitvi frazeološkega pomena za konkretno FE niso mogoče. Tako denimo za FE *biti brez srca* (češko: *být bez srdce*) velja, da je ni mogoče rabiti v obliki za prihodnost, da je ni mogoče rabiti v nikalni ali vprašalni obliki, da ni mogoče iz nje tvoriti pogojne ali velebnе oblike in da je ni mogoče rabiti v prvi osebi množine (Gantar 1997: 75).

Na slovenskem frazeološkem gradivu so pretvorbene možnosti v okviru skladijskih omejitev analizirane predvsem v zvezi z glagolskimi frazemi (Kržišnik 1994: 93). Znotraj tega so kot *členske pretvorbe*, tj. tiste, ki zadevajo le spremembo sestavine FE, ne vplivajo pa na njeno celotno pomensko in formalno podobo, obravnavani primeri prehajanja tožilniškega predmeta v rodilniškega, kadar gre za nikalno obliko, npr. *imeti problem – ne imeti problem/problema*. Med *celovitimi pretvorbami*, ki zajamejo celotno skladijsko zgradbo FE, so obravnavane možnosti posamostaljenja in pooziraljenja, kar pomeni navadno prehod glagol-

skega v neglagolski (samostalniški) ali stavčni frazem, zadnje zlasti pri potrpenju (Kržišnik 1994: 95).

2.2.2.3.1 Členske pretvorbe

Za ponazoritev pretvorbenih možnosti, ki se nanašajo na posamezne sestavine FE, kot jih izkazuje realna besedilna raba v korpusu FidaPLUS, smo za izhodišče vzeli predpostavko, da je težnja po ohranjanju tožilniške oblike vezavnega samostalnika tudi za zanikanjem v FE večja kot v nefrazeološki zvezi, torej v prid *ne brij norce iz nas : ne brij norcev iz nas*, pri čemer naj bi bila taka težnja očitna zlasti v govoru. Če bi želeli podati zanesljiv odgovor na to vprašanje, bi bila potrebna obsežna analiza rabe rodilniškega predmeta nasproti tožilniškemu v nikalnih položajih, in sicer na velikem številu realizacij ne samo v ustaljenih FE, pač pa tudi zunaj njih. Med drugim je realizacija zanikanega rodilnika kompleksen jezikovni pojav tudi zaradi tega, ker je preverjanje pretvorbe v smislu zanikanega rodilnika nasproti tožilniku mogoče samo pri samostalnikih moškega spola s kategorijo neživosti, kjer je rodilniškost tudi formalno izkazana, hkrati pa bi bilo za potrditev predpostavke potrebno preveriti realizacije pojava tudi primerjalno glede na govorjeni jezik.

V kolikšnem obsegu je mogoče opazovati pretvorbene možnosti na velikem številu realizacij na podlagi korpusa, prikazuje analiza zveze *briti norce*. Poleg možnosti in načina oblikovanja nikalnih oblik smo želeli tudi ugotoviti, katere oblike so najbolj pogoste, v kolikšni meri je skladijska pretvorba posledica pomenskih in stilističnih sprememb oziroma kdaj je mogoče govoriti o dveh ali več samostojnih FE.

Za izhodišče smo vzeli frazno jedro, ki ga tvorita kombinacija glagola in samostalnika (*briti + norec*), pri čemer samostalnik moškega spola z izraženo kategorijo živosti zagotavlja formalno izkazovanje zanikanega rodilnika samo v množinski obliki (R *norcev* : T *norce*). Da bi zajeli realizacije izhodiščne zveze v čim večji meri glede na različne realizacijske možnosti, ki jih omogoča skladijska zgradba, in da hkrati ne bi zanemarili sistemsko nepričakovanih zvez, zlasti npr. možnost različnih realizacij glede na besedni red, vrivanje sobesedilnih elementov, kot so pridevniki in prislovi, v ustaljeni frazni del frazeološke zgradbe ter zapolnitve vezljivostnih mest, ki jih napoveduje glagolski element fraznega jedra, smo prilagodili iskalni pogoj v korpusu FidaPLUS tako,

da omogoča iskanje po bližini, in sicer smo predvidevali vrinek največ 3 besed med lemi *briti* in *norec* (#1briti/3#1norec). Iskanje po bližini je v tem primeru smiselno tudi zaradi tega, ker konkordančnik na ta način upošteva obe besednoredni možnosti. Tako smo dobili seznam 483 konkordanc, z aktiviranjem sita, ki izloči enake pojavitve, smo seznam skrčili na 470 pojavitev. Številka v oklepajih ob spodnjih primerih pomeni število pojavitev oblike znotraj konkretne skladijske zveze. Analiza konkordančnega niza nam nadalje izloči zveze, med katerimi glede na število pojavitev izstopata (a1) in (a2), pri čemer je v obeh primerih pogostejša množinska oblika samostalnika, zanemarljive pa so zveze (a3) – (a6), med katerimi najdemo oblike *s se*, npr. *briti se norca/norce* in *briti se norca iz (koga)*.

- (a1) briti norce(227)/norca (127) iz (koga)
- (a2) briti norce (65)/norca (7)
- (a3) briti se norca (2)/norce (1)
- (a4) briti se norce iz (koga) (2)
- (a5) briti norce z/s (kom) (7)/(koga) (2)
- (a6) briti si norca iz (koga) (1)

Pri nikalnih oblikah prevladuje rodilniški predmet s samostalnikom v množini, tj. *ne briti norcev iz koga* (a7), kar zgornje predpostavke o ohranjanju tožilniške oblike ne potrjuje. Na podlagi podatkov, ki nam jih ponuja korpus, je precej manj pogosta tožilniška oblika (2 pojavitvi) in zveza s samostalnikom v ednini (8 pojavitev). Druge realizacije, zlasti (a9 in a10) so enkratne in jih lahko zanemarimo:

- (a7) ne briti norcev (23)/norca (8)/norce (2) iz (koga)
- (a8) ne briti norcev (6)/norca / (1)
- (a9) ne briti se norcev iz (koga) (1)
- (a10) ne briti norcev z/s (kom) (1)

Analiza konkordančnega niza je v nadaljevanju pokazala, da moramo ločiti med dvema samostojnima pomenoma, ki sta tudi oblikovno določena: medtem ko zveze (a1) ter (a3–a6) izkazujejo pomen 'norčevati se iz koga/česa', je zvezo *briti norce/norca* (a2) mogoče razumeti tudi

kot 'delati kaj nespametnega, nekoristnega', kot je razvidno iz besedilnih zgledov:

'norčevati se iz koga; posmehovati se komu'

- ... ne le mediji, tudi kandidati **brijejo norce** iz zdrave pameti volilcev
- ... kako sem se počutil, ko je ducat žensk **brilo norca** iz vseh moških slabosti in se pri tem neskončno zabavalo
- ... tisti, ki so takrat iz njegovega benda **brili norce**, zdaj stojijo v vrstah za vstopnice

'delati kaj nekoristnega, nespametnega'

- ... pri nas sodstvo in ministrstva **brijejo norce**, policija poseda po pisarnah in preračunava statistike
- ... vseskozi se bodo na gradu pojavljali glumači, med obiskovalci se bo smukala opravljaljivka, **norce bo bril** dvorni norček
- ... za to igro bodo v parlamentu uprizorili še farso, po kateri bodo spremenili zakonodajo le zato, da vladajoča koalicija **ne bo več brila norcev**

Tako kot se potrjuje prehod tožilniške v pričakovano rodilniško obliko v zanikanih položajih v besedilnih realizacijah konkretne zveze, je mogoče zanjo ugotoviti tudi druge pretvorbene možnosti (gl. tudi celostne pretvorbe v nadaljevanju), kot npr. razširjanje FE s sobesedilnimi elementi, npr. *briti fenomenalne norce*, stopnjevanje FE kot celote oziroma katere od njene sestavine, npr. *malo, krepko, debelo, po malem briti norce*, povezovanje z drugimi FE, npr. *briti norce na čigav račun, na vsakem koraku, sam pri sebi, drug iz drugega briti norce; briti norce in vleči za nos* itd., vendar pa so take možnosti pogostokrat enkratne in ne predstavljajo leksikaliziranih pretvorb dane FE, v tem smislu pa so manj zanimive tudi za leksikalne in slovarske opise.

2.2.2.3.2 Celovite pretvorbe

Prehodi glagolskih frazemov med neglagolske prek posamostaljenja, npr. *mlatiti prazno slamo – mlatenje prazne slame*, pooziraljenja katere od sestavin, npr. *zbijati šale – šale, ki jih (kdo) zbija*, ter potrpnjenje s prehodom glagolskega v stavčni frazem, npr. *pokati vice – vici se pokajo*, so v frazeološki literaturi obravnavani kot celovite pretvorbe (Kržišnik 1994: 95–100, 107). Zanje velja, da zajamejo celotno skladiščno zgradbo FE, posledično pa vplivajo tudi na spremembo njene skladišijske vloge. Z vidika preskriptivnega pojmovanja besednozvezne stalnosti so celostne pre-

tvorbe dopustne takrat, ko ohranjajo določeno pomensko in sestavinsko stalnost. Poseben status znotraj pretvorbenih možnosti imajo prenovitve, tj. namerne avtorske modifikacije, ki učinkujejo s kreativno izrabo frazeološkega pomena in/ali zgradbe, npr. ... *ne bom več brila norcev, niti si nog ali ... brivci brijejo norce* ipd. Medtem ko se denimo prenovitvene rabe preučujejo glede na svojo vlogo v besedilu, so neprenovitvene modifikacije glede na normirano stalnost FE pojmovane kot napake (Kržišnik 1994: 96; 1996: 134).³⁷

Pri obravnavi celovitih pretvorb je treba omeniti vsaj še modificirane besedilne rabe, kjer se posamezne sestavine FE prilagajajo glede na skladijsko včlenitev v besedilno okolje (npr. prilagajanje glede na udeležence na posameznih vezljivostnih mestih, realizacija osebnih in neosebniških oblik, časov itd.) ter strukturnopomenske spremembe, ki jih FE prevzema v okviru posameznih upovedovalnih možnosti, kot je denimo tvorjenje vprašalne, nikalne, pogojne, velelnne oblike ipd.

Kdo brije norca iz koga?

Ne brij norcev iz mene!

Brijmo se malo norca iz tistih, ki verjamejo v to.

Vsi bi iz tebe brili norca.

Prednost pri preučevanju pretvorbenih procesov na korpusnem gradivu je predvsem v preseganju očitka, da večina tovrstnih raziskav temelji na intuiciji in maloštevilnih neavtentičnih podatkih, ki niso podkrepiljeni z dokazi dejanske rabe (Moon 1998: 17). Pri tem je pomembno, zlasti tudi za slovarski opis, posebej izpostaviti tiste možnosti, ki so za posamezno FE tipične, in jih opredeliti glede na namen, s katerim se v besedilu pojavljajo. Glede na številne možnosti, ki jih FE kot večbesedne in pomensko samostojne enote izkazujejo v svojem pretvorbenem potencialu, je za postavljanje trdnejših zaključkov potreben obsežen korpus oziroma je zakonitosti mogoče ugotavljati samo za tiste FE, ki so v korpusu pogostejše (Moon 1998: 109).

Preverjanje pretvorbenega potenciala FE v korpusih FIDA in FIDA-PLUS je v splošnem pokazalo, da se možnosti, ki jih ima FE kot večbesedna leksikalna enota, v besedilu uresničujejo zelo izbirno. To pomeni,

³⁷ Teoretično povzroča raba nedopustne pretvorbe bodisi razpad frazema in s tem možnost dobesednega branja oziroma je taka raba (ki pa je dejansko izjemno redka) nesmiselna, kadar njen dobesedni ustreznik ne obstaja.

da je za določeno skladenjsko zgradbo sicer neobičajna pretvorba lahko za konkretni primer zelo prepoznavna, hkrati pa je tudi očitno, da se za FE sistemsko pričakovana pretvorba zelo redko realizira. Tako bi denimo za nevtralnno izhodiščno obliko FE *dati besedo* za pomen 'obljubiti' glede na njeno skladenjsko zgradbo pričakovali pretvorbo *beseda jelbo/ne bo/naj bo* itd. *dana*, vendar v korpusu FidaPLUS takih realizacij ne najdemo, pač pa se zelo pogosto realizira zveza *dana beseda*, zlasti v povezavi z glagolom:

... ste čuječni in pravični, do prijateljev pa zelo lojalni. Dane besede nikoli ne prelomite
 ... zakonca veče *dana beseda*, da si bosta zvesta do smrti

Raziskovanje pretvorbenih možnosti v korpusnem okolju je tudi pokazalo, da glagolski frazemi podlegajo različnim pretvorbenim procesom, da pa je znotraj tega izbira med možnostmi, ki jih dopušča slovnična zgradba, pri sorodnih zvezah arbitrarna. Vzroke za to moramo iskati v tem, da gre za zveze, ki so glede na celostni pomen od posameznih sestavin neodvisne. Ker torej predstavljajo glede na sebi lastni pomen »nove« leksikalne enote, ustvarjajo tudi lastne zakonitosti pretvorbenega potenciala, zato je prenos modela, npr. ugotavljanje potrpnjenja, pooziraljenja itd., na celoto sicer zgradbeno podobnih FE pogosto neustrezen. Če izhajamo ob tem iz predpostavke, da izbira pretvorbe za posamezno FE ni naključna, moramo upoštevati tudi možnost, da je katera od pretvorbenih oblik za posamezno FE relevantnejša, npr. glede na stanje v aktualni jezikovni rabi so realizacije: *pisan na kožo komu* – *(na)pisati (kaj) na kožo (komu)* in *črno se piše (komu)* povsem običajne, ne pa tudi **pisati črno komu*.

2.2.2.3.2.1 Potrpnjenje

V frazeološki literaturi je skladno z možnostmi, ki jih omogočajo slovnična pravila in zgradba glagolskih frazemov, med celovitimi pretvorbami posebej obravnavano potrpnjenje s trpnim deležnikom, npr. *zastaviti besedo za (koga) : beseda (zanj) je zastavljena* in s trpniško vlogo morfema *se*, npr. *afne guncati: afne se guncajo, zbijati šale: šale se zbijajo* (Kržišnik 1994: 102), pri čemer je v zvezi z zadnjimi, kot izkazuje besedilna raba, mogoče morfem *se* prepoznati v vlogi izražanja splošnega vršilca dejanja, kot kaže besedilni zgled, in ne trpnih oblik s prehodom tožilniškega predmeta v tvornem stavku v osebek v trpnem.

... ob vse glasnejših kritikah v javnosti, da se v parlamentu preveč **afne gunca**, se je skupina poslancev lotila pisanja novega poslovnika

Če se vrnemo k FE *dati besedo*, lahko pri oblikovanju trpnih oblik ugotovimo, da izkazuje FE glede na pomena: 1. 'obljubiti' in 2. 'dati možnost komu, da govori, kaj pove', različne pretvorbe. Za pomen 'obljubiti' je izkazano potrpenje s prehodom v stavčno zvezo (*beseda je dana*), pretvorba s trpnim oziroma splošnoosebni *se* (*beseda se je dala* in *besedo se je dalo*) pa ne. Kot omenjeno, je za FE najbolj običajna pridevniška vloga deležnika *dati – dan*: (*izpolniti*) *dano besedo*. Za pomen, ki ga izkazujejo zgledi v (b), 'dati možnost komu, da govori, kaj pove', je stavčno potrpenje (*beseda mu je dana*) sicer izkazano, a za frazem nima odločilne vloge, nismo pa našli primerov za potrpenje s *se*.

(a) **dati besedo (komu)** – 'obljubiti'

pretvorba: beseda je dana (komu)

... prijatelji, znanci in tisti, ki spoštujejo njegov trud so Antonu obljubili, da ga bodo prišli bodrit na svetovno prvenstvo, če se mu bo uspelo znova uvrstiti nanj. **Beseda je bila** torej **dana** in Belokranjci so šli spodbujat svojega rojaka

pretvorba: beseda/besedo se je dalo komu

(ni realizirano)

(b) **dati besedo (komu)** 'dati komu možnost, dovoljenje, da govori, kaj pove'

pretvorba: beseda je dana (komu)

... jasno, ko je Karlu **dana beseda**, pove vse, vključno z zelo grafičnim opisom morilskega dejanja

... v vlogo oddajnika se prelevi šele v trenutku, ko mu je **dana beseda**

... zdravniki vračajo udarec, ker, kot pravijo, jim ni bila **dana beseda**

pretvorba: beseda se je dala komu

(ni realizirano)

Opazovanje FE z vidika možnosti pretvorbe v trpno obliko v dejanskih besedilnih realizacijah je v splošnem pokazalo, da obstaja velika

verjetnost, da se bo pretvorba tudi dejansko realizirala, če jo dopušča skladijska zgradba FE oziroma njena glagolska sestavina. Hkrati je realizacija trpnih pretvorb v tesni povezavi s pomenom FE, in sicer tako v smislu obstoja enobesedne ustreznice (prim. 'obljubiti') kot v smislu pomenske transparentnosti FE kot celote. Z obeh omenjenih vidikov ima FE *dati besedo (komu)* v pomenu 'obljubiti' več možnosti, da se trpna oblika v besedilu tudi dejansko realizira kot pa v pomenu 'dati možnost govora', ki je tudi sicer zgradbeno in pomensko trdnjša. To se med drugim kaže tudi v stopnji variantnosti, ki je za pomen 'obljubiti' izkazana v večji meri, npr. *dati častno, moško* ipd. *besedo*, in v tem, da je razmerje med besedama *beseda* in *obljuba* v določenih kontekstih sopomensko.

prepričati z obljubami/besedami
prazne besede/obljube
visokoleteče besede/obljube
požreti besedo/obljubo
verjeti besedam/obljubam

Čeprav smo ugotovili, da je prvi pogoj za obstoj pretvorbe pretvorljivost skladijske zgradbe FE, smo že na zgornjem primeru ugotovili, da se nekatere oblike ali pretvorbene možnosti v zvezi s posameznimi FE uveljavljajo pogosteje kot druge, nekatere pa sploh ne, čeprav teoretično taka možnost obstaja. Tvorba trpne oblike *s se* je pri glagolskih FE pogosto izkazana v primerih, ki jih navajamo pod (a), medtem ko je za primere, ki jih navajamo pod (b), če verjamemo besedilni rabi, kot je izkazana v korpusu, edina možna izbira.

(a)	(b)
streljati kozle	*piti na to
kozli se streljajo	na to se pije
stresati/zbijati šale	*kresati mnenja/iskre
šale se stresajo/zbijajo	mnenja/iskre se krešejo
peti hvalo/hvalnice	*lomiti kopja
hvala/hvalnice se poje/pojejo	kopja se lomijo
guncati afne	*pisati črno (komu)
afne se guncajo	črno se piše (komu)
dvigati prah	*delati (komu) črno pred očmi

prah se dviga/dviguje	črno se dela (komu) pred očmi
iz muhe delati slona	
iz muhe se dela slona	
vreči/metati (koga) na cesto	
(ljudi, delavce) se meče na cesto	
prati umazano perilo	
umazano perilo se (javno) pere	
orati ledino	
ledina se (še) orje	

2.2.2.3.2.2 Pooziraljenje

Čeprav velja, da ustaljene samostalniške sestavine v FE običajno niso pooziraljene in da je za nekatere FE taka možnost celo izključena, npr. *povzdigniti glas* – *glas, ki se ga povzdigne; soliti pamet – *pamet, ki se jo soli, se to možnost, kot izpričuje raba, izkorišča predvsem v primerih, ko je pooziraljeno sestavino FE mogoče uporabiti v dobesednem pomenu, kar predstavlja dobro izhodišče za prenovitve, kot kažejo tudi besedilni zgledi:

- **delati račun brez krčmarja**

... v vsej zgodbi pa manjka krčmar, brez katerega ni računa

- **dvigati prah**

... reforme? Te se dušijo v vrtincih prahu, ki ga dvigajo stara protislovja in korupcija

- **dati besedo**

... besede, ki jo damo zastrupljevalcu, ni treba držati

... če nisem prepričana, ne morem prelomiti besede, ki sem jo dala

- **zbijati šale**

... v nasprotju s šalami, ki jih zbijamo, je komika nekaj, kar odkrijemo

... Harry pa se mršči in obrača stran ter se noče smejeti šalam, ki jih stresa gospod

- **prilivati olje na ogenj**

... Makašov iz dneva v dan doliva olje na ogenj, ki ga je razpihal s svojimi izpadi

- **metati polena pod noge**

... če se le kdo od vodilnih preveč poteguje za delavce, se zanj hitro najde poleno, ki se mu vrže pod noge

... dejal je, da se je za odstop odločil zaradi polen, ki so mu jih pri razkrivanju sumljivih poslov nenehno metali pod noge

- **ugrizniti v kislo jabolko**

... nam ne ostane drugega kot da sami **ugriznemo** v to **kislo jabolko**, ki so ga povzročili spleti različnih okoliščin

• **prodajati meglo**

... to je **megla**, ki jo **prodaja** nasprotni tabor

Možnost pooziraljenja sproža vprašanje stopnje frazeološkosti in pomenske izpraznjenosti samostalniške sestavine frazema, hkrati pa se ugotavlja tudi trdna povezava med možnostjo pozaimljenja sestavine in njeno notranjo modifikacijo (Pulman 1993: 253), kar potrjujejo tudi primeri za zgoraj navedene izhodiščne FE v korpusu FIDA:

... na Expu '98 smo **dvignili** *toliko medijskega prahu*, da je portugalska televizija naš nastop snemala s šestimi kamerami

... z ošabnim in arogantnim nastopom je že na začetku nemškega predsedovanja **dvignil precej političnega prahu**

... če ne prideš na televizijski dvoboj, ti **dajem moško besedo**, da ti bom poslal kodeljo

... večina žensk je bila v spremstvu moških, ki so vseskozi **zbijali tako bedaste šale**, da je celo neudeležencem postalo slabo

... monetarna oblast s pocenitvijo kreditov **doliva olje na že tako velik ogenj** na Wall Streetu

... boste morali tukaj, gospod minister, **zagristi v zelo kislo jabolko** in ga prikazati takega, kakršno je

2.2.2.3.2.3 Posamostaljenje

Na slovenskem gradivu so v okviru posamostaljenja obravnavani primeri, kjer glagolska sestavina frazema v pretvorbi dobi obliko glagolnika, npr. *skočiti čez plot – skakanje čez plot; metati blato na (koga) – metanje blata na (koga)*, ali samostalnika, npr. *skok čez plot; pogovoriti se na štiri oči – pogovor na štiri oči* (Kržišnik 1994: 96, 103).

Z analizo skladenjskih vzorcev, ki se pojavljajo v besedilnih realizacijah, je take pretvorbe mogoče opazovati glede na možnosti, ki jih določa slovnica, hkrati pa evidentirati odstopanja in ugotoviti njihovo relevantnost. Pri tem je, upoštevajoč glagolske lastnosti samostalniške sestavine (navadno gre za izglagolske samostalnike), v FE mogoče računati tudi na možnost samostalniške realizacije, npr. *bojevatil/boriti se z mlini na veter – boj/bitka z mlini na veter – bojevanje z mlini na veter; zadeti v črno/polno – zadetek v črno/polno*, in jih ločiti od tistih, kjer taka možnost v jeziku ni predvidena, npr.:

- **guncati afne** – guncanje afen
 - ... potrebno se je vprašati, koliko davkoplačevalce stane takšno 'guncanje afen'
 - ... paciente začne najprej skrivaj potem pa tudi javno zdraviti s smehom, s pokanjem vicev in guncanjem afen

- **prati možgane (komu)** – pranje možgan/možganov
 - ... in šola je odličn začetek za pranje možgan v imenu najrazličnejših religij ali ideologij
 - ... kolektivno pranje možganov, ki je značilno za današnji čas, lahko potvori posameznikovo bistvo in zavre proces razvoja po lastnih merilih

- **obrniti hrbet (komu)** – obračanje hrbta
 - ... če država začne omejevati nadomestila za brezposelnost, je malo cinično govoriti o obračanju hrbta državi, če prav ta prva obrne hrbet svojim državljanom in državljan-kam

- **držati figo v žepu** – držanje fige v žepu
 - ... pogajal se je odločno in pošteno in ne po balkansko z gledanjem v tla in držanjem fige v žepu

- **držati pesti** – držanje pesti
 - ... nagrade so zaslužene, nam pa ostane le še držanje pesti za morebitni uspeh med svetovnimi ustvarjalci

- **držati besedo/obljubo** – držanje besede/obljube
 - ... zlasti predsednik bi moral biti vzgled morale in držanja besede, na katerega se potem narod naslanja
 - ... glavni gesli poštenje in držanje obljube zvenita resda arhaično, toda dejansko sta izredno moderni

- **držati (kaj) v glavi** – držanje (česa) v glavi
 - ... če začnete kar pisati spletne strani, boste verjetno odkrili, da je **držanje** celotne slike v glavi pretežno

- **pihati na dušo (komu)** – pihanje na dušo
 - ... ni mu bilo treba sedeti v skupščini in si s pihanjem na dušo delati reklamo za svoja dela
 - ... največje politične stranke so se dokaj podobno lotile pihanja na dušo volilcev

Na drugi strani tudi FE, katerih glagolske sestavine sicer »vsebu-

jejo« samostalnik (lahko bi jim rekli izsamostalniški glagoli),³⁸ npr. *sol* – *soliti*, *strel* – *streljati*, *met* – *metati*, v take pretvorbe navadno ne vstopajo. Tudi zanje velja, da v procesu posamostaljenja pogosteje sprejmejo obliko in vlogo glagolnika. Nekaj zgledov iz korpusa FIDA:

- **soliti pamet (komu)** – soljenje pameti
 ... mladim, zanesenim ušesom je vsak nasvet »soljenje pameti«
 ... takšno soljenje pameti, pa četudi od tako pomembnih mož, je šlo hudo v nos trenerju
- **streljati kozle** – streljanje kozlov
 ... in potem je pomislil: poezija je streljanje kozlov, to je poezija
 ... ob tako kolosalnem streljanju kozlov postanejo vsa drobna nesoglasja čisto obrobne pomena
- **metati pesek v oči (komu)** – metanje peska v oči komu
 ... eno samo čenčanje in metanje peska v oči
 ... zgodovinsko zblížanje stališč se je kmalu izkazalo za metanje peska v oči javnosti
- **metati denar proč/stran/skozi okno** – metanje denarja stran/skozi okno
 ... seveda bi sama prevleka bila zgolj kozmetično dejanje in po mojem proč metanje denarja
 ... v zadnjem času pa se spet pojavljajo natolcevanja, da je stalno pluženje te ceste metanje denarja skozi okno

2.2.3 Pomen FE

Ruska frazeološka teorija, kot sta jo v 50. in 60. letih zasnovala V. V. Vinogradov in N. N. Amosova, pa tudi večina vzhodnoevropskih frazeoloških šol, ki so zrastle na teh temeljih – v veliki meri tudi slovenistična (Toporišič 1973/74), je oblikovala sistem kategorij, po katerih bi bilo mogoče ločevati področje frazeologije od področja, na katerem delujejo splošno veljavna pravila besednega povezovanja. Temeljna značilnost tako pojmovane FE izhaja iz pojmov *idiomatičnost* in *frazeološki pomen*. Za razliko od vseh drugih večbesednih leksikalnih enot je po mnenju nemških frazeoloških teoretikov (prim. Burger et al. 1982) samo na

³⁸ Pri Toporišiču (1992: 69) gre za izsamostalniške tvorjenke, npr. *bratiti se*.

FE vezana tudi t. i. slikovitost (prim. tudi Tanović 2000) kot lastnost, ki vzpostavlja razmerje do nezaznamovane leksike v obliki parafraz ali enobesednih leksemov (*brcniti v prazno/v temo – zgrešiti, spregledati bistvo; streljati kozle – delati, govoriti neumnosti; delati iz muhe slona – pretiravati*), in ki hkrati ustvarja tudi najrazličnejše možnosti kreativne rabe in pomenskih manipulacij. Korpusni pristop v preučevanju leksikalne problematike ni relativiziral le meje med eno- in večbesednimi leksikalnimi elementi pač pa tudi ostro razmejitve med metaforičnimi, ekspresivnimi in drugače zaznamovanimi in nezaznamovanimi leksikalnimi enotami, saj se je za številne primere – tudi tiste, ki so nastali po metaforični poti – pokazalo, da je zaznamovanost in ekspresivnost v veliki meri odvisna od sobesedila ali konkretnega govornega položaja, čeprav na drugi strani tudi velja, da so nekatere FE za take vloge bolj specializirane kot druge, npr. *zajadrti v zakonski pristan : poročiti se*.

V nadaljevanju bomo na kratko predstavili teorijo pomenske motiviranosti FE, ki je odločilno vplivala na pomensko tipologijo FE v slovenističnem jezikoslovju, ter se dotaknili zahodnoevropskih izhodišč v preučevanju pomenskih lastnosti večbesednih leksikalnih enot, ki so v prvi vrsti sledili sintagmatskim oziroma kolokabilnim lastnostim leksikalnih elementov. Na nekaj izbranih primerih FE bomo skušali dokazati relativnost lastnosti, ki jih frazeološka teorija pripisuje konotativnosti, ekspresivnosti oziroma t. i. slikovitosti frazeološkega pomena, ter se osredotočili na vlogo sobesedila pri prepoznavanju pomena FE v korpusnem okolju.

2.2.3.1 Idiomatičnost

Pojem idiomatičnosti, ki se nanaša na razmerje med vstopno in izstopno semantiko sestavin FE glede na celoto, je v splošnem razumljen kot univerzalni jezikovni pojav, le da se razmerja med morfemi, besedami in besednimi zvezami v posameznih jezikih različno dojemajo, kot se razlikujejo in različno dojemajo tudi nosilci relevantnih pomenskih lastnosti. V mislih imamo številne jezikovne skupnosti, ki za dosego pomenske sporočilnosti izrabljajo različne jezikovne mehanizme. Če pustimo ob strani možnost idiomatičnega kombiniranja že na ravni morfemov in zanemarimo obstoj enobesednih idiomov tipa *duhamo-*

ren, nepridiprav, dolgočasiti se/(koga) ipd., je znotraj besednozvezne ali bolje ožje frazeološke problematike idiomatičnost vezana v prvi vrsti na prepoznavanje pomenskih prenosov, ki jim podlegajo sestavine FE, oziroma povedano drugače, na prepoznavanje stopnje pomenske (ne) odvisnosti celostne FE glede na pomen njenih posameznih sestavin. Čermák (1985: 239), ki izpostavlja nepravilnosti na različnih nivojih oblikovne in pomenske povezovalnosti idiomatičnih elementov kot edino prepoznavno razlikovalno lastnost FE glede na druge besednozvezne enote, pojmuje idiomatičnost kot stopnjo takih nepravilnosti, ki se kažejo v omejenih možnostih aktualizacijskih pretvorb in jih je mogoče opazovati s paradigatskega in sintagmatskega vidika. Omenili smo že, da se je na podlagi pojmovanja frazeološkega pomena, ki ni vsota svojih sestavnih elementov, kot tiste lastnosti, ki je za pojav FE bistven, v frazeološki teoriji oblikovala delitev FE v dve temeljni skupini, in sicer na FE, ki naj bi jih bilo mogoče pomensko analizirati, kar pomeni, da je njihov pomen v različni meri razpršen med posamezne sestavine, in na take, ki tega razmerja ne izkazujejo in so v celoti pomensko nemotivirane (Erbach 1992: 12; Nunberg idr. 1994: 496–497). Čermák (2001) nasprotno tako skrajnostno delitev zavrača na podlagi spoznanja, da se besede med seboj povezujejo na podlagi oblikovnih in pomenskih lastnosti, pri čemer so v nekaterih primerih izbire bolj omejene in tvorijo zaprte kolokatne paradigme in s tem tudi potencialne FE, v drugih primerih pa bolj odprte in s tem bližje prostim besednim zvezam. Obenem se je pojmovanje idiomatičnosti kot nezmožnosti dobesedne prevedljivosti frazeološkega pomena glede na druge jezike (t. i. *medjezikovna idiomatičnost*) postavljalo kot temeljni pogoj za prepoznavnost frazeološkosti oziroma kot eno temeljnih in univerzalnih lastnosti frazeološkosti sploh. Novejše na besedilih utemeljene raziskave pa so med drugim pokazale, da je medjezikovna idiomatičnost relativen in dinamičen – predvsem pa ne zgolj na FE vezan – jezikovni pojav, saj je lahko določena besedna zveza v posameznem jeziku idiomatična, njen tujejezični ekvivalent (ki seveda ni nujno večbesedni) pa ne vedno (Mlacek 1995: 64).

Čeprav je bilo že večkrat dokazano, da metoda semantične analize sestavin FE ni prenosljiva na pojav v celoti, je problematika pomenske motiviranosti vedno znova v središču pozornosti, bodisi zaradi možnosti pomenskega manipuliranja s sestavinami FE (prenovitve) bodisi za-

radi sistematičnega vključevanja v slovarje, zlasti v smislu hierarhične nadrejenosti enobesednih glede na besednozvezne iztočnice. Tako se na primer v ruski frazeologiji že od Vinogradova (1947) dalje ugotavljajo različne stopnje pomenske trdnosti FE, znotraj tega pa še tipične lastnosti idiomatičnega pomena, ki naj bi se oblikoval na ravni metaforičnih in drugih pomenskih prenosov sestavin v odnosu do pomena zveze kot celote. Z vidika kognitivnih semantičnih pristopov tudi v okviru pojmovanja konceptualne metafore (Lakoff in Johnson 1980; Kržišnik in Smolič 1999), kar posredno zadeva tudi vprašanje pomenske udeležnosti sestavin znotraj FE glede na njihov (registriran) metaforični pomenski potencial.

V slovenskem prostoru se je uveljavila pomenska klasifikacija Vinogradova (Toporišič 1973/74), ki znotraj frazeologije predvideva popolnoma pomensko netransparentne (nemotivirane) *zrasleke*, npr. *imeti (kaj) za bregom, za vsako figo*, nadalje *sklope* s prepoznavnimi pomenskimi prenosi na ravni metonimije ali metafore, npr. *zavihati si rokave, nastaviti zanko*, ter *skupe* (po Toporišiču npr. *kriva prisega, častna reč*) na meji med enimi in drugimi, ki jih v slovenski literaturi dodatno določa obstoj dobesednega ustreznika (Kržišnik 1994: 140) oziroma izrazna prekrivnost, ki se ohranja v odnosu med vsaj eno besedo oziroma morfemom in njeno podstavno zvezo (Vidovič Muha 1988a), npr. *boljšji trg – trg rabljenih stvari*. Šanskij (1963) klasifikacijo dopolni s pomensko prozorno (neidiomatično) besedno zvezo, t. i. *sestavo* (pri Toporišiču 1973/74: 275: *dnevna soba, osnovna šola, spalna srajca*), ki sproži vprašanje ločljivosti med prostimi besednimi zvezami in samostojnimi poimenovalnimi enotami z zgradbo besedne zveze, ki pa hkrati ne izkazujejo očitnega pomenskega prenosa.

Na drugi strani so angleški pristopi k večbesedni problematiki izhajajoč iz tradicije A. S. Hornbyja in H. E. Palmerja znotraj večbesednih enot obravnavali tudi tiste besedne kombinacije, ki so ostajale zunaj strogo zamejenih pomensko nemotiviranih ali »čistih«¹ idiomov. Tako izhodišče je omogočilo prepoznavanje tipičnih besednih kombinacij, pri čemer se sama stopnja idiomatičnosti, ki se je kazala kot relativen jezikovni pojav, ni zdela toliko pomembna kot dejstvo, da nekaterih besednih kombinacij v procesu usvajanja in učenja jezika ni mogoče sestaviti iz posameznih komponent, pač pa se jih je potrebno naučiti kot celoto. S tem so bila dana izhodišča za vključitev in podrobno predsta-

vitev večbesednih enot, zlasti kolokacij, v slovarjih, namenjenih učenju tujega jezika. Obenem je prepoznavanje tendenc besednega kombiniranja, ne glede na njihovo frazeološko predispozicijo v smislu stopnje pomenske in gramatične trdnosti, ekspresivnosti, neterminološkosti itd. omogočilo prepoznavanje skladenjsko-pomenskih vzorcev, v katerih se besede in besedne zveze tipično pojavljajo, in postavilo izhodišča za so-besedilno obravnavanje besed(ozvezn)ega pomena. Še posebej je tako izhodišče ponudilo v korpusnem okolju dobre možnosti za opazovanje besed glede na njihove sposobnosti povezovanja z velikim ali omejenim izborom drugih besed. Raziskave besednozvezne leksike, ki temeljijo na elektronskih besedilnih korpusih, so namreč pokazale, da gre v primeru idiomatičnosti za kompleksen in hkrati različnostopenjski jezikovni pojav, pri katerem besede v medsebojnem povezovanju oblikujejo različne možnosti v razponu med kompozicijskimi (ali neidiomatičnimi) in nekompozicijskimi (idiomatičnimi) zvezami (Moon 1998: 6). Bistveno pri tem je, ali določeno zaporedje elementov obravnavamo kot eno možnih slovnično sprejemljivih povezav ali kot samostojno besednozvezno enoto. Pri opazovanju ustaljenosti in leksikalno-gramatične trdnosti povezanih elementov je v korpusnem okolju v izhodišču statistični podatek. Z možnostjo avtomatskega urejanja konkordančnih nizov in merjenja besedne povezovalnosti v obliki statističnih izračunov namreč prihajajo kolokabilne lastnosti besed še posebej do izraza. Statistične podatke je pri tem potrebno interpretirati v povezavi s temeljnimi lastnostmi korpusa, hkrati pa upoštevati možnost, da so FE omejene ali določene tudi v smislu rabe, npr. v konkretnem jezikovnem podsistemu, besedilni vrsti ali tematskem področju. Jezikoslovci se, kadar preučujemo materni jezik, pri interpretaciji pomena tudi v primeru večbesednih enot sicer nikoli resnično ne odrečemo intuiciji, kljub temu pa je na podlagi številnih besedilnih realizacij, kot nam jih odkrivajo konkordančni nizi in različne možnosti urejanja besedilnega gradiva v korpusnem okolju, mogoče z veliko mero zanesljivosti prepoznati sorodne pomenske realizacije in jih abstrahirati v smislu tipiziranih slovarskih razlag.

2.2.3.2 Ekspresivnost

Čeprav tradicionalno pojmovanje frazeologije šteje ekspresivnost³⁹ za temeljno lastnost FE kot enot ožje frazeologije, so evidentna tudi razhajanja o primarnosti in stopnji take ekspresije, pa tudi zavračanja le-te kot nujnega pogoja za njihov obstoj. Eden bistvenih argumentov za to je dejstvo, da gre za lastnost, ki ni lastna samo FE, pač pa je vezana na poimenovalne enote jezika sploh (Čermák 1985: 168).

Če znotraj frazeologije obravnavamo samo tiste večbesedne enote, ki izkazujejo t. i. inherentno ekspresivnost (tiste zveze torej, s katerimi se ne moremo izražati nevtralnno, nezaznamovano), se zdi podobno, kot bi znotraj leksikalnega fonda nekega jezika obravnavali samo ekspresivne besede oziroma pomene, vse druge pa prepustili neki drugi jezikovni teoriji. V okvirih leksikološke teorije se tako izločanje ne zdi smiselno med drugim tudi zaradi tega ne, ker je izražanje ekspresivnosti in konotacije lahko vezano na leksem sam (v SSKJ npr. *avša*) ali pa samo na katerega od njegovih pomenov (*buča*, *žerjav*, *kobilica*). Hkrati tudi velja, da neekspresivni pomeni niso nujno tudi že terminološki. V primeru frazeologije v ožjem smislu se je namreč prav z merilom obveznega izražanja govorčevega odnosa do predmetnosti v zvezi s FE izločalo terminološke besedne zveze tipa *prosti pad*, *črna luknja*, *prepovedani položaj* ipd., ki so nastale po idiomatični poti. Poleg tega se zdi, da je pojem ekspresivnosti, ki se pripisuje jedrnemu delu FE oziroma se postavlja kot pogoj njihove frazeološkosti, v tesni povezavi s pojmovanjem frazeološkega pomena, ki zahteva pomenski prenos na ravni sestavina FE – celostni pomen, ki največkrat poteka po metaforični ali metonimični poti. Ob tem pa je seveda treba upoštevati, da se je omenjeni idiomatični prenos leksikaliziral in kot tak v vlogi kolektivno sprejete metafore ne služi (nujno) le vrednotenju predmetnosti, pač pa, kot bomo pokazali na primerih konkretne besedilne rabe, tudi oblikovanju besedilne koherence in ustvarjalni rabi leksikalno-skladenjskih mehanizmov, ki jih ima jezik na voljo.

³⁹ Ekspresivnost je definirana kot sposobnost izražanja subjektivnih razmerij do predmetnosti (Vidovič Muha 2000: 97), v literaturi pa se v tem nizu, kadar gre za FE, navaja tudi konotativnost, slikovitost in metaforičnost. T. i. inherentna (neposredna, nepridobljena) ekspresivnost je pogosto pojmovana kot pragmatični del frazeološkega pomena (Kržišnik 1994: 163) in je v tem smislu vezana na konkretne zunajjezikovne okoliščine rabe FE.

Poleg tega je ekspresivnost in znotraj tega, kar se zdi za slovarski opis pomembnejše, vrsta ekspresije, odvisna od številnih med seboj dopolnjujočih se jezikovnih in zunajjezikovnih pojavov. Zelo pogosto dobi FE svoj ekspresivni naboj v sobesedilu, v konkretnem govornem položaju ali pa že samo s tem, ko se znajde v določeni besedilni (z)vrsti. Vzrok za različna pojmovanja FE glede ekspresivnosti se kaže tudi v razmerju do ustaljenosti. S tem v zvezi se zdi zanimivo razmišljanje, da se ustaljenost FE krepi s pogosto rabo, medtem ko ekspresivnost in slikovitost prav s pogosto rabo – zlasti v smislu izražanja individualnih čustvenih asociacij – izgubljata svojo vrednost (Tanovič 2000). Menimo namreč, da ne obstajajo zanesljiva in splošno sprejeta merila, po katerih bi zveze v zgledih (a) določili za nedvoumno ekspresivne in zaznamovane v nasprotju z neekspresivnimi oziroma nevtralnimi ustrezniki v zgledih (b). Predmetnost, na katero se izbrani zgledi nanašajo, je razmeroma prekrivna in smo jo preverili v razmerju frazeološki – nefrazeološki ustreznik: *delati se norca – norčevati se; metati polena pod noge – ovirati, nagajati*, dovolj prekriven pa se zdi tudi besedilni kontekst. Vsi besedilni zgledi so zajeti iz korpusa FidaPLUS.

- (a) ... v teh dveh letih so mi neprestano **metali polena pod noge**, ob tem pa je gledališče težko voditi
- (b) ... gospodje v Ljubljani nam **nagajajo** na vsakem koraku
- (a) ... iz nesreč se res ne gre **delati norca**
- (b) ... verjetno obstajajo stvari, iz katerih se ne gre **norčevati**

Postavljanje ekspresivnosti v izhodišče frazeološke problematike zavračajo tudi primeri, kjer je izbira bodisi ene bodisi druge možnosti vezana na način gradnje informacij znotraj besedilnih povezav, kot kažejo spodnji zgledi:

- ... slovenski pogajalci so italijanski strani očitali, da je Italija Sloveniji do sedaj že nekajkrat **metala polena pod noge** ... Če nas bodo Lahi še naprej **ovirali**, bo Slovenija zaprosila kar za status polnopravne članice
- ... Žal pa civilno organiziranje pri nas ne **ovira** samo zakonodaja in oblast, **polena si mečemo pod noge** predvsem sami
- ... črna komedija, to že, ampak v filmu so **brili norce** iz preveč resnih zadev. **Norčevali** so se iz načina, kako so ljudje v tistih časih razmišljali

... nikoli me ni bilo strah **norčevati** se iz najbolj svetih stvari. **Norce brijem** le iz tega, kar imam rad

V izhodišču dana možnost, da FE, kot tudi sicer leksikalne enote, lastnost, pojav, situacijo ne samo označijo, ampak se o njej tudi slikovito izrazijo in jo vrednotijo, izpostavlja predvsem tiste zveze, kjer se zdi taka izbira nasproti obstoječim nevtralnim možnostim očitna, npr. *streljati kozle : govoriti, delati neumnosti, skočiti čez plot : prevarati ipd.*, medtem ko za številne druge primere bodisi ne moremo poiskati nedvoumne »nevtralne« pomenske ustreznice oziroma ta – vsaj v smislu enobesednega leksema – ne obstaja: npr. *medeni mesec/tedni, tiskarski škrat* ipd. Jezikovna raba v vsakem primeru kaže, da je izbira FE nasproti nefrazeološki parafrazi, in seveda obratno, vezana predvsem na konkretni govorni položaj, besedilno vrsto ali zvrst. Hkrati je v zvezi s FE pogostokrat spregledana možnost sobesedilno pogojenega nadaljnega konotativnega branja, kot kažeta obe skupini zgledov za zvezo *medeni mesec* v korpusu FIDA.

- (a) ... ali pa se za **medeni mesec** z nevesto odpravite na taborjenje v zelo zakoten obmorski kraj
 ... njegovo poroko in trimesečne **medene mesece** so do sedaj skrivali pred vsemi
- (b) ... časi **medenih mesecev** med ZDA in Rusijo, ki smo jim bili priča, so minili
 ... dve leti kasneje je evforija izginila. **Medeni meseci** novega načina zdravljenja so mimo

Prav zaradi vztrajanja pri obveznem izražanju ekspresivnosti, kadar gre za FE, je na drugi strani veliko manj pozornosti – zlasti tudi v slovarskem smislu – namenjene zvezam, katerih slikovitost je nerazpoznavna, hkrati pa znotraj besedilnega konteksta ne ponujajo veliko različnih branj, npr. *bančna kartica, brezplačna telefonska številka, okrogla miza, potni list, dan odprtih vrat, čokoladna pena* ipd. Taki primeri nas napeljujejo na domnevo, da je posamezna FE vezana v prvi vrsti na konkretno poimenovalno potrebo, tj. na izbiro izraznih možnosti in jezikovnih sredstev, ki bodo v največji meri zadovoljile govorcev sporočanjejski namen. Izbira FE kot poimenovalne (in upovedovalne) možnosti je tako pogojena z več medsebojno prepletenimi aktivnostmi, ki jih govorec opravi v sporočanjejskem procesu. V zvezi s tem tudi ne moremo

sprejeti omejitve, da z njihovo izbiro v vsakem primeru skušamo povedati kaj drugače, opazno, ekspresivno, čeprav je ta možnost v zvezi z obsežnim delom FE še posebej pogosta in v številnih primerih očitna.

V slovarskih opisih je informacija o ekspresivni vlogi, kot je bilo že večkrat ugotovljeno (prim. Gantar 2001: 92), prav v zvezi s FE pogostokrat nezanesljiva. Na eni strani zaradi togega vztrajanja pri vzpostavljanju razmerij med FE in njeno pripadnostjo določeni socialni ali funkcijski podzvrsti, na drugi pa zaradi odsotnosti velike količine besedilnih realizacij, na katerih bi bilo stanje mogoče preveriti. Odločitev o tem, ali je FE ekspresivna ali ne in v kakšnem smislu se njena ekspresivnost kaže, je bila do nedavnega v rokah jezikoslovčeve in deloma (v anketah) govorceve intuitivne presoje. Poudariti je potrebno, da je v tem smislu zgovorna tudi neopredeljenost FE glede na tipično zvrstno pripadnost in konotativno moč, saj obstajajo številni primeri, kjer omejitve v tem smislu dejansko niso izpričane.

2.2.3.3 Besedilni in situacijski kontekst

Tradicionalno so kot neposredno pomensko odvisne od besedilnega in situacijskega konteksta pojmovane t. i. pragmatične FE, katerih pragmatična sestavina pomena se kaže kot vrednotenjska vloga zlasti v smislu pozitivnega ali negativnega vrednotenja v razmerju do predmetnosti, naslovnika ali okoliščin govornega dejanja. V tej vlogi so, kot smo že omenili, največkrat prepoznane FE s stavčno ali povedno zgradbo, kot so pregovori in reki, slogani, pozdravni, zahvalni in drugi komunikacijski vzorci in formule, npr. *kdor prej pride, prej melje; sreča je opoteča; v slogi je moč; zdrav duh v zdravem telesu; srečno pot; hvala bogu, s spoštovanjem; prepovedano za pse* ipd.

Pomensko prepoznavanje FE se kaže v neposredni odvisnosti od besedilnega okolja tudi takrat, ko se znotraj besedilne koherence ustvarjajo navezovalna razmerja med sestavinami FE in elementi besedilnega okolja. V najširšem smislu predstavlja besedilno referenco FE vse tisto, kar moramo vedeti, da le-ta v besedilu opravi svoj sporočanski namen. Navadno gre za FE, katerih ustrezna pomenska interpretacija je vezana na prepoznavnost vsebine, ki se kot predmet različnega vrednotenja udeležencev govornega dejanja metaforizira v sestavinah frazema, tip

mi o volku, volk iz gozda; iz muhe delati slona ipd. Glede na formalno prepoznavanje besedilnih navezav med elementi FE in besedilnim okoljem je pojem širine takega okolja sicer relativen in na splošno velja, da je za ustrezno pomensko interpretacijo potrebno obsežno sobesedilo, saj pravzaprav ni pravila, ki bi določalo bližino med vsebino/elementom sobesedila in FE, ki se nanjo nanaša, čeprav je bilo na primer na angleškem gradivu ugotovljeno, da se meje širijo glede na stopnjo pomenske nesamostojnosti zveze (Sinclair 1987a, 1991: 49).

Na tem mestu želimo opozoriti predvsem na tiste elemente širšega besedilnega okolja FE, ki na podlagi prepoznavnih pomenskih lastnosti sooblikujejo njen pomen. Za FE z izrazito vrednotenjsko vlogo, katere ustrezna pomenska interpretacija se udejanji vsakokrat sproti v konkretnem sobesedilu, velja, da praviloma izkazujejo povezavo med sestavinami FE in predmetnostjo, ki jo vrednotijo udeleženci/opazovalci govornega dejanja. V tem primeru je FE ubesedeno vrednotenje pomembnosti, razsežnosti, veljavnosti ipd. neke vsebine, ki jo udeleženec ali zunanji opazovalec govornega dejanja izraža v besedilu, kot denimo v spodnjem besedilnem zgledu iz FidePLUS:

... zdaj je kar se da učinkovit član Anonimnih Alkoholikov, še vedno kadi in pije kavo, vendar pa ga njegova žena ne kdo drug zaradi tega ne obsoja. Ona je sprevidela, da ga je polomila, ko je iz te muhe delala takšnega slona, medtem ko se je hitro pobiral, kar se tiče bolj resnih težav

Za velik del FE velja, da je vrednotenjska vloga obvezna sestavina njihovega celostnega pomena, pri čemer gre v prvi vrsti za izražanje pozitivnega ali negativnega razmerja bodisi do predmetnosti oziroma do vsebine besedila, npr. v besedilnih zgledih (a), ali do naslovnika, kot se kaže v gotovostni določitvi ali intenzifikaciji prvin pomenske podstave povedi, izražene v FE, kot prikazujejo besedilni zgledi pod (b).

(a) Vrednotenje vsebine/predmetnosti

(a1) gotovostna določitev

lepo vas prosim

prosim vas

... to je popolna izmišljotina! **Lepo vas prosim!**

... ma kakšna revolucija, **prosim vas!**

- ... **lepo vas prosim**, a ste že kje videli, da bi literarne revije objavljale pisma bralcev
- ... **prosim vas**, ta predlog meji na norost
- prosim lepo**
- ... kakšen je to vpliv, **prosim lepo**, če ti glavni urednik, direktor časopisne hiše ali odgovorni urednik vsak hip lahko prepreči objavo
- za vraga**
- ... odkod **za vraga** so vam poznane vse te grozote?
- ... pa kaj **za vraga** se dogaja?
- ... zakaj **za vraga** ne bi šla k njemu na kavico?
- ... kako **za vraga** si vedel?
- ni vrag, da**
- ... če so lahko pripravili to odločbo, **ni vrag**, da jim ne bi uspelo iti še korak dlje
- ... vztrajati je treba do nedelje in **ni vrag**, da ne bi tudi nam posijalo sonce
- naj me vrag, če**
- ... kar po žveplu je zasmrdelo. **Naj me vrag**, če ni
- ... tukajšnja dekleta se mi zdijo veliko bolj svobodomiselnja, kar se tega tiče. **Naj me vrag**, če ni tako

(a2) intenzifikacija

kot sam vrag

- ... gre **kot sam vrag** in lepa severnjaška pokrajina kot na filmu drsi mimo mene
- ... to sem si pogosto mislila, da je bil v bistvu ljubosumen **ko sam vrag**
- ... so se vsi razbežali, **kakor** da bi jih podil **sam vrag**

vraga in pol

- ... potem bodo pa že videle **vraga in pol**
- ... Mič je vsem skupaj pokazal **vraga in pol**
- ... če je ona tista, ki vleče niti iz klobčiča, nam lahko zakuha **vraga in pol**

(b) Vrednotenje naslovnika

imeti (dovolj, toliko ...) jajc

- ... vsi samo nakladajo, edini, ki **ima kaj jajc** in ga je treba jemati resno, je Zvonar
- ... bil sem v stikih z nekaterimi načelniki, ki so **imeli dovolj »jajc«**, da so si upali delati z menoj
- ... če hoče človek skočiti tule dol, mora pa res **imeti jajca**
- ... bend, če **ima jajca**, naj poje v slovenščini
- ne imeti (dovolj ...) jajc**⁴⁰
- ... gotovo **nima jajc** človek, ki si ne upa povedati svojega imena
- ... osebno so mi križi vseč, sploh ker takrat nihče **ni imel dovolj jajc**, da bi jih nosil

⁴⁰ Kot samostojno pretvorbeno možnost je treba upoštevati tudi SBZ *imeti premalo jajc*, ki je na strani primerov z negativno konotacijo.

... kam boste pa prišli v politiki, če bodo volivci ugotovili, da **nimate jajc**

Zelo pogosto se predmetnost, na katero se FE nanaša in je izražena v sobesedilu, v sestavinah FE metaforizira, kot kažejo spodnji besedilni zgledi.

mi o volku, volk iz gozda

... »Ah, ta Gregor!« je rekel Igor sodelavcem. »Vprašaj ga, koliko je ura, pa ti začne predavati o proizvodnji ročnih ur! V bistvu nič ne pove, ampak to počne na dolgo in široko! Ha, ha!« Potem se je obrnil za pogledi sogovornikov: »Poglej, poglej, **mi o volku, volk iz gozda!**«

iz te moke ne bo kruha

... Tovarna si je namreč obetala zagonski denar za medicinski program, vendar **iz te moke ni bilo kruha**

nočna mora

... Šved Jan Owe Waldner je bil pri 35 letih izbran za najboljšega igralca ekipnega SP v namiznem tenisu in ostaja še naprej **nočna mora** kitajskih igralcev

... TERORIZEM – **Nočna mora** vseh olimpijskih prirediteljev

rak rana

... velik problem je pravopis. Mislim, da je ta **rak rana** tudi odraslih, saj pravopis le redko kdo obvlada

Korpusni podatki so pri preučevanju besedilnih referenc glede na elemente FE med drugim pokazali, da obstaja tesna povezava med možnostjo pooziraljenja sestavin FE in besedilno referenco (Fraser in Ross 1970: 264), kot npr. v spodnjih zgledih:

ustreliti kozla

... njeno sprevačanje odgovornosti na pleča režiserja je drugi **kozel**, ki ga je **ustrelila**

ugrizniti v kisló jabolko

... enkrat bo treba **ugrizniti** v **kisló jabolko**, ki se mu pravi elektronski mediji

... in potem še eno **kisló jabolko**, v katero marsikdo noče **ugrizniti** – enakopravnost jezikov v institucijah Evropske unije

prilivati olje na ogenj

... prikrita bitka za posvetno last in oblast je le **olje na ogenj**, ki ga **prilivajo**

FE so v besedilnih realizacijah pogosto vezane na konkretne okoliščine, ki ustvarjajo osnovne razmere za to, da FE doseže svoj namen. Navadno je v besedilu pojasnjen vzrok, FE pa izraža posledico oziroma

je neke vrste vrednostni komentar konkretnega dogodka, npr. v spodnjih zgledih:

ogenj v strehi

... poslušaj, Julija, nikoli ne smeš sama sem noter. Tudi jaz ne bi smela. Če naju dobi mama, bo **ogenj v strehi**

hudič je vzel/odnesel šalo

... tako visokih voda, kot so včeraj zgodaj zjutraj prebudile prebivalce Majšperka in okolice, že dolgo ne pomnijo. »Nekaj minut pred četrto mi je zapiskal pozivnik in vedel sem, da je **hudič vzel šalo**«

v sili hudič muhe žre

... ždiva v čudni zagati. Desno ob zajedi se košati žmulast previs, kjer poleti niti po naključju ne bi poizkušal. Toda v **sili hudič muhe žre**. V tem trenutku je to edina možnost

tresla se je gora, rodila se je miš

... ves dan smo dobivali različne informacije, kaj naj bi se tam zgodilo. Nekatere napovedi – ki so se zdele realne – so bile zaskrbljujoče. Takoj po koncu glavnega odbora so mnogi dali komentar, da se je **tresla gora, rodila pa miš**

Lastnosti govornega položaja, ki jih je mogoče registrirati na podlagi besedilnih realizacij FE, se kažejo v držji, ki jo govorec prevzame v položaju, ki zajema govorca in odgovorjenega skupaj z njunim razmerjem. Kot tak je govorni položaj vedno določen tudi s temo, predmetom pogovora, prenosnikom in ne nazadnje tudi z govorčevim odnosom do predmetnosti. Izbira upovedovalne možnosti, kot je npr. pozivnost, zavrnitev ali potrditev, se glede na govorni položaj najpogosteje izraža v dialogu, npr. v vprašalni ali nikalni določitvi pomenske podstave povedi, kot kažejo spodnji besedilni zgledi iz korpusa FidaPLUS.

(a) Pozivnost

lepo prosim

... če to komu ni všeč, **lepo prosim**, naj odpre vrata in vzame pot pod noge
... in **prosim lepo**, do nadaljnjega naj v tej dvorani mobilni ne zvonijo

(b) Zavrnitev

briga (koga)

... mislim, da sem mu strla srce. **Briga me!**
... pa kaj, **briga me** še za ta koncert!

kaj (koga) briga

- ... pojdi na počitnice in ribari brez mene, **kaj me briga!**
 ... če ga kaj vprašam, mi vedno odgovori: **Kaj te briga!**

(c) Potrditev

pa/in konec

- ... rada bi ga videla **in konec**
 ... vse mora biti po črki zakona **in konec**

brez skrbi

- ... Če sem za to? **Brez skrbi**, da sem!
 ... a tudi to bo brez škode prestal, **brez skrbi**
 ... enkrat boš že dobil svoje, **brez skrbi!**

(č) Zanikanje

(čisto, prav) nič ne briga (koga)

- ... me **nič ne briga!** Prej bi mislila na to!

na kraj pameti ne pade (komu)

- ... na kraj pameti mi ne pade, da bi direktorja kakšnega podjetja spraševala, ali ga je vodil že v starem ali šele v novem sistemu
 ... take zadeve naj vodijo premožni in bogati, ki jim **na kraj pameti ne bo padlo**, da bi kaj sunili

še na misel ne pride (komu)

- ... **še na misel ji ne pride**, da bi se opravičila, če se zvečer vrne iz službe urico ali dve prepozno
 ... **še na misel mi ne pride**, da bi se upokojil že pri štiridesetih
 ... in **niti na misel mi ne pride**, da bi delala s tako neznosnim človekom

Sporočanjska vloga v besedilu se kaže tudi z umestitvijo v okoliščine izjavljanja, zlasti z določitvijo do časa in prostora pomenske podstave povedi, kot kažejo FE v spodnjih zgledih:

(še svoj) živ/živi dan ne

- ... toliko denarja jaz še **živ dan nisem videl!**
 ... **še živ dan nisem** slišala česa tako lepega!
 ... česa podobnega **še svoj živi dan nisem doživel**

za vse žive dni

- ... otroka so tako temeljito zlasali, da si je **za vse žive dni** zapomnil, kje stoji mejnik
 ... ne, tega sranja ima **za vse žive dni** dovolj!

ni videti konca (čemu)

- ... bolečinam **ni bilo videti konca**, moj obup pa se je stopnjeval

... pogledjmo si primer gospodinje, do grla site vsakodnevnih sitnosti, ki jim **ni videti konca**

... tudi novičkam o vedno novih porokah in ločitvah javnih osebnosti **ni bilo** videti konca

skrajni čas

... če še niste začeli delati zase, je **skrajni čas**, da začnete

... **skrajni čas** je, da vozniki zimske gume zamenjajo z letnimi

... **skrajni čas** je bil, da neham z neumnostmi

tukaj in zdaj

... življenje se zanjo nikoli ne odvija zgolj **tukaj in zdaj**

... ne glede na to, kaj skriva večnost v svojem rokavu, je moj cilj urediti življenje **tukaj in zdaj**

... človek, ki lahko srečo najde **tukaj in zdaj**, je pač ne bo iskal v onostranstvu

Pomen FE je, kot nam pokaže obravnava temeljnih pojmov, vezanih na njihove pomenske lastnosti, izrazito sobesedilni pojav. Primerjava pomena FE s pomenom enobesednih leksemov ni bila vedno najboljše izhodišče za njegovo preučevanje, saj so se pomenske lastnosti FE vedno preverjale zgolj z vidika enobesednih leksemov, hkrati pa so se puščale ob strani vse tiste pomenske lastnosti, ki so od besednega pomena neodvisne. Eno izmed takih izhodišč je ugotavljanje stopnje pomenske motiviranosti, kot se denimo kaže v štirih tipih FE, tj. od pomensko najbolj motiviranih sestav do skrajno pomensko nemotiviranih zraslekov, saj je odločitev za vključitev FE v konkretno skupino pogostokrat dvoumna in pri različnih raziskovalcih drugačna. Ugotavljanje stopnje pomenske motiviranosti je pogosto tvegan postopek tudi zaradi tega, ker so na prvi pogled pomensko prozorne zveze, ki jih torej frazeološka teorija ne šteje med FE, kljub vsemu samostojne leksikalne enote, zaradi česar si zaslužijo znotraj leksikalnega fonda jezika povsem enako obravnavo kot enobesedni leksemi. Ugotavljanje metaforičnih prenosov na ravni sestavina FE – njen celostni pomen je navadno vodilo v pripisovanje ekspresivne in konotativne vloge veliki večini FE. Želja po čim bolj ekzaktni določitvi in zamejitvi osrednjega področja frazeologije je na podlagi pomenskih lastnosti iz obravnave izločila tudi vse terminološke besedne zveze, ki so nastale po idiomatični poti, npr. *črna skrinjica*, *črna luknja*, *morski list*, *kurja slepota* itd., pri čemer ni vprašljiva samo njihova dejanska terminološkost, ki jo je mogoče dokazati zgolj s prisotnostjo v besedilih konkretnega terminološkega področja, pač pa

tudi dejstvo, da se tako v primeru neterminoloških kot terminoloških zvez metaforični prenos leksikalizira, izgubi torej svoj konotativni naboj in se obnaša kot pri povsem običajni enobesedni leksikalni enoti, npr. *tiskarski skrat*, *rumeni tisk*, *medvedja usluga*. Med drugim to dokazuje tudi dejstvo, da ustvarjajo FE veliko potenciala za nadaljnjo, t. i. sekundarno metaforizacijo, ko si pri gradnji besedilne koherence izmenično sledijo FE in njena parafraza ali enobesedna ustreznica (če obstaja) in da nenazadnje tako ene kot druge (tako FE kot njene enobesedne nefrazeološke ustreznice) delijo razmeroma prekrivno besedilno okolje.

III

VLOGA KORPUSOV PRI PREPOZNAVANJU IN
ANALIZI VEČBESEDNIH LEKSIKALNIH ENOT

UVOD: BESEDA IN NJENO BESEDILNO OKOLJE; LEKSIKALNO-GRAMATIČNA IZHODIŠČA

Preučevanje večbesednih leksikalnih enot je v predkorpusnem obdobju temeljilo na prenosu lastnosti »pravilnega« jezika na problematiko večbesednih enot, kar pa glede na splošni vidik besedne povezovalnosti ne zagotavlja vedno zanesljivih izhodišč za njihov slovnični, pomenski in slovarski opis. Obravnavanje leksikalnih enot na posameznih ravlinah jezikovne zgradbe je namreč izpostavilo zelo različna merila, ki ne dajejo enotnih zaključkov o tem, kdaj imamo opraviti s prosto besedno zvezo in kdaj s pomensko samostojno večbesedno enoto, ki hkrati ni idiomatična, ekspresivna in bolj ali manj podlega jezikovno predvidenim skladenjskim procesom, kot npr. *stara mama*, *sončni zahod*, *priti do izraza* itd. Če je FE razmeroma lahko prepoznati na podlagi obveznega pomenskega prenosa, pa se na merila, ki bi zanesljivo in dokončno razločevala med prostimi in stalnimi besednimi zvezami, ni mogoče zanašati. Zdi se, da stojimo na veliko bolj trdnih tleh, če izhajamo iz spoznanja, da je leksikalna problematika jezika v veliki meri tudi skladenjska problematika in da moramo, ko imamo opraviti z večbesednimi leksikalnimi enotami, izhajati tako iz skladenjskih razmerij, v katera vstopajo besede, kot iz pomenskih lastnosti, ki se realizirajo v njihovih okvirih. Povedano drugače: preučevanje leksikalnega potenciala jezika je hkrati tudi preučevanje razmerij, sintagmatskih in paradigmatskih, v katerih se oblikujejo leksikalne enote.

Ker nas torej pri odkrivanju večbesednih leksikalnih enot zanima (so)besedilni vidik besednega povezovanja, so za nas manj relevantna tista merila, ki izločajo samo določeno skupino večbesednih enot. V mislih imamo predvsem zahteve po obvezni ekspresivni vlogi v besedilu in idiomatičnosti, ki zahteva neprepoznavnost pomena celote iz posameznih sestavin zveze. Nasprotno nas zanimajo – upoštevajoč leksikalno-gramatično izhodišče, referenčni korpus in orodja za njegovo

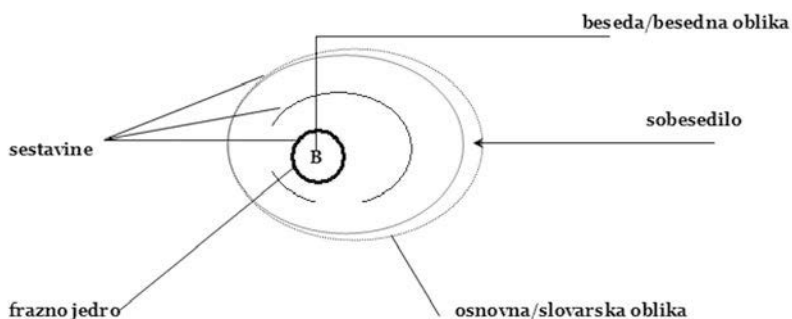
analizo – lastnosti, ki so kar v največji meri izmerljive, zlasti torej večbesednost, ki temelji na ugotavljanju/merjenju besedne povezovalnosti z upoštevanjem različnih možnosti zapisa, ter ustaljenost, ki temelji na pogostosti sopojavljanja, pri čemer upoštevamo variantnost in pretvorbene možnosti. Analiza v korpusu identificiranih večbesednih leksikalnih enot bo nato usmerjena v pomen, ki ga je mogoče formalizirati na podlagi številnih realizacij, ter v skladenjsko vlogo, kot se kažeta v dejanski besedilni rabi.

Pri tem si prizadevamo iz korpusa izluščiti predvsem tiste podatke, ki so zanimivi za slovnčni in slovarski opis večbesednih leksikalnih enot. Vzporedno z odkrivanjem povezovalnih vzorcev, ki se ustvarjajo med vsaj dvema ali več sopojavljajočimi elementi, evidentiramo tudi elemente besedilnega okolja ter njihovo vlogo pri interpretaciji večbesednih leksikalnih enot. To zahteva v prvi fazi izločitev *besede* oziroma njene *oblike* kot sestavine potencialne večbesedne enote ter njenih – v izhodišču – od besedilnega okolja neodvisnih skladenjskih in pomenskih lastnosti. Izračunavanje najpogostejših in najtrdnjših besednih kombinacij, tj. *fraznih jeder*, daje v nadaljevanju izhodišča, lahko bi rekli seznam besednih zvez in kolokacij, med katerimi s pomočjo pomensko-skladenjskih analiz besedilnega okolja izločimo samostojne leksikalne enote. Gre dejansko za ubesediljenje fraznih jeder, zlasti predložnih, ki so pogosto sestavni elementi (še) obsežnejših leksikalnih enot. Analiza besedilnega okolja ugotovljenih trdnih besednih povezav izpostavlja tudi vezljivostna mesta in omejitve na teh mestih, predvsem v smislu posameznih slovnčnih in pomenskih kategorij. Mogoče je reči, da (slovarska) identifikacija večbesednih leksikalnih enot pomeni izločitev tipičnih besednih zvez, ki ob prepoznavnih elementih neposrednega ali širšega besedilnega okolja – ali zgolj v okvirih minimalne zveze – tvorijo samostojno pomensko in funkcionalno enoto. Čeprav je v večini primerov najtrdnjši del večbesedne leksikalne enote razmerno lahko identificirati, na drugi strani številne besedilne realizacije kažejo, da je zgradbena trdnost take zveze, zlasti na njenih skrajnih mejah pogosto zrahljana. Zato osnovno obliko večbesedne leksikalne enote oblikujemo v »sivem polju« znotraj ustaljene – in hkrati variantne – besednozvezne zgradbe in zunaj nje v prepoznavnih elementih besedilnega okolja.

Že v izhodišču moramo poudariti, da smo se pri prepoznavanju

večbesednih leksikalnih enot in analizi njihovih lastnosti želeli izogniti njihovem vnaprejšnjemu poznavanju, zato nismo izhajali iz registriranih primerov v dosedanjih slovarjih in priročnikih. Obenem smo želeli določiti dovolj reprezentativen vzorec besed, ki jih postavljamo v izhodišče besedilne analize, in sicer z uravnoteženim izborom besednih vrst s poudarkom na glagolskih, samostalniških in pridevniških elementih.

Strukturna organizacija večbesedne leksikalne enote

1

BESEDA KOT SESTAVINA VEČBESEDNE LEKSIKALNE ENOTE

Dejstvo, da so večbesedne leksikalne enote sestavljene iz besed oziroma v jeziku prepoznavnih samostojnih izraznih in pomenskih enot, postavlja v izhodišče leksikalno-gramatičnih analiz, posledično pa tudi slovarskih aplikacij, naslednja vprašanja:

- Kako se spreminja in oblikuje pomenska vrednost besede glede na njene kolokabilne lastnosti, npr. pomen pridevnika *sladek* v povezavi s tipičnimi samostalniškimi kolokatorji:

sladka smetana
sladka voda
sladke sanje
sladka paprika
sladko maščevanje

- S katerimi pomenskimi in skladenjskimi lastnostmi vzpostavljajo besede svoj kolokabilni potencial (npr. metafora, metonimija; protipomenskost), npr. različni pomenski prenosi in razmerja za pridevnik *sladek* v zvezah kot:

sladka smetana – kislja smetana
sladka paprika – pekoča paprika – ostrja paprika
sladek nasmeh – kisel nasmeh – grenek nasmeh
sladke besede – ostre besede
biti sladek

- V kakšni širinih (prostih oziroma omejenih izbirah) se besede med seboj povezujejo (velikost kolokatne paradigme), npr. pridevnik *sladek* v pomenu (a) 'sladkega okusa' in (b) 'prijeten; dobrodejen':

- (a) sladek
(pijača, jed, sadež, sok, mošt, grozdje, pecivo, sirup, napitek, sadje, čaj ...)
- (b) sladek
(sanje, življenje, spanec, brezdelje, spomin, melodija, omama, bolečina, pozaba ...)

1.1 STATISTIČNA OPREDELITEV BESEDE

Ker postavljamo pri prepoznavanju večbesednih leksikalnih enot v izhodišče statistične podatke, se pri statistični analizi besede omejujemo zgolj na podatek o absolutni pogostosti besede v korpusu, tj. o številu pojavitev vseh različnic, ki jih združuje konkretna lema, za katero predvidevamo, da je potencialna sestavina večbesedne leksikalne enote. Predvidevamo namreč, da podatek o obstoju in pogostosti posamezne različnice lahko ponudi koristne namige tudi o njeni povezovalni moči, zato izdelamo za vsako lemo, ki jo preučujemo v jedru konkordančnega niza, statistični profil, ki vsebuje podatke o absolutni pogostosti besede v korpusu, podatke o številu realiziranih oblik znotraj sistemsko predvidljive oblikoslovne paradigme ter pogostost posamezne oblike, kot prikazujejo spodnje preglednice za besednovrstno različne leme.

Po pogostosti urejen seznam različnic za lemo *barva* v korpusu Fida-PLUS

#1barva	120464
barve	51606
barvo	17853
barv	16965
barva	10914
barvi	10780
barvah	7209
barvami	4760
barvam	282
barvama	83

Po pogostosti urejen seznam različnic za lemo *sončen* v korpusu FidaPLUS

#1sončen	4712
sončni	11852
sončna	7667
sončno	4966
sončne	4924
sončnih	4919
sončnem	3929
sončnega	3343
sončnim	1932
sončnimi	1663
sončen	1644
sončnemu	267
sončnima	9
sončenega	2
sončene	1

Po pogostosti urejen seznam različnic za lemo *vleči* v korpusu FidaPLUS

#1vleči	29664
vleče	10049
vlečejo	4295
vlekel	3548
vlekla	2843
vlekli	2284
vleči	1957
vleklo	1764
vlekle	617
vlečemo	501
vlecite	339
vlečeta	327
vlečem	274
vlečete	217
vlečeš	204
vlečeno	125
vleci	99

vlečeni	75
vlečena	45
vlečene	36
vlečeva	32
vleč	11
vlečen	9
vlecimo	8
vlecita	5

Zgornji sezname predstavljajo grob vpogled v pogostost posamezne leme, stopnjo obremenjenosti posamezne oblike, kot se kaže v pogostosti njene besedilne realizacije, pa tudi podatek o obstoju oblike sploh. Z vidika pričakovane slovnične kompatibilnosti imajo nekatere oblike več možnosti povezovanja z drugimi oblikami, medtem ko z določenimi oblikami navadno ne tvorijo zvez.²¹ Če si na posameznih primerih pogledamo, kako frekvenca dejansko deluje, lahko na podlagi zgornjih preglednic ugotovimo, da se na primer samostalnik *barva* v korpusu FidaPLUS pojavi 120464-krat, in sicer v vseh svojih slovnično predvidenih oblikah. Verjetno ni naključje, da je najpogostejša oblika *barve*, saj je nanjo vezanih največ kombinacij slovničnih kategorij (imenovalnik in tožilnik množine, roditelj ednine), kot verjetno tudi ni naključje, da so najmanj pogoste oblike tiste, ki so specializirane za dvojino (prim. *barvama*, *sončnima*, *vlecita*). Pri pridevniški obliki po pričakovanju prevladuje različnica *sončni*. Prvi razlog je verjetno prav tako v slovnični obremenjenosti oblike, drugi, ki se zdi z vidika prepoznavanja večbesednih leksikalnih enot bolj pomemben, pa je predpostavka, da gre za obliko vrstnega pridevnika, ki je pogosto sestavina SBZ (Vidovič Muha 1988a). Seveda iz podatka o visoki frekvenci posamezne različnice ne moremo postavljati neposrednih zaključkov o številu z njimi oblikovanih SBZ, saj se le-te porazdelijo tudi med druge sklonske oblike, hkrati pa so nekatere SBZ z vrstnim pridevnikom lahko pogostejše, druge pa se pojavljajo redkeje. Z vidika predvidenih slovnično kompatibilnih oblik so za slovnične in leksikalne analize zanimive tudi tiste realizaci-

²¹ Pričakujemo lahko, da se oblika *sončni* (prid. m. sp., imen. edn.) sopojavlja s samostalniki m. sp. v imen. edn., npr. *sončni žarki*, *vzhodi*, *dnevi*, *zahodi*, *prostori*, *zbi-ralniki*, *bogovi* ipd., ali s samostalniki ž. sp. v mest. edn., npr. *(na) sončni poti*, *obali* ipd., ne pa denimo s sam. m. sp. v rod., daj., mestn. in orodn. edn., npr. **sončni zahoda/zahodu/zahodom*.

je, ki od sistema odstopajo, kot denimo množinska oblika zveze *sončni popoldnevi*, ki ne ustreza analogiji edninskih oblik. Imamo namreč *sončno pobočje – sončna pobočja, sončno obdobje – sončna obdobja, sončno znamenje – sončna znamenja*, ne pa tudi za *sončno popoldne – sončna popoldneva*. V tem smislu je znotraj glagolske leme zanimiva tudi oblika *vleč*, ki je v večini primerov zapis govora.

Poleg podatka o pogostosti posamezne različnice imamo v zgornjih seznamih na voljo tudi podatke o realizaciji oblikoslovne paradigme oziroma o nerealiziranih oblikah,²² pa tudi o potencialnih »novih« oblikah, npr. oblika *sončene* kaže na deležniško rabo; v besedilu pa je dejansko realizirana ena sama taka možnost:

... luščenje *sončene* kože ni posledica zgolj sončnih opeklin

Deležniške oblike, ki nam jih iskalnik prikaže v okviru glagolskih lem, so pri lemi *vleči* v glavnem vrstni pridevnik, ki tvorijo SBZ kot:

vlečeni (npr. v nasprotju z *nošeni*) kosilnik, škropilnica, kombajn, obračalnik
vlečeni strešnik
vlečena žica
vlečeno testo

Frekvenčni seznam besednih oblik ni nikoli več kot seznam namigov o naravi jezikovnega elementa, s preučevanjem tega seznama pa lahko ugotovimo, katere podatke bi bilo dobro nadalje analizirati. Število posameznih oblik v okviru preiskovane besede je tako prvi podatek o razmerju med sistemsko možno in dejansko realizirano oblikoslovno paradigmo leme, visoko število pojavitev posamezne oblike pa je zadostni razlog za preverjanje njenega pomenskega in povezovalnega potenciala. V povezavi s takimi statističnimi profili se nam denimo zastavlja vprašanje, ali obstaja relevantna povezava med pogostostjo oblike, seveda ob upoštevanju prekrivnosti nekaterih oblik za različne kombinacije slovničnih kategorij, in njeno kolokabilno močjo: ali namreč

²² Zanimivo je denimo, da v korpusu Fida, predhodniku korpusa FidaPLUS, ki je bil temu primerno po obsegu precej manjši (100 milijonov besed), in je zajemal besedila v časovnem okviru od 1992 do 1999, oblika *sončnima* ni bila izkazana. Devet pojavitev v 600-milijonski FidiPLUS nenazadnje samo potrjuje skromno prisotnost oblike, s tem pa tudi njeno nerelevantnost za slovenski jezik.

posamezna oblika, ki je statistično močnejša, tudi pogosteje sooblikuje večbesedne leksikalne enote? Nadalje se sprašujemo, kakšna je povezava med pogostostjo določene leme (ali oblike) in njeno večpomenskostjo. Ali obstaja logična povezava med določeno sklonsko obliko oziroma oblikami besede in tipično stavčno vlogo zveze, ki to besedo vsebuje? Kljub vsemu se je ob tem zelo pomembno zavedati dejstva, da pogostost besede kot sestavine večbesedne leksikalne enote ne pove nujno veliko tudi o pogostosti zveze kot celote, saj so besede v korpusu prepoznane kot samostojne entitete tudi takrat, ko tvorijo celoto skupaj z drugimi elementi.²³ Hkrati je bilo treba v tej fazi raziskave upoštevati tudi, da v določenem delu korpus ni razdvoumljen, da denimo pri pridevniku osnovno obliko predstavlja oblika na -en in da primernikov tipa *sončnejši* lema *sončni* ne zajema itd.

Možnost opazovanja besede v jedru konkordančnega niza in frekvenčni podatek o realizaciji posameznih besednih oblik posebej izpostavlja tudi dovzetnost le-teh, da prek nekaterih slovničnih kategorij,²⁴ npr. števila, ustvarjajo samostojne pomene, kot kažejo spodnji primeri:

jajca

1. 'nekaj slabega, ničvrednega'
2. 'moda'

vetrovi

'črevesni plini'

lisice

1. 'naprava za vklenitev zapornika'
2. 'naprava za zaklepanje nepravilno parkiranega vozila'

²³ Prav iz te zadrege se je pri oblikovanju Češkega nacionalnega korpusa (Čermák 1997: 195/196) pojavila zamisel o vključitvi filtra približno 15.000–20.000 FE (na podlagi SČFI), ki bi jih bilo mogoče v korpusu prepoznati kot samostojne enote. Tak postopek zahteva določene premisleke predvsem na ravni jezikoslovnega označevanja besedil v korpusu, saj pomeni pripis idiomatične vrednosti posameznemu korpusnemu elementu oz. zvezi informacijo, ki je lahko realna samo v določenih besedilnih kontekstih.

²⁴ Vidovič Muha (2000: 30–38) prav zaradi tega dejstva govori o nekaterih kategorijah kot o kategorialnih pomenskih sestavinah, npr. spol in podspol ter števnost pri samostalniku, in jih loči od zgolj slovničnih kategorij, kamor sodita npr. število in sklon.

Taki primeri so za nas zanimivi, če so dovolj pogosti in kadar samo v konkretni slovnični obliki tvorijo potencialne FE, npr. *imeti jajca; biti brez jajc, buriti duhove, kazati osle, vleči na ušesa, povedati (komu) (kaj) v brk* ipd.

1.2 SKLADENJSKA OPREDELITEV BESEDE

Obravnavanje skladenjskih lastnosti besede v odnosu do zveze kot celote je bilo v ospredju predvsem v tistih pristopih, ki so se osredotočali zgolj na FE, saj se je – podobno kot na pomenski ravni – zaradi njihove idiosinkratičnosti – ugotavljalo najrazličnejša odstopanja od pričakovanih skladenjskih razmerij in vlog znotraj stavčne strukture. Omenjali smo predvsem:

- nepričakovana skladenjska razmerja na ravni »pravilni jezik« – FE, kjer npr. FE *briti norce iz (koga)* in *briti se norca/norce* ne sledi pričakovanemu skladenjskemu vzorcu glagola *briti*, tj. *briti (koga/kaj)* oz. *briti se*;
- nepričakovane skladenjske vloge FE s strukturo samostalniške besedne zveze, kjer npr. frazeološka predložna samostalniška zveza *iz rok v usta* v stavku ne opravlja pričakovanih samostalniških, pač pa prislovne stavčnočlenske vloge;
- podrejanje FE v slovarskem opisu SSKJ na podlagi besednovrstne pripadnosti njene sestavine, npr. podiztočnica pridevnika *črn – črni*, opredeljena kot samostalnik, vsebuje FE: *črno se dela (komu) pred očmi, dobiti črno na belem* itd., prislovna podiztočnica *črno* pa FE: *vse črno je (koga/česa)* itd.

Čeprav smo v II. poglavju že poudarili, da podrejanje FE – kot bomo pokazali v nadaljevanju pa enako velja tudi za SBZ – v slovarju na podlagi primarnih (zunajbesednozveznih) skladenjskih in pomenskih lastnosti njihovih sestavin ne omogoča konsistentnih odločitev, bomo problem na tem mestu osvetlili še z leksikalno-gramatičnega vidika, ki preverja skladenjsko vlogo besede v tipičnih sojavitvah z njeno primarno besednovrstno pripadnostjo.

Spodnja preglednica prikazuje besedi *konec* in *sila* v tipičnih kolo-

kacijah, kjer pod pritiskom neposrednega besedilnega okolja opravljata različne stavčnočlenske vloge:

konec sam.

srečen *konec*; iz našega *konca*, štajerski *konec*
konec sveta, *konec* tedna
 napraviti *konec* čemu
 ni še vsega *konec*

konec prisl.

ob koncu (leta, predstave)
konec koncev, *na koncu koncev*
na koncu (hodnika, ulice)
 (s, pred) *koncem* (leta, stoletja)

konec predl.

konec (njive, vasi)

sila sam.

gonilna *sila*, sedma *sila*, višja *sila*, skrajna *sila*, temne *sile*, *sila* trenja

sila prisl.

sila (nehvaležen, neprijeten, neugoden, uspešen, preprost, skromen, redok)
na silo (odpreti, potisniti); *s silo* (preprečiti); *za silo* (urediti, govoriti angleško); *po sili* (razmer)

Večfunkcijskost besede, kot je razvidna iz njenega neposrednega besedilnega okolja, opozarja na razmerje med obliko besede, posameznimi skladijskimi vlogami in njenim pomenom. Posredno pa zahteva tudi premislek o tistih leksikalnih enotah, ki so razmeroma samostojne, hkrati pa v medsebojni skladijsko-pomenski odvisnosti, kadar so del večbesedne leksikalne enote, kot kažejo spodnji primeri:

Glag – Sam:	(ne) <i>ozirati se</i> na	(ne) vzeti v <i>o(b)zir</i> , z <i>ozirom</i> na
Prid – Sam:	<i>črna</i> obleka (kdo) v <i>črnem</i> <i>jasno</i> nebo	(oblečen, zavit) v <i>črno</i> kot strela z <i>jasnega</i>
Prid – Prisl:	<i>črna</i> gradnja, menjava	graditi, menjati (denar) <i>na črno</i>
Glag – Prisl:	<i>skladati se</i> z/s	<i>v skladu</i> z/s (določbo, zakonom)

Postopek pripisovanja skladske vloge sestavinam večbesedne leksikalne enote, kot kažejo zgornji primeri, z vidika podrejanja »izhodišnim« funkcijam in oblikam, kot jih narekuje sistemska ureditev jezika, navadno ne daje zadovoljivih informacij predvsem zaradi tega, ker delujejo v besedilu kot pomensko in skladsko nerazstavljive celote.

1.3 BESEDNI POMEN

Ob statističnih in skladskih analizah, ki so izdelane za vsako sestavino potencialne večbesedne leksikalne enote, želimo ugotoviti tudi njen pomenski potencial. Na tako izhodišče nas navaja najprej leksikalno-gramatični vidik v preučevanju leksike, kot tudi ugotovitve, ki smo jih izpostavili pri dosedanjih teoretičnih opisih, vezanih na pomen večbesednih leksikalnih enot, čeprav do sedaj predvsem tistih, ki so ustrezale jedrnemu delu frazeološke problematike. Čeprav smo relativizirali pojem pomenske (ne)sestavljenosti v zvezi s prepoznavanjem večbesednih leksikalnih enot (Cowie 1998), pri Čermáku (1985; 2000) tudi v zvezi z navidez pomensko povsem prozornimi zvezami, kot je npr. *gledati z viška na (koga/kaj)*, smo že večkrat poudarili, da se preverjanju pomenskih razmerij med besedami, kadar so sestavni elementi konkretne leksikalne enote in kadar nastopajo zunaj nje, ne moremo povsem odreči. Če že zaradi težnje po pomenski tipologizaciji ne, pa prav gotovo ne zaradi jezikovnega občutka, ki nam ga narekuje materni jezik, in to kljub temu, da tako preverjanje ne daje enotnih zaključkov glede stopnje pomenske prozornosti kot tudi ne koristnih izhodišč za slovarsko podrejanje večbesednih leksikalnih enot pod posamezne pomen besede v iztočnici (prim. Gantar 2006).

Pri preučevanju besednega pomena bomo izhajali iz predpostavke, da besede vedno, bodisi da tvorijo večbesedne leksikalne enote, tako idiomatične kot neidiomatične, bodisi da so del »proste« skladske zveze, vstopajo v določena pomenska razmerja z drugimi besedami in večbesednimi leksikalnimi enotami. V teh razmerjih se, predvidevamo, oblikuje njihov slovnični in pomenski potencial in uresničuje njihova leksikalna vloga.

Ugotavljanje osnovnih besednih pomenov je v nadaljevanju, upoštevajoč zgoraj omenjena izhodišča, vezano na stanje, kot ga izkazuje

korpus FidaPLUS. Že pri opazovanju besede v jedru konkordančnega niza prihaja do izraza pomenska razsežnost, ki jo ustvarja beseda v besedilu, tipični udeleženci, besedilni kontekst in skladenjski vzorci. Tako denimo spodnji konkordančni niz (v celoti, se lema *mama* v različnih oblikah v korpusu FidaPLUS pojavi 71849-krat) odkriva povezave, na podlagi katerih je mogoče pridobiti osnovne informacije o kolokabilnem potencialu besede, njeni stilni vrednosti, hkrati pa nas usmerja v nadaljnja poizvedovanj v zvezi s tvorbo obsežnejših zvez.

LB-ZB je bila nekakšna samoupravna bančna	mama	, ki pa ni imela bančnih
Temule mulcu bi lahko bila	mama	
Nastopajo: Demolition Group, Big Foot	Mama	, Rodoljubac, Elvis J.,
Revija	Mama	mi zelo pomaga pri vzgoji
Striženje je doma -	mama	servis.
Njegov ded Karl in stara	mama	Marija sta čez ocean
in s posnetkom pudlja, ki reče	mama	, kot osrednjo atrakcijo sezone,
karieristična	mama	- ženska, ki se, namesto da bi
	Mama	Srbija jih bo rešila in zvlekla v
La	Mama	ima tri gledališča in v vsakem
Ko je moja prava	mama	umrla, je Eriko dala odpoved,
kot tudi svoje mame ni videl. Bil sem mu	mama	in oče.
Ob izgubi drage	mame	
A Štefko je pa zdej že v šesti stranki?	Mama	mija: a Jokl Pokl gre pa za
Vilma pa postane teden dni nadomestna	mama	. Seveda so pa prav tako veseli
na kateri je upodobljena brežjanska	mama	božja, ki v naročju tokrat ne

Leksikalno-gramatični vidik pri preučevanju besedišča izpostavlja produktivne sintagmatske procese, ki so se hkrati pokazali tudi kot očitni poimenovalci (nove) predmetnosti: pri analizi pomena besed kot sestavin leksikalne enote se je namreč pokazalo, da se je pomenska vrednost leksike glede na stanje v SSKJ premaknila (Gorjanc 2003a), povsem nove razsežnosti pa so s korpusno analizo besednega pomena dobile tudi pomenske razlage, ki temeljijo na spoznanju, da vsakokratni pomen glagola določa celotni vzorec njegovih določil (Hanks 1996: 77). Čeprav ta ugotovitev sledi Firthovi izjavi, ki sega že v leto 1957 (Firth 1957), jo je bilo mogoče preveriti z veliko mero zanesljivosti šele z analizo obsežnega korpusa. Na podlagi korpusne analize sicer ne moremo z gotovostjo trditi, da neki jezikovni fenomen v jeziku ne obstaja, kot tudi ne moremo sklepati o vseh mogočih jezikovnih rabah. Vsekakor pa lahko sodimo o tem, kateri vzorci rabe so za jezik običajni,

osrednji in najpogostejši. Pri opazovanju pomenskih lastnosti glagolov tako velja kategorija prehodnosti za pomembno izhodišče pri ustvarjanju pomena, vendar pa je korpusno okolje opozorilo tudi na veliko bolj kompleksne podkategorije, ki odločajo o pomenski vrednosti glagola in so hkrati v marsičem idiosinkratične. V kakšnem smislu nam tipični skladenjsko-pomenski vzorci lahko koristijo pri odkrivanju pomena konkretnega glagola, prikazujejo spodnji primeri za glagol *pomešati*, ki smo jih izdelali na podlagi analize njegovega besedilnega okolja.

pomešati glag.

1. 'z mešanjem narediti snov, zmes enakomerno'

- (kako) **pomešati** kaj (s čim)
večkrat, pogosto, od časa do časa; dobro, narahlo pomešati zmes, vse skupaj, vse, jed, golaž; z žlico

2. 'dati skupaj različne snovi, pojave, da se združijo v novo'

- **pomešati** kaj (med sabo/seboj)
pomešati goste, različna merila, občutke sorte tobaka, vonje, vzorce, sestavine, vse skupaj, različne stereotipe, atome med seboj
- **pomešati** kaj in kaj (med sabo/seboj)
pomešati španščino in italijanščino, sanje in resničnost med seboj
- **pomešati** koliko česa in česa
pomešati pest, merico, lonček radiča, motovilca, rukvice, smetane in jogurta
- **pomešati** kaj in kaj
pomešati olje in limonin sok, zgornje in spodnje plasti; spermo in kri
- **pomešati** kaj med kaj
pomešati vonj med vonjave, živali med čredo, čili med riž, drobtine med orehe

- **pomešati koga/kaj z/s kom/čim**
pomešati riž s koriandrom, sirup z medom,
rumenjaki z beljakom, šoto s humusom,
notranjost z dogajanji na ulici, tradicionalno
glasbo z jazzovskimi ritmi, vino z vodo, prst z
mivko, budizem z domačimi religijami, pomešati
mercedese z najnovejšimi modeli
- **pomešati kaj v kaj**
pomešati kontracepcijska sredstva v koruzo,
semenke v praženi krompir

3. 'miselno povezati znake, pojme za kaj z napačnim pomenom, predstavo' ('zamešati')

- **pomešati koga/kaj z/s kom/čim**
pomešati stroko s politiko, domobrance z ustaši,
delovno mesto s funkcijo, Evropo z Balkanom
- **pomešati kaj in kaj (med sabo/seboj)**
pomešati hrošča in jaguarja, javne in zasebne
kanale, poklic in zaposlitev, besede imen in del,
avtorja in pripovedovalca, film in realnost,
prostor in osebe, poslovne in osebne odnose,
žive ljudi in aparate, vzroke in posledice,
depresivne in preganjalne tesnobe, pravljíčnost
in resničnost, znak, grb in simbol, Slovenijo in
Slovaško, fikcijo in resničnost
- **pomešati kaj (med sabo/seboj)**
vse, marsikaj, nekaj, stvari, pisatelje, koncepte,
pojme, dela, naslove, dvoje, datume, letnice,
dejstva, države dogodke med seboj, različne
skakalnice med seboj

4. 'podreti, zabrisati urejenost, strukturo'

- **pomešati kaj (med sabo/seboj)**
pomešati črke, sistem, postaje, datume, karte,
vrstni red, opise za križanke med seboj, številke

med seboj, imena med seboj, deset Božjih
zapovedi med sabo

- pomešati (komu) račune, štrene, načrte – 'preprečiti komu, da izpolni načrte'
- pomešati hruške in jabolka – 'združiti, povezati stvari, ki ne sodijo skupaj'

Seznam skladijsko-pomenskih vzorcev prikazuje le najtipičnejše realizacije za posamezni pomen glagola *pomešati*, medtem ko smo primere kot npr. *pomešati z ustnicami* ipd. zanemarili, saj predstavljajo bolj ali manj enkratne rabe. Ob izpostavljenih vzorcih, med katerimi so znotraj posameznega pomena nekateri prekrivni, npr. *pomešati kaj* (pri posameznih pomenih s fakultativno varianto *med sabo/seboj*), se posamezni vzorci znotraj različno pogostih pomenov tudi sami različno pogost pojavljajo, vendar tega v zgornji preglednici pri razvrstitvi pomenov in vzorcev znotraj njih nismo upoštevali. Analiza izpostavlja predvsem dejstvo, da gre za prehodni glagol, ki pa mu prehodnost pogostokrat odvzema morfem *se*, pri čemer se nam kot samostojni pomeni tega glagola kažejo tisti vzorci, kjer ta morfem ne nastopa v vlogi splošnega vršilca dejanja ali tvorca trpne oblike, ampak daje glagolu samostojno pomensko vrednost, npr. *pomešati se (med ljudi, množico)*. Te primere je treba razlikovati od primerov kot: *ve se je pomešalo* in *paziti, da se podatki ne pomešajo*, ker ustrezajo vzorcem: *pomešati kaj in kaj (med sabo)*, *pomešati koga/kaj s kom/čim* ipd. Nadalje so za razločevanje pomenov glagola *pomešati* pomembne nekatere pomenske in slovnične kategorije, ki jih morajo izkazovati samostalniške besede na mestu nepredložnih in predložnih predmetnih dopolnil. Tako se denimo kaže, da so predmetna dopolnila glagola *pomešati* za 1. pomen (vzorec: *pomešati kaj*) vedno snovi, zlasti zmesi in jedi, ki glede na svojo sestavo (*juha, golaž, testenine* ...) dopuščajo postopek mešanja. Za predmetna dopolnila, ki jih tipično najdemo v posameznih vzorcih glagola *pomešati* v 2. pomenu, velja, da morajo izpolnjevati pogoj sposobnosti združevanja z drugimi snovmi (sestavine, zvoki, vonji ...), čeprav nam také dopolnila kot pomenski kontekst kažejo, da gre v glavnem za entitete, ki jih je mogoče združevati kljub svoji raznovrstnosti, pri čemer je ta raznovrstnost vedno sobesedilno določena, npr. *mešati (različne) goste* (npr. po statusu, starosti ...), *merila, občutja* itd., kar posledično zahteva, da so samostalniki na teh mestih števnici oz. v needninski obliki: za dosego

ustreznega pomena torej ne moremo reči: *pomešati gosta, občutek, merilo* ipd. Pri predmetnih dopolnilih, ki se tipično realizirajo v vzorcih glagola *pomešati* pri 3. pomenu (tj. 'povezati z napačnim pomenom'), gre za entitete, ki v govorčevi predstavi ne izkazujejo dovolj razlikovalnih lastnosti in so zato pogosto napačno interpretirane. Za razliko od slovničnih kategorij v prejšnjem primeru, imamo tu opraviti z veliko bolj kompleksnimi pomenskimi mehanizmi. Tipičen primer tega je, kot kaže besedilna raba, npr. mešanje *Slovenije s Slovaško, vzrokov s posledicami, realnosti s fikcijo* ipd.

Posebej sta se nam iz zgornjih izločila vzorca: *pomešati (komu) štrene/račune/nacrte*, ki izkazuje samostojni pomen, in *pomešati (tudi mešati) hruške in jabolka*, kjer gre za samostojno strukturo z ustaljenimi sestavinami znotraj že registriranega pomena. Glede na omenjene lastnosti in relativno pogostost ju lahko obravnavamo kot samostojni leksikalni enoti.

Z vidika pomenske prepoznavnosti in razvrščanja ter predstavljanja SBZ in FE v slovarju so kljub že izraženim zadržkom o smiselnosti ugotavljanja pomenske prekrivnosti med osnovnimi pomeni besede v leksikalni enoti in zunaj nje za nas vendarle zanimivi pomenski prenosi, ki ustvarjajo prepoznavne (leksikalizirane) metafore, in sicer na tej stopnji zgolj v okviru besedne večpomenskosti, čeprav – kot se bo izkazalo – lahko upravičeno predvidevamo, da pomenski prenosi pogosto sooblikujejo pomen novih večbesednih leksikalnih enot – kadar gre za frazeološke, so ti prenosi tako rekoč obvezni, vprašanje je le, ali se »pripnejo« na leksikalizirani oz. registrirani metaforični pomen besede, ki je hkrati sestavina FE, ali ustvarjajo »svojega«. V zadnjem primeru navadno govorimo o idiomih.

Za ponazoritev pomenskih razmerij med posameznimi pomeni večpomenske besede v iztočnici in pomenom zveze, v kateri nastopa beseda kot sestavina, smo izbrali samostalnika *koža* in *bumerang* ter glagol *bruhati*. Pomeni besed si sledijo pod zaporednimi številkami, v stolpcu (a) pa so jim dodane najtipičnejše kolokacije, ki smo jih izločili na podlagi korpusa. Na desni strani si v stolpcu (b) sledijo SBZ in FE, za katere menimo, da se »pripenjajo« na enega od izkazanih pomenov besede v iztočnici. Namesto razlag smo zvezam dodali zglede iz korpusa FidaPLUS v stolpcu (c), da bi ponazorili njihovo besedilno rabo.

koža sam.

1. 'vrhnja plast človeškega ali živalskega telesa'

(a)

občutljiva, gladka, tanka, lisasta koža
odrgniti kožo
imeti probleme s kožo
vstaviti pod kožo

(b)

- barva kože
- dati koga iz kože
- (dreti se, kričati) kot bi (koga) iz kože dajali/drli
- skočiti iz kože
- (kaj) (je) pisano na kožo (komu/čemu)
- zlesti (komu) pod kožo
- (biti) krvav pod kožo
- (imeti, dobiti) kurjo kožo
- s kožo in kostmi (vred)
- (biti) sama kost in koža (koga)
- imeti debelo kožo

(c)

... v Evropi ne bi smela biti pomembna barva kože, nacionalnost, pripadnost temu ali onemu, ampak Človek
... te torbe ne bi spustila, pa čeprav bi jo dajali iz kože
... Vreščijo, kot bi jih kdo dajal iz kože
... to me je tako jezilo, da bi najraje skočila iz kože
... bilo je opaziti, da mu scenarij ni kdo ve kako pisan na kožo
... nekatere pesmi nam zlezejo pod kožo, drugih ne maramo
... tudi jaz sem verjetno samo človek, ki je krvav pod kožo, se pravi, da dela napake in se iz njih uči
... Nadzor! Beseda, ob kateri dobite kurjo kožo, srce pa vam začne divje utripati
... Ops, koga vidim! Prihaja sam Aseptik osebno, s kožo in kostmi vred!
... Jožeta sta bila le kost in koža, ko je po štirinajstih mesecih prišel domov
... Nekateri ljudje imajo tako debelo kožo in otopelo vest, da se krivice, ki jo storijo drugemu, sploh ne zavedajo

2. 'odstranjena vrhnja plast živalskega telesa'

(a)

leopardova, krokodilja koža
ustrojiti, odreti kožo
strojenje kože

(b)

—

3. 'kdo/jaz sam'

(a)

—

(b)

- (občutiti, izkusiti, doživljati ...) (kaj) na lastni/svoji koži
- dobro, slabo se počutiti v lastni/svoji koži
- (biti) v (čigavi) koži
- ne moči iz svoje/lastne kože

(c)

- ... na lastni koži je šel doživljat to, kar je poprej prebral
 ... poskušajte ostati mirni in se dobro počutiti v svoji koži
 ... ne vem kaj Italijani nameravajo, ne bi si pa želel biti v njihovi koži
 ... ne morete iz svoje kože, zato morate povedati, do kod in kdaj se vi lahko prilagajate

4. 'lastno življenje; življenje koga'

(a)

—

(b)

- rešiti/reševati lastno/svojo/golo kožo
- plačati s svojo kožo
- odnesti celo kožo

(c)

- ... zdaj namesto na denar mislita le še na to, kako si bosta rešila kožo
 ... Carlos, naredil si nekaj zelo hudega in plačal boš s svojo kožo
 ... po trčenju z vlakom je odnesel celo kožo, nastala je samo gmotna škoda

bumerang sam.**1. 'naprava za metanje, ki se sama vrne'**

(a)

metanje bumeranga

(b)

—

2. 'negativne posledice lastnega delovanja'

(a)

dobiti bumerang

(b)

- vračati se/vrniti se kot bumerang

(c)

- ... hitre izgube kilogramov so vedno odraz izgube telesne vode ali ekstremnih diet, kar pa se vedno vrne kot bumerang v obliki povečanja telesne teže

bruhati glag.**1. 'sunkovito izmetavati navadno tekočo snov'**

(a)
bruhati lavo, vodo, pepel

(b)
—

2. 'izvreči zaužito'

(a)
začeti bruhati

(b)
• za bruhat

(c)
... trenutek pozneje zagledam jumbo plakat nekega sentimentalneža, ki nam grozi, da nas bo s svojim ksihtom strašil s telekartice. Za bruhat

3. 'proizvajati, povzročati, pojavljati se v velikem obsegu'

(a)
bruhati novice, kletvice

(b)
• bruhati ogenj in žveplo
(na koga)

(c)
... v intervjujih Clinton bruha ogenj in žveplo na nove sovražnike v medijih
... naši melanholični razumniki čez prejšnji sistem bruhajo ogenj in žveplo, ne da bi jim bilo pri tem kaj posebej nerodno

Pomenska analiza besed glede na njihovo pomensko udeleženos v zvezi v zgornjih primerih potrjuje domnevo, da je pomenske povezave med besedami in sestavinami FE oz. SBZ težko potegniti, saj je pogosto težko določiti, ali gre dejansko za pomen besede ali za pomen zveze, v kateri se beseda pojavlja (prim. 2. pomen besede *bumerang* in FE *vračati selvrniti se kot bumerang*). Čeprav so nekateri metaforični pomeni besede očitni, npr. 3. in 4. pomen samostalnika *koža*, je hkrati težko določiti, ali se denimo pomen sestavine *koža* v FE *rešiti lastno/svojo kožo* nanaša bolj na 1. pomen, tj. na 'vrhno plast človeškega telesa', kot smo dejali, da to velja v primeru *imeti debelo kožo* ('biti neobčutljiv'), ali bolj na metonimični prenos *koža – lastno življenje oz. življenje koga*. Če denimo v slovarju postavimo pravilo, da bomo kot samostojne iztočnice predstavili samo tiste večbesedne leksikalne enote, katerih obe sestavini sta pomensko neprozorni, tj. izgubiti morata svoj osnovni pomen (ob tem da mora biti zveza hkrati tudi dovolj pogosta), moramo ugotoviti, v kolikšni meri registrirani pomeni posameznih sestavin »pokrivajo« pomen celostne zveze. Četudi je v nekaterih primerih taka porazdelitev precej očitna, kot npr. prikazuje zgled za FE *črn scenarij* spodaj,

je v drugih primerih, zlasti pri glagolskih zvezah, to bodisi nemogoče bodisi se zdi, da je pomen zveze sicer povsem napovedljiv iz njenih sestavin, hkrati pa obstajajo drugi dokazi in jezikovni mehanizmi (npr. večpomenskost), ki kažejo na to, da moramo zvezo obravnavati kot samostojno leksikalno enoto.

črn prid.

1. 'črne barve'

ogljeno, smolnato, bleščeče črn;
črna barva, hlače, obleka

2. 'nelegalen'

črno zaposlovanje, prodaja, gradnja,
odlagališče

3. 'za človeka neprijeten, negativen, tragičen'

črna kronika, humor, pika/madež, točka
črna misel, slutnja, spomin
črni petek, *scenarij*

scenarij sam.

1. 'besedilo z opisi dogajanja in dialogi, namenjeno snemanju filma ali dramski uprizoritvi'

filmski, izviren, dober, prvoten scenarij;
napisati, prebrati scenarij

2. 'razplet, potek dogodkov'

možen, črnogled, *črn scenarij*
po znanem scenariju

Na drugi strani imamo tudi možnost, da zveze ne glede na prepoznavnost registriranih metaforičnih pomenov besede, ki se realizirajo tudi v FE, razvrstimo v samostojni del gesla (npr. frazeološko gnezdo, razdelek ipd.) in se tako odrečemo ugotavljanju metaforičnih pomenskih prenosov, ki so neredko zabrisani in težko določljivi. Še posebej je to očitno pri SBZ, kjer sestavine ne izkazujejo očitnih pomenskih prenosov, zaradi česar je pomen zveze – vsaj na prvi pogled – mogoče razbrati iz njenih sestavin.

brezno sam.

1. 'jama'

globoko, kraško, vhodno, stopnjasto, roško ... brezno

V zvezah:

dvigniti, izkopati, potegniti, rešiti, vleči se/(koga) iz brezna (česa)
brezno obupa, zasvojenosti, pogube

denarno, finančno, duševno brezno (brez dna)
padati, pogrezati se v brezno (česa)/brez dna
metati, vreči denar v brezno brez dna

BESEDNA ZVEZA KOT STRUKTURNI IN POMENSKI ORGANIZATOR VEČBESEDNE LEKSIKALNE ENOTE

Védenje, da se besede povezujejo na podlagi slovnične in pomenske kompatibilnosti, daje v korpusnem okolju dobra izhodišča za prepoznavanje in analizo večbesednih leksikalnih enot. Ko rečemo, da se besede med seboj družijo, mislimo predvsem na pogostost njihovega so-pojavljanja, kar lahko s pomočjo orodij za analizo korpusa razmeroma preprosto ugotovimo. Trdno in hkrati pogosto druženje dveh besed, ki ga je v korpusu mogoče izločiti s statističnimi izračuni, bomo imenovali *frazno jedro*, fraznost na tej stopnji pa nam še ne pomeni »frazološkosti«, pač pa le razmeroma trdo zvezo dveh besed. Frazna jedra so vedno potencialne večbesedne leksikalne enote že v okviru svoje dvobesedne zgradbe, npr. *gnilo jajce*, *na črno*, ali pa razmeroma trdni deli obsežnejših večbesednih leksikalnih enot. Taka frazna jedra so hkrati tudi strukturni in pomenski organizatorji neposrednega besedilnega okolja in napovedujejo potencialne nadaljnje sestavine, ki oblikujejo celotno strukturo zveze in njen pomen.

Določitev fraznega jedra je v izhodišču povezana z izločitvijo najtrdnejših besednih zvez, natančneje povezav, ki jih beseda, ki jo preučujemo v jedru konkordančnega niza, pogosto vzpostavlja z drugimi besedami. Kakšne tipe besednozveznih struktur lahko pričakujemo, je v prvi vrsti odvisno od besedne vrste besede, pomena, npr. večpomenskosti, predmetno- oziroma slovničnopomenskosti, njene vloge znotraj besednozvezne oziroma stavčne zgradbe ipd., zadnje zlasti v primeru, ko gre za funkcijske ali slovničnopomenske besede.

Če smo v izhodišče raziskave, katere namen je poiskati čim bolj objektivna merila za identifikacijo večbesednih leksikalnih enot, postavili besedo in njen povezovalni potencial, je v nadaljevanju naš namen ugotoviti:

- kakšne informacije nam ponujajo različni statistični izračuni, vezani na odkrivanje najtrdnejših besednih sopojavitvev;
- katere so najtrdnejše povezave, ki jih tvorijo posamezne besede, in kakšna je verjetnost, da so same na sebi že večbesedne leksikalne enote oziroma da tvorijo njihov razmeroma trdni del ter
- katere skladijske strukture se oblikujejo, ko v jedru konkordančnega niza preučujemo besednovrstno različne besede.

2.1 PREPOZNAVANJE FRAZNIH JEDER

Eden izmed načinov, kako razlikovati za analizo leksikalnega potenciala jezika zanimive bigrame²⁵ od nezanimivih (tj. kolokacij in prostih besednih zvez), je uporaba kompleksnih statističnih izračunov za razliko od denimo zgolj absolutnih statističnih vrednosti. Med korpusnimi jezikoslovci najbolj priljubljene statistike upoštevajo tudi frekvenco med seboj povezujočih se jezikovnih elementov. Med drugim to pomeni, da upoštevajo dejstvo, da se določene besede pogosto povezujejo z več različnimi besedami, in da hkrati obstajajo besede, ki se tipično povezujejo zgolj z omejenim številom besed, pri čemer je logično pričakovati, da beseda z obsežnim kolokabilnim potencialom ne tvori enako trdnih zvez kot besedi, ki se pogosto povezujeta le druga z drugo.

Omenili smo že, da so se na slovenskem gradivu pri odkrivanju potencialnih večbesednih leksikalnih enot pokazali kot posebej uporabni izračuni vzajemnih vrednosti, zlasti kubično razmerje vzajemnosti in logaritem razmerja verjetja. Preglednice prikazujejo pogostost sopojavitve besed (t. i. kolokatorje) za leme *vleči*, *šala* in *kisel* v definiranem besedilnem okviru, ki smo ga določili za vsako lemo posebej glede na njeno besednovrstno pripadnost, pri čemer smo upoštevali tipična skladijska razmerja, ki se za tvorjenje večbesednih leksikalnih enot zdijo najbolj relevantna (gl. v nadaljevanju skladijske vzorce kolokacij). V prvem stolpcu so tako nanizani kolokatorji, ki glede na padajočo vrednost LL (zadnji stolpec) tvorijo najtrdnejše zveze z lemo v jedru konkordančnega niza.

²⁵ Frazna jedra so v nasprotju z bigrami najtrdnejše sopojavitve, upoštevajoč vrednosti MI³ in LL, ki jih izkazuje preučevana beseda v jedru konkordančnega niza v definiranem besedilnem okolju.

Lema *vleči*; besedilni okvir +/- 3 besede; razvrstitev po vrednosti LL

ŠT. KOLOKATOR	POJAVITVE	ABS. POJAV.	VREDNOST MI	VREDNOST MI3	VREDNOST LL	
1	nos	779	31020	6.734545	25.945504	3008.116394
2	nedogled	285	3168	8.575438	24.885074	1801.646809
3	jar	251	1804	9.204536	25.147623	1800.793089
4	voz	337	10044	7.152535	23.945744	1486.582365
5	poteza	532	44759	5.655369	23.765933	1326.298866
6	dolgo	735	102747	4.922840	23.966041	1202.329067
7	zgleđ	382	23343	6.116703	23.271560	1171.474766
8	kača	258	11240	6.604849	22.627304	952.709201
9	vleči	372	30186	5.707543	22.785861	951.145878
10	uho	367	29728	5.710078	22.749350	939.501965
11	vrv	226	12204	6.295089	21.935447	744.334211
12	vzporednica	112	2266	7.711399	21.326109	577.500621
13	nase	178	12966	5.863264	20.814731	489.320591
14	dreta	46	143	10.413667	21.460791	405.235942
15	neskončnost	84	2381	7.224942	20.009577	378.603644
16	rokav	133	10336	5.769868	19.880433	350.248361
17	sani	87	3277	6.814760	19.700647	345.075004
18	skozi	518	145406	3.917057	21.950674	331.956196
19	meh	81	2898	6.888984	19.568684	329.159600
20	nit	438	118573	3.969347	21.518922	300.045894
21	konj	279	56415	4.390306	20.638549	299.797751
22	navzgor	146	18035	5.101289	19.480938	268.205798
23	tja	251	53917	4.303067	20.246154	248.318998
24	testo	118	12455	5.328182	19.093468	247.855491
25	vrvica	97	8850	5.538427	18.738253	228.064722
26	navzdol	141	20295	4.880691	19.159794	224.070429
27	ven	139	21414	4.782651	19.020533	205.991726
28	nazaj	337	97302	3.876399	20.669609	204.625586
29	črevo	73	5565	5.797635	18.177284	194.742499
30	narazen	56	2787	6.412834	18.027544	192.892361
31	naprej	535	196800	3.527001	21.653791	185.555202
32	nitka	51	3300	6.034151	17.379002	151.091640
33	lokomotiva	68	7504	5.263995	17.438921	137.709857
34	=mičejo	18	114	9.387011	17.726861	133.595036
35	kurji	43	2745	6.053651	16.906180	128.446158
36	potiskati	54	4930	5.537492	17.047267	126.902939

vleči _ nos → vleči (koga) za nos

vleči _ nedogled → vleči se v nedogled; vleči (kaj) v nedogled

vleči _ jar → vleči se kot jara kača

vleči _ poteza → vleči (politične, pravilne, nepremišljene ...) poteze

vleči _ zgleđ → (besede mičejo), zgledi vlečejo

vleči _ kača → vleči se kot jara kača

vleči _ vleči → vleči se in vleči

vleči _ uho → vleči na ušesa; vleči (koga) za uho

vleči _ vzporednica → vleči vzporednice (z/s čim) /med (kom) (in čem))

vleči _ nase → vleči (poglede, pozornost; vlago) nase; vleči (obleko) nase

vleči _ neskončnost → vleči se v neskončnost; vleči (kaj) v neskončnost

vleči _ rokav → vleči (koga) za rokav; vleči (kaj) iz rokava

vleči_nitka/nit → vleči vse niti; vleči se kot (rdeča) nit

Lema *šala*; besedilni okvir +/- 1beseda; razvrstitev po vrednosti LL

ŠT. KOLOKATOR	POJAVITVE	ABS. POJAV.	VREDNOST MI	VREDNOST MI3	VREDNOST LL
1 za	3765	8129316	3.406493	27.163361	6450.131234
2 neslan	290	725	13.160833	29.520651	4254.636224
3 prvoaprilski	254	572	13.311574	29.288944	3774.627621
4 zbijati	226	1024	12.302940	27.943298	3065.368671
5 v	3274	16362543	2.195706	25.549383	1737.558076
6 dejati	360	259173	4.991058	21.974764	1316.861553
7 krožiti	131	11389	8.040830	22.107676	1017.896121
8 teden	278	353388	4.170808	20.408691	727.650902
9 praviti	275	386108	4.027404	20.233979	671.521080
10 =tattoo	47	199	12.400725	23.509903	643.518811
11 moj	257	350261	4.070315	20.081564	641.004967
12 neokusen	64	1842	9.635704	21.635704	637.406083
13 =jay	67	2690	9.155460	21.287638	623.138002
14 haranje	35	60	13.705153	23.963719	537.132078
15 kota	138	94166	5.068367	19.285416	518.675855
16 o	565	2150500	2.588627	20.872841	489.980334
17 pripovedovati	101	42152	5.777659	19.094082	474.199434
18 slab	169	194086	4.317304	19.119063	473.039336
19 povedati	249	493388	3.530400	19.450404	461.618064
20 neslano	31	101	12.778746	22.687138	439.682254
21 napol	67	10738	7.158412	19.290591	439.676978
22 pripovedovanje	58	5719	7.859195	19.575157	436.224644
23 odnesti	89	41856	5.605348	18.556814	397.434323
24 kot	553	2688140	2.235720	20.457991	310.951051
25 reči	171	386155	3.341793	18.177498	280.577088
26 premagovati	40	5114	7.484453	18.128309	280.315106
27 posrečen	34	2406	8.337803	18.512729	278.043700
28 mali	134	238479	3.685347	17.817526	272.476890
29 zbijanje	29	1298	8.998667	18.714629	263.473251
30 dodati	112	165577	3.952973	17.567683	263.392290
31 iskrica	36	4249	7.599778	17.939628	257.965649
32 pripomniti	45	12047	6.418228	17.401934	250.031240
33 dober	265	1005057	2.593764	18.693461	231.074327
34 kakšen	155	389876	3.186229	17.738478	227.863404
35 stresati	30	3624	7.566284	17.380065	213.595835
36 zaključek	51	30350	5.265777	16.610628	204.858688
37 neumen	38	11092	6.293457	16.789312	204.731071
38 poznati	99	177702	3.673017	16.931730	199.879751

šala _ za → za šalo

šala _ neslan → neslana šala

šala _ prvoaprilski → prvoaprilska šala

šala _ zbijati → zbijati (kakšne) šale

šala _ v → v šali (reči, dejati)

šala _ dejati → za/v šali (reči, dejati)

šala _ krožiti → kroži šala

šala _ teden → šala tedna

šala _ praviti → v šali praviti

Lema: *kisel*; besedilni okvir + 1 beseda; razvrstitev po vrednosti LL

ŠT.	KOLOKATOR	POJAVITVE	ABS. POJAV.	VREDNOST MI	VREDNOST MI3	VREDNOST LL
1	smetana	4424	19618	13.078843	37.301114	70435.244997
2	zelje	3537	14365	13.205638	36.782259	56871.347591
3	kumarica	990	2701	13.779605	33.682174	16606.538018
4	repa	830	5648	12.461041	31.854976	12561.913121
5	mleko	818	72587	8.756131	28.108045	8287.997223
6	jabolko	490	26187	9.487673	27.360948	5457.104984
7	tla	463	99777	7.476047	25.185783	3875.612532
8	dež	315	27076	8.802079	25.400495	3211.492996
9	obraz	336	77261	7.382462	24.167097	2769.299177
10	juha	264	25643	8.625714	24.714503	2627.495538
11	župa	153	696	13.042042	27.556818	2428.892230
12	zeljen	146	1296	12.077572	26.457221	2136.700947
13	vreme	196	100563	6.224568	21.453987	1304.170729
14	okus	144	45475	6.924737	21.264587	1096.282654
15	nasmeh	113	14800	8.194467	21.834825	1057.590418
16	nasmešek	92	6137	9.167842	22.214966	984.210492
17	grozdje	79	17885	7.404916	20.012478	653.554041
18	raztopina	57	7098	8.267291	19.933071	539.187685
19	fosfataza	27	47	14.427896	23.937671	472.859479
20	želodčen	41	3632	8.758601	19.473705	415.552347
21	voda	113	282030	3.942288	17.582646	406.226266
22	vino	80	109184	4.813124	17.456980	379.429502
23	kumara	40	5206	8.203566	18.847422	374.869211
24	zemlja	72	82010	5.074011	17.413861	366.668676
25	pH	36	3726	8.534111	18.873961	353.757820
26	zeljnat	24	411	11.129566	20.299491	320.940225
27	reakcija	46	22223	6.311394	17.358518	311.540341
28	jed	40	37370	5.359933	16.003789	219.125054
29	poletje	42	49762	5.017158	15.801793	210.681532
30	=gudrona	13	93	12.388879	19.789758	195.537755
31	sadež	26	9971	6.644515	16.045394	187.945970
32	=tlem	14	260	11.012585	18.627295	185.007195
33	prst	36	46432	4.894691	15.234541	174.671692
34	okolje	49	173648	3.436501	14.665921	144.476555
35	rastišče	16	4301	7.157141	15.157141	126.916059
36	omaka	22	18246	5.531737	14.450600	125.635278
37	=gudron	8	56	12.420243	18.420243	120.656219
38	priokus	14	2866	7.550130	15.164840	118.615682

kisel _ smetana → kislá smetana

kisel _ zelje → kisló zelje

kisel _ kumarica → kislá kumarica; čas kislíh kumaric

kisel _ repa → kislá repa

kisel _ mleko → kisló mleko

kisel _ jabolko → kisló jabolko; (ugrizniti, zagristi) v kisló jabolko; kisló jabolko (česa)

kisel _ tla → kislá tla

kisel _ dež → kislí dež

kisel _ obraz → kisléga obraza; s kislím obrazom

Poleg te informacije ponujajo preglednice tudi podatek o številu (so)pojavitve preučevane leme z izkazanim kolokatorjem (drugi stolpec: pojavitve), npr. kolokator *nos* se v besedilnem okviru treh besed pred in za preučevano lemo *vleči* pojavi 779-krat, vsega skupaj v celotnem korpusu pa 31020-krat, kar predstavlja podatek o absolutnih pojavitvah v korpusu (tretji stolpec). Vzajemne vrednosti (MI, četrti stolpec) izpostavljajo tiste sopojavitve, pri katerih se besedi zgolj ali v večini primerov pojavita le druga ob drugi, zato je ta vrednost za naša izhodišča manj pomembna. Najrelevantnejše rezultate za ugotavljanje leksikalno zanimivih sopojavitvev (tj. SBZ in FE) predstavljata po pričakovanju vrednosti MI³ in LL, ki se sicer malenkostno razlikujeta v razvrstitvi kolokatorjev (kolokator *jar* je denimo pri lemi *vleči* glede na vrednost MI³ razvrščen pred kolokator *nedogled*), načeloma pa vsaj pri visokih frekvencah ne izkazujeta bistvenih odstopanj.

Seznami, ki smo jih dobili glede na specifična povpraševanja, prikazujejo najtrdnjše sopojavitve, pri čemer moramo, če želimo izločiti SBZ in FE, upoštevati širino besedilnega okvira, v katerem smo izvedli povpraševanje, in kolokatorje smiselno porazdeliti glede na razvrstitev levo oziroma desno od leme. Take poizvedbe odkrijejo ob fraznem jedru za večbesedno leksikalno enoto ustaljene sestavine in zapolnljiva mesta, ki jih znotraj stavčnega okvira napoveduje frazno jedro:

2.2 STATISTIČNA OPREDELITEV FRAZNIH JEDER

Ugotovili smo, da obstaja v strukturi vsake večbesedne leksikalne enote razmeroma trdna besedna zveza – frazno jedro, ki smo ga določili glede na visoke statistične vrednosti, vezane na izračun besedne kolokabilnosti. Ker je frazno jedro sestavljeno iz dveh bodisi neposredno povezanih sestavin bodisi iz sestavin, ki jih pričakujemo v definiranim besedilnem okviru, pri postavljanju zaključkov glede pogostosti potencialne večbesedne leksikalne enote, katere del je ugotovljeno frazno jedro, upoštevamo tudi, ali je

- (a) sestavljeno iz predmetnopomenskih sestavin oziroma ali vsebuje tudi slovničnopomenske sestavine;

- (b) samo na sebi že samostojna leksikalna enota ali le preučevani ustaljeni del obsežnejše zveze.

Ob tem tudi upoštevamo, da je identifikacija fraznega jedra odvisna v prvi vrsti od tega, katero besedno vrsto preučujemo v jedru konkordančnega niza. Če za ponazoritev stvar obrnemo in ne izhajamo iz besede, da bi s pomočjo analize njenega besedilnega okolja odkrili večbesedne leksikalne enote, pač pa za izhodišče vzamemo že »gotovo« zvezo, npr. *zgrabiti/zgrabiti bika za roge*, lahko vidimo, da je mogoče frazna jedra ali tipične sopojavitve dveh besed identificirati na več načinov in da posamezni deli zveze glede na statistične izračune izkazujejo različno stopnjo trdnosti. Spodnje vrednosti nam prikazujejo frazna jedra, ki smo jih izločili s pomočjo statistike, pri čemer preučujemo v jedru konkordančnega niza posamezne leme, ki tvorijo FE: *bik*, *zgrabiti*, *zgrabiti* in *rog*. Lema, ki smo jo postavili v jedro konkordančnega niza, je v krepkem tisku.

Frazno jedro	Št. sopojavitvev	MI ³	LL
zgrabiti_za	1501	25.2	5760.2
zgrabiti_za	828	23.3	2953.9
zgrabiti_bik	51	19.5	476.2
bik_za	383	18.9	415.5
za_rog	296	18.2	331.5
zgrabiti_bik	10	13.1	69.9
bik_zgrabiti	6	11.0	36.9
bik_zgrabiti	4	9.8	24.5

Iz seznama je razvidno, da je trdna povezanost sestavin znotraj zveze različna glede na lemo, ki jo preučujemo. Kot najtrdnejše se kaže predložno frazno jedro *zgrabiti_za*, ki po pričakovanju tvori več različnih skladenjskih struktur, med katerimi so samo nekatere leksikalizirane (npr. *zgrabiti (koga/kaj) za vrat/grlo/goltanec*, *zgrabiti (koga/kaj) za jajca*, *zgrabiti/zgrabiti za vabo*). Relevantno trdnost izkazujejo tudi frazna jedra, ki jih izločijo samostalniške leme, zlasti v zvezi s predlogi, npr. *bik_za* in *za_rog*. Različna vrednost pri obrnjenem besednem redu *bik_zgrabiti* in *zgrabiti_bik* kaže na razmeroma ustaljen besedni

red znotraj zveze. Seveda pa zgornjih statističnih vrednosti ne moremo vzeti za absolutne kazalce trdnosti ali pogostosti leksikalne enote. Pri zgornjih izračunih namreč nismo upoštevali dejstva, da se med posamezne sestavine lahko vrivajo modifikatorji, npr. (*močno*) *zgrabiti* (*vsaj enega*) *bika za* (*mogočne*) *roge*, in da posamezne sestavine lahko varirajo, kar je zlasti pogosto pri glagolskih sestavinah, npr. *zgrabiti*, *zagrabit*, *prijeti* itd. *bika za roge*.

Poleg različne stopnje trdnosti fraznih jeder, ki tvorijo večbesedno leksikalno enoto, nas bo v nadaljevanju zanimalo, v kakšnem razmerju je pogostost fraznega jedra, ki jo tvori – je torej njen sestavni del – s tipičnimi skladijskimi strukturami, v katerih se frazno jedro pojavlja, in v kolikšni meri se realizira oblikoslovna paradigma fraznega jedra, če predvidevamo, da nam pogostost posamezne oblike napoveduje tudi ustaljenost zveze, katere del je. Spodnja preglednica prikazuje frazna jedra, ki smo jih izločili za lemo *slep* glede na zastopanost predmetno- oz. slovnichnopomenskih sestavin: *slep_ulica* ter *na_slep* (prvi stolpec) in glede na število vseh pojavitev fraznega jedra v korpusu (drugi stolpec), glede na tipično skladijsko strukturo oz. glede na izkazane realizacije znotraj oblikoslovne paradigme, ki jo tvori frazno jedro (tretji stolpec). V korpusu je mogoče avtomatično ugotoviti tudi število pojavitev skladijske strukture, v kateri se pojavlja frazno jedro (četrti stolpec), ter udeležnost strukture ali njene oblike v končni zvezi (peti stolpec).

Frazno jedro	Št. pojav.	Skladijska zgradba	Št. pojav.	Frazno jedro glede na leksikalno enoto
<i>slep_ulica</i>	2142	I. (Predl)_ <i>slep_ulica</i>	1548	(zaiti, voditi, pripeljati, peljati, zapeljati, zaviti) <i>v slepo ulico</i> ; (znajti se, končati, obtičati, tavati) <i>v slepi ulici</i> ; (pogajanje, preiskava) <i>v slepi ulici</i> ; (izhod, pot); (rešiti, pripeljati, priti, izvleči, premakniti, izmotati) <i>iz slepe ulice</i>
		II. (Prid)_ <i>slep_ulica</i>	122	(izgubiti se v) politični <i>slepi ulici</i> ; (zaiti v) politično <i>slepo ulico</i> ; (najti pot, izhod iz) politične <i>slepe ulice</i>

Frazno jedro	Št. pojav.	Skladenjska zgradba	Št. pojav.	Frazno jedro glede na leksikalno enoto
na_slep	348	I. (Glag)_na_slep	133	(zapeljati, odstaviti, potisniti, zaiti) <i>na slepi tir</i> ; (obtičati, znajti se) <i>na slepem tiru</i> ; (ugibati) <i>na slepo</i>
		II. (Sam)_na_slep	128	(zmenek) <i>na slepo</i>

V korpusu imamo možnost – tako kot smo pri analizi besed kot potencialnih sestavin večbesednih leksikalnih enot odkrivali posamezne oblike (različnice), njihovo pogostost in dovzetnost za tvorjenje besednih zvez – ugotoviti, kakšna je oblikoslovna paradigma fraznega jedra, katere oblike so znotraj oblikoslovne paradigme pogoste in za katere lahko pričakujemo, da tvorijo večbesedne leksikalne enote. Podatek o realiziranih in najpogostejših oblikah fraznega jedra (gl. zgornjo preglednico) je za prepoznavanje večbesedne leksikalne enote pomemben predvsem takrat, ko je posamezna oblika fraznega jedra vezana:

- (a) na konkretni pomen, ki ga izkazuje leksikalna enota, katere del je frazno jedro, npr. frazno jedro *ves_konec* v zvezi *iz vseh koncev (prihajati, zgrinjati se ...)*, ustreza pomenu 'od kod', za razliko od: *na vse konce (bežati, tekati ...)*, ki ustreza pomenu 'kam', in za razliko od *na vseh koncih*, ki ustreza pomenu 'kje';
- (b) na pomenske odtenke, ki izražajo na primer različne faze glagolskega dejanja oz. stanja, kot v primerih: *zaiti v slepo ulico – znajti se, obtičati v slepi ulici – najti pot, izhod iz slepe ulice; zapeljati, zaiti na slepi tir – obtičati, znajti se na slepem tiru* ipd.

Z upoštevanjem omenjenih izhodišč smo pri ugotavljanju pomen-ske relevantnosti in relevantnosti oblikovanja večbesednih leksikalnih enot v povezavi z oblikami fraznega jedra preverjali tudi število pojavitev fraznega jedra *gnil_jajce* v korpusu glede na njegovo oblikoslovno paradigmo, kot nam jo avtomatično izloči konkordančnik, skupaj s številom pojavitev posamezne besednozvezne oblike znotraj paradigme (stolpec a), nadalje oblikoslovno paradigmo posamezne sestavine fraznega jedra, tj. *gnil* (b1) in *jajce* (b2), skupaj s številom realiziranih besednih oblik. Oblike, ki za konkretno frazno jedro niso izkazane in

torej posledično niso del potencialne leksikalne enote, so v preglednici navedene v ležečem tisku.

(a)		(b1)		(b2)	
gnil_jajce	341	gnil	1917	jajce	34110
gnilih (jajc)	177	gnilih	381	jajc	5430
				jajcich	915
gnil (jajc)		gnil	71		
gnilo (jajce)	80	gnilo	267	jajce	6928
gnila (jajca)	37	gnila	106	jajca	13582
gnilimi (jajci)	27	gnilimi	68	jajci	4567
gnilim (jajcem)	7	gnilim	80	jajcem	1331
gnilega (jajca)	6	gnilega	422		
gnilem (jajcu)	6	gnilem	158	jajcu	1296
gnilemu (jajcu)	1	gnilemu	20		
		<i>gnile</i>	189		
		<i>gnili</i>	152		
		<i>gnilima</i>	1	<i>jajcema</i>	61

Oblikoslovna paradigma za frazno jedro *gnil_jajce* upošteva le privedniško lemo, tj. *gnil*, kar v konkretnem primeru pomeni, da oblika *gnilih* predvideva dve besednozvezni obliki: *gnilih jajc* in *jajcich*, številčni podatek ob njej pa predstavlja število pojavitev za obe besednozvezni obliki skupaj. V zgornjem seznamu po pričakovanju izstopajo oblike, ki ne tvorijo skladenjskih zvez za preučevano frazno jedro, npr. **gnile jajca*, in oblike, ki so v jeziku sicer mogoče, vendar jih oblikoslovna paradigma ne izkazuje, npr. *gnili jajci* in *gnilima jajcema*. Oblikoslovna paradigma (prvi stolpec) med drugim izkazuje tudi možnosti oblikoslovnega prilagajanja sestavin fraznega jedra v besedilu in hkrati očitno napoveduje oblike, ki so del obsežnejših skladenjskih zvez, npr: *vonj po gnilih jajcich; hoditi kot po gnilih jajcich; obmetavati (koga) z gnilimi jajci* itd.

2.3 SKLADENJSKA ZGRADBA FRAZNIH JEDER

Seznami besednih sopojavitev, ki smo jih oblikovali s statističnimi izračuni, nam ponujajo jasne namige o leksikalnem potencialu besed, ki jih preučujemo v jedru konkordančnega niza. Kadar gre za predmetnopolomenske besede, se nam že na tej stopnji izločijo tipične kolokacije, npr.

neslana, prvoaprilska ... šala; kislá smetana, zelje, kumarica, repa, mleko itd., med katerimi nas bodo v nadaljevanju posebej zanimale predvsem kandidatke za večbesedne leksikalne enote in znotraj tega FE. Pri glagolskih in samostalniških lemah se visoko razvrščajo zveze s slovničnopomenskimi elementi, za katere je mogoče predvidevati, da tvorijo obsežnejše skladenjske vzorce.

Pri nadaljnjem preučevanju besedne povezovalnosti v smislu tvorjenja večbesednih leksikalnih enot nas bo zanimalo, katere vrste kolokatorjev lahko pričakujemo ob besednovrstno različnih lemah v jedru konkordančnega niza, hkrati pa želimo na ta način evidentirati tudi tipične skladenjske zgradbe na ravni fraznih jeder. Poleg izračuna kubičnih vzajemnih vrednosti in vrednosti LL daje za leksikološke analize in odkrivanje tipičnih kolokatorjev glede na besednovrstno različne leme dobra izhodišča iskalni sistem Word Sketches, ki nam za vsako preučevano lemo razvrsti kolokatorje glede na njihovo besednovrstno pripadnost in glede na položaj jedra v konkordančnem nizu.

Na podlagi dobljenih informacij smo izdelali sezname, ki izkazujejo najtipičnejše skladenjske zgradbe (predvsem gre za samostalniške in glagolske zveze), ki kot sestavni element vključujejo samostalniški lemi *braléc* in *rana*, pridevniški *svetel* in *bridek*, glagolski *briti* in *pasti* ter prislovni *besno* in *postrani*.

braléc sam.

[Prid] Sam: [pozoren, spoštovan, gorenjski, nepoučen, mlad, drag, cenjen ...]

braléc

[Sam] Sam₂: [pismo, porota, zavajanje, krog, prispevek, število, izbor, večina ...] **bralcev**

[Glag] Sam₃: [sporočiti, prepuščati, nameniti] **bralcem**

[Glag] Sam₄: [nagraditi, zavajati, nagovarjati, obveščati] **bralce**

[Predl] Sam: [med, do, za ...]* **braléc**

Sam [Glag]: **braléc** [presoditi, dobiti, izbrati, razumeti]

Sam [Sam₂]: **braléc** [Dela, Mladine, Večera, revije ...]

Sam [Predl]: **braléc** [na, v]**

* Iskalni sistem Word Sketches med drugim izloči tudi seznam kolokatorjev, ki se najpogosteje vežejo na že izločene predložne zveze, npr. *prihajati med bralce; stik z bralci; pot, priti do bralcev; gre za bralca*.

** *bralcu na voljo; v pomoč*

rana sam.

[Prid] **Sam**: [vboden, nezaceljen, strelen, zaceljen, gnojen, hud, krvaveč, Kristusov, odprt, rakav, smrten, svež, duševen, rakast, star, površinski, srčen, notranji ...] **rana**

[Sam] **Sam**₂: [celjenje, obvezovanje, zdravljenje, šivanje, oskrba, posledica ...] **ran/e**

[Sam] **Sam**: [rak] **rana**

[Glag] **Sam**₃: [podleči] **ranam**

[Glag] **Sam**₄: [celiti, zaceliti, lizati, zdraviti, odpreti, oskrbeti, obvezati ...] **rano**

[Predl] **Sam**: [zaradi, iz ...]* **rana**

Sam [Glag]: **rana** [zaceliti se, celiti se, boleti, odpreti se, nastati]

Sam [Predl]: **rana** [v, na]**

* umreti **zaradi** ran/e; kri, teči **iz** rane

** rana v predelu; rana **na** želodcu, glavi, nogi, roki ...

svetel prid.

[Prid] **Sam**: **svetel** [lasje, prihodnost, barva, zvezda, izjema, točka, polt, prostor, plat, odtенок, zgled, trenutek, pramen, pivo, luč, ton, prežganje, kovina ...]

[Prisl] **Prid**: [zelo, bolj, nekoliko, najbolj, dovolj, precej] **svetel**

[Glag] **Prid**: [obetati, nastati, ostati, dajati] **svetel**

bridek prid.

[Prid] **Sam**: **bridek** [izkušnja, konec, sablja, razočaranje, smrt, žalost, resnica, usoda, solza spomin, spoznanje, sabljica, bolečina, poraz ...]

[Prisl] **Prid**: [najbolj, bolj, nekaj] **bridek**

[Glag] **Prid**: [pokositi, doživeti, okušati, vihteti, doleteti, pretakati] **bridek**

[Predl] **Prid**: [do, z] **bridek**

[Prid] **Prid**: [svoj, njen, kakšen, tvoj] **bridek**

besno prisl.

[Prisl] **Glag**: **besno** [lajati, pogledati, iskati, sikniti, odvihrati, zarjoveti, vreči, zaloputniti, brcati, mahati, zavpiti, tolči, kričati, zasikati, odvrniti, odkorakati ...]

[Prisl] **Prisl**: [bolj, manj, tako] **besno**

postrani prisl.

[Prisl] **Glag**: **postrani** [gledati, viseti, stati, nagniti, obrniti, pogledati, ležati, rasti ...]

Prisl [Prid]: **postrani** [nagnjen, ležeč]

[Prisl] **Prisl**: [nekoliko, malce, bolj, malo, rahlo, nekam] **postrani**

[Sam] **Prisl**: [glava, klobuk] **postrani**

briti glag.

[Sam] **Glag**: [nolec, veter, burja, sapa, brivec] **briti**

Glag [Sam]: **briti** [nolec, noga, brada, veter, glava, dlaka, burja]

[Prisl] **Glag**: [redno, neusmiljeno, zunaj, skrbno ...] **briti**

Glag [Prisl]: **briti** [okrog, okoli]

Glag [Prid]: **briti** [mrzel, oster, sramen, bridek ...]

[Glag] **Glag**: [začeti, nehati] **briti**

Glag [Predl]: **briti** [z, iz, čez, po]

pasti glag.

[Sam] **Glag**: [temperatura, cena, oči, tečaj, smeti, odločitev, delnica, drevo, breme, povprečje, voznik, zastor, luna, nebo, sum, žogica, bomba, kocka, meter, glava, vojna, indeks, žrtev ...] **pasti**

Glag [Sam]: **pasti** [odločitev, mrak, senca, sekira, angel, noč, sneg, krona, koncentracija, cena, zbranost, drevo, odpornost ...]

[Prisl] **Glag**: [grdo, nesrečno, močno, spet, nekoliko, občutno, drastično, hitro, takoj, hudo, nerodno, strmo, dokončno ...] **pasti**

Glag [Prisl]: **pasti** [daleč, noter, ven, vznak, nazaj, naravnost, name, vame, predme ...]

Glag [Prid]: **pasti** [berlinski, prvi, kakšen ...]

Glag [Predl]: **pasti** [na, pod, v, po, iz, z, za, skozi, čez, okoli, zaradi, izpod, med, okrog, pred, od, preko, kot, prek, ob, pri, do, brez, proti]

Najpogostejše in hkrati glede na osnovna skladenjska razmerja v jeziku najbolj pričakovane strukture, kot npr. Prid_Sam, Sam_Glag, Glag_Sam, Sam_Sam, Prisl_Glag, kot kažejo zgornji primeri, izpostavijo kolokacije, ki so hkrati tudi prvi namigi o pomenskih lastnostih oziroma večpomenskosti preučevane besede v jedru konkordančnega niza, npr. *svetli lasje, polt, barva; svetla prihodnost; veter, burja brije; briti glavo, noge, brado; nerodno, nesrečno pasti; temperatura, cena pada* itd., medtem ko nam predložna frazna jedra napovedujejo obsežnejše skladenjske strukture, ki se jih zdi smiselno preveriti tudi z vidika oblikovanja SBZ in FE.

2.3.1 Frazna jedra s predmetnopomenskimi sestavinami

V zvezi s fraznimi jedri, ki jih sestavljajo predmetnopomenske sestavine, moramo na tem mestu opozoriti vsaj na tri stvari, ki prikazane skladenjske strukture neposredno povezujejo z njihovo pomensko prepoznavnostjo.

Prva je potreba po preverjanju zvez, ki z vidika večbesednih leksikalnih enot na prvi pogled ne predstavljajo potencialnih kandidatov, npr. *krona_pasti*, *sekira_pasti*, *oči_pasti*, *luna_pasti*, *smeti_pasti* itd. Pri ugotavljanju tega, katere od v zgornjih seznamih izkazanih predmetnopomenskih kolokacij predstavljajo potencialne kandidate za večbesedne leksikalne enote, za zdaj ne vidimo druge objektivnejše možnosti kot zgolj zanašanje na lastni jezikovni občutek. Na tej stopnji je torej predvsem od jezikoslovčeve presoje odvisno, ali je zvezo *kocka_pasti* mogoče prepoznali kot FE *kocka je padla* ali pa jo je mogoče brez nadaljnjega uvrstili med »klasične« kolokacije, ki jih z vidika potencialne pomenske samostojnosti ni smiselno nadalje preverjati. Za govorca, ki mu slovenščina ni prvi jezik, verjetno tudi zveze kot *senca*, *mrak pade* in *odločitev je padla* niso nič manj idiomatične kot zveze *pasti krona*, *sekira* itd., zato se zdi smiselno za identifikacijo večbesednih leksikalnih enot preveriti vsako kombinacijo, ki ne vzbuja realnih predstav o kolokabilnih lastnostih besede. Če si pogledamo v širšem besedilnem okolju samo nekaj takih zvez, je mogoče izločiti take, ki so relevantne za leksikalni nabor:

oči_pasti

oči padejo iz jamic (komu)
 tema/zavesa pade na oči (komu)
 v (čigavih) očeh (pasti)
 oči padejo ven (komu)
 v oči pade (komu) (kaj)

luna_pasti

kot bi z lune padel
 ni (kdo) z lune padel
 kaj si/je (kdo) z lune padel

nebo_pasti

z neba pasti
 kot bi (kdo/kaj) z neba padel/dlo
 nebo pade na glavo (komu)

pasti_angel

padli angel

Druga stvar, ki se je moramo zavedati pri nadaljnji analizi zgornjih seznamov, je, da se lahko nekatera za preučevanje oblikovanja večbesednih leksikalnih enot manj relevantna skladenjska razmerja, npr. *Glag_Prid*, pokažejo zanimiva za nadaljnjo besedilno umestitev, saj podobno kot frazna jedra s slovničnopomenskimi sestavinami lahko tvorijo obsežnejše leksikalne enote. Z njihovo besedilno umestitvijo odkrivamo »vdiranje« tipičnih modifikatorjev v ustaljene večbesedne leksikalne enote, kot kažejo spodnji primeri pod (a) in samostalniške zveze (*Prid_Sam*) (v spodnjem seznamu so poudarjene), ki pogosto sledijo preučevanemu glagolu v jedru konkordančnega niza, kot v primerih pod (b)

Glag_Prid

(a)

ustreliti (kapitalnega, velikega, grešnega ...) kozla

dvigniti (velik, politični, medijski) prah

dvigniti (precej, veliko, nemalo, ogromno, toliko ...) prahu;

(b)

pasti zadnja beseda
 zadnja klapa (filma)
 zadnja/končna/dokončna odločitev
 zadnja ovira
 zadnja zavesa/zastor
 veliko breme z ramen (koga)
 veliko breme na pleča/rame (koga)
 velik kamen s/od srca
 železna zavesa
 atomska bomba
 temna senca na (koga/kaj)
 nov rekord
 nov **svetovni rekord**
 nove žrtve

briti sramne dlake/dlačice
 venerin griček

Sem sodi tudi preverjanje za slovenščino manj običajnih oz. v smislu skladenjskih struktur bolj heterogenih zvez, kot so npr. strukture Sam_Sam, kjer se v vlogi levega prilastka lahko pojavljajo tudi izhodiščno samostalniške besede, npr. *rak rana* (*česa*). Obstoječa slovnična teorija (Toporišič 1982: 42–43; 2004: 558/559) take možnosti za slovenščino ne dopušča.

Tretja stvar, na katero želimo opozoriti v zvezi s skladenjsko zgradbo predmetnopomenskih fraznih jeder, je odkrivanje povezav med njimi, tj. tipičnimi skladenjskimi strukturami (npr. Prid_Sam, Glag_Sam itd.), skladenjskimi razmerji, ki se ustvarjajo znotraj njih (npr. ujemanje, prisojanje, vezava), in njihovo pomensko vlogo oziroma možnostjo oblikovanja večbesednih leksikalnih enot. Gre namreč za to, da nam frazna jedra kot skladenjske zgradbe pri predmetnopomenskih sestavinah ne odkrivajo zgolj tipičnih besednovrstnih kombinacij, pač pa tudi skladenjska razmerja znotraj zveze same in vlogo sestavin, ki se med seboj tipično povezujejo. Pri tem se nam še enkrat več potrjuje predpostavka, da pri oblikovanju leksikalnega fonda jezika enakovredno sodelujejo tako skladenjski kot leksikalno-pomenski procesi. Kot nam tipična samostalniška besedna zveza (samostalniška fraza), ki jo zastopa zveza pridevnika in samostalnika (pridevnik v vlogi ujemalnega levega prilastka, samostalnik v vlogi jedra samostalniške besedne zveze), npr. *vbodna, strelna, smrtna, srčna* itd. *rana*, odkriva ujemalna skladenjska razmerja, nam, predvidevamo, zveze z glagolskimi lemmami, npr. Sam_Glag in Glag_Sam odkrivajo najtipičnejše kolokatorje znotraj stavčnega, tj. prisojevalnega razmerja, npr. [Sam] Glag: [norec,* veter, burja, sapa, brivec] brije, in tipična vezavna določila v različnih neimenovalniških sklonih, npr. Glag [Sam]: briti [norca/e, noge, brado, veter,* glavo, dlake, burja*]. Ker pa statistični izračuni, vezani na ugotavljanje besedne kolokabilnosti, ne ločijo tipičnih sopojavitev glede na vrsto skladenjskega razmerja in ker je razvrstitev osebka in predmeta glede na levo oziroma desno stran od glagolskega jedra določena s členitvijo po aktualnosti (mogoče je tako *burja brije* in *briti norce* kot *brije burja* in *norce briti*), se dogaja, da je razporeditev kolokatorjev glede organizacije stavčnočlenskih vlog znotraj identificirane skladenjske strukture zavajajoča oziroma nerealna. Na podlagi možnosti, ki jih ponuja konkordančnik ASP32, lahko s »presejanjem« in urejanjem besedilnega okolja sicer razmeroma preprosto ugotovimo, da se samostalnik

norec v zvezi *briti norca/norce* (iz *koga*) relativno večkrat (približno v razmerju 4 : 1) razvršča desno od glagolskega jedra, tj. v prid *briti norcel norca*, hkrati pa tudi, da samostalnik *norec* v tej strukturi nikoli ni osebek: besedilne realizacije v korpusu FidaPLUS zveze *norec brije* (*kogal kaj*) ne izkazujejo, čeprav so teoretično možne. V tem smislu je treba ustrezno interpretirati tudi navedbo kolokatorja *norec* na »osebkovem« mestu skladijske strukture Sam_Glag in kolokatorjev *veter* in *burja* (v prejšnjem seznamu smo jih zato označili z *) pri skladijski strukturi Glag_Sam, kjer pričakujemo tipična predmetna dopolnila. V besedilu je, kot rečeno, mogoča razvrstitev tako levo kot desno glede na glagol:

Zunaj **brije** prava kraška **burja**

Bilo je pozimi in **burja** je **brila** na vso moč

Dejstvo, da statistični izračuni, vezani na kolokabilnost preučevane besede, ne upoštevajo vrste skladijskega razmerja, navaja na to, da je treba pri ugotavljanju tipičnih osebkov in predmetnih dopolnil znotraj ugotovljenih struktur, vsaj kadar preučujemo glagolske leme, preveriti dejansko realizacijo izkazanih kolokatorjev. Večjo zanesljivost izkazuje statistika pri razvrstitvi kolokatorjev v primeru samostalniških lem. Strukture, ki se izločijo pri preučevanju samostalniških lem, konkretno Sam_Glag in Glag_Sam, navadno realno razvrstijo preučevani samostalnik ob glagole, kjer opravlja vlogo osebk, npr. v strukturi Sam [Glag]: rana [zaceliti se, celiti se, boleti, odpreti se, nastati]; bralec [presoditi, dobiti, izbrati, razumeti], in na drugi strani ob glagole, kjer opravlja vlogo predmeta, tj. v strukturi [Glag] Sam: [sporočiti, prepuščati, nameniti] bralcem; [podleči] ranam; [celiti, zaceliti, lizati, zdraviti, odpreti, oskrbeti, obvezati ...] rano. Hkrati nam razvrstitve kolokatorjev, kot jih prikazujejo skladijske strukture, kažejo tudi tipičen besedni red, čeprav je ta, kot rečeno, v slovenščini določen z aktualizacijo znotraj konkretnega besedila. Dejstvo, da npr. statistični izračuni v zvezi z glagolom *pasti* v strukturi Glag [Sam] navajajo kolokatorje: *pasti* [odločitev, mrak, senca, sekira, angel, noč, sneg, krona, koncentracija, cena, zbranost, drevo, odpornost] ..., ki sicer v zvezi s tem glagolom nikoli ne morejo biti predmetna dopolnila (ne gre namreč (*kdo/kaj*) *pasti odločitev*), pri strukturi [Sam] Glag pa: [temperatura, cena, oči, tečaj, smeti, odločitev, delnica, drevo, breme, povprečje, voznik, zastor, luna, nebo,

sum, žogica, bomba, kocka, meter, dan, glava, vojna, tla, indeks, žrtev ...] pasti, kaže na to, da je, če zanemarimo možnost njihovega pojavljanja tako na levi kot na desni strani glagolskega jedra (*odločitev je padla* in *padla je odločitev*), taka razporeditev za konkretno kombinacijo v jeziku običajnejša oziroma bolj ustaljena. To potrjuje tudi dejstvo, da zgornja seznama najpogostejših kolokatorjev v strukturah Sam_Glag in Glag_Sam nista povsem prekrivna, kar pomeni, da je besedni red pri nekaterih zvezah bolj trden kot pri drugih. Podrobnejša preučitev tega problema daje v korpusu FidaPLUS za zgornje kolokatorje rezultate, ki jih navajamo v nadaljevanju. Številčni podatek ob zvezi oziroma njeni besednoredni varianti pomeni število pojavitev v korpusu, kadar obe besedi nastopata neposredno druga ob drugi, zanemarili pa smo tiste besedilne realizacije, kjer sta besedi med seboj oddaljeni, kot npr. v primerih: *včeraj je padla ena najpomembnejših odločitev* ali *odločitev bi morala pasti najkasneje spomladi; vam bo padla glsvena sekira v morje medu* itd., in vse tiste realizacije, kjer zveze nastopajo v dobesednem pomenu, npr. ... *Ivanu je skoraj padla sekira iz rok, ko je na svojem dvorišču zagledal avto.*

odločitev_pasti	206	:	pasti_odločitev	612
sekira_pasti	12	:	pasti_sekira	78
krona_pasti	4	:	pasti_krona	52

Zvezi *odločitev_pasti* pogosto sledijo kolokatorji, ki jo časovno ali prostorsko umeščajo, zlasti torej prislovna določila časa in kraja: *danes, do konca leta, meseca maja; na seji, na tekmi; v drugem krogu, v zadnji minuti* itd., medtem ko zvezi *pasti_odločitev* tipično sledi odvisni stavek: *ali ..., da ..., kateri ...*, oziroma predlog *o* in mestniško dopolnilo: *o prvaku, zmagovalcu, gradnji, izboru, nakupu, o tem, ali ...* Strukturi *sekira_pasti* in *pasti_sekira* sta del obsežnejše večbesedne enote *sekira pade v med komu*, občutneje pogostejša realizacija zveze *pasti_sekira* pa kaže na trdnejši besedni red znotraj FE, katere del predstavlja frazno jedro. Podobno je mogoče ugotoviti tudi za strukturi *krona_pasti* in *pasti_krona*, ki tvorita FE *pade krona z glave komu*, kjer je strukturnejša trdnost na strani zveze *pasti_krona*, in sicer ne glede na to, da gre za FE z izkazanim stavčnim razmerjem in vršilcem dejanja v neosebkovem položaju (prim. t. i. neprave glagolske frazeme).

2.3.2 Frazna jedra s slovničnopomenskimi sestavinami

Frazna jedra, ki vsebujejo slovničnopomenske sestavine, zlasti predloge, so navadno del obsežnejših skladenjskih zvez, znotraj katerih lahko prepoznavamo tudi večbesedne leksikalne enote. Kot je razvidno iz tipičnih skladenjskih zgradb na ravni besedne zveze, lahko predložne elemente pričakujemo predvsem pri glagolskih in samostalniških besedah, preverili pa bomo tudi besedilno okolje zvez predloga in pridevnika, za katere se je že pokazalo (prim. zgoraj na_slep), da so potencialne sestavine večbesednih leksikalnih enot. V analizi tudi ne bomo zanemarili zaimenskih elementov, ki jih do sedaj nismo posebej izpostavljali, če se bo pokazalo, da tvorijo frazna jedra, ki napovedujejo obsežnejše leksikalne enote.

Za besednovrstno različne leme, samostalniški *roka*, *konec*, glagolsko *pasti* in pridevniško *nor*, smo s pomočjo Word Sketches izločili za posamezno lemo tipična frazna jedra, ki vsebujejo slovničnopomenske sestavine, ter jih umestili v njihov besedilni kontekst. Pri posamezni besednovrstni lemi smo upoštevali razvrstitev tako levo kot desno od preučevanega konkordančnega jedra ter tipične realizacije prikazali v besedilnem okolju. Pri tem smo se omejili zgolj na tiste kombinacije, za katere predvidevamo, da napovedujejo večbesedne leksikalne enote.

Predl_rocka in rocka_Predl					
	imeti	v	rokah		
	držati	v	rokah		
	pljuniti	v	roke		
	seči	v	roke		
	vzeti	v	roke		
	prijeti	v	roke		
	vrabec	v	roki		
	vajeti	v	roke		
	priti	v	roke		
	izpustiti	iz	rok		
	iztrgati	iz	rok		
	uiti	iz	rok		
	uhajati	iz	rok		
	spolzeti	iz	rok		
	izmuzniti	iz	rok		

Predl_ropa in roka_Predl					
	spustiti	iz	rok		
	izpuliti	iz	rok		
	polzeti	iz	rok		
	vajet	iz	rok		
	vzeti	iz	rok		
	prehajati	iz	rok	v	roke
	romati	iz	rok	v	roke
	preiti	iz	rok	v	roke
	živeti	iz	rok	v	usta
	dati	iz	rok		
	jesti	iz	roke		
	zamahniti	z	roko		
	odmahniti	z	roko		
	udariti	z	roko	po	mizi
		z	roko	pod	roko
		z	roko	v	ogenj
		z	roko	v	roki
	kriliti	z	rokami		
	zakriliti	z	rokami		
	mahati	z	rokami		
	opletati	z	rokami		
	sprejeti	z	rokami		
	priti	pod	roke		
	prijeti	pod	roko		
	držati	pod	roko		
	prodajati	pod	roko		
	imeti	pri	roki		
	biti	pri	roki		
	prst	na	roki		
	iti	na	roke		
	metati	na	roko		
	nositi	na	roke		
	vreči	na	roke		
	prati	na	roke		
	zapositi	za	roko		
	prositi	za	roko		
	nositi	po	rokah		
	hoditi	po	rokah		
	iti	od	rok		

Predl_ropa in roka_Predl					
			roko	pred	usta
Predl_konec in konec_Predl					
	iti	do	konca		
od	začetka	do	konca		
	biti	na	koncu	z	živci
	biti	na	koncu	z	močmi
	imeti	na	koncu		
	luč	na	koncu		
	svetloba	na	koncu		
			konec		koncev
	zgodba	brez	konca		
	igra	brez	konca		
	sestaviti		konec	s	koncem
	začeti	pri	koncu		
	biti	pri	koncu		
	z	vseh	koncev		
	na	vseh	koncih		
	na	vse	konce		
	iz	vseh	koncev		
	po	vseh	koncih		
pasti_Predl					
			pasti	na	pamet
			pasti	na	finto
			pasti	na	glavo
			pasti	na	misel
			pasti	na	pleča
			pasti	na	rame
			pasti	na	rit
			pasti	pod	vpliv
			pasti	v	nezavest
			pasti	v	komo
			pasti	v	nemilost
			pasti	v	vodo
			pasti	v	oko
			pasti	v	glavo
			pasti	v	nemilost
			pasti	z	neba
			pasti	z	Marsa
			pasti	z	lune

Predl_rocka in rocka_Predl					
			pasti	skozi	
nor_Predl					
			nor	na	nogomet

Frazna jedra s slovničnopomenskimi elementi so, izhajajoč iz korpusnih podatkov, v jeziku zelo pogosta, sklepati pa je mogoče, da je opazna vloga v prvi vrsti posledica njihove večpomenskosti in s tem povezane večfunkcijskosti. V spodnjem seznamu so frazna jedra (prvi stolpec) prikazana glede na tipični skladijski vzorec (drugi stolpec), ki znotraj besedila predvideva konkretne zapolnitve, pri čemer smo, kadar je bilo mogoče, izločili najtipičnejše kolokatorje (tretji stolpec). Na koncu smo besedilnim umestitvam fraznega jedra dodali okvirno razlago pomena (četrti stolpec), s čimer smo želeli na eni strani opozoriti na posamezne skladijske vloge fraznega jedra, ki se kažejo v razvrščanju na različna mesta znotraj stavčne zgradbe, na drugi strani pa na njihovo večpomenskost, ki se oblikuje bodisi v povezavi s konkretnimi zapolnitvami znotraj skladijskega vzorca bodisi z zahtevanimi slovničnimi kategorijami besed na teh položajih.

Frazno jedro	Skladijski vzorec	Besedilni vzorec	Pomen
v_barva	(Glag) v barvah	(natisniti, oddajati, snemati, posneti, slikati) v barvah (sanjati, videti) v barvah	'v barvni tehniki' 'barvno'
	(kaj) v barvah	(ilustracije, slike, fotografije) v barvah	'barvni'
	v barvi (česa)	v barvi (morja, kamna)	'take barve kot'
ves_barva	(kaj) vseh barv	(cvetovi) vseh barv	'barven; barvit'
	(kdo) vseh barv	(ljudje) vseh barv	'različnih ras'
ves_črn	(Glag) vse črno	(videti, biti/ni) vse črno	'pesimistično'
	(kje) (je) vse črno		'oblačno'
	vse črno (koga/česa)	vse črno (ljudi, ilegalcev)	'veliko'
	(S) ves črn	(tako, da je/bo) ves črn	'podplut'
	ves črn (Glag)	ves črn	'črno obarvan' 'umazan'

2.4 POMENSKA OPREDELITEV FRAZNEGA JEDRA

Ugotavljanje osnovnih pomenov fraznega jedra, kot je bilo iz dosedanjih prikazov že večkrat razvidno, je v tesni povezavi z opazovanjem fraznega jedra v njegovem bodisi neposrednem bodisi definiranim besedilnem okviru. Avtomatično prepoznavanje besed, ki se običajno v številnih besedilnih realizacijah pojavljajo v okolici fraznega jedra, je v korpusnem okolju razmeroma preprosto: v izhodišču izhajamo iz statističnih izračunov, v nadaljevanju pa uporabimo računalniška orodja, ki omogočajo podrobnejše jezikovne analize. Vse to nam daje za preučevanje leksike in leksikografsko delo relevantne jezikovne podatke. Na podlagi le-teh je med drugim mogoče ugotoviti, da obstajajo oblikovno prekrivna frazna jedra, ki so sestavni del pomensko (in glede na skladdenjsko vlogo) različnih leksikalnih enot (gl. zgornjo preglednico). Pri prepoznavanju pomena fraznih jeder – njihove vloge, ki jo opravljajo v leksikalni enoti, katere del so – se je tako pokazalo, da je smiselno upoštevati zastopanost predmetno- oziroma slovničnopomenskosti njihovih sestavin. Pri fraznih jedrih s slovničnopomenskimi sestavinami je ob dejstvu, da tvorijo obsežnejše leksikalne enote, hkrati tudi očitno, da so (lahko) sestavni deli več pomensko različnih leksikalnih enot. Kot strukturnopomenski organizatorji namreč predložna frazna jedra napovedujejo neposredno besedilno okolje in so hkrati od njega odvisna. Spodnji seznam prikazuje predložno frazno jedro *do_konec* v povezavi s kolokatorji, ki jih izkazuje besedilna raba. Povsod, kjer so kolokatorji izstopali, smo navedli najpogostejše. V povezavi z njimi in tipičnimi predmetnimi dopolnili, kot jih izkazuje sobesedilo, smo oblikovali relativno samostojne pomene:

do_konec

'do zaključka; končanja'

pripeljati, izpeljati (pogovor, tekmo, projekt) do konca
 zdržati (tempo) do konca; zdržati do konca (programa)
 počakati do konca (leta, počitnic, preiskave)
 poslušati do konca

'do zelenega rezultata'

rešiti (primer, spor, uganko) do konca
 iti do konca

skuhati (testenine, juho) do konca

'v celoti; v celotnem obsegu'

povedati do konca

prebrati (poročilo, poglavje, odstavek) do konca

pospraviti (stanovanje, pisarno) do konca

pobarvati (ograjo, risbo) do konca

zgrajen do konca

odplačati (kredit) do konca

odvrteti se do konca

'dokler nič ne ostane'

pokaditi (cigareto) do konca

pojesti (juho) do konca

popiti (pivo) do konca

pogoreti do konca

podreti (hišo) do konca

'do skrajne dopustne, možne točke'

priviti (vijak) do konca

odpreti (okno) do konca

pritisniti (na plin) do konca

naviti (radio, sireno) do konca

'zelo'

ponižati (koga) do konca

(biti) utrujen, oguljen, iskren, nesrečen do konca

'do kdaj'

do konca (leta, meseca, maja, prvenstva)

(trajati) do konca (pomladi)

'do kod/kam'

pripeljati do konca (ceste, ulice)

'do propada, uničenja'

pripeljati do konca (tržnega gospodarstva, komunizma)

pripeljati (koga) do konca

Pomembnost sobesedila za ustrezno pomensko prepoznavanje fraznega jedra (zgoraj npr. v vlogi prislovnih določil) se kaže tudi v »teži« predmetnih dopolnil, ki jih predvidevajo glagoli v povezavi s preučevanim fraznim jedrom. Če se na mestu predmetnega dopolnila v vzorcu *pripeljati, izpeljati kaj do konca* pojavijo samostalniki

kot *tekma, derbi, prireditelji* ipd., je frazno jedro v zvezi z glagoli kot *pripeljati, izpeljati* ipd. brez dvoma mogoče razumeti kot '(uspešno) zaključiti tekmo, derbi, prireditelji', medtem ko predmetna dopolnila v spodnjih besedilnih zgledih v enaki meri sugerirajo tudi pomen 'do zelenega rezultata':

- ... kariera je kariera; odločil sem se in stvar bom pripeljal do konca
- ... če tega projekta ne bomo pripeljali do konca, potem tudi profesionalizacije Slovenske vojske ne moremo pripeljati do zelenega cilja

V besedilu je, kot kažeta zgleda, taka dvoumnost odpravljena, med drugim lahko tudi z vključitvijo ustreznega pridevniškega elementa:

- ... uporabite svoja poslovna poznanstva in čimprej pripeljite zadeve do srečnega konca
- ... Dejansko je dogodek združil mlade iz občine Ljubno in jih s skupnim delom pripeljal do zastavljenega konca

Omenili smo že, da so pogosta zlasti glagolska predložna frazna jedra in da je njihovo pogostost mogoče v veliki meri upravičiti z vstopanjem v različne obsežnejše skladijske vzorce, znotraj katerih se oblikujejo tako večbesedne leksikalne enote, npr. (*kaj*) *pade v vodo (komu)*, *pasti v nemilost (pri kom)*, *pasti na glavo*, (*kaj*) *pade v glavo/na misel komu*, *pasti z lune* itd., kot skladijski vzorci, ki so skupaj z določenimi zapolnitvami na predvidenih mestih znotraj njih odločilni za uresničitev konkretnega pomena glagola. V spodnjem zgledu gre v primerih (a1) in (a2) za sestavljeni oz. frazni glagol, v primeru (b) pa za zvezo glagola in predloga.

veljati_za			
Skladijski vzorec	Besedilni vzorec	Pomen	Besedilni zgled
(a1)			
veljati za (kakšnega)	veljati za pomembnega/ nedolžnega/ spoštovanega/ uglednega ...	'biti tak'	V nasprotju z Nizozemci, ki veljajo za skromnejše turiste, Belgijci na počitnicah ne stiskajo pri izdatkih.
(a2)			

veljati_za			
Skladenjski vzorec	Besedilni vzorec	Pomen	Besedilni zgled
veljati za (koga/kaj)	veljati za favorita/ utemeljitelja/začetnika predhodnika ...	'biti kdo/kaj'	Te freske, ki žal niso v celoti ohranjene, veljajo za glavno delo slikarske šole v Ferari.
(b)			
veljati (za koga/kaj)	veljati za vse/večino/oba ...	'nanašati se na koga kaj'	Prišli boste do spoznanja, da je življenje borba, in če to velja za vas, zakaj ne bi veljalo za druge.

Ugotovimo lahko, da je občutljivost fraznega jedra za ustrezno pomensko prepoznavanje v tesni povezavi z elementi neposrednega ali širšega besedilnega okolja. Na drugi strani imajo frazna jedra s predmetnopomenskimi sestavinami več možnosti, da so že sama na sebi leksikalne enote, pri čemer besedilno okolje odloča predvsem o njihovi večpomenskosti, kot v zgledih (a). Če so sestavni del obsežnejših leksikalnih enot, kot v zgledih (b), besedilno okolje navadno odloča o pomenskih odtenkih, ki jih frazno jedro sprejema nase z različnimi skladenjskimi vlogami, upovedovalnimi možnostmi in pretvorbami, ki jih dopušča zgradba in pomen zveze.

(a)

sončen_zahod

'del dneva'

ob, po

sončnem zahodu

do, v času

sončnega zahoda

pred

sončnim zahodom

'pojav na nebu, ko se sonce spusti pod obzorje'

romantičen, lep, čudovit

sončni zahod

opazovati, občudovati

sončni zahod

gnil_jajce

'nekaj slabega; kar ne zagotavlja dobrih rezultatov'

podtakniti, dobiti

gnilo jajce

izpasti kot

gnilo jajce

metati
obmetavati koga z

gnila jajca
gnilimi jajci

'družabna igra'

igrati se
igra, igrica

gnilo jajce
gnilo jajce

kisel_kumarica

'delikatesna specialiteta'

narezane, sesekljane, vložene
kozarec
rezina, košček

kisle kumarice
kisljih kumaric
kisle kumarice

'nezanimiva novica'

čas, v času, sezona, obdobje
poletna, medijska, politična

kisljih kumaric
kislja kumarica

slep_kura

'kdor ima srečo, kljub temu da ni preveč pameten, spreten, sposoben'

tudi, še
kot

slepa kura zrno najde
slepa kura

'slabo videti; ne dojeti bistva'

biti
biti

slep kot kura
slepa kura

(b)

beraški_palica

'obubožanje, revščina, finančni propad'

priti na
pristati, znajti se na
spraviti, pripeljati koga na
biti na
čaka (koga)

beraško palico
beraški palici
beraško palico
beraški palici
beraška palica

VEČBESEDNA LEKSIKALNA ENOTA

Avtomatično prepoznavanje najtrdnjših besednih sopojavitev, ki so hkrati v jeziku tudi dovolj pogoste, še ne zagotavlja avtomatičnega prepoznavanja večbesednih zvez kot samostojnih leksikalnih enot. O tem v največji meri, kot smo do sedaj že večkrat pokazali, odloča besedilno okolje in številni drugi jezikovni mehanizmi, kot so konkretne oziroma bolj ali manj določene/spremenljive zapolnitve predvidenih položajev znotraj skladskega vzorca, pomenski potencial besede, za katero predvidevamo, da tvori večbesedno leksikalno enoto, ter njene skladske in pretvorbene lastnosti. V nadaljevanju bomo na podlagi korpusnih podatkov, ki jih bomo pridobili z analizo besedilnega okolja ugotovljenih fraznih jeder, kolokacije razmejili od potencialnih večbesednih leksikalnih enot, med katerimi bomo izločili idiomatične. Posebej bomo obravnavali variantnost in pretvorbenost ugotovljenih večbesednih leksikalnih enot, kot izrazito strukturno in pomensko pogojena pojava, ter se ustavili ob posameznih primerih ustvarjalne rabe, ki jo dopušča metaforični potencial FE. Z ubesediteljem večbesednih leksikalnih enot bomo pokazali tudi na njihovo večpomenskost oziroma možnost dobesednega branja in na tipične elemente, ki kot »zunanji kontekst« vplivajo na njihovo ustrezno rabo in pomensko prepoznavnost v besedilu.

3.1 PREPOZNAVANJE VEČBESEDNIH LEKSIKALNIH ENOT

Umestitev besede oz. leme v besedilno okolje pomeni v korpusu, ki omogoča uporabo orodij za analizo in statistične izračune, prvi korak k odkrivanju večbesednih leksikalnih enot. Če namreč želimo opredeliti sopojavljane določenih elementov besedila kot segment besedila, ki

spada skupaj, tj. kot kolokacijo, SBZ ali FE, moramo ta segment najprej prepoznati kot ponavljajoč pojav. Zato smo vzajemno najtrdnjše in hkrati razmeroma pogoste sopojavitve proglasili za frazna jedra in zanje predvidevali, da lahko tvorijo bodisi v okviru svoje minimalne besednozvezne zgradbe bodisi kot deli obsežnejših struktur potencialne leksikalne enote. Če je bila ugotovitev fraznih jeder v celoti vezana na statistične podatke, smo z njihovim ubesediljenjem, kjer so nas zanimale skladijske zveze in znotraj njih tipične zapolnitve, prestopili mejo zgolj izrazne prepoznavnosti in se usmerili v ugotavljanje pomenskih lastnosti. Pri tem so nam bili izkazani skladijsko-pomenski vzorci v veliko pomoč, saj se je pokazalo, da so spremembe na ravni skladijskega vzorca in predvidenih zapolnitev znotraj njega v tesni povezavi s celostnim pomenom večbesedne leksikalne enote.

3.1.1 Skladijska in pomenska opredelitev kolokatorjev

Pri prepoznavanju večbesednih leksikalnih enot, kot smo do sedaj že večkrat pokazali, je bistveno hkratno upoštevanje sintagmatskih procesov, ki se tičejo besedne povezovalnosti, in predstavljajo konkretno ubeseditev, ter možnih izbir na paradigmatiki osi, kjer nam posamezne izbire omogočajo prepoznavati pomensko različne in hkrati prekrivne skladijske strukture. Gre za vpogled v širši kontekst preučevane besede, iz katerega izločimo kolokatorje in jih uredimo glede na sorodne skladijske vloge in pomen, kot se kažejo v besednih vrstah in pomenskih vsebinah, ki jih je mogoče za vsako besedo še podrobneje določiti. Podatke, ki jih dobimo iz korpusa v zvezi z besedilnim okoljem preučevane besede ali fraznega jedra, je mogoče organizirati v za te namene oblikovani podatkovni zbirki (prim. Gorjanc, Krek in Gantar 2005): med drugim lahko formaliziramo skladijske vzorce glede na pomenske skupine besed, ki se tipično pojavljajo na predvidenih mestih znotraj njih.

Za ponazoritev smo izbrali glagol *gojiti*, samostalnik *osel* in pridevnik *gol*. V zvezi z glagolom nas zanima besedilno okolje v okviru treh besed pred in za njim, samostalnik in pridevnik opazujemo z vidika kolokatorjev v okviru ene besede pred in za konkordančnim jedrom. Kolokatorje preučevane besede razvrstimo najprej glede na besedno vr-

sto, znotraj tega pa glede na prepoznavne vsebinske oz. tematske sklope (posamezni sklop označuje rimska številka) ter glede na tipično umestitev levo oziroma desno od konkordančnega jedra. Razen pri pridevniku *gol*, ki v tej fazi stanja korpusa še ni bil ustrezno razdvoumljen glede na samostalnik *gol*, smo uporabili iskalni sistem Word Sketches, rezultate pa smo preverili tudi s statističnimi izračuni, konkretno z vrednostjo LL, v korpusu FidaPLUS.

Besednovrstna ureditev kolokatorjev omogoča izločitev skladenjskih struktur, ki jih preiskovana beseda vzpostavlja v besedilu, npr. *Glag_Glag* (*začeti, smeti gojiti*); *Glag_Sam* (*gojiti bombaž; izpasti osel, pokazati osle*); *Prid_Sam* (*navaden osel; golo naštevanje*); *Prisl_Prid* (*pousem, čisto gol*), razvrstitev kolokatorjev glede na pomenska polja ali tematske sklope pa zagotavlja osnovne informacije o pomenskem in povezovalnem potencialu besede, ki jo preučujemo v jedru konkordančnega niza. Na ta način je mogoče določiti frazna jedra, ki so v celoti prekrivna z leksikalno enoto, npr. *kronan osel; kazati, pokazati osle*, in obsežnejše skladenjske vzorce, zlasti predložne zveze, ki jih je treba z vidika oblikovanja leksikalnih enot preveriti glede na njihovo besedilno okolje, npr.

gojiti (rastline, konopljo) v (lončku, rastlinjaku) / na (prostem/balkonu) / kot (lončnico, enoletnico) / v industrijske namene
 gojiti (zamero, upanje, simpatijo) do (koga)
 na golo (posekati, izsekati)
 do golega (ostriči, obriti) / (sleči, razgaliti)
 (iti) za golo (preživetje, življenje)
 iz gole (radovednosti, firbca)
 (opaziti, videti) z golim očesom
 (lotiti se) (koga/česa) z golimi rokami
 kazati/pokazati osle (komu)
 imeti (koga) za osla
 presedlati/priti z osla na konja
 osel gre (samo/le) enkrat na led
 kjer se osel valja/leži dlako pusti

Za tovrstne skladenjske vzorce je značilno, da so rezultat slovničnih in pomenskih lastnosti jezika, zaradi česar postajajo obvezna sestavina slovarjev. Pri tem je očitno, kot smo že opozorili, da tako izbira

skladenjskega vzorca, npr. *gojiti kaj kje*; *gojiti kaj do koga*, kot zapolnitev skladenjskih mest s konkretnimi besedami ali znotraj določenih slovnčnih in pomenskih kategorij odločilno vplivajo na ustrezno interpretacijo besede oz. besedne zveze v besedilu.

Glag I	Glag	Sam I	Sam II	Sam III	Sam IV	Predl/ Vez	Sam V	Sam VI	Sam VII – VIII	Sam IX	Sam X
začeti smeti	gojiti	rastlina		ovca	alpinist	tika					
	gojiti	konoplja		riba		v	lonček		akvarij		industrij.
	gojiti	zelenjava		žival			posoda		rastlinjak		namene
	gojiti	bombaž bizon				na		prostem			
	gojiti	riž						balkon			
	gojiti	kava									
	gojiti	pšenica									
	gojiti	trta									
	gojiti	goba					kot			lončnica	
	gojiti	šampinjon								enoletnica	
	gojiti	kukmak									
	gojiti		zamera				do			otrok	
gojiti		upanje							sebe		
gojiti		ljubezen									
gojiti		simpatija									

Poleg osnovnih kolokabilnih in vezljivostnih lastnosti besede, ki jo preučujemo v jedru konkordančnega niza, nam podatki iz preglednic odkrivajo tudi medpomenska razmerja, ki se odpirajo na vertikalni – paradigmatski osi. Kolokatorje je tako znotraj posameznega niza mogoče združevati na podlagi sinonimije, npr. *naključje – slučaj*; *resnica – dejstvo*; *lonček – posoda*; *rit – zadnjica – zadnja plat*; *dirka – tekma*, nad- oz. podpomenskosti, npr. *industrijska rastlina: konoplja, šampinjon, bombaž*; *žival: ovca, riba*. Kolokatorji se s preučevano besedo povezujejo tudi na podlagi drugih skupnih pomenskih lastnosti; označujejo npr. abstraktno predmetnost (*iluzije, upanje, čustva, ambicije*), posamezne dele celote (*telo: prsi, oko, roka, pest*), vrsto (*enoletnica, lončnica; dalmatinski, istrski*), prostor (*v rastlinjaku, na balkonu, na prostem*), stopnjo (*napol, povsem, čisto*) itd. Postopek pomenskega in skladenjskega urejanja kolokatorjev tako odkriva na paradigmatski osi pomenska razmerja med kolokatorji sorodnega pomenskega polja, pri tem pa opozarja tudi na obstoječe variante, h katerim se še vrnemo v nadaljevanju.

Glag I	Predl	Prisl	Prid	Sam I	Sam II	Sam III	Sam - V	Sam VI	Sam VII	Glag I - IV	Glag - IV
videti		napol	gol	telo	ženska	dejstvo		opisovanje			
zagledati		povsem	gol	prsi	dekle	resnica		naštevanje			
kazati		čisto	gol	noga							
pokazati			gol	rame							
	na		gol	koža						posekati	
	do		golega							izsekati	
			gol	kost						sleči	ostriči
	po		gol	rit			naključje			razgaliti	obriti
	za		gol	zadnjica						razkriti	
			gol				slučaj		preživetje	obglodati	
	z		gol	oko					življenje	obrat	
			gol	roka							
			gol	pest							
	iz		gol				radovednost				
							firbec				

Glag I - IV	Sam I	Sam II	Predl/Vez	Prid I	Prid II	Prid III	Sam	Glag V	Glag VI
izpasti			kot	navaden			osel		
				pravi			osel		
				živ			osel		
				velik			osel		
					kronan		osel		
						divji	osel		
						plemenski	osel		
						domač	osel		
						dalmatinski	osel		
						istrski	osel		
							osel	iti	
							osel		ležati
kazati			kjer				osel		valjati se
pokazati							osel		
							osel		
				dirka			osel		
				tekma	z		osel		
	imeti				za		osel		
presedlati							osel		
priiti		s			na		osel		
		konja					osel		

3.1.2 Obseg kolokatne paradigme

Pojem »kolokatna paradigma« smo si sposodili pri Čermáku (1985: 171), nanaša pa se na besede (kolokatorje), ki jih pomenske in skladske lastnosti določene besede vežejo nase. Ker nas zanimajo znotraj tipičnih sopojavitvev, med katerimi prevladujejo kolokacije, večbesedne leksikalne enote, se nam zdi merjenje obsega kolokatne paradigme dobro izhodišče za njihovo prepoznavanje. Izhajamo torej iz predpostavke, da imajo besede, ki se znotraj posameznega pomena, če so večpomenske, povezujejo z omejenim številom kolokatorjev več možnosti, da oblikujejo potencialne leksikalne enote, kot besede, ki imajo obsežen kolokabilni potencial.

V nadaljevanju nameravamo ugotoviti, katere od kolokacij, ki smo jih za preučevano besedo izločili iz korpusa (gl. identifikacija fraznih jeder), so »kandidatke« za leksikalne enote, in katere so zgolj pogoste besedne zveze, ki ustrezajo slovničnim in pomenskimi povezovalnim pravilom jezika. Predvidevamo, da je ena od možnosti za identifikacijo večbesednih leksikalnih enot ugotavljanje velikosti kolokatnega niza, kar zahteva upoštevanje obsega oziroma števila različnih kolokatorjev, ki se povezujejo s preučevano besedo oziroma njenim pomenom na sintagmatski osi, in pomenske različnosti kolokatorjev na navpični oziroma paradigmatični osi.

Postopek merjenja kolokatne paradigme smo izdelali za samostalnik *barva* in pridevnik *sončen*, v nadaljevanju pa si bomo z ubesediljenjem predložnih fraznih jeder, ki smo jih izločili za preučevani besedi ter glagol *brcniti* ogledali tudi postopek prepoznavanja obsežnejših leksikalnih enot.

Prvi korak k odkrivanju obsega kolokatne paradigme je ugotovitev najtrdnjših povezav, ki jih preučevana beseda vzpostavlja v besedilu. V spodnji preglednici so razvrščeni kolokatorji samostalnika *barva* glede na padajočo vrednost LL, za nas pa je pomemben tudi podatek o kubičnem razmerju vzajemnosti (MI³) in podatek o številu sopojavitvev.

Seznam, ki smo ga dobili, je seznam klasičnih kolokacij, npr. *modra, bela, rdeča zelena, rumena, različna, črna, rjava, siva, srebrna ... barva*. Hkrati se z določenimi oblikami kolokatorjev, npr. *rdeče* (= 'kakšen? rdeče barve') napovedujejo tudi tipične skladske vloge koloka-

cij, v danem primeru pridevniška v vlogi prilastka: (*kamion, avtomobil*) *temno, vinsko bordo rdeče barve*, in samostalniška v vlogi predmetnega dopolnila: (*uporaba*) *rdeče barve*.

Pregled kolokabilnega potenciala lahko določamo tudi glede na desno razvrstitev kolokatorjev ali znotraj definiranega besedilnega okvira, kjer pridejo do izraza drugačne skladijske zgradbe, npr. pri samostalniških besedah: Sam_Sam₂: *barva kože, oči, las, glasu, polti; ozadja, pisave* ipd., zveze z glagoli kot: *braniti, spremeniti, spreminjati, nanašati, zastopati barve*, širši besedilni okvir, kot bomo podrobneje prikazali v nadaljevanju, pa napoveduje tudi druge skladijske vzorce, npr.: *v barvi (česa), (ločiti, sortirati) po barvi, zastopati (čigave) barve/ barve (česa)* ipd.

Za kolokabilno najohlapnejše povezave bi lahko šteli tiste zveze besed, kjer se preučevana beseda v danem pomenu povezuje z velikim številom pomensko različnih kolokatorjev. Če vzamemo za izhodišče osnovni pomen samostalnika *barva*, tj. 'vidni del barvnega spektra', lahko iz seznama²⁶ kolokatorjev oblikujemo več različnih pomenskih oz. tematskih skupin, ki določajo barvni odtenek bodisi znotraj barvnega spektra (*moder, rdeč, bel ...*) bodisi glede na podobnost (*mavričen, kovinski, smetanast ...*), intenzivnost (*temen, svetel ...*), funkcijo (*varovalen, maskiren, svarilen ...*) itd.

barva sam.

1. 'vidni del barvnega spektra'

- (a) rdeč, moder, rjav, bel, zelen, rumen, siv, črn, oranžen, rožnat, srebrn, vijoličen, škrlaten, bež, roza, zlat ...
- (b) mavričen, kovinski, smetanast, oliven, jesenski ...
- (c) temen, svetel, svetlejši ...
- (č) varovalen, maskiren, svarilen ...
- (d) živ, pisan, živahen, vpadljiv, kričeč ...
- (e) v barvi lesa, slonove kosti, kože ...

Lahko bi rekli, da so v zgornjih primerih glede na številnost in pomensko različnost kolokatorjev, ki se povezujejo s samostalnikom *barva* v njegovem osnovnem pomenu, izpolnjeni vsi pogoji za prosto besedno zvezo, čeprav smo že poudarili, da o povsem prostih besednih zvezah

²⁶ Pri razvrstitvi kolokatorjev v pomenske skupine smo upoštevali obsežnejši seznam, kot ga navajamo zgoraj.

VLOGA KORPUSOV PRI PREPOZNAVANJU IN ANALIZI VEČBESEDNIH LEKSICALNIH ENOT

ŠT. KOLOKATOR	POJAVITVE	ABS. POJAV.	VREDNOST MI	VREDNOST MI3	VREDNOST LL	
1	v	4932	16362543	0.787265	25.323179	1234.040562
2	bel	3743	166680	7.006460	30.746418	28845.911493
3	in	3613	15905454	0.379165	24.017128	229.017900
4	rdeč	3184	96882	7.555885	30.829135	26914.823332
5	moder	3393	52995	8.517979	31.974670	33086.942078
6	zelen	2621	74831	7.647755	30.359558	22482.249993
7	z	2641	8205904	0.881840	23.615577	812.825904
8	črn	2234	144197	6.470934	28.721761	15589.074844
9	različčen	2724	314057	5.634046	28.457068	15914.741823
10	rumen	1965	34163	8.363368	30.243996	18754.089759
11	siv	1417	26104	8.279843	29.217091	13364.798863
12	po	1140	3212976	1.022541	21.332177	458.221540
13	se	808	9346265	-1.014545	18.301878	-512.258658
14	njav	1364	19743	8.627776	29.455032	13501.544267
15	rožnat	758	12271	8.466291	27.598399	7339.135730
16	ves	1216	2533125	1.458643	21.954498	911.494558
17	biti	2021	45312529	-1.969351	19.992356	-6267.848162
18	srebrn	973	24181	7.847912	27.700504	8609.917502
19	živ	1130	59554	6.763398	27.047612	8334.837621
20	slovenski	1271	961016	2.920749	23.544246	2938.729681
21	temen	675	28795	7.068415	25.865902	5258.852423
22	enak	665	158991	4.581827	23.336248	2946.907963
23	drug	703	1247442	1.690041	20.604803	676.611271
24	braniti	911	32299	7.335307	26.997922	7428.006292
25	jesenski	387	23603	6.552709	23.745089	2743.569931
26	nov	527	1454682	1.052589	19.135907	222.081872
27	spreminjati	399	52482	5.443912	22.724402	2228.643296
28	živahen	572	19026	7.427389	25.747131	4735.443117
29	za	803	8129316	-0.822244	18.476268	-318.291671
30	naraven	657	91285	5.364861	24.084360	3599.687153
31	zlat	516	63727	5.534812	23.557267	2945.477364
32	tudi	709	4216406	-0.054739	18.884545	-1.033524
33	osnoven	706	169901	4.572391	23.499440	3119.768415
34	vsak	231	600614	1.138872	16.842370	112.480024
35	rdeče	1143	17401	8.554929	28.872148	11202.569737
36	kakšen	781	389876	3.519725	22.738082	2383.676864
37	svoj	475	1816330	0.582391	18.365958	67.947985
38	svetel	824	26351	7.484132	26.857133	6885.162926

(tako glede smiselnosti kot slovnične ustreznosti) v jeziku dejansko ne moremo govoriti.

V naslednji fazi je mogoče ugotoviti, da posamezni pomeni besede, ki jo preučujemo v jedru konkordančnega niza, vežejo nase kolokatorje zgolj enega/določenega ali skrajno omejenega števila pomenskih polj, število kolokatorjev znotraj njih pa je lahko razmeroma obsežno. Tu, kot kažejo spodnji primeri, imamo opraviti s pomensko in oblikovno trdnejšimi zvezami, zlasti s poimenovanji različnih vrst in namembnosti znotraj dane predmetnosti, kot jo označuje pomen besede.

barva sam.

2. 'snov za barvanje'

(a) tiskarski, akrilen, oljen, disperzijski, prekriven ...

(b) za fasade, pleskanje, lase, svilo, tekstil ...

Na tej stopnji gre največkrat za SBZ z zgradbo vrstnega pridevnika in samostalnika, ki imajo pogosto terminološko vrednost. Pregled kolokatorjev desno od preučevane besede kaže tudi na zveze s predlogi, *barva za (kaj)*, ki nastopajo v podobnih pomenskih vlogah, v danem primeru za izražanje vrste in namembnosti.

Na naslednji stopnji oblikovno-pomenske trdnosti, kot jo izkazujejo spodnji primeri, lahko vidimo, da je izbira kolokatorjev za določen pomen besede skrajno omejena, hkrati pa beseda, ki jo preučujemo v takih povezavah, pogosto nastopa v prenesenem pomenu, kar je navadno dovolj za ustvarjanje pomenskega prenosa, ki ga zahteva frazeološki pomen. Zveze tega tipa – upravičeno lahko torej govorimo o večbesednih leksikalnih enotah, zlasti o FE – pridejo še posebej do izraza v obsežnejših strukturah, ki jih je mogoče odkrivati z nadaljnjimi umestitvami v besedilno okolje, kot bomo pokazali v nadaljevanju.

barva sam.

3. 'simbol, razločevalno znamenje'

braniti, zastopati (čigave, slovenske ...) barve / barve (koga/česa)

4. 'prepričanje, nazor'

priti s pravo barvo na dan

pokazati svojo/e pravo barvo/barve

politične barve

Postopek merjenja obsega kolokatnega niza lahko ponovimo tudi za pridevnik *sončen*, pri čemer bomo tokrat izhajali iz pomensko že urejenega seznama kolokatorjev v okviru +/- 1 besede glede na lemo *sončen* v korpusu FidaPLUS.

žarek	zahod	dan	lega	zaliv	lep	na	celica	sistem	bog
luč	vzhod	jutro	stran	plaža	popoln	s	kolektor	spekter	božanstvo
sijaj	mrk	popoldan	lokacija	otok	topel	v	zbiralnik		
žar	zaton	dopoldan	prostor	obala	prelep	pred	sprejemnik		

svetloba	obrat	popoldne	mesto	nabrežje	čudovit	po			
bleščava		nedelja		pobočje					
obsevanje				senožet					
sevanje				jasa					
toplota									
pripeka									
energija									
pogon									

Pomenska klasifikacija kolokatorjev, kot je razvidna iz zgornjega seznama, temelji na vsebinskih povezavah, prepoznanih v določenih tematskih sklopih ali pomenskih poljih, kar smo za besednovrstno različne leme že prikazali (gl. skladijska in pomenska ureditev kolokatorjev). Tudi v tem primeru bomo trdnost leksikalno-gramatičnih enot prepoznavali v obsegu kolokabilnega niza, kot se kaže v številu in pomenski raznovrstnosti kolokatorjev na sintagmatski in paradigmatski osi. Ugotovili smo namreč, da je na posameznih mestih strukturnega vzorca večje ali manjše število kolokatorjev medsebojno relativno zamenljivih: večje ko je število kolokatorjev, ki se vežejo na posamezne pomene preučevane besede, kot ponazarjamo spodaj, in bolj ko so pomensko raznorodni, manj trdna, predvidevamo, bo zveza:

sončen prid.

1. 'v zvezi z zvezdo kot središčem sončnega sistema'

sončni (žarek, sij, svetloba, toplota, energija ...)

sončni (zahod, vzhod, obrat, mrk ...)

sončni (pega, korona ...)

2. 'v zvezi z energijo (svetlobo, toploto), ki jo oddaja sonce'

sončen (dan, jutro, popoldan, nedelja ...)

sončni (pobočje, senožet, jasa ...)

sončni (lega, stran, lokacija ...)

Trdna kolokacije se na drugi strani povečuje z omejeno možnostjo nadomeščanja kolokatorjev, in sicer le na sinonimna razmerja, npr. *sijaj – žar – bleščava; luč – svetloba; energija – pogon; zahod – zaton; lega – lokacija; kolektor – zbiralnik; bog – božanstvo*. S postopnim zmanjševanjem števila kolokatorjev, ki v kombinaciji z dano besedo tvorijo prepoznavno pomensko enoto, se izločajo razmeroma trdne zveze, ki pripadajo skupnemu pomenskemu polju, npr. znotraj pomena 'v zvezi z

zvezdo': *sončna pega, sončna korona, sončni vzhod, sončni zahod, sončni mrk, sončni sistem* itd. V tem okviru moramo obravnavati tudi vse kolokatorje, ki so za dani pomen besede nezamenljivi in jih ne moremo uvrstiti v katero od ugotovljenih vsebinskih povezav na paradigmatski osi. Tu pričakujemo tipične SBZ, npr. *sončna očala, sončni veter, sončna ura, sončni kralj, sončno mesto*, oz. razmeroma trdne dele obsežnejše enote, ki jo odkrivajo postopki nadaljnje besedilne umestitve.

Analiza kolokatorjev, ki se pojavljajo v širšem besedilnem okviru preučevane besede (spodaj navedeni zgledi veljajo za samostalniško lemo *osel* in pridevniško *sončen*), odkrivajo v širšem besedilnem okviru tudi kolokatorje, ki se tipično pojavljajo ob že ugotovljenih fraznih jedrih, ki smo jih predhodno glede na obseg kolokatne paradigme določili za samostojne leksikalne enote. Spodnji primeri tako dokazujejo, da bolj ko se trdnost strukture širi v besedilno okolje fraznega jedra, večja verjetnost je, da zveza obstaja bodisi kot kot (a) leksikalna enota ali (b) njen razmeroma trdni del.

(a)

kolokator	leksikalna enota	kolokator
popolni, delni	sončni mrk	
čudovit, prelep	sončni zahod	
ob, po, pred, v času	sončni zahod	
odjezditi, jahati v	sončni zahod	
dvor, francoski, vzdevek	sončni kralj	Ludvik XIV

(b)

kolokator	frazno jedro	kolokator
dežela, deželica na	sončen stran	Alp
pritožiti se, biti, zaposlen na	sončen uprava	
zdrobiti, zmleti, sesuti, spremeniti v	sončen prah	
osel iti (le, namreč, samo) enkrat	na led	
kjer se	osel valjati	dlako pusti

S skladenjsko-pomensko analizo kolokatorjev in določanjem obsega kolokatne paradigme smo za razliko od tradicionalnih jezikoslovnih pristopov, ki so se soočali s težavami pri določanju razlike med kolokacijo, npr. *sončen dan*, in SBZ, npr. *sončni zahod*, sledili statistični

opisljivosti značilnih sopojavljanj in pomenski koheziji med njimi. Menimo namreč, da kolokacij, ki so sestavljene iz dveh ali več leksikalnih elementov in kažejo lastnosti sopojavljanja tudi na podlagi določene pomenske pripadnosti, ni mogoče izčrpno opisati zgolj na podlagi njihovih sintagmatskih lastnosti, npr. zgolj kot samostalniške zveze s strukturo Prid_Sam. Hkrati pa se tudi zavedamo, da lahko prisotnost in stopnjo pomenske kohezije v povezavi s statistično značilnim vzorcem pojavljanja, resnično prepozna le govorec konkretnega jezika (Teubert 1999).

3.2 STATISTIČNA OPREDELITEV VEČBESEDNIH LEKSIKALNIH ENOT

Pri ugotavljanju pogostosti leksikalne enote, ki smo jo identificirali na podlagi besedilne umestitve ugotovljenega fraznega jedra, smo že ugotovili, da to ni ključno za ugotavljanje pogostosti zveze kot celote, saj frazna jedra s slovničnopomenskimi sestavinami (prim. Predl_ropa, Predl_konec) v manjši meri pa tudi predmetnopomenska (prim. gnil_jajce) oblikujejo več različnih, tj. pomensko samostojnih leksikalnih enot. Jasno je torej, da visoke pogostosti v korpusu, ki so vezane na strukturno najtrdnjše dele večbesednih leksikalnih enot, ne zagotavljajo relevantnih rezultatov glede pogostosti zveze kot celote. Najpogostejši bi- in trigrami, ki so bili izločeni iz korpusa FidaPLUS, tako nimajo samostojne pomenske vrednosti, hkrati pa je na drugi strani očitno, da pogostost sopojavitve dveh elementov, ki jo je mogoče avtomatično izluščiti iz korpusa, ne zagotavlja identifikacije vseh leksikalnih enot, ki vsebujejo preučevano lemo. To pomeni, da lahko obstajajo tudi sopojavitve besed s samostojno pomensko vrednostjo, ki se glede na pogostost preučevane leme v korpusu sorazmerno redko pojavljajo. Ker je ključna lastnost pri določanju večbesedne leksikalne enote ugotavljanje njene pomenske samostojnosti, je toliko pomembnejše, da pri njihovem prepoznavanju, ki temelji na statističnih podatkih, upoštevamo tiste statistike, ki poleg pogostosti sopojavitve upoštevajo tudi trdnost »notranje« naveze. Zlasti pri visoko frekventnih besedah je tako smiselno pregledati obsežnejše sezname kolokatorjev, ki tvorijo frazna jedra potencialnih večbesednih leksikalnih enot.

Iz spodnje preglednice je razvidno, da absolutno število pojavitev identificiranega fraznega jedra za_šala glede na posamezne leksikalne enote, v katerih se pojavlja (mednje štejemo: *malo/napol za šalo malo/napol za res; kot za šalo (pomesti z/s (kom), premagovati, opraviti z/s (kom); (ne) gre za šalo* itd.), ni vedno prekrivno.

Frazno jedro	Št. poj.	Kolokator	Št. poj.	Večbesedna leksikalna enota	Št. poj.
za_šala	3680	kot	965	kot za šalo (premagovati, pomesti, opraviti)	965
		kota	119		
		kakor	17		
		bolj	566	bolj za šalo (kot zares)	565
		malo	118	malo za šalo (in) malo zares	118
		mala	51		
		malce	71	malce za šalo (in) malo/malce zares	36
				malce za šalo (povedati, dodati)	20
		tako	51	tako za šalo (narediti kaj)	51
		samo	29	samo za šalo	21
				(iti) samo za šalo	8
		samo	16		
		le	44	(iti) le za šalo	13
				(vzeti) le za šalo	2

Ugotovili smo že (gl. statistična opredelitev fraznega jedra), da je pogostost večbesedne leksikalne enote odvisna tako od različnih skladenjskih vzorcev, v katerih se frazno jedro realizira v besedilu, kot od njemu lastnih kolokabilnih lastnosti, npr. *kot za šalo (premagovati, pomesti, opraviti), (gre, šlo je) samo za šalo* itd. Pri določanju pogostosti večbesedne leksikalne enote glede na frazno jedro je poleg zgoraj navedenega potrebno upoštevati tudi dejstvo, da je korpus v določenem delu nerazdvoumljen, kar pomeni, da kolokatorji kot npr. *kot, kakor, kota* tvorijo eno samo leksikalno enoto (oziroma njen del) *kot za šalo (narediti kaj)*, kolokatorji *napol* in *pol* pa leksikalno enoto *na pol za šalo, napol zares*. Prim. tudi *malo, mala = malo za šalo, malo za res; sam, samo = samo za šalo* itd. Nadalje je potrebno pogostost ene same, pomensko identične večbesedne leksikalne enote razdeliti med variante, npr. *malo/*

malce/samolle/zgolj za šalo. Od kolokatorjev, ki ob ugotovljenem fraznem jedru tvorijo večbesedne leksikalne enote, je potrebno ločiti tudi primere, kjer frazno jedro sicer ne tvori leksikalne enote, hkrati pa gre za zveze, ki so v besedilnih realizacijah razmeroma pogoste npr. *imeti smisel za šalo, vzeti/imeti kaj za šalo, biti (razpoložen) za šalo* ipd. Ob vsem tem je znotraj pogostosti fraznega jedra potrebno upoštevati tudi vse ponovitve, t. i. korpusni šum, in dobesedne pomene, kjer besedilno okolje ne izkazuje tipičnih kolokatorjev, frazno jedro pa predstavlja drugačno skladijsko razmerje, kot npr. v zgledu ... *za šalo večera je poskrbel novinar Studia City ...*, kjer gre za zvezo: *poskrbeti za (kaj)*.

3.3 SKLADENJSKE LASTNOSTI VEČBESEDNIH LEKSIKALNIH ENOT

Skladijske lastnosti večbesednih leksikalnih enot, tj. njihovo vlogo v različnih stavčnih položajih, npr. v vlogi povedka, osebk, predmeta itd., in upovedovalne možnosti, npr. znotraj primerjalnega, vprašalnega, nikalnega itd. vzorca, je v korpusu mogoče prepoznavati v ustaljenih in hkrati heterogenih besedilnih uresničitvah. Glede na to, da imamo opraviti z večbesednimi leksikalnimi enotami, ki izkazujejo določeno stopnjo strukturne in pomenske trdnosti, lahko pričakujemo zanje različne omejitve, ki jih postavlja slovnica organizacija jezika pri opravljanju skladijske in širše besedilne vloge. Pri FE in SBZ v vlogi/ah glagola gre navadno za izbiro osebe, načina, nikalne, vprašalne, velelne oblike itd., ki je tesno povezana s konkretnimi okoliščinami sporočanja. V korpusnem okolju se lahko osredotočimo na tiste rabe, ki so splošno sprejete, in pustimo ob strani manj očitne ter individualne možnosti, ki so tako za jezikovne analize kot slovarski opis manj zanimive.

3.3.1 Stavčnočlenska vloga večbesednih leksikalnih enot

Določanje besedne vrste večbesednim leksikalnim enotam glede na izkazano funkcijsko dinamiko ne daje vedno dobrih izhodišč za njihov jezikovni opis, ker besednovrstna opredelitev, ki sicer temelji na njihovi

primarni stavčnočlenski vlogi, pogosto ne zajame vseh možnosti, ki jih le-ta izkazuje v besedilu. Opravljanje različnih stavčnočlenskih vlog na posameznih položajih stavčne zgradbe pogosto bolj ali manj prizadene tudi izrazno podobo in pomen večbesedne leksikalne enote, hkrati pa se pogosto dogaja, da je za konkretno zvezo značilnih/tipičnih več stavčnih pozicij. Zato je osnovno vprašanje besednovrstne pripadnosti določene leksikalne enote v povezavi z njenimi tipičnimi stavčnočlenskimi vlogami hkrati vprašanje njihove izrazne podobe, konkretno obsega, ki ga določa meja med sestavinami zveze in njenim besedilnim okoljem. Leksikalno-gramatično izhodišče, ki ga upoštevamo pri identifikaciji večbesednih leksikalnih enot, je na različnih točkah opazovanja, tj. od besede prek fraznega jedra do večbesedne leksikalne enote, že pokazalo, da ostrih mej med entitetami, kot so beseda, besedna zveza, prosta in stalna besedna zveza in njihovim besedilnim okoljem ni mogoče natančno potegniti. Vendar pa se za identifikacijo tipičnih položajev leksikalnih enot znotraj stavka na podlagi korpusnih podatkov ponuja možnost ločevanja posameznih skladenjskih vlog ene same leksikalne enote od pomensko različnih leksikalnih enot, ki vsebujejo prekrivno frazno jedro. Če vzamemo za izhodišče predložno frazno jedro *v_brk* in predmetnopomensko beraški_palica, lahko na podlagi pomensko različnih skupin kolokatorjev (posamezne skupine kolokatorjev lahko izkazujejo različne variante) ugotovimo, da se pod težo neposrednega besedilnega okolja spreminja pomen leksikalne enote, katere del je frazno jedro, hkrati pa tudi njena skladenjska vloga.

(a) *v_brk*

- povedati, reči/ vreči, metati, zagnati/ zabrusiti (komu) (kaj) v obraz/brk 'grobo povedati'
- smejati/režati se v brk (komu/čemu) 'posmehovati se'
- (narediti) (kaj) v brk (čemu) 'kljub čemu'
- (za)momljati, (za)mrmrati/ godrnjati, brundati si/ muzati se v brk/brke 'govoriti, momljati ... sam pri sebi'

(b) beraški_palica

- beraška palica 'uboštvo, revščina'
- spraviti, spravljati/pognati (koga/kaj) na beraško palico 'povzročiti finančni propad'
- biti/priti, znajti se, pristati na beraški palici 'finančno propasti'
- končati, umreti/životariti na beraški palici 'v uboštvo, revščini'

Na podlagi podatkov o skladenjskih vlogah večbesednih leksikalnih enot, ki jih je z analizo besedilnega okolja mogoče pridobiti iz korpusa, prepoznavamo tipične pretvorbene povezave v smislu zapolnjevanja različnih skladenjskih položajev. Pomenski odtenki, ki so s takimi funkcijskimi in strukturnimi spremembami povezani, so pri slovarski predstavitvi lahko izhodišče za povezovanje v eno samo oziroma za ločevanje na več samostojnih večbesednih leksikalnih enot.

Ena izmed takih za leksikalne enote s pridevniškimi sestavinami regularnih sprememb znotraj skladenjskega vzorca je, da se lastnost samostalnika v vlogi osebk, ki je izražena v povedkovem določilu, kot kažejo zgledi (a), lahko izrazi tudi v vlogi pridevniškega prilastka, ki je določen z razvrstitvijo levo od samostalniškega jedra, ali v vlogi desnega samostalniškega prilastka v zgledih (b). Pomenska povezava se ohranja v razmerju stanje – lastnost, kot kažeta obe skupini povezanih leksikalnih enot, pri čemer je za posamezne zveze pogostost ene ali druge možnosti navadno različna.

(a)	(b)
(biti) pisan na kožo (komu)	(kaj) pisan na kožo (komu)
'primeren za'	
... vloga neizprosne policaja mu ni bila pisana na kožo, ni bil najbolj prepričljiv silak	... ameriško podjetje je prav zaradi lastnih potreb razvilo miško oziroma sledilno kroglico, pisano na kožo vsakomur, ki za računalnikom redno dela vsaj nekaj ur na dan
(biti) krvav pod kožo	pod kožo krvav (kdo)
'ranljiv'	
... vsi smo krvavi pod kožo in vsakomur lahko spodleti	... ko problem malenkostno zaide izven strokovne teorije, postanejo strokovnjaki povsem navadni, pod kožo krvavi ljudje
(biti) zlata vreden	zlata vreden (kdo/kaj)
'dragocen'	
... dober sosed je zlata vreden in če je tako, mu lahko pustite telefonsko številko, da vas bo poklical, če bo šlo karkoli narobe	... po dveh nepričakovanih porazih so Kraševci končno dosegli lepo in zlata vredno zmago

Take pretvorbene povezave niso same po sebi umevne za leksikalne enote z zgradbo samostalniške zveze, čeprav je distribucija njihove besedilne rabe skoraj izključno vezana na povedkovo določilo, kjer izražajo lastnosti samostalnika v osebkku, kot kažejo besedilni zgledi za FE: *mož beseda* in *alfa in omega*. Zelo redko, ne da bi pri tem prišlo do pomenske spremembe, zasedajo osebkovo mesto ali nastopajo v vlogi prilastka.

(biti) alfa in omega (česa)	alfa in omega (česa)
'bistvo'	'najpomembnejši človek'
... odločilna sta kader in njegovo znanje To je alfa in omega uspeha	alfa in omega formule 1 ima prefinjen občutek za humor
(biti) mož beseda	mož beseda
'zanesljiv'	'zanesljiv človek'
... ker je minister mož beseda , je obljuba do včeraj držala	... ni mogoče verjeti, da se ne bo našel kdo, ki bo z dejanjem potrjenemu možu besede očital, da je obšel možnost sodelovanja z zainteresirano javnostjo

Izhodišče, po katerem prepoznavne pomenske lastnosti leksikalne enote izhajajo iz njene skladijske vloge, je z vidika stalnosti skladijskih položajev in posledično »besednozveznih« oziroma frazemskih vrst mogoče opazovati v razmerju skladijske vloge in izrazne podobe večbesedne leksikalne enote do njene pomenske vrednosti. Pri tem se v izhodišču ustvarjata dve možnosti:

- (a) Večbesedna leksikalna enota ne glede na spremembe v skladijski vlogi in izrazni podobi ohranja osnovni pomen oziroma katerega od osnovnih pomenov in
- (b) sprememba skladijske vloge večbesedne leksikalne enote in/ali izrazne podobe vpliva tudi na njeno pomensko prepoznavnost v besedilu.

Upoštevanje obeh možnosti je pri prenosu na slovarski opis pomembno, vendar vedno dogovorno merilo za uvrščanje in razvrščanje večbesednih leksikalnih enot v slovarju, zadeva pa tudi odločitev o obliki in medsebojni povezanosti oblik, v katerih se večbesedna leksikalna enota uresničuje. Taka informacija je, v tradicionalnih slovarjih sicer največkrat samo na ravni zгледа, nujna za ustrezno rabo leksikalne eno-

te v besedilu. Pri preučevanju zasedanja tipičnih skladenjskih položajev ugotovljenih večbesednih leksikalnih enot se je namreč pokazalo, da so določene skladenjske realizacije za posamezne enote bolj produktivne kot druge, čeprav načeloma velja, da govornici v veliki meri izkoristimo tudi v primeru večbesednih leksikalnih enot vse možnosti, ki nam jih jezik, tj. njegova slovnična pravila, pomenske povezave in asociacije, ponuja, kar je nenazadnje tudi pogoj za obstoj številnih parafraz.

Spodnja preglednica prikazuje možnosti, ne pa tudi pogostosti, pojavljanja posameznih večbesednih leksikalnih enot, ki so oblikovane kot samostalniške besedne zveze na različnih mestih stavčne zgradbe. Podatke smo pridobili z analizo besedilnih realizacij identificiranih večbesednih leksikalnih enot v korpusu FidaPLUS ter posamezne zglede v preglednici razvrstili glede na prvo- (Sam, Glag), drugo- (Prisl_O – prislov okoliščin) in tretjestopenjskost besednih vrst – v zadnjo štejemo besedne vrste (Prid, Pdk in Prisl_N – neokoliščinske prislove) v vlogi t. i. razvijajočih stavčnih členov.²⁷

Večbesedna leksikalna enota	os.	predm.	povedek	prisl. določ. (O)	prisl. določ. (N)	povdk. določ.	prilastek	S
muha enodnevnica	x	x			x	x		
svetla izjema	x	x				x		
nema priča	x	x	x			x		
rak rana	x	x				x		
beraška palica		x	x				x	
železna roka	x	x	x		x	x		
mrtva točka	x	x	x	x		x		
črn oblak	x							x
bistra glava	x	x				x		
zdrava pamet	x	x			x	x	x	
sod smodnika		x	x		x	x		
masten zaslužek	x	x	x	x				

... ali kot pravi Miro, bobnar skupine: **Muhe enodnevnic**e odpadejo, tisti, ki veljajo, ostanejo

²⁷ Tako delitev predlaga Vidovič Muha (2000: 31, 37), pri čemer je v slovenski jezikoslovni teoriji nova predvsem (pomenska) ločitev prislovov, tj. na propozicijske (okoliščinske) in modifikacijske (lastnostne in vrstne).

- ... ob prvi številki so mislili, da gre le za **muho enodnevnic** in se niso posebej razburjali
- ... veliko je še eksotičnih sprostitev tehnik, ki so se pojavile **kot muhe enodnevnic**
- ... koalicija Slovenija **ni muha enodnevnic**
- ... tu in tam bi kakšna **svetla izjema** morala potrjevati pravilo, a je do sedaj še nisem našel
- ... z le redkimi **svetlimi izjemami** so praktično vsi glavni nosilci sedeli na klopi
- ... takšna poteza **je** pri nas vsekakor **svetla izjema**
- ... **neme priče** iz davnine zavezujejo današnje meščane
- ... industrijski objekti, ki so bili še pred nekaj desetletji sinonim za gospodarsko trdnost, so se čez noč spremenili v **neme priče** obdobja, nepreklicno odrinjenega v minulost
- ... grad je bil nekdanje zatočišče grofov Celjskih in še danes **nemo priča o** davnih stoletjih zgodovine
- ... danes **so** te grobnice **neme priče** nekih davnih usod ljudi
- ... **rak rane** domače scene zbledijo za prvim evropskim ovinkom
- ... ena največjih težav, s katerim se sooča albanski nogomet, je podobna naši **rak rani** – to je zastarela infrastruktura
- ... **rak rana** starih mestnih jeder pa **so** pročelja hiš v zasebni lasti
- ... ker s prodajo albumov zaradi t. i. piratstva ne zaslužijo veliko, jih od **beraške palice** ločuje le dobiček s koncertov
- ... ženske in davkarija so ga skoraj **spravile na beraško palico**
- ... tvoj oče me je pustil praktično **na beraški palici**
- ... **železna roka** zmeraj zmanjšuje število žrtev
- ... brez njegove **železne roke** bi v Iraku izbruhnil nepredvidljiv spopad
- ... **z železno roko** se trudim, da nismo hudobne
- ... tedaj je bil že deset let v grobu, skoraj pozabljen in tudi nikoli **ni bil** ravno **železna roka**, bolj mu je ustrezala vloga sive eminence
- ... **mrtva točka** je nedvomno stalna nevarnost vsakih pogajanj
- ... kaj je vzrok, da je do **mrtve točke** prišlo
- ... pogajanja so obstala **na mrtvi točki**
- ... največja težava je, da se stvari ne premaknejo **z mrtve točke**
- ... ta vlak (od Milana/Ventimiglie do španske meje in obratno) **je mrtva točka** birokracije
- ... mirno čakajo, kdaj bo preplaval Evropo ta **črni oblak**, ki jo duši, duši, duši

- ... tudi **nad** usodo delovnih mest **se zgrinjajo črni oblaki**
- ... tako **črnih oblakov, ki so se** v zadnjem času **zgrnili nad** Presad, pa v vsem času njegovega obstoja ni bilo
- ... marsikatera **bistra glava** si je v novomeški gimnaziji nabirala znanje
- ... če bo imel mali Saleo srečo, bo s svojo **bistro glavo** in pogumom zrasel v pametnega človeka
- ... bil **je** najbolj **bistre glave** v družini
- ... **zdrava pamet** vam govori, da se potrudite po najboljših močeh
- ... v Sloveniji še vedno veliko ljudi raje verjame lepim besedam kot **zdravi pameti**
- ... politiki vedno trdijo, da delajo **po zdravi pameti**,
- ... **bil** je še kako **zdrave pameti**, le da mu tega nihče več ni verjel
- ... nihče **pri zdravi pameti** ne sili v nekaj, kar boli
- ... na mnogih področjih je svet podoben **sodu smodnika**, ki je pripravljen eksplodirati in človeško družbo prežeti z brezmejnimi trpljenjem
- ... menedžment mora najprej vedeti, kaj se v njihovem podjetju v resnici sploh dogaja. Če tega ne vedo, lahko nekega dne ugotovijo, da so **sedeli na sodu smodnika**, ne da bi se tega zavedali
- ... nič čudnega ni, če se stara počuti **kot na sodu smodnika**
- ... Balkan postaja nevaren **sod smodnika** in glavni kupec svetovnega orožja
- ... glasbeni CD-ji so prav smešno predragi in zato ni čudno, da je **masten zaslužek** glasbene industrije trn v peti mnogim
- ... dobro organizirane tihotapske mreže posrednikov pobirajo **mastne zaslužke**, človeška usoda pa jim ni mar
- ... zdravnik je z izdajo knjige nemara res **mastno zaslužil**, a ugleda in slave si z njo ni pridobil
- ... samo trgovci si manejo roke **ob mastnem zaslužku**, medtem ko se raja cel mesec drenja po njihovih hlevih in si žre živce zavoljo daril

Čeprav so samostalniške večbesedne leksikalne enote (v imenovalniški obliki) v prvi vrsti predvidene za osebkovo mesto, je njihova verjetnost pojavljanja na tem mestu v zvezi z večino zgornjih primerov veliko manjša, kot je verjetnost, da se bodo pojavile v vlogi povedkovega določila. Možnost osebkove rabe je v zgornji preglednici evidentirana, če smo zanjo našli že eno samo potrditev v korpusu. Samostalniške zveze so v neimenovalniških sklonih tipična predmetna dopolnila, pri kombinacijah s predlogi, kot kažejo besedilni zgledi, pa lahko računamo

tudi na prislovna določila, zlasti načina, npr. *z železno roko, po zdravi pameti, kot muha enodnevnica*. Večbesedne leksikalne enote opravljajo v stavku vlogo povedka, kadar se tipično povezujejo z glagoli in predlogi, npr. *spraviti koga na beraško palico, vladati z železno roko, sedeti na sodu smodnika*, in kadar je sestavina zveze izglagolski samostalnik, ki omogoča rabe kot: *mastno zaslužiti, nemo pričati* ipd. Mogoče je seveda tudi obratno: leksikalne enote, ki vsebujejo glagol, iz katerega je mogoče tvoriti samostalnik, lahko v obliki samostalniške besedne zveze opravljajo tudi samostalniške skladijske vloge:

Skoki čez plot naj bi bili moška domena. Ženske pa, revice, hodijo v službo, skrbijo za dom in **skok čez plot** jim še na misel ne pride. Pa kaj še! To so pravljice preteklih dni. Sedanost je drugačna in dokazuje, da vsaka šesta poročena ženska **skače čez plot** in le 8,7 odstotka jih ima pri tem slabo vest.

3.3.2 Besedilna vloga večbesednih leksikalnih enot

Nekatere večbesedne leksikalne enote, zlasti kadar so vezane na dovolj prepoznavne govorne situacije, spreminjajo izrazno podobo v skladu s svojo »nadstavčnočlensko« besedilno vlogo. Na slovenskem gradivu se v zvezi z nekaterimi FE, zlasti tistimi, za katere se predvideva stavčna realizacija, ugotavlja, da izkazujejo skrajne skladijske oziroma pre-tvorbene omejitve (Kržišnik 1994; Gantar 2001; Jakop 2006); da torej nastopajo samo v konkretni obliki in ne dopuščajo veliko različnih upovedovalnih možnosti. Ker smo na posameznih FE z zgradbo samostalniške zveze že pokazali, da je pod vplivom neposrednega besedilnega okolja in pritiskom skladijskih lastnosti sestavin njihova raba na posameznih mestih stavčne zgradbe premakljiva in da se v tem smislu spreminja tudi njihov pomen in izrazna podoba, lahko pričakujemo tudi pri »nadstavčnih« enotah, ki pa niso nujno strukturirane kot stavki, določena prilagajanja, ki jih narekuje besedilni kontekst. Dejanska besedilna raba ob tem kaže, da so skladijski ali bolje upovedovalni vzorci pri nekaterih FE specializirani za vzpostavljanje razmerij med udeleženci govornega dejanja, za izražanje velelnosti, začudenja, odpora, neodobravanja; skratka za vrednotenje naslovnika, vsebine (sporočanja) in predmetnosti sploh. Z besedilno umestitvijo fraznih jeder

pasti_z/s in pasti_na je bilo mogoče izločiti obsežnejše leksikalne enote v kombinaciji s kolokatorji *glava*, *luna* in *mars*. Zvezde, ki smo jih dobili, se (kljub svoji nestavčnosti) sicer tipično razvrščajo v predvidljive upovedovalne vzorce (npr. primerjalnega, nikalnega, vprašalnega, velelnega ipd.), kjer izstopajo v vlogi stavčnih odvisnikov, hkrati pa besedilne realizacije omenjenih zvez kažejo tudi druge možnosti, tako v smislu skladenjskih vlog kot upovedovanja.

primerjalni vzorec ('vrednotenje')

- ... počutila sem se, kot bi padla z Lune
- ... pogledala sta me, kot da sem padel z Lune
- ... tekmovalec v studiu je deloval, kot da je padel z Marsa
- ... gledali so me, kot bi padel z Marsa
- ... sonca imamo skorajda že vrh glave, pa se je poletje komajda začelo. Kot da bi narava padla na glavo

vprašalni vzorec ('začudenje'; 'zavrnitev')

- ... Kaj me gledate, kot da sem padla z Lune?
- ... A je tale, ki to piše, padla z Marsa ali kaj?
- ... A mislite, da sem na glavo padla, jaz sem poštena ženska!
- ... Pavle, ali si na glavo padel? Ali nas hočeš res vse odgnati od TV?

nikalni vzorec ('zavrnitev')

- ... ah, dajte no. Saj nismo padli z Lune
- ... seveda ga sprejme, saj ni z lune padla
- ... nisem padel z Marsa, da bi igral za kikiriki
- ... ne, resnično nisem padel na glavo
- ... Cox seveda ni padel na glavo, zato odkloni
- ... jezno in zagrenjeno mi je odgovoril, da seveda ni na glavo padel, da bi dal svojo veliko uspešnico v javno last
- ... Naj se poročim? Saj nisem padla na glavo!
- ... pravni svetovalci niso padli na glavo, da bi tožili vse desetine milijonov uporabnikov

Drugo

- ... varuh človekovih pravic je gotovo padel z lune. Drugače svojega govora poslancem ne bi končal s pričakovanjem
- ... si o njem mislila, da je padel z lune
- ... povem vam, tip je padel z Marsa!
- ... ko so se pojavili Daft Punk, se je zdelo, da so padli z Marsa

- ... če bi mi nekdo pred nekaj leti rekel, da se bo mogoče v mobilnih omrežjih pogovarjati ceneje kot po navadnem telefonu, bi mu verjetno odvrnila, da je padel na glavo
- ... kot Ločan bi pa res moral pasti na glavo, da bi Idirjo, ki je bila vedno nekaj posebnega, tiščal na Gorenjsko
- ... Dragica, saj si padla na glavo! Ne moreš kar tako klicati mame svojega ljubimca
- ... jaz, naivka, na glavo padla, pa grem in si mislim, 'o, gospod s čolnom'

Ko opazujemo različne vloge, ki jih večbesedne leksikalne enote opravljajo v besedilu, se nam v korpusnem okolju, kot je razvidno iz zgornjih zgledov, odkrivajo nadstavčni skladenjski vzorci, katerih del so. Tipične vloge, ki jih je mogoče prepoznati, so:

- (a) nadrejeni stavek;
- (b) stavčni odvisnik ali
- (c) pristavek:

(a)

(biti, znajti se) v položaju, da/ko ...

- ... ne Madžarska ne Slovenija nista v položaju, da bi lahko rekli, da se ne gresta več
- ... neredko se znajde v položaju, ko je treba hitro nezmotljivo ukrepati
- ... Kitajska se je znašla v položaju, ko ne more več zgolj pasivno opazovati
- ... nisi v položaju, v katerem bi lahko spreminjal dejstva

biti kristalno jasno, da ...

- ... ko boste to datoteko naslednjic potrebovali, vam bo kristalno jasno, kje naj iščete
- ... že nekaj časa je kristalno jasno, da starši prevzemajo čedalje pomembnejšo vlogo
- ... sviloprejkji je kristalno jasno, kdaj naj se zabubi
- ... ste celo rahlo moralistični, saj vam je kristalno jasno, kaj je prav in kaj ne

(b)

- ... da bo volk sit in koza cela
- ... državni zbor bi nujno moral sprejeti dopolnilo k zakonu, da bi bil volk sit in koza cela
- ... Arafat še vedno upa, da bo na koncu »volk sit in koza cela«
- ... Piranski zaliv se bo v zgodovino zapisal kot eden najtrših orehov slovenske diplomacije, saj ga nikakor ne morejo razmejiti tako, da bi koza ostala cela, volk pa sit

(vedeti, pokazati se), kam piha veter

- ... s podpisom pravnih dokumentov in pogodb počakajte, dokler vam ne bo povsem jasno, kam piha veter
- ... ideja je bila pisana na kožo Beneluksu, kam piha veter, pa so začutili tudi Italijani

... volilne zmage liberalcev v južni Nemčiji so pokazale, kam piha veter

(Glag), kdo bo koga

... medtem ko se Kremelj in duma dajeta, kdo bo koga, se ljudje neusmiljeno borijo za preživetje

... gre preprosto za to, kdo bo koga

... bomo videli, bomo videli, kdo bo koga

(vedeti, biti jasno), kam pes/(kdo) taco moli

... no, človek bi moral biti gluhi in slepi, da v teh okoliščinah ne bi videl, kam pes taco moli

... verjetno bo eden prvih pokazateljev, kam pes taco moli, izid boja

... zdelo se mu je, da je uganil, kam pes taco moli

(c)

gonilna sila

... Karl Marx, gonilna sila delavskega gibanja

... Romano Prodi, gonilna sila italijanskega vključevanja v evropsko denarno unijo

alfa in omega

... Miha Jezeršek, alfa in omega primorskega rokometista

... Boris Cipot, alfa in omega soboške moške odbojke

... Alojz Založnik, alfa in omega bistrškega boksarskega kluba

prvi mož

... Bill Clinton, prvi mož edine preostale velesile

... Zlatko Zahovič, prvi mož slovenskega nogometa

Registrirati je mogoče tudi t. i. besedilna uvajalna sredstva (prim. Čermák: 2004), zlasti stavčnih oziroma pregovornih FE, kot kažejo zgledi iz korpusa FidaPLUS:

pregovor

... pregovor, da obleka naredi človeka, velja tudi med nosečnostjo

... pregovor »Kdor laže, tudi krade« gotovo drži

... pregovor »nasprotja se privlačijo« je do neke mere resničen

(star, slovenski, ljudski, vremenski, latinski, ruski, kitajski ...) pravi

... pregovor pravi, da je vsak svoje sreče kovač

- ... pregovor pravi, da je vsako zlo za nekaj dobro
- ... pregovor pravi, da podarjenemu konju ni lepo pod zobe gledati
- ... pregovor pravi, da podgane prve zapustijo ladjo, ki se potaplja
- ... pregovor pravi, da sila kola lomi
- ... pregovor pravi: Trikrat se seliti – je enkrat pogoreti
- ... pregovor pravi: »Po bitki so vsi generali«
- ... star slovenski pregovor pravi, da Matija led razbija, če ga ni, ga pa naredi
- ... star slovenski pregovor pravi: »Če mačke ni doma, miši plešejo«
- ... star slovenski pregovor pravi, da v španoviji še pes crkne
- ... star slovenski pregovor pravi: kdor molči, devetim odgovori
- ... v tretje gre rado, pravi star slovenski pregovor
- ... kdor hitro da, dvakrat da, pravi star slovenski pregovor

po pregovoru

- ... po ljudskem pregovoru se zarečenega kruha največ poje
- ... po pregovoru, da riba smrdi pri glavi
- ... delovati kani po pregovoru, kjer se prepirata dva ...
- ... so se odločili po pregovoru, bolje drži ga, kot lovi ga
- ... dela, in se ravna po pregovoru 'Nalagaj konju, ki vleče'

poznati pregovor

- ... tudi pri nas poznamo pregovor kamen na kamen – palača
- ... saj poznamo pregovor : »Priložnost zamujena ne vrne se nobena.«
- ... vsi poznamo pregovor: »Najprej štalca, potem pa kravca.«
- ... upam, da poznaš pregovor: »Če ne gre zlepa, gre zgrda!«
- ... sicer pa poznaš pregovor : »Brez muje se še čevelj ne obuje!«
- ... ali poznate pregovor Si, kar ješ

po sistemu

- (biti naprodaj, prodajati, kupiti) po sistemu: »videno – kupljeno«
- (izvesti, zbirati) po sistemu »od vrat do vrat«
- (zamenjati, nakup) po sistemu staro za novo
- po sistemu, če ni črno, je belo
- po sistemu, da je bolje preprečiti, kot zdraviti
- po sistemu: deli in vladaj

Izhodišče, po katerem je večbesedne leksikalne enote v besedilu mogoče prepoznati na podlagi ustaljenih oblikovnih in pomenskih povezovalnih lastnosti med besedami, dopušča možnost, da tudi besede,

ki se pojavljajo v okolici večbesedne leksikalne enote, izkazujejo določeno ustaljenost ter sintagmatsko in paradigmatično zamejenost. Z umestitvijo večbesednih leksikalnih enot v besedilno okolje je mogoče take sopojavitve dovolj natančno prepoznati in ovrednotiti njihovo vlogo tudi v smislu celostne funkcije, ki jo imajo v besedilu. Ta mesta so glede na prepoznavne pomenske in skladišne lastnosti temeljni pokazatelj tipične umestitve večbesedne leksikalne enote v besedilno okolje, hkrati pa tipičnost konteksta potrjuje tudi njihovo dejansko leksikalno vrednost. Čeprav izbira tipičnega besedilnega okolja ni nujno pomensko razločevalna (je pa pogosto izpričana, kot bomo videli v nadaljevanju), pa odkriva tiste elemente sobesedila, ki določajo udeležence, lastnosti in predmetnost, na katero se leksikalna enota nanaša, in okoliščine, ki so potrebne za njeno funkcionalno rabo. V slovarjih, namenjenih učenju tujega jezika, je taka informacija nujna, saj nekaterih večbesednih leksikalnih enot ni mogoče uvrstiti v katerikoli besedilni (tematski, situacijski ipd.) kontekst oziroma so v nekaterih kontekstih bolj v navadi kot v drugih (Hill 2000: 52).

Z besedilno umestitvijo določenih SBZ in FE smo evidentirali tiste elemente besedilnega okolja, kjer so se izbire pokazale kot očitne. Pri tem je glede na pomen in skladišne vloge zveze mogoče napovedati tudi njen potencialni skladišni položaj in prepoznati dejanje, udeležence (delovalnike; predmetnost) in lastnosti, ki leksikalno enoto določajo z vidika besedilnega okolja, kot prikazuje preglednica.

Večbesedna leksikalna enota	Elementi besedilnega okolja			lastnost
	povedje	udeleženci		
		delovalniki	okoliščine	
star papir	dati za, zbirati			
okrogla miza	sodelovati na, udeležiti se, organizirati, pripraviti, potekati			ponedeljkova, današnja, na temo, z naslovom
B/božja kazen	doživljati, sprejemati kot, doleteti (koga); strah pred	bolezen je		koristna

Večbesedna leksikalna enota	Elementi besedilnega okolja			
	povedje	udeleženci		lastnost
		delovalniki	okoliščine	
visoke pete	nositi, nadeti, sezuti	čevlji, škornji z		vrtoglavo
živo srebro	povzpeti se, doseči, ustaviti se pri; spustiti se na		čez dan, poleti, v senci	
narediti konec		temu, sporom, nasilju, ugibanjem, vojni		
breme (česa) pade na (koga) /na rame/na /pleče/a (koga)		(breme) vzdrževanja, organizacije, reform, priprav; (pade na) kmeta, starše, družino, občino, državo		večji del, vse, glavno, finančno
pasti na ramena/pleča (koga)		stroški, posojilo, obresti, dolžnost, skrb za, odgovornost; (pade na ramena) zaposlenih, delodajalcev, državljanov, davkoplačevalcev		
dvigati/ dvigniti (veliko) prahu		minister, tožilec; novica, odkritje, nastop (koga), prihod (koga), film, dokument, dogodek, afera	v javnosti, medijih, v političnih krogih, med strokovnjaki; pred časom, v zadnjem času	
črno na belem	biti, imeti, dobiti zapisano; piše, stoji	sklep, predlog, izjava	v pogodbi	

Večbesedna leksikalna enota	Elementi besedilnega okolja			lastnost
	povedje	udeleženci		
		delovalniki	okoliščine	
zrasti na (čigavem) zelniku/ zelniku (koga)		ideja, zamisel, zviijača, izjava; na županovem, slovenskem, mojem, njegovem (zelniku); (na zelniku) oblasti, politike, poslancev		
podajati si roko		sreča in nesreča, veselje in žalost, uspeh in neuspeh, življenje in smrt, revščina in bogastvo		
pisan na kožo (komu)	biti	poezija, glasba, sistem, vprašanje, program; (na kožo) tekmovalcem, mladim, uporabnikom, bogatom, črncem		
občutiti/ doživeti (kaj) na lastni koži	morati, hoteti	ekipa, igralci, avtor, taboriščniki, krajani, prebivalci; (doživeti) moč, stisko, težave, grozote, posledice, spremembe	med vojno, nedavno, prej ali slej, že večkrat, vsak dan	
zlesti pod kožo (komu)		roman, zgodba, glasba, junak, mesto		

Večbesedna leksikalna enota	Elementi besedilnega okolja			
	povedje	udeleženci		lastnost
		delovalniki	okoliščine	
sredi belega dne	(o)ropati, odnesti, ukrasti, vlomiti v, preteptati, dogajati se		na javnem prostoru, v lokalu, sredi naselja, v stanovanjsko hišo	
pred nosom	biti, imeti, speljati odnesti (kaj), zapreti, zaloputniti, zakleniti vrata, (po)mahati z/s (čim)			
(ne) vzeti zares		policisti, organi reda, ljudje; besede, grožnje, trditev, stvar, krajane	tokrat	
mačji kašelj	biti, postati, (ne) gre za	izvedba, gradnja, vzpon, zmaga proti (komu)		pravi, (ni) ravno
železna zavesa	pasti, bežati izza; ločuje, deli; dogajati se za	padec, preboj	v časih, iz časov, po padcu; onkraj, onstran, na oni/drugi strani, z obeh strani	nekdanja, nova

3.4 POMENSKE LASTNOSTI VEČBESEDNIH LEKSIKALNIH ENOT

Postopek prepoznavanja večbesednih leksikalnih enot je že v izhodišču izrazito pomenske narave in zato v veliki meri prepuščen jezikoslovčevi sposobnosti odkrivanja lastnosti tako kompleksnega pojava, kot je pomenski potencial. Prenos leksikološke teorije v leksikografsko prakso vedno znova zahteva razmejitev eno- od večbesednih leksikalnih enot oziroma ugotovitev, kakšno vlogo v smislu pomenske razpoznavnosti

imajo leksikalni elementi glede na kontekst, v katerem se realizirajo. Korpusno jezikoslovje izhaja pri tem iz spoznanja, da je jezik v prvi vrsti družbeni pojav, ki ga je treba opazovati in opisovati v neposredno dostopnih empiričnih podatkih, tj. v komunikacijskih dejanjih (Teubert 1999). Izhajajoč iz tega, je tudi pomen leksikalnih elementov mogoče razbrati le iz besedil, saj se le-ta vedno oblikuje znotraj diskurza. Ker leksikalnih elementov v korpusu ni mogoče izključiti iz njihovega konteksta, prihaja pomen, možnost njegovega dokumentiranja in opazovanja postopnega spreminjanja še toliko bolj do izraza. Kontekst je namreč tisti, ki znotraj velikih razsežnosti besedišča vedno definira konkretni pomen leksikalne enote.

Preverjanje pomenske kohezije besed, ki smo mu sledili prek identifikacije fraznih jeder, pomenske in skladenjske opredelitve elementov besedilnega okolja in preverjanja obsega kolokatne paradigme, je upoštevajoč leksikalno-gramatični vidik izpostavilo tudi lastnost večbesednih leksikalnih enot, da namreč znotraj besedilnih realizacij, bodisi v povezavi s konkretnimi pomenskimi ali slovničnimi oziroma skladenjskimi pritiski spreminjajo oziroma prilagajajo izrazno podobo, kar je predvsem v frazeološki in leksikalni teoriji obravnavano v okviru različnih variantnih možnosti.

3.4.1 Variantnost

Variantnost je kot ena najbolj tipičnih lastnosti večbesednih leksikalnih enot – paradoksalno glede na njihovo definicijsko oblikovno in pomensko trdnost – lastnost, ki v različni meri prizadene njihovo izrazno podobo. Opazovanje variant – kot tistih sprememb v zgradbi, ki ne vplivajo (bistveno) na pomen in funkcijo – je na podlagi korpusnih podatkov (prim. Clausen in Lyly 1994; Moon 1998) izpostavilo ugotovitev, da je ključnega pomena za večbesedne leksikalne enote sicer ustaljenost sestavin, da pa hkrati velika večina izkazuje vsaj eno ali več alternativnih možnosti, npr. *stati vsak na svojem bregu*, *stati na dveh bregovih*, *stati na nasprotnem/nasprotnih bregu/bregovih*, *stati na različnih bregovih*. Na angleškem gradivu je bilo na podlagi korpusnih podatkov ugotovljeno, da obstajajo različne stopnje variantnosti glede na različne tipe večbesednih leksikalnih enot (Moon 1998). Na splošno tako za

angleščino velja, da najmanjšo stopnjo variantnosti izkazujejo idiomi in SBZ, ki nastopajo v vlogi konkretnih poimenovanj, kar je pričakovano, če upoštevamo, da je variantnost pogosto izrabljena v stilistične namene, da ustvarja pomenske odtenke, npr. *ne reči/ne ziniti ne bele ne črne; cepati/umirati kot muhe*, za kar pa se zdijo najbolj primerne FE, kjer na podlagi pomenskih prenosov med sestavinami in pomenom zveze kot celote obstaja tudi veliko možnosti za kreativno jezikovno rabo. Opazovanje variantnosti večbesednih leksikalnih enot na številnih primerih besedilnih realizacij zagotavlja informacije o tem,

- (a) katere sestavine ustaljenih struktur, zlasti v smislu predmetno- oz. slovníčnopomenskosti, so znotraj besedilnih realizacij zamenljive;
- (b) v kakšnem razmerju so medsebojno zamenljive sestavine in
- (c) pod kakšnimi pogoji se znotraj širšega besedilnega okolja realizirajo posamezne variante.

Variantnost je sicer mogoče opazovati z različnih vidikov, na tem mestu pa bomo izpostavili predvsem dva:

- **leksikalno variantnost**, ki se nanaša na različne stopnje zamenljivosti posameznih sestavin leksikalne enote, in vpliva v prvi vrsti na zgradbo oziroma njeno izrazno podobo, na pomenski ravni pa učinkuje kot konvencionalna stilistična možnost sicer pa ne vpliva bistveno na njen celostni pomen ter
- **(so)besedilno variantnost**, ki se nanaša na spremembo celotne strukturne organizacije leksikalne enote in je neposredno povezana z njeno kreativno (prenovitveno) in pretvorbeno rabo.

3.4.1.1 Leksikalne variante

O leksikalnih variantah govorimo takrat, kadar je mogoče znotraj konkretnih besedilnih realizacij ugotoviti razmeroma pogosto nadomeščanje posameznih sestavin večbesedne leksikalne enote z drugimi, pri čemer so te zamenjave konvencionalne (torej dovolj pogoste in ustaljene), hkrati pa ne vplivajo na pomen zveze v tej meri, da bi lahko govorili o dveh ali več samostojnih enotah. Ob predložni glagolski zvezi *stopiti na* se denimo pogosto pojavljata samostalnika *prst* in *žulj*, vendar pa glede

na besedilne realizacije, kot jih izkazuje korpus FidaPLUS, ne moremo govoriti o variantah ene same, pač pa gre za pomensko različni FE:

- ... odziv na vaše ostre besede še vedno ni pojenjal. To je samo dokaz, da ste nekaterim krepko stopili na žulj
- ... Vsi smo v šoli slišali zgodbo, kako je Galileo Galilei pred petstotimi leti razglasil, da se Zemlja vrti okoli Sonca. S tem je stopil na žulj cerkvenim oblastem, ki so trdile, da se vse vrti okoli Zemlje kot središča vsega stvarstva.
- ... kriminalu v zlovesčem Chicagu nihče ne more ali noče stopiti na prste
- ... neustrašna trojica mora stopiti na prste pokvarjenemu policistu Jacku

Da lahko govorimo o sestavini leksikalne enote kot o varianti, mora le-ta izkazovati relativno pogostost, pri čemer so posamezne variante glede na svojo stilno vrednost in tip besedila, v katerem se pojavljajo, različno pogoste. O relativni pogostosti variante lahko vedno govorimo samo ob upoštevanju pogostosti zveze kot celote. Zlasti pri nizkih pogostostih kaže visoka stopnja variantnosti na relativno neustaljenost zveze, kar se navadno povezuje tudi z njeno pomensko razpršenostjo.

Variantnost sestavin na ravni leksikalne zgradbe se dotika tako njihovih pomenskih kot slovničnih lastnosti. V prvem primeru gre za zamenjevanje sestavin znotraj prepoznane večbesedne leksikalne enote z drugimi sestavinami, s čimer se ustvarjajo predvsem pomenski in stilistični odtenki, v drugem primeru pa gre za oblikoslovne, besedotvorne, pravopisne in izgovorne možnosti, ki jih predvidevajo sestavine leksikalne enote.

3.4.1.1.1 Predmetnopomenske leksikalne variante

Glagolske, pridevniške, samostalniške in prislovne sestavine se znotraj posameznega pomena celotne leksikalne enote zamenjujejo, če obstaja med njimi določeno pomensko razmerje, pri čemer smo na podlagi korpusa registrirali naslednje možnosti:

(1) Variantne sestavine so lahko v medsebojnem sinonimnem razmerju, kot v spodnjih primerih:

čas/sezona/obdobje kislh kumaric
napočiti/priti velik dan
kura/kokoš ki nese/nosi zlata jajca

luč/svetloba na koncu predora/tunela
razlog/vzrok za skrb
peti hvalo/hvalnico (komu)

odkrivati/izumljati toplo vodo/Ameriko
 zapihati/zaveti svež veter
 vojaška/oborožena sila
 vladati/voditi z železno roko
 jasno in glasno dejati/povedati
 firbec muči/matra (koga)
 jama/brezno brez dna
 zasukati/obrniti/zavrteti se na petah
 dreti se/vreščati kot bi (koga) iz kože
 dajali
 lačen/sestradan kot volk
 tuliti/zavijati kot volk
 občutiti/izkusiti/doživeti (kaj) na lastni/
 svoji koži
 boriti/bojevati se z mlino na veter
 naliti/natočiti (komu) čistega vina

malo/napol za šalo malo/napol zares
 v sili še vrag/hudič muhe žre
 zlata doba/obdobje (česa)
 vleči vzporednice/paralele
 atomska doba/vek
 volk dlako menja nravi/narave/značaja pa
 ne/nikoli
 (kaj) pade na rame/pleča (koga)
 znajti se/bit v napačnih/nepravih rokah
 udariti/počiti s petami
 dreti se/vreščati kot bi ga/(koga) iz kože
 drli/dajali
 dvigniti veliko/mnogo/nemalo/obilo
 prahu

(1.1) Sinonimija med variantnimi leksikalnimi sestavinami znotraj leksikalne enote, zlasti FE, ni vedno povsem jasno določljiva in enoznačna; na eni strani lahko sicer prepoznamo povsem »čiste« primere, kot npr. *zapihati/zaveti*, *vladati/voditi*, *tuliti/zavijati*, *dejati/povedati*, *občutiti/izkusiti/doživeti*, *doba/vek*, *kura/kokoš*, *vrag/hudič* itd., medtem ko drugi sinonimni pari izražajo očitne stilne odtenke:

čohati/praskati se po jajcih
 fejest/dobra baba

umirati/cepati kot muhe
 ne reči/ne ziniti ne bele ne črne

(1.2) Pomensko razmerje med variantnimi sestavinami se lahko ustvarja tudi samo prek posameznih pomenov besed, ki vstopajo v variantni niz, oziroma samo v skrajno zamejenih besedilnih kontekstih, npr. glagoli: *udariti*, *šiniti*, *hoditi*, *skakati* v enem od svojih pomenov izražajo način premikanja, zaradi česar lahko vstopajo v sinonimni variantni niz tudi znotraj sicer omejenega števila drugih kolokacij in SBZ (*udariti/šiniti na plano/na dan*; *spraviti/vleči na površje/plan/dan*; *hoditi/skakati okoli (koga)*; *hoditi/skakati od (koga/česa) do (koga/česa)*; *zganjati/delati hrup, politiko, propagando*):

kri udari/šine v glavo (komu)
 spraviti/vleči (kaj) na dan
 hoditi/skakati v zelnik (komu)

zganjati/delati cirkus
 braniti/zastopati (čigave)/(katere) barve
 zapirati/zatiskati si oči pred (kom/čim)

Ko ugotavljamo vrsto pomenskega razmerja, ki se ustvarja med variantnimi sestavinami, ki smo jih prikazali zgoraj, moramo biti pozorni na ohranitev pomena celotne leksikalne enote. V zvezi s tem nam sistem Word Sketches omogoča izdelavo t. i. razlikovalnih skic (Krek in Kilgarriff 2006), ki na podlagi večje ali manjše prekrivnosti besedilnega okolja izpostavijo podobnosti in razlike med variantnima besedama, iz česar je mogoče sklepati, če in v katerih kontekstih besedi nastopata kot sopomenki. Čeprav je s pomočjo razlikovalnih skic (glej spodaj) mogoče ugotoviti, da si npr. glagola *udariti* in *šiniti* za pomen 'hitro se premikati' nekatere predložne kolokatorje delita, npr. *mimo*, *proti*, *čez*, *na* itd., se v konkretnih besedilnih realizacijah pokaže, da glagola v kombinaciji s prekrivnimi predlogi nista nujno sinonimna. Za zvezo *udariti mimo* lahko na podlagi pomena 'napačno razumeti kaj, ne dojeti bistva, (z)motiti se' upravičeno trdimo, da gre za FE, medtem ko ima zveza *šiniti mimo* samo dobesedni pomen: 'hitro se premakniti, švigniti mimo česa'.

Sinonimno razmerje med variantnimi sestavinami se lahko ustvarja tudi prek slovarsko registriranih metaforičnih pomenov oziroma prek t. i. **konvencionalne metafore**:

povedati/zabrusiti/vreči (komu) (kaj) v brk
držati **besedo/obljubo**
svež/nov veter/veter sprememb
postaviti (koga) na **trdna/realna** tla

(1.3) V variantno razmerje pogosto vstopajo tudi besede, za katere se na prvi pogled zdi, da med seboj ne izkazujejo nobenega relevantnega pomenskega razmerja. Posamezne besede se v vlogi variantnih sestavin v spodnjih primerih zamenjujejo na podlagi pripadnosti določenim sorodnim tematskim ali vsebinskim lastnostim (podobna razmerja smo odkrivali že na ravni skladijsko-pomenske ureditve kolokatorjev), npr. znotraj skupine samostalnikov, ki označujejo predmete za shranjevanje (*vreča*, *sod*), dele telesa (*prst*; *glava*, *ušesa*; *peta*, *oko*), enote (*mesec*, *teden*, *dan*, *čas*), del glede na celoto (*moški*, *človek*), stopnjo, intenzivnost (*pravi*, *popoln*, *velik*; *glaven*, *prvi*, *edini*) ipd. Razlikovalne skice, ki smo jih izdelali za variantne sestavine s pomočjo Word Sketches v spodnjih primerih, praviloma izkazujejo veliko prekrivnih kolokatorjev, npr. *debel/trd* (*koža*, *skorja*, *oklep*, *dlaka*; *kruh*, *papir*); *trd/krepek* (*mož*, *beseda*,

izraz, korak, udarec, moški, človek ...); krepek/globok (*požirek, padec, beseda, izraz*); čist/navaden (*laž, sprenevedanje, svinjarija, kriminal, bencin, norost ...*).

trn v **peti/očesu** (komu)/(koga)
 vreča/**sod** brez dna
 v **glavi/ušesih** brni (komu) (kaj)/od (česa)
 medeni **mesec/teden**
 človek/**moški** na mestu
 sokolje/**orlovo**/orlovsko oko
 čista/**navadna/prava** nula
 glavna/**prva/edina** skrb
 spraviti/**dati** v svoj/lastni žep

imeti **debelo/trdo** kožo
 volk v ovčji **koži/probleki**
 kot v najboljših **dneh/časih**
trda/krepka/železna roka
 zaznati s **prostim/golim** očesom
globoko/krepko pogledati v kozarec
 prava/**popolna/velika** uganka
 pasti/**prileteti** na trda/trdna/realna tla

(1.4) Z razlikovalnimi skicami sistema Word Sketches je za nekatere variantne sestavine mogoče ugotoviti, da zunaj konkretne večbesedne leksikalne enote ne izkazujejo relevantnega pomenskega razmerja, iz česar sledi, da je njihova zamenjava za konkretni pomen mogoča samo znotraj določene zveze, kot v spodnjih primerih:

zbijati/**stresati** šale
 mešati/**seštevati** jabolka in hruške
 na vse **pretege/kriplje**
 lepiti se kot muhe na **med/drek**
kocka/sekira je padla

budno/izurjeno/ostro/pozorno oko
tretje/notranje oko
 skozi **zadnja/stranska** vrata
 brcniti v **temo/prazno/meglo**

(1.5) Zlasti v zvezi z variantnimi glagolskimi sestavinami se je pokazalo, da so določena pomenska razmerja, npr. med pomensko oslabljenimi glagoli in t. i. glagolskimi primitivi, kot: *imeti – držati, biti – imeti* ipd., razmeroma produktivna. Te variante je smiselno ločevati od razmerij, kot so npr. *dati – dobiti, dati – imeti, vzeti – imeti* itd., kjer sprememba glagolske sestavine dejansko vpliva na spremembo pomena celotne zveze, zato te vrste spremembe podrobneje opisujemo, ko govorimo o strukturnopomenski organizaciji večbesedne leksikalne v kontekstu pretvorbenih možnosti.

imeti/držati na muhi (koga)
imeti/držati roko nad (kom)
imeti/držati škarje in platno v svojih rokah

biti/ imeti (kaj) pri roki
biti/imeti (kaj) na dosegu roke
biti/imeti pred nosom

imeti/držati (koga) na vajetih
imeti/držati (koga) na kratko

biti v navadi/imeti navado
biti/imeti (kaj) pod nadzorom/
 kontrolo

(1.6) Med predmetnopomenskimi leksikalnimi variantami je v zvezi z glagolskimi sestavinami mogoče obravnavati tudi možnost tvorjenja vidskih parov ter zamenjevanje glagolskih sestavin z glagolniki:

obrniti/obračati se na (koga)
vračati se/vrniti se kot bumerang
delati/narediti iz muhe slona
postajati/biti glavna/prva skrb
naježiti/ježiti kožo
pihati/popihati/pihanje na dušo (komu)
vleči/privleči/vlačiti (kaj) na dan
metati/vreči/ slabo luč na (koga/kaj)
vzeti/jemati na muho (koga/kaj)
dvigati/dvigovati/dvigniti prah
metati/metanje pesek v oči
zapirati/zapreti se vase

izgubiti/izgubljati živce
priiti/prihajati s pravo barvo na dan
reševati/rešiti svojo/lastno kožo
menjati/zamenjati denar na črno
skočiti/skakati/skakanje čez plot
uiti/uhajati iz rok
vreči/metati/metanje v en/isti koš
ugledati/zagledati/beli dan/luč dneva
vreči/metati/metanje na finto
pometati/pomesti pod preprogo
iskati/iskanje dlako v jajcu
pustiti/puščati na cedilu

3.4.1.1.2 Slovnichnopomske variante

Med oblikoslovnimi variantami je zlasti pri samostalniških in pridevniških sestavinah mogoče obravnavati vse tiste možnosti, ki se nanašajo na različne zapise sestavin glede na spremembo spola, števila, sklonske paradigme ipd. Tu je mogoče obravnavati tudi možnost stopnjevanja in izražanja pomske določnosti, kot kažejo spodnji zgledi:

briti norce/norca iz (koga/česa)
bridki/bridek konec
zamižati/mižati na eno oko/obe očesi
speljati/zapeljati na krivo pot/kriva pota

(kaj) pade na **rame/ramena** (koga)
 še svoj **živ/živi** dan ne
 kot v **dobrih/boljših/najboljših** časih
 črn **maček/mačka** prekriza pot (komu)

Znotraj večbesednih leksikalnih enot v skladenjskih vlogah prislova in glagola je zlasti opazno variranje predložnih sestavin:

z/iz vseh koncev
z/iz različnih koncev
z/iz vseh vetrov

briti norce iz (koga)/s (kom)
 dan **na** dan/dan **za** dnem
 pred nosom/**izpred** nosa/nosu

začeti z/od/iz nule	tu pa/in tam
začeti z/iz/od ničle	boriti se z mlino na veter/ proti mlinom na veter
stresati jezo na (koga)/ nad (kom)	z enega konca na/do drugega
končati v/na rdečih številkah	goreti za/pod petami/nogami
v zrelih letih/ na zrela leta	ob/pri belem dnevu

Poleg slovničnih in leksikalnih variant, ki so zlasti pogoste pri glagolskih sestavinah večbesednih leksikalnih enot, so v korpusnem okolju posebej očitne variante, ki se nanašajo na različne zapise sestavin, med drugim tudi v zvezi s pravopisno normo, npr. izbira velike oziroma male začetnice, pisanje skupaj ali narazen, kot je razvidno v zgledih (a). Znotraj tega pa je mogoče obravnavati tudi variante, ki izkazujejo možnost govorne realizacije, zlasti v neformalnih govornih položajih, v zgledih (b):

(a)	(b)
Gospodov/gospodov dan	biti/iti se gnil jajc/ gnilo jajce
Božje/božje oko	do nazga/nagega
Železna/železna lady/Železna Lady	biti totalna/popolna nula/ničla
zrasti na čigavem zeljniku/zelniku	
kratkomalo/kratko malo/kratko in malo	
svoj čas/svojčas	
mrtvohladno/mrto hladno	
razvozljati/razvozlati uganko	
(ne) vzeti v obzir/ozir	

3.4.1.2 (So)besedilne variante

Za razliko od leksikalnih variant, ki prizadenejo notranjo zgradbo večbesedne leksikalne enote, izjema so variante predložnih sestavin, ki zahtevajo različne sklonske realizacije, npr. *z/od vseh koncev in krajev – na vse konce in kraje*; glagolniške variante, npr. *iskati dlako v jajcu – iskanje dlake v jajcu; zbijati šale – zbijanje šal* itd., se (so)besedilne variante nanašajo na spremembo celotne strukturne organizacije večbesedne leksikalne enote, kar je v veliki meri povezano s pomenskimi spremembami in njihovo individualno ustvarjalno rabo. Ko govorimo o sobesedilnih variantah večbesednih leksikalnih enot, smo na področju, kjer sta leksikalni (tj. pomenski) in skladenjski vidik (tako v smislu skladenjske

vloge kot zgradbe) med seboj neločljivo povezana. Ko smo v okviru njihovih skladenjskih lastnosti obravnavali možnost zastopanja posameznih vlog znotraj stavka, smo bili med drugim priča tudi izražanju različnih stopenj/faz glagolskega dejanja. Pomenske razlike, ki so jih ustvarjali glagoli v ta namen, npr. *spravljati – spraviti – biti/pristati na beraški palici* ipd., so neposredno vplivale tudi na podobo celotne leksikalne enote. Tovrstne spremembe, ki zadevajo širši skladenjski vzorec, v katerem se zveza realizira v besedilu, se odvijajo v skladu s skladenjskimi možnostmi, ki jih predvideva jezik, in so v veliki meri pogojene s skladenjskimi in pomenskimi lastnostmi sestavine ali zveze kot celote. V zvezi z njimi govorimo o dopustnih in nedopustnih pretvorbah večbesednih leksikalnih enot, variantnost v smislu spremembe strukturne organizacije zveze pa je mogoče opazovati tudi z upoštevanjem ustvarjalne rabe jezika, kjer se bomo dotaknili t. i. prenovitev.

3.4.1.2.1 Pretvorbene omejitve večbesednih leksikalnih enot

V primerjavi z različnimi možnostmi zasedanja posameznih mest znotraj stavčne zgradbe, kot smo videli pri skladenjskih lastnostih večbesednih leksikalnih enot, se pretvorbe, čeprav gre za vzročnopolosledni pojav, nanašajo v prvi vrsti na tiste njihove lastnosti, ki jih izražajo v konkretnem sobesedilu in presegajo okvire stavčnih realizacij. Pretvorbe večbesednih leksikalnih enot so dejansko spremembe v izrazni podobi in (ne nujno) skladenjski vlogi zveze, ki jih znotraj njihove strukturne in pomenske ustaljenosti določajo oziroma dopuščajo jezikovne zakonitosti. V pretvorbenem procesu večbesedne leksikalne enote bodisi ohranjajo pomensko razmerje, npr. *biti pri kom – kdo imeti – biti čigav – biti od koga*, ali pa ustvarjajo bolj ali manj predvidljiva pomenska razmerja, ki različno zadevajo tudi vlogo in razvrstitev delovalnikov ter okoliščin v skladenjskem vzorcu pretvorjene zveze, npr. *prepustiti se – prepustiti (koga) – biti prepuščen; vzeti na znanje – dati na znanje* ipd. Obstoj konkretne sistemsko predvidene pretvorbe za posamezno večbesedno leksikalno enoto oziroma njena dopustnost v smislu ohranjanja osnovnega pomena – pomen leksikalne enote se glede na preureditev sestavin znotraj skladenjskega vzorca torej (bistveno) ne spremeni, npr. *v rokah (koga) – v čigavih rokah, v nasprotju z bela tehnika – *tehnika je bela, svetla izjema – *izjema je svetla*, je mogoče upoštevati kot merilo

pomenske in skladdenjske povezanosti ene same in ne obstoja dveh ali več leksikalnih enot.

Med pretvorbami, kjer preureditev sestavin znotraj skladdenjskega vzorca ne ruši integritete celostnega pomena večbesedne leksikalne enote, je opazno izražanje svojilnosti,²⁸ zlasti v razmerju do prostorskosti, npr. *imeti kaj – biti kje – biti pri kom – biti od koga*, sestavinskosti, npr. *biti v čem – del česa*, vrstnosti in kakovosti oz. načina, npr. *imeti lastnost – z lastnostjo*, ter druge pretvorbe, ki so znotraj jezikovnih možnosti za posamezno večbesedno leksikalno enoto dopustne in jih hkrati izkazuje besedilna raba. V spodnjem seznamu smo pretvorbe, ki predstavljajo različne realizacije ene same leksikalne enote, prikazali v ločenih sklopih:

(a)

biti v rokah (koga/česa)	biti v (čigavih) rokah
v očeh (koga) (biti, izgledati) (kakšen)	(biti, izgledati) (kakšen) v (čigavih) očeh
(biti) pisan na kožo (komu)	biti pisan na (čigavo) kožo/bit
pasti v nemilost pri (kom)	pasti v (čigavo) nemilost/pasti v nemilost (koga)
zrasti na zelniku (koga)	zrasti na (čigavem) zelniku
pasti na ramena (koga)	pasti na (čigava) ramena

(b)

(biti) v koži (koga)	(biti) v (čigavi) koži
(biti) trn v peti (komu)/(koga)	(biti) trn v (čigavi) peti
(biti) prvi mož (česa)	(biti) (čigav) prvi mož ²⁹
(biti) desna roka (koga)	(biti) (čigava) desna roka

(c)³⁰

vlada v senci	senčna vlada
luknja v zakonu	zakonska luknja

²⁸ Identifikacijo pomenskih skupin nelastnostnih (nekaikovostnih) pridevnikov na podlagi pretvorbenih in drugih, zlasti oblikoslovnih meril gl. Vidovič Muha: 1981.

²⁹ Npr. *prvi mož ferarija – ferarijev prvi mož*.

³⁰ Do takih pretvorb navadno ne prihaja pri SBZ z vrstnimi pridevniki, ki imajo terminološko vrednost, npr. *potniški vlak – *vlak potnikov; jugozahodni veter – *veter jugozahoda*.

vstopiti na vlak (česa)	vstopiti na (kateri) vlak ³¹
breme česa pade na ramena (koga)	(kolikšno/katero) breme pade na ramena (koga) ³²

(č)

imeti smisel za (kaj)	s smislom za (kaj)
imeti dve levi roki	kot (da) bi imel dve levi roki
imeti srečno roko	s srečno roko
imeti gluha ušesa za (koga/kaj)	(biti) gluh za (koga/kaj)
ne imeti blage veze	brez blage veze
stati/bititi z nogami trdno na tleh	z nogami trdno na tleh
ne najti skupnega jezika	brez skupnega jezika

Izražanje razmerja med dejanjem oziroma vršilcem dejanja in vzrokom zanj lahko, navadno prek potrpnjenja, poteka prek stavčnega vzorca, kot kažejo spodnji zgledi.

(kaj) kravžlja živce (komu)	živci se kravžljajo (komu) od/zaradi (koga/česa)
(kaj) dviga prah	prah se dviga zaradi (koga/česa)
(kaj) brni v glavi/ušesih (komu)	v glavi/ušesih brni (komu) (od) (česa)

Poleg prikazanih razmerij, kjer pretvorbe potekajo na ravni strukturne in pomenske povezanosti, izkazujejo korpusni podatki tudi nekatere druge pretvorbene regularnosti, zlasti v izražanju vzročnopsledičnih sprememb, na primer v razmerju dejanje – posledica/stanje oziroma rezultat dejanja, v številu predvidenih in v razporeditvi udeleženskih vlog, kot kažejo zgledi.

(a)

oborožiti se do zob	(biti) do zob oborožen
obračati (kaj) na glavo	(biti) na glavo obrnjen
sprejeti/pričakovati odprtih rok	(biti) (kdo) odprtih rok
zbrati se/prinesti z vseh vetrov	z vseh vetrov zbrani/prineseni
vzeti vajeti v svoje roke	držati/imeti vajeti v svojih rokah
zaiti v slepo ulico	znajti se v slepi ulici
prepustiti se na milost in nemilost (komu/čemu)	(biti) prepuščen na milost in nemilost (komu/čemu)

³¹ Npr. v besedilnih realizacijah: *vstopiti, skočiti na vlak industrializacije, trendov, za Unijo; pomembno je sedeti na evropskem vlaku; ... dobiti sedež na integracijskem vlaku.*

³² Npr. *breme organizacije, vzdrževanja priprav, finančno, glavno breme.*

(b)

spraviti (koga) na beraško palico	biti/živeti na beraški palici
speljati/zapeljati (koga) na krivo pot	biti/znajti se na krivi poti
uvrstiti (koga/kaj) na črno listo	biti/znajti se na črni listi
spraviti (koga) k pameti	priiti k pameti; biti pri pameti
zvezati (komu) roke	imeti zvezane roke
dati prav (komu)	imeti prav
dati (komu) besedo	imeti besedo, ³³ dobiti besedo
dati brco (komu)	dobiti brco
dati črno piko (komu)	dobiti črno piko
dati/prižgati zeleno luč (komu)	dobiti zeleno luč
zapisati/dati črno na belem	imeti/dobiti črno na belem (zapisano)
imeti na vajetih	obdržati na vajetih

Take strukturnopomenske spremembe lahko potekajo tudi na ravni besedna zveza – stavek, kot v spodnjih zgledih.

prebiti led	led je prebit
ježiti kožo (komu)	koža se (na)ježi (komu)
imeti polna usta (česa)	polna usta (česa) so (koga)
pade (katera/kakšna/čigava) glava	(čigava/katera) glava je padla
menjati dlako	volk dlako menja, nravi/narave pa ne/nikdar/nikoli

Na drugi strani se spoznanje, da je vsaka pomenska sprememba povezana s spremembo v obliki (Sinclair 1987), potrjuje v tistih primerih, kjer večbesedne leksikalne enote z vstopanjem v različne skladenjske vzorce prevzamejo tudi drugačne pomenske lastnosti. Strukturne spremembe, ki v določeni meri zadevajo bodisi skladenjsko vlogo bodisi sestavinsko zgradbo večbesedne leksikalne enote, so vedno povezane s pomenskimi razlikami. Izhodišče take pretvorbe je v možnosti, da govorec za konkretni namen različno ubesedi pomensko podstavo večbesedne leksikalne enote. Pri tem se razlika v pomenski vrednosti med pretvorbena povezanimi leksikalnima enotama najbolj očitno kaže na ravni pomenskih lastnosti besede kot sestavine leksikalne enote, npr. z ustvarjanjem protipomenskih in recipročnih razmerij, razmerij, ki se ustvarjajo med trditvijo in zanikanjem ter drugimi upovedovalnimi možnostmi, kot izkazujejo spodnji zgledi.

³³ Pretvorba obstaja samo za pomen 'dati komu možnost, da govori', za pomen 'obljubiti' je v besedilih izkazana pretvorba: *imeti čigavo besedo*.

(a)

(kaj) gre dobro/lepo od rok (komu)	(kaj) gre slabo/težko od rok (komu)
na sončni strani Alp	na senčni strani Alp
imeti srečno roko (pri čem)	imeti nesrečno roko (pri čem)
imeti dober dan	imeti slab dan
srečen konec	žalosten/tragičen konec
dati veter v jadra (komu/čemu)	vzeti veter iz jader (komu/čemu)
imeti kaj s (kom/čim)	ne imeti ničesar s (kom/čim)
imeti (koga) na vajetih	uiti z vajeti
(kdo) z jajci	(kdo) brez jajc
greben zraste (komu)	greben se povesi/upade (komu)
(biti/znajti se) v <i>pravih</i> rokah	(biti/znajti se) v <i>napačnih/nepriavih</i> rokah

(b)

dati na znanje	vzeti na znanje
iskati pot (iz krize), (do sreče)	najti/videti pot iz (krize, stiske)
poiskati/iskati skupen jezik	najti skupen jezik
potunkati (koga) v blato	potegniti (koga) iz blata
zaiti v slepo ulico	najti pot iz slepe ulice
biti/znajti se v godlji	izvleči se iz godlje

(c)

vsega je konec	ni še vsega konec
biti vse črno	ni vse (tako) črno
(vse) (svoje) žive dni	(še svoj) živ/živi dan ne
imeti (dovolj, toliko) jajc	ne imeti (dovolj) jajc; imeti premalo jajc; biti brez jajc

3.4.1.2.2 Prenovitve

Tip pretvorbe, ki je vedno avtorska, v kolikor ne postane produktivna v konkretnih besedilnih in zunajbesedilnih okoliščinah, se nanaša na ponovno izrabo FE oziroma njenega frazeološkega pomena, za kar morajo biti izpolnjeni pogoji v konkretnem besedilu ali govornem položaju, z namenom doseči nov pomen ali stilni učinek. Prenovitve³⁴ torej nikoli niso oblikovane samo za poimenovalne potrebe, pač pa predvsem z govorčevim namenom učinkovati, prepričati, vrednotiti ipd. Ker so prenovitve v prvi vrsti predmet idiomatične rabe (o prenovitvah lahko govorimo samo v zvezi s FE in ne v zvezi z vsemi večbesednimi leksikalnimi enotami, ker vedno temeljijo na izrabi frazeološkega pomena),

³⁴ Več o terminu v Kržišnik–Kolšek 1988.

jih je treba opazovati v širokem besedilnem spektru predvsem splošne besedilne produkcije, manj pa so po pričakovanju prisotne v znanstvenih besedilih in leposlovju (več o tem Kržišnik–Kolšek 1988; Kržišnik 1987), in z upoštevanjem zunajjezikovnih dejavnikov. Kot take si zaslužijo obsežnejšo samostojno obravnavo, na tem mestu pa bomo opozorili samo na nekaj konkretnih primerov njihove ustvarjalne rabe glede na primarno idiomatično vrednost, ki smo jo označili kot izhodišče.

Izhodišče:

- iskati dlako v jajcu
- biti brez jajc

Prenovitev:

... to ni film, v katerem bi lahko iskali dlake v jajcu – tu so dlake brez jajc ...

Izhodišče:

- (povedati ipd.) brez dlake na jeziku
- iskati dlako v jajcu

Prenovitev:

... prodajni slogan se glasi: Študentski cajtnig brez dlake na jajcu ...

Izhodišče:

- beseda ni konj
- (biti) mož beseda
- osel – 'omejen, neumen človek'

Prenovitev:

... beseda ni konj, a mož beseda je pogosto osel

Izhodišče:

- skakati čez plot
- skok v višino

Prenovitev:

... atlet je, z izklesanimi mišicami in bistro glavo. Skače v višino. Čez plot nikoli

Izhodišče:

- sedeti na dveh stoli
- pristati na trdih tleh

Prenovitev:

... težko je sedeti na dveh stoli, zato pazite, da ne boste pristali na trdih tleh.

Izhodišče:

- kdor visoko leta, nizko pade
- pasti na trda tla

Prenovitev:

... če boste previsoko letali, se lahko zgodi, da boste padli na trda tla

Izhodišče:

- kdor visoko leta, nizko pade
- kdor se zadnji smeje, se najslajše smeje

Prenovitev:

... kdor visoko leta, se najslajše smeje

Pogosto se za doseganje novega učinka v zvezi z nekaterimi FE ali njihovimi sestavinami uporablja »podobesedenje«¹ idiomatičnega pomena, iz česar velja, da je možnost dobeseidnega branja hkrati vedno tudi možnost ponovnega preinterpretiranja: za FE, ki je v besedilu rabljena primarno kot idiomatična enota, zelo redko pa kot prosta besedna zveza, čeprav za to izpolnjuje tako slovnične kot pomenske pogoje, obstaja v jeziku odprta možnost ponovne idiomatične/prenesene rabe, s katero govorec doseže v konkretni situaciji nov učinek, kot kažeta besedilna zgleda za FE *prodajati meglo* in *prepeljati (koga) žejnega čez vodo*.

Trideset let vsak teden srečujem kopico urednikov in direktorjev; z leti sem postal pravi specialist zanje: tisti, ki kupujejo meglo, jo tudi prodajajo. Z meglo je težko mešetariti. To ne pomeni, da ni draga, včasih dosega fantastično ceno. Težava z njo pa je vedno enaka: nima pravega občinstva. Ljudje se je naveličajo. Vsaj včasih.

V nekem znanem ljubljanskem bifeju so ustanovili novo stranko: SVŽ Stranka večno žejnih. Na naslednjih volitvah nameravajo zmagati, saj imajo obilo pristašev, ki se ne bodo pustili prepeljati žejni čez vodo, čeprav jim do vode ni veliko.

Taka možnost je v dejanski besedilni rabi izkazana tudi pri nekaterih SBZ, ki so sicer nastale po idiomatični poti, vendar same na sebi niso nosilke metaforičnega pomena oziroma v besedilu nimajo vrednotenjske vloge, hkrati pa predstavljajo v besedilu neizčrpen vir preinterpretacijskih možnosti, kot kažejo spodnji zgledi.

- ... naš tiskarski škrat je včasih tako hiter, da nam jo zagode kar pred našimi očmi.
- ... Draga Kara, smo res zapisale, da sanjski moški obstaja? Ah, ta tiskarski škrat ... očitno moški, tudi on ...
- ... v prejšnji številki smo imeli nekoliko težav s tiskarskim škratom, saj je ukradel okvirček z nagrajenci, ki so si prek SMS-ov priborili vstopnice za ljubljanski koncert Deep Purple
- ... naj bo jasno: sovragovo kopito ne bo več teptalo pridobitev naše evolucije. (Pri zadnji besedi je država poklicala na pomoč mednarodno priznanega vodjo tiskarskih škra-tov.)

3.4.2 Dobesedni in frazeološki pomen

Večbesedne leksikalne enote so vedno sestavljene iz besed, ki v jeziku obstajajo tudi zunaj konkretne zveze. Kadar je oddaljenost med pomenom, ki ga ima beseda v konkretni zvezi, in pomenom, ki ga ima zunaj nje ali v kateri drugi zvezi, očitna, npr. *muha* v *siten kot muha* in v *modna muha*, govorimo o večbesednih leksikalnih enotah z idiomatičnim (oz. frazeološkim) pomenom. Na podlagi omenjenega dejstva za take večbesedne leksikalne enote teoretično velja, da vedno obstaja možnost dobesednega branja, vendar pa o tem, kako bomo tako zvezo dejansko razumeli, vedno odloča njen vsakokratni besedilni kontekst. Glede na korpusno izhodišče, se pri tem zanašamo na analizo konkordančnega niza (ali besedilnih odstavkov) in prepoznavnost pomena/pomenov znotraj reprezentativnega števila besedilnih realizacij. Pri tem se zdi zanimiva ugotovitev, ki potrjuje Čermákovo hipotezo o »anomalnih« skladenjskih in pomenskih razmerjih znotraj FE kot njihovo definicijsko in glede na (proste) besedne zveze razlikovalno lastnost, da namreč številne FE možnosti dobesednega branja, ki jim jo zagotavlja slovnična ustreznost zveze, v dejanskih besedilnih realizacijah ne uresničujejo. V spodnjem seznamu smo za pomensko različne FE v korpusu FidaPLUS preverjali, če in v kolikšni meri je ob idiomatičnem pomenu izkazana tudi možnost dobesednega branja. Za ponazoritev navajamo ob izkazani rabi besedilni zgled.

FE	Dobesedni pomen	Frazeološki pomen
metati vse v en (in) /isti/ skupni koš		... seveda bi bilo krivično vse brezposelne metati v isti koš
mešati jabolka in hruške		... kritiki vam očitajo, da mešate jabolka in hruške in v isti koš mečete Rusijo, Afriko, Pola Pota in Fidela Castra
priliti/prilivati olje na ogenj (čemu)/(česa)		... grško sodišče priliva olje na ogenj starega sovraštva
skakati/skočiti čez plot		... Britanke veliko pogosteje skačejo čez plot , kot so pripravljene priznati
za/zmešati (komu) štrene		... načrtoval je zmago pred domačim občinstvom. Štrene pa mu je pomešal drugouvrščeni v skupni razvrstitvi
stopiti (komu) na prste	... stopila je na prste in ga objela okoli vratu	... posel je bil sila dobičkonosen, dokler jim na prste niso stopili policisti
po/gledati (komu) skozi prste	... skozi prste je videla dve beli vozili, ki sta stali le lučaj stran	... pri ustanavljanju raznih medijev pa država zadnje čase žal gleda skozi prste in dovoljuje skoraj vse
dati/prižgati (komu/čemu) zeleno luč	... pešči moramo zelo dolgo čakati na zeleno luč	... naložba bo dejansko dobila zeleno luč , ko bo dala svoje soglasje tudi vlada
rumeni tisk		... rumeni tisk mu je prisodil ljubimkanje s kar nekaj slavnimi in lepimi vdovami
star maček	... starejši mački potrebujejo mir in zasebnost, zato ne pustimo otrokom, da dražijo ali vznemirjajo mačka	... stari mački še vedno obvladujejo posel, mladih, ki bi razturali sceno, pa od nikoder
saditi rožice	... skupaj pospravljava, pomijeva posodo, sadiva rožice	... direktor zna zelo lepo govoriti, a se bojim, da sadi rožice
barva kože	... črna maskara na podočnjakih se je lepo ujemala z barvo kože pod očmi	... tu je kot v Babilonu. Mešajo se jeziki, rase in barve kože
svež veter	... bilo je delno oblačno, z Atlantika je vlekel svež veter	... čas je, da zajamemo svež veter v jadra skavtskega gibanja

FE	Dobesedni pomen	Frazeološki pomen
kislo jabolko	... trpkost pa naredi vino astringentno kot da bi ugriznili v nezrelo in kislo jabolko	... kdo bo ugriznil v kislo jabolko dolgov
pasti v oko	... z robom svojega robca ji je oče skušal vzeti iz očesa saje, ki so ji padle v oko,	... ena od poslank pa mi je kljub temu padla v oko
spraviti pod streho	... na pomlad bi rada hišo spravila pod streho	... atleti so v Kopru spravili pod streho prvo letošnje državno prvenstvo

Zdi se, da je možnost dobesednega branja za konkretno besedno zvezo v veliki meri pogojena s pomensko »smiselnostjo« besednozvezne kombinacije. Kot je na eni strani logično pričakovati, da FE kot: *nositi glavo na prodaj, pihati (komu) na dušo, vrteti se v začaranem krogu, zapirati se vase* ipd., ne bodo v besedilu izkazovale dobesednega pomena, je na drugi strani zanimivo, da prihaja zelo redko do tega tudi pri FE, ki imajo za to povsem realne možnosti. Čeprav se na primer FE *dati/prižgati (komu/čemu) zeleno luč, dobiti zeleno luč* ipd. zdijo primerne za dobesedno rabo, se ta možnost, vsaj kot izkazuje stanje v korpusu, v slovenščini ne uresničuje oziroma se ne uresničuje prav pogosto. Zato predpostavljamo, da je možnost/nemožnost ali neizkazanost dobesedne rabe v jeziku pojav, ki presega zgolj slovnično in pomensko kompatibilnost besed, ki se med seboj povezujejo.

V zgornjem seznamu lahko glede na stanje dobesedne in frazeološke rabe v dejanski besedilni realizaciji izločimo poleg že omenjenih pomensko »neobičajnih« zvez, kot so *živeti iz rok v usta, iskati dlako v jajcu, iti rakom žvižgat* ipd., tudi druge lastnosti in spremembe, ki so značilne bodisi za eno ali drugo rabo, npr. :

- Zlasti pogosto gre v razmerju idiomatični – dobesedni pomen za spremenjen zunanji besedilni vzorec FE, kot je npr. pričakovanost in razporeditev vezljivostnih mest, npr. idiomatično: *kdo dal/prižge zeleno luč komu; kaj je voda na mlin čemu; prilivati olje na ogenj čemul česa*, in dobesedno: *zeleno luč gori, se prižge, voda teče na mlin*.
- Odločilni pokazatelj je lahko tudi določenost idiomatičnega oz. dobesednega pomena s konkretno pozicijo v stavčni zgradbi; če se denimo zveza *muha enodnevnica* pojavi v osebkovi vlogi, je velika

verjetnost, da gre za 'vrsto žuželke' in ne za 'nepomembno, hitro minljivo stvar'.

- O možnosti ene ali druge rabe pogosto odločajo tudi elementi v besedilnem okolju zveze, npr. za zvezo *dvigati/dvigovati prah* lahko napovemo, da besede kot: *avto, vozilo, veter, vetrič, gradbišče* itd. v njenem besedilnem okolju napovedujejo dobesečno in ne idiomatičnega branja.

Zelo pogosto zahteva idiomatični pomen omejitve v slovničnih in pomenskih kategorijah besed na predvidenih mestih skladenjskega vzorca, npr. zgoraj idiomatično: *kdo pade v oči komu* : dobesečno: *kaj pade v oči komu*; *pustiti koga na cedilu* : *kaj ostane na cedilu*. Omejitev je največkrat določena s pomenskim okvirom ali s konkretnim naborom slovničnih kategorij, zlasti s kategorijo živosti in človeškosti, spola in števnosti. Spodnji primeri kažejo, da je besedilno okolje v smislu pomenske razločevalnosti relevantno tako pri ločevanju idiomatičnega in dobesednega pomena, tj. stalnih od prostih besednih zvez, kot pri razpoznavanju njihove večpomenskosti. Prav vloga udeležencev, ki jo predvideva dogodek, dejanje ipd. v pomenski podstavi povedi, in njihova razvrstitev je pogosto odločilna za ustrezno pomensko prepoznavanje leksikalne enote, kot prikazujejo spodnji zgledi za frazno jedro *na_dan* in FE *pasti v vodo*:

• **pasti v vodo**

(kdo: živo+) *pasti v vodo* – 'pasti v vodo'

... zgodilo se je, da je po nesreči padel v vodo. Iz deročih valov ga je rešil mlad kmet

... sendvič mi je padel v vodo

(kaj: živo–) *pasti v vodo* – '**propasti**'

(načrt, posel, pogajanje, poskus, dogovor, ideja, priložnost ...)

... prenovo so načrtovali, a je padla v vodo

... tudi možnosti za poglobitev gospodarskega sodelovanja so padle v vodo

• (Glag) **na dan**

(kaj: živo–) (privreti, planiti udariti/udarjati) *na dan* – '**pokazati se v veliki meri**'

(čustva, bojazen, spomini, frustracije)

... njena bojazen udari na dan, kadar mora govoriti skupini

... vaša dolgo zatajevana čustva privrejo na dan kot vulkanska lava

(kaj: živo–) (priti/prihajati, planiti, izbruhniti/bruhniti, udariti, pricurjati) na dan – **'razkriti se; postati javno'**

(resnica, stvar, dokazi, afera, novica, govornice, podrobnosti)

... šele sedaj, ko so odprli arhive, je prišla na dan žalostna resnica

... ko informacija pride na dan, je zelo težko dokazati, od kod je prišla

priti na dan z/s (čim: živo–; abstraktno) – **'povedati, predlagati'**

(z zamislijo, idejo, predlogom, trditvijo)

... Nasa je prišla na dan s trditvijo, da so v meteoritu z Marsa našli dokaze fosilnih mikrobov

... doma pride na dan z novo teorijo

(kaj: tekoča voda) (priti/prihajati, privreti, vreti, priteči, izbruhniti) na dan/površje (kje; kako) – **'pokazati se na površju zemlje'**

(studenc, voda/vode, potok); (kot izvir, v slapu, v kraški jami)

... reka Krka prihaja na dan v dveh izvirkih

... Savica (Velika Savica) pride na dan ob prepokah stene Komarče

(potegniti, povleči, privleči) (kaj: živo–; konkretno) na dan – **'izvleči'**
(cigarete, denarnico)

... možakarja sta si izmenjala kup grdih besed, nakar je F. M. privlekel na dan pištolo

... nato je dedi privlekel na dan dolg nož in zarezal v gobasta tla

3.4.3 Večpomenskost

Potem ko smo večbesedne leksikalne enote določili glede na možnost dobesednega branja, smo ugotovili, da prihaja z besedilno umestitvijo do izraza tudi njihova večpomenskost. Ker pomeni možnost dobesednega branja vedno razpad leksikalne enote, nas v smislu registriranja »slovarskih« pomenov zanimajo v prvi vrsti možnosti različnih idiomatičnih branj, ki jih FE pod določenimi pogoji izkazuje v besedilu. Za nekatere FE tako velja, da je, ne glede na možnost dobesednega branja, kot pod (a), njihov »idiomatični pomen« vezan na konkretno strokovno področje (b) in ima tako terminološko vrednost, hkrati pa se vzpostavlja tudi možnost naknadne, tj. na terminološko vrednost pomena, vezane prenesene rabe (c):

črna luknja

(a)

... iz vseh zoprno sivih stavb boljčijo črne luknje razbitih oken

(b)

'pojav v veselju'

... črne luknje so lahko ključ za razumevanje poslednje usode veselja

... črne luknje so skupek mase, zgoščene na zelo majhnem prostoru in z ogromno privlačnostjo, ki vase potegne vse, kar se ji približa

(c)

'nepojasnjeno, nezakonito izginotje česa'

... črna luknja vseh slovenskih financ

... Menijo, da je naložbeni sistem "črna luknja", kamor bi vlagali

'odsotnost česa sploh'

... brodet odslej ne bo več črna luknja v našem znanju priprave morskih dobrot

Nekatere FE oziroma variantna frazna jedra so se ob besedilni umestitvi pokazala za izrazito pomensko produktivna, pri čemer odločilno vlogo odigra ne samo širitev fraznega jedra s tipičnimi elementi besedilnega okolja, pač pa tudi obseg variantnega niza in razporeditev variant znotraj posameznega pomena. Tako je denimo FE s fraznim jedrom *trdno stati* v besedilnih realizacijah mogoče prepoznati v naslednjih osnovnih pomenih: 1. 'kljubovati oz. vztrajati', 2. 'biti duševno močan, stabilen'; 3. 'imeti dober, uveljavljen položaj ali izhodišče' in 4. 'ne vzbujati dvoma glede resničnosti, upravičenosti česa'. Znotraj tipičnih realizacij so nekatere sestavine posameznih pomenov FE zamenljive, druge pa ne, npr. *postaviti koga na trdna/trda tla* in *pasti prileteti na trda/trdna tla* za pomen 'soočiti koga z realnim stanjem, možnostmi' proti *biti/stati na trdnih* (ne pa tudi *trdih*) *tleh/temeljih* za pomen 'imeti dober, uveljavljen položaj, izhodišče' in *stati na trdnih* (ne pa tudi *trdih*) *tleh* za 'biti stvaren, realen'. Poleg omenjenega je treba pomen FE glede na njeno izrazno podobo določati tudi z upoštevanjem možnosti, da se posamezne sestavine modificirajo z elementi, ki niso obvezna, stalna sestavina FE, npr. (*trdno*) *stati za (kom/čim)* '(odločno) zagovarjati, podpirati koga, kaj' in (*trdno*) *stati ob strani (komu)* 'izražati, nuditi pod-

poro komu', kjer gre dejansko za FE *stati za (kom/čim)* in *stati ob strani (komu)*, kot kažejo besedilni zgledi na koncu preglednice.

FE	Pomen	Besedilni zgled
trdno stati na (čem)	kljubovati; vztrajati	... Milka ve povedati marsikaj o tem, kako je vas trdno stala na prepihu vojne ... države so za sproščanje trgovine s kmetijsko-živilskimi proizvodi, za katere ni carine. Na tem stališču trdno stojijo ... stranka je ves čas trdno stala na braniku slovenskih nacionalnih interesov
trdno stati	biti duševno močan, stabilen	... zato mi pomagaj, da bom trdno stal , ko bo treba. Okrepi me, da bom pogumen in da ne bom stokal
trdno stati; biti/stati na trdnih/čvrstih tleh/temeljih	imeti dober, uveljavljen položaj, izhodišče	... ker ti dve podjetji ne stojita prav trdno , direktor in direktorica upata, da se bodo izpolnila vsaj njuna pričakovanja ... podjetje je zdaj na trdnih tleh in pred nami so novi izzivi ... partnerstvo stoji na trdnih temeljih , če obe strani prispevata enako ... njegova sedanja izvolitev na odgovorno mesto stoji na čvrstih temeljih razrednega boja
trdno stati; biti na trdnih tleh	ne vzbujati dvoma glede resničnosti, upravičenosti česa	... za nas ovadba trdno stoji , a mi nimamo pravice obsojati ... njegova interpretacija je na trdnih tleh
stati/ostati na trdnih/realnih tleh; stati z obema nogama trdno na tleh	biti stvaren, realen	... biki stojijo na trdnih tleh , tako v psihološkem kot fizičnem smislu ... čeprav stojite z obema nogama trdno na tleh , se vaše oči nenehno ozirajo proti visokemu soncu, ki je vir življenja ... kljub sijajnim uspehom Matjaž ostaja na realnih tleh
(začutiti, izgubiti) trdna tla pod nogami	občutek za realnost; duševna stabilnost	... v poslovnem svetu redko izgubite trdna tla pod nogami , saj znate skrbno ohranjati v pravi perspektivi ... nepričakovan obisk vas bo vrgel iz tira, vendar boste zelo hitro spet začutili trdna tla pod nogami

FE	Pomen	Besedilni zgled
postaviti koga na trdna/realna /trda tla; pasti/ prileteti/ spustiti se (z oblakov) na trdna/realna/trda tla	soočiti koga z realnim stanjem, možnostmi	... sedanje partnerstvo me je postavilo na trdna tla . Prej sem samo sanjala ... težek poraz je marsikoga presenetil in načrte nogometašev postavil na trdna tla ... spremembe ravnotežja sil v Italiji utegnemo postaviti na neprijetno trda tla tudi Slovence ... njeni ideali, prioritete in kriteriji so bili postavljeni zelo visoko. Življenje jih je potem postavilo na realna tla ... a ko začetni čar mine, padeta z oblakov na trdna tla ... pazite, da se ne boste prehitro zaljubili, saj bi lahko iz oblakov kaj hitro padli na trda tla ... še vedno se niste spustili z oblakov na realna tla , toda saj vam takšen način življenja prav ustreza
(priti, stopiti) na trdna tla; začutiti trdna tla pod nogami	priti, biti (spet) na varnem, na kopnem, na zemlji	... zadnjega potnika so kamniški gorski reševalci spravili na trdna tla po 11 urah ... po 63 dnevih neugodnega vremena bo jadralec spet na trdnih tleh ... nekaj po 16. uri je priplul v pristanišče in si oddahnil, saj je pod nogami končno začutil trdna tla
(trdno) stati za (kom/čem)	(odločno) zagovarjati, podpirati koga, kaj	... udeležbo naših članov sem prevzel kot osebno odgovornost, za katero še vedno trdno stojim ... ves čas vročih razprav je predsednik komisije trdno stal za dvema najbolj izpostavljenima komisarjema
(trdno) stati ob strani (komu)	izražati, nuditi podporo komu	... opozicija je vedno trdno stala ob strani oblasti, ko je šlo za nacionalne in državne interese ... mama ji ni verjela in ji ni ponudila pomoči, temveč je trdno stala ob strani možu

SKLEP

Preučevanje večbesednih leksikalnih enot v korpusnem okolju, tako v smislu odkrivanja aktualne slovenske besednozvezne leksike kot tudi značilnosti njihove rabe, pomena in vloge v besedilu, daje dobra izhodišča za njihov leksikološki in slovarski opis. Pri tem izhajamo iz besede, s statističnimi izračuni pa ugotavljamo njen kolokabilni potencial in določamo frazna jedra kot možne leksikalne enote oziroma njihove razmeroma trdne dele. Poleg skladijske večfunkcijskosti, večpomenskosti in variantnosti se nam ob umestitvi fraznih jeder v tipično besedilno okolje odkrivajo tudi pretvorbene možnosti, ki v različni meri prizadenejo strukturo in/ali pomen večbesedne enote. Podatki o njeni skladijski vlogi in pomenskih lastnostih, ki jih je v korpusnem okolju mogoče prepoznati na podlagi analize velikega števila besedilnih realizacij, napovedujejo nadaljnje elemente besedilnega okolja, ki pa na svojih skrajnih mejah nikoli niso trdni in za vselej določeni. Dejanska raba je namreč pokazala pester izbor različnih variantnih in pretvorbennih možnosti, ki sicer v veliki meri izrabljajo obstoječi slovnični potencial jezika, saj obstaja velika verjetnost, da bo besedilna raba izkazala pretvorbo, ki jo omogoča slovnična zgradba leksikalne enote, hkrati pa se v zvezi s posamezno leksikalno enoto pretvorbe tipično realizirajo povsem specifično in neodvisno od možnosti, ki jih zagotavlja slovnica: za posamezno večbesedno leksikalno enoto sistemsko možna pretvorba bodisi ni relevantna bodisi povzroči razpad frazeološkega pomena. To na eni strani relativizira pojem frazeološke ustaljenosti in pomenske trdnosti, na drugi pa omogoča odkrivanje analognih procesov in oblikovanje leksikalnih in slovarskih opisov, ki so za posamezno večbesedno leksikalno enoto tipični in, kar se zdi še posebej pomembno – izpričani v dejanski jezikovni rabi.

Povezovalna načela, na podlagi katerih se v jeziku oblikujejo več-

besedne leksikalne enote glede na skladijske in pomenske lastnosti besed kot njihovih sestavnih delov, prihajajo v korpusu do izraza pri analizi konkordančnega niza in pri avtomatičnem določanju vzajemno povezanih sopojavitvev. Statistični podatki, ki jih je v ta namen mogoče pridobiti iz korpusa – v korpusu FidaPLUS zlasti kubično razmerje vzajemnosti (MI3) in razmerje verjetnosti (LL) – so relevantni pri ugotavljanju povezovalne trdnosti med besedami, medtem ko moramo pri ugotavljanju pogostosti celotne večbesedne leksikalne enote na podlagi fraznega jedra kot njenega relativno trdnega dela upoštevati tudi možnost, da predstavlja frazno jedro tako v skladijskem kot pomenskem smislu razmeroma trdni del različnih leksikalnih enot, ter vzeti v obzir nefrazeološke realizacije in korpusni šum. Najpogostejše sopojavitve, kamor sodijo zlasti zveze s slovničnopomenskimi sestavinami, navadno niso predmet leksikalne ali ožje frazeološke problematike, ki zahteva obvezno pomensko neprozornost celostnega pomena glede na pomen sestavin. Opazna je predvsem njihova samostojna skladijska ali modifikacijska vloga, zelo pogosto pa so sestavni del obsežnejših pomensko različnih leksikalnih enot. Na splošno velja, da je za prepoznavanje celostne vloge večbesednih leksikalnih enot, njihove formalne zgradbe in pomena, vloga besedilnega okolja ključna. Pri tem se zdi v postopku njihovega prepoznavanja v korpusu kot tudi pri leksikoloških analizah in tipologizaciji, ki določa enote v razmerju med besedami oziroma prostimi besednimi zvezami na eni in idiomi na drugi strani, smiselno upoštevati kolokabilno moč posameznih pomenov besede, ter možnost, da imajo tudi metaforični in metonimični pomeni svoj lastni, od osnovnih pomenov neodvisni kolokabilni potencial. Takšna prepletenost pomena, ki se ustvarja med tipično sopojavljajočimi besedami tako na sintagmatski kot paradigmatski osi, je v korpusnem okolju premaknila leksikološke raziskave s preučevanja izoliranih jezikovnih elementov na posamezni ravnini strukturalno pojmovane jezikovne zgradbe vsaj na raven besedne zveze pa tudi širšega besedilnega okolja, kjer se posamezni pomeni večbesednih leksikalnih enot uresničujejo znotraj tipičnih skladijskih vzorcev in bolj ali manj določenih/omejenih izbir.

POVZETEK

1 Elektronski besedilni korpusi so izhodišče postbloomfieldske jezikoslovne smeri v 40. in 50. letih 20. stoletja, ki je temeljilo na spoznanju, da lahko govorimo o jezikoslovju kot o znanosti samo v primeru, da raziskave temeljijo izključno na tem, kar je mogoče v jeziku opazovati, uveljavili v vsej svoji razsežnosti in tako prispevali k jezikoslovnemu vedenju na področju jezikovnega opisa, slovaropisja, učenja tujih jezikov, prevodoslovja pa tudi na področju socioloških in kulturoloških raziskav. Med drugim je z analizo korpusnih podatkov vse bolj zanimivo postalo področje leksikalnih enot, ki so prepoznavno sestavljene iz več kot ene besede.

1.1 V slovenskem prostoru obstajata z oznako referenčni, ki zagotavlja za celostno raziskavo v jeziku aktualnih večbesednih leksikalnih enot primerno gradivo, dva korpusa: FIDA (2000) in nadgrajena različica FidaPLUS (2006). Zadnji, ki v celoti zajema besedila prvotnega korpusa, obsega več kot 600 milijonov besed, je besedilno uravnotežen, s poudarkom na neumetnostnih in nestrokovnih besedilih, lematiziran in oblikovno-skladenjsko označen ter deloma razdvoumljen. Poleg osnovnih iskalnih pogojev omogoča za prepoznavanje večbesednih leksikalnih enot tudi uveljavljene statistične izračune. Njihovo prepoznavanje in analiza v celoti temeljita na omenjenih korpusih, hkrati pa je bila v nekaterih segmentih uporabljena še testna verzija sistema Word Sketches.

1.2 *Delni korpusni pristop* omogoča pri prepoznavanju in analizi večbesednih leksikalnih enot potrjevanje obstoječih teorij, hkrati pa velika količina avtentičnega gradiva in uporaba računalnika za avtomatizacijo jezikovnih analiz omogoča kompleksnejši vpogled v problematiko, s tem pa tudi možnost preureditve meril, ki so zanjo bistvene. Področje večbesednih leksikalnih enot, kjer smo preučevanje izoliranih

jezikovnih elementov, npr. besed, in ozko definiranih frazeoloških enot, predstavili v kontekst celotne leksikalne problematike, je v tem smislu še posebej izpostavljeno, ker se v jeziku znane kategorije znotraj stalnih zvez zabrisujejo in jih je nemogoče razbrati iz manjšega števila vzorcev.

1.3 Ker je naše zanimanje usmerjeno v prepoznavanje in analizo večbesedne leksike, nas pri analizi korpusa zanimajo tisti postopki, ki odkrivajo načela besedne povezovalnosti. Prva možnost, ki se pri tem ponuja, je analiza v jeziku najpogostejših dvo-, tri- in štirigramov, ki so navadno kombinacije slovničnih in slovničnih ter predmetnopomenskih besed. Poleg pogostosti so največkrat določene zgolj s slovnično ustreznostjo, nimajo pa samostojne leksikalne vrednosti. Do nabora večbesednih leksikalnih enot lažje pridemo s preučevanjem besedilnega okolja besede, ki jo določimo kot jedro konkordančnega niza, pri čemer v korpusu FidaPLUS zagotavljata najboljša izhodišča statistični vrednosti *kubično razmerje vzajemnosti* (MI^3) in *logaritem razmerja verjetja* (LL). Na podlagi visokih vrednosti obeh statistik določamo *frazna jedra*, ki nam predstavljajo potencialne leksikalne enote oziroma njihov razmeroma trdne dele. Možnost poljubnega spreminjanja konkordančnega jedra omogoča v nadaljevanju ubesediljenje fraznih jeder in izračun besedne povezovalnosti, ki prav tako temelji na omenjenih statistikah. Za prepoznavanje stalnih zvez, katerih sestavine so v besedilnih realizacijah med seboj oddaljene, si je mogoče pomagati z iskanjem relevantnih sopojavnih v definiranim besedilnem okviru in z iskanjem po bližini, kjer v iskalnem pogoju poljubno določamo bližino oz. oddaljenost dveh besed, ki ju pričakujemo v zvezi.

2 Leksikologija kot jezikovna teorija, ki preučuje besedišče jezika, pomeni v prvi vrsti prepoznavanje tistih jezikovnih elementov in mehanizmov, ki temeljijo na posredovanju pomenskih, vsebinskih in predmetnih predstav o svetu. Z vidika današnje stopnje jezikoslovnega vedenja se zdi, da ostaja ločnica med slovničnimi pravili (slovnico) in jezikovnimi elementi, ki jih na podlagi teh pravil oblikujemo (besediščem), namenjena zgolj ugotavljanju prestopov, ki smo jim priča pri prepoznavanju pravil delovanja jezika in njegovih sporočanjških sposobnosti. Zavedanje tega je predmet leksikološkega preučevanja, tj. besede in njihove pomene, razmerja med besedami, njihove povezovalne lastnosti itd., moral nujno nadgraditi s skladenjskimi

razmerji, ki se ustvarjajo med jezikovnimi elementi, ki tvorijo leksikalno enoto, kadar je ta večbesedna, in med leksikalnimi enotami samimi.

2.1 Kljub teoretično precej natančnemu razumevanju *leksikalne enote*, ki je lahko tudi več kot enobesedna, je problem kompleksen predvsem s pomenskega vidika, zaradi česar je meja med *eno- in večbesednimi leksikalnimi enotami* oz. med njimi in *prostimi besednimi zvezami* pogosto težko potegniti. Posamezne besede, ki tvorijo v kombinaciji z drugimi besedami prepoznavne leksikalne enote, ohranjajo v različni meri tudi pomenske lastnosti, ki jih imajo zunaj konkretne kombinacije. Na drugi strani obstaja v strokovni literaturi tudi potreba po ločevanju različnih tipov večbesednih leksikalnih enot, pri čemer se tradicionalno upoštevajo pomenske in skladenjske lastnosti sestavin in ne zveza kot celota. Za naše izhodišče je pomembno spoznanje, da sta idiomatičnost in analitičnost, ki omogočata sestavljivost/razstajljivost jezikovnih elementov na vedno večje oziroma manjše enote, procesa, ki sta za preučevanje jezika enako pomembna. Če na eni strani torej obstajajo razmeroma *proste besedne zveze*, ki ustrezajo odprtim izboram znotraj skladenjsko določenih vzorcev, je z vidika besedne povezovalnosti mogoče opazovati tudi tipične sopojavitve besed, ki so sicer pomensko razstavljive, npr. kolokacije, vendar v jeziku delujejo kot celote, ter druge ustaljene zveze, ki izražajo različne stopnje pomenske prepoznavnosti sestavnih elementov. Leksikalni opisi v pričujoči knjigi v slovenski frazeologiji uveljavljeno ločevanje med širše pojmovanimi SBZ in FE, pri čemer je za druge ob neslovarskosti pomena vsaj ene od sestavin zahtevana tudi opazna ekspresivna vloga, nadgrajujejo z upoštevanjem vseh večbesednih leksikalnih enot, katerih potencialna leksikološkost je v izhodišču vezana na relativno strukturno trdnost zveze ali njenega dela.

2.2 Temeljni pojmi, ki problematizirajo lastnosti FE, so vezani na pojmovanje njihove formalne zgradbe, skladenjskih lastnosti in pomena, pri čemer menimo, da posameznih vidikov med seboj ni mogoče strogo ločiti, saj se v procesu jezikovne rabe hkrati sprožajo različni mehanizmi, ki prizadenejo večbesedne leksikalne enote na različne načine in za različne sporočajske namene.

2.2.1 Tako se denimo proces *leksikalizacije* kaže kot izrazito skladenjsko-pomenski pojav. Tradicionalno se kot problematične tako v smislu leksikalizacije kot frazeološkosti, obravnavajo zveze glagola in izvornega predloga ali zaimka, npr. *držati s (kom)*, *nabasati na (koga)*

kaj), *dobiti jih* itd., ter zveze glagola in tipičnega določila, npr. *imeti smolo, delati družbo*, ki je lahko omejeno tudi zgolj s slovničnimi kategorijami, npr. *potunkati koga (živo+)*. Na splošno za ta dva tipa glagolskih zvez velja pomenska oslabelost glagolske sestavine, frazeološkost/idiomatičnost pa se preverja glede na izkazan/neizkazan pomenski prenos, npr. *imeti smolo* (*smola* 'okoliščine, ki vplivajo na neugoden izid'). Dejstvo, da so tovrstne zveze tradicionalno deležne manj pozornosti tako pri leksikoloških kot leksikografskih opisih, je povezano z njihovo na videz razstavljivo skladenjsko zgradbo, npr. *delati + družbo*, kar naj bi se potrjevalo tudi z obstojem enobesedne ustreznice, npr. *biti v skrbeh – skrbeti, delati razliko – razlikovati*, čeprav dejanska besedilna raba takih zamenjav praviloma ne prenese, saj se zveze in »njihove« enobesedne ustreznice pojavljajo v drugačnih skladenjskih vzorcih, zapolnitve posameznih mest znotraj njih pa so pomensko odločujoče, npr. *delati razliko med (komlčim) in (komlčim)* = 'obravnavati kaj neenakovredno': *razlikovati (kaj) in (kaj), razlikovati (kaj) od česa* = 'prepoznati razlikovalne lastnosti česa'. Z vključenostjo besedilnega okolja je tudi opis zvez s prevladujočo modifikacijsko in slovnično funkcijo, npr. *v imenu, ne glede na, pod vplivom* ipd. mogoče prepoznavati v nekaj tipičnih skladenjskih vzorcih, ki imajo tudi prepoznaven skupni pomenski imenovalec, npr. stopnjevanje: *ščim/toliko, vedno ... bolj*; povezovanje s primerjanjem: *neprimerno/precej/dosti... bolj kot*; povezovanje s stopnjevanjem: *bolj ko ... bolj; čim/tem bolj ... bolj*; relativizacija: *bolj ko ne; bolj ali manj* itd.

2.2.2 Ob proces leksikalizacije se postavlja tudi možnost *poenobesedenja*, kjer pa je dejanska raba pokazala, da sicer sistemsko sprejemljivost pretvorb tipa: *študent biologije – biolog* pogojuje besedilno okolje, ki dopušča možnost zamenjave kot: *ljubljski študenti biologije – ljubljanski biologi*, medtem ko npr. poenobesedenje tipa *diplomirani biolog – diplomirani študenti biologije* ni smiselno in ga raba ne izkazuje.

2.2.3 Kot izrazito strukturnopomenski pojav se v zvezi z večbesednimi enotami kaže tudi možnost *variranja* posameznih sestavin zveze in pretvorbene in upovedovalne možnosti, ki v različni meri vplivajo na pomenske odtenke njihovo skladenjsko vlogo in formalno podobo.

2.3 Pri preučevanju *skladenjskih lastnosti* večbesednih leksikalnih

enot se tradicionalni leksikalni opisi omejujejo na preverjanje skladskega razmerja znotraj zveze in na ugotavljanje besednovrstne vloge posameznih sestavin, kar pa za njihov leksikalni opis ne ponuja relevantnih ugotovitev, saj velja, da prihaja znotraj SBZ, zlasti v FE, do realizacij, ki so lastne zgolj konkretni zvezi in jih skladski sistem jezika ne izkazuje, npr. *gre za koga/kaj/to* : pričakovano: *kdo gre kam, od kod* ipd. V zvezi s skladskimi lastnostmi glagolskih zvez se ugotavlja tudi (ne) stavčnost njihove zgradbe kot merilo vključitve med leksikalne na eni in besedilne enote na drugi strani. Upravičenost vključitve prvih v slovarje naj bi potrjevala tudi nestavčna slovarska definicija, medtem ko naj bi stavčne FE, zlasti pregovorne in pragmatične, zahtevale stavčno definicijo ob predvidevanju, da je pogoj za njihovo pomensko interpretacijo tudi opis okoliščin in udeležencev govornega dejanja. Korpusno gradivo v primeru stavčnih FE sicer izkazuje neposredno povezavo pomena FE in okoliščin njihovega tipičnega izjavljanja, vendar pa je taka možnost povsem enakovredno izkazana tudi pri nestavčnih FE. Skladska problematika se ukvarja tudi s pretvorbami FE, tj. s sposobnostjo vstopanja v različne pretvorbene skladske procese, ki deloma (t. i. členske) ali v celoti (celovite pretvorbe) prizadenejo zgradbo FE, njihov pomen pa ostaja razmeroma nespremenjen. Veliko število dejanskih besedilnih realizacij je v nasprotju z intuitivno zasnovanimi raziskavami pokazalo, da besedilna raba, za posamezne FE sicer različno produktivno izrablja možnosti, ki so z vidika »pravilnega jezika« za dano FE na voljo, na drugi strani je postalo tudi očitno, da so nekatere pretvorbe za določene FE prepoznavnejše kot njihove sistemsko nevtralne oblike, npr. *na to se pije* : redko: *piti na kaj*; *iskre se krešejo* : dobresedno: *kresati iskre*.

2.4 Temeljna pojma, vezana na problematiko *pomena* FE, sta *frazološki* oziroma *idiomatični pomen* – tudi kot temeljno merilo prepoznavanja frazeoloških/idiomatičnih leksikalnih enot znotraj celotne leksikološke problematike, hkrati pa izhodišče pomenskih tipologij, ki so bile prek ruske frazeološke teorije vpeljane tudi v slovenščino (sestava, skup, sklop in zraslek), ter *ekspresivnost*, ki naj bi se v nasprotju z neznamovano nefrazeološko ustreznico ali parafrazo, kazala v besedilu. Sodobne pomenoslovne teorije, ki temeljijo na prepoznavanju besedne povezovalnosti v smislu bolj ali manj tipičnega druženja posameznih besed z drugimi besedami kot pojava, ki v jeziku ni naključen, se zdi ugotavljanje stopnje pomenske odvisnosti besed znotraj zveze manj

relevantno, saj se je pokazalo, da npr. učečim se tujega jezika največ preglavic delajo večbesedne enote, ki se z vidika pomenske prozornosti ne zdijo problematične, npr. *postaviti vprašanje, priti do izraza, čajna žlička, osnovna šola* itd. vendar delujejo kot celote in kot take obstajajo tudi v govorčevem mentalnem leksikonu. Pri postavljanju ekspresivnosti kot pogoja za vključitev večbesednih leksikalnih enot med frazeološke in hkrati odsotnost te lastnosti pri terminoloških zvezah, ki so nastale po idiomatični poti, izhajamo v korpusnem okolju iz spoznanja, da je ekspresivnost FE, kot to velja tudi za enobesedne lekseme, odvisna od številnih med seboj dopolnjujočih se jezikovnih in zunajjezikovnih pojavov. Pogosto dobi FE svoj »ekspresivni naboj« v sobesedilu, v konkretnem govornem položaju ali pa že samo s tem, ko se znajde v določeni besedilni (z)vrsti. Postavljanje ekspresivnosti v izhodišče frazeološke problematike zavračajo tudi primeri, kjer je izbira v smislu FE – enobesedna ustreznica/parafraza vezana na način gradnje informacij znotraj besedilnih povezav, ko pri gradnji besedila izmenično nastopata FE in njena enobesedna ustreznica. Poleg omenjenega, je z odkrivanjem načel besednega povezovanja očitno, da obstajajo v jeziku številne idiomatične zveze, ki nimajo »nevtralne« ustreznice, npr. *rumeni tisk, tiskarski škrat, medeni teden* ipd., zato tudi njihova vloga v besedilu ni v naprej zaznamovana, hkrati pa v besedilu v zvezi z njimi vedno obstaja možnost na novo vzpostavljenega konotativnega branja. Bolj kot obvezna ekspresivnost se v zvezi s FE kaže vzpostavljanje razmerja med (metaforiziranimi) sestavinami FE in besedilnim okoljem, na katerega se metafore nanašajo. Navadno gre za znotraj FE ubesedeno vrednotenje pomembnosti, razsežnosti, veljavnosti osebe, dogodka, pojava ipd., ki je izražen v besedilu. Poleg tega za velik del FE velja, da je vrednotenjska vloga, kot je izražanje pozitivnega/negativnega razmerja do predmetnosti, vsebine besedila ali naslovnika, obvezna sestavina njihovega celostnega pomena.

3 Upoštevajoč leksikalno-gramatično izhodišče, referenčni korpus in orodja za njegovo analizo, nas v zvezi z večbesednimi leksikalnimi enotami zanimajo lastnosti, ki so izmerljive, zlasti torej večbesednost, ki temelji na ugotavljanju besedne povezovalnosti, pomen, ki ga je mogoče formalizirati na podlagi številnih realizacij, in skladenjska vloga, kot se kaže v pomenski soodvisnosti v dejanski besedilni rabi. To zahteva

v prvi fazi izločitev *besede* oziroma njene *oblike* kot sestavine potencialne večbesedne enote ter njenih – v izhodišču – od besedilnega okolja neodvisnih skladenjskih in pomenskih lastnosti. Izračunavanje najpogostejših in najtrdnjših besednih kombinacij, t. i. *fraznih jeder*, daje v nadaljevanju izhodišča, med katerimi s pomensko-skladenjskimi analizami besedilnega okolja izločimo samostojne leksikalne enote.

3.1 Pri prepoznavanju večbesednih leksikalnih enot izhajamo iz statističnih podatkov. Za besedo, za katero predvidevamo, da je potencialna sestavina leksikalne enote, izdelamo statistični profil; pogostost in obstoj posamezne oblike preiskovane besede je prvi podatek o razmerju med njeno sistemsko možno in dejansko realizirano oblikoslovno paradigmo, visoko število pojavitev posamezne oblike pa je zadostni razlog za preverjanje njenega pomenskega in povezovalnega potenciala. Preverjanje skladenjske vloge besede kot sestavine večbesedne leksikalne enote potrjuje njeno večfunkcijskost glede na neposredno besedilno okolje, posledično pa tudi dejstvo, da preverjanje izhodiščne skladenjske vloge besede ne podaja realnega stanja, saj deluje večbesedna leksikalna enota kot pomensko in skladenjsko nerazstavljiva celota. V tem smislu je tudi preučevanje od zveze izoliranega pomena besede pokazalo, da obstaja sicer povezava med izhodiščnim in prenesenim pomenom besede kot sestavine večbesedne leksikalne enote, hkrati pa se tudi na slovenskem gradivu potrjuje spoznanje, da vsakokratni pomen besede določa šele celotni vzorec njenih kolokatorjev, kar je še zlasti očitno pri glagolih, kjer na podlagi analize skladenjskopomenskih vzorcev, katerih del je tipično glagol, zaobjamemo vse elemente: določila z njihovimi slovničnimi in leksikalnimi omejitvami, njihovo razvrstitev in razmerja znotraj vzorca, ki so potrebni za prepoznavnost konkretnega glagolovega pomena.

3.2 Trdno in hkrati pogosto druženje besed, ki ga je v korpusu mogoče prepoznati s statističnimi izračuni, imenujemo *frazno jedro*. To predstavlja potencialno leksikalno enoto že v okviru svoje dvobesedne zgradbe ali pa razmeroma trdni del obsežnejše skladenjske zveze. Taka frazna jedra so strukturni in pomenski organizatorji neposrednega besedilnega okolja in napovedujejo nadaljnje sestavine, ki oblikujejo celotno strukturo večbesedne leksikalne enote in njen pomen. Kadar gre za predmetnopomenska frazna jedra, se nam že na tej stopnji izločijo tipične kolokacije, med katerimi z nadaljnjim ubesediljenjem izločamo

SBZ in FE, medtem ko so slovničnopomenska frazna jedra navadno del pomensko in skladijsko obsežnejših in hkrati različnih večbesednih leksikalnih enot.

3.3 Pri prepoznavanju večbesednih leksikalnih enot je bistveno hkratno upoštevanje sintagmatskih procesov, ki se tičejo besedne povezovalnosti, ter možnih izbir na paradigmatski osi, ki omogočajo prepoznavanje pomensko različnih in hkrati prekrivnih skladijskih struktur. Besednovrstna ureditev kolokatorjev omogoča izločitev skladijskih struktur, ki jih preiskovana beseda vzpostavlja v besedilu, razvrstitev kolokatorjev glede na pomenska polja ali tematske sklope pa zagotavlja osnovne informacije o pomenskem in povezovalnem potencialu besede, ki jo preučujemo v jedru konkordančnega niza. Na ta način je mogoče določiti frazna jedra, ki so v celoti prekrivna z leksikalno enoto, in obsežnejše skladijske vzorce, za katere je značilno, da so rezultat slovničnih in pomenskih lastnosti jezika, zaradi česar postajajo obvezna sestavina slovarjev. Druga možnost ugotavljanja večbesednih leksikalnih enot oziroma ločevanja kolokacij od SBZ in FE, je merjenje obsega kolokatne paradigme, ki temelji na predpostavki, da imajo besede, ki se znotraj posameznega pomena povezujejo z omejenim številom kolokatorjev, več možnosti, da oblikujejo potencialne leksikalne enote, kot besede, ki imajo obsežen kolokabilni potencial. Za kolokabilno najohlapnejše povezave imamo tako zveze besed, kjer se beseda v danem pomenu povezuje z velikim številom pomensko različnih kolokatorjev. Na drugi strani velja, da posamezni pomeni besede vežejo nase kolokatorje zgolj določenega ali skrajno omejenega števila pomenskih polj, število kolokatorjev znotraj njih pa je lahko razmeroma obsežno. Tu gre za pomensko in oblikovno trdnejše zveze, največkrat za SBZ z zgradbo vrstnega pridevnika in samostalnika, ki imajo pogosto terminološko vrednost. Na naslednji stopnji oblikovno-pomenske trdnosti je izbira kolokatorjev za določen pomen besede skrajno omejena, hkrati pa beseda, ki jo preučujemo v takih povezavah, pogosto nastopa v prenesenem pomenu, kar je pogoj za FE.

3.3.1 Skladijske vloge večbesednih leksikalnih enot in upovedovalne možnosti, npr. znotraj primerjalnega, vprašalnega, nikalnega itd. vzorca, je v korpusu mogoče prepoznavati v ustaljenih in hkrati heterogenih besedilnih uresničitvah. Opravljanje različnih stavčnočlenskih vlog na posameznih položajih stavčne zgradbe pogosto bolj ali

manj prizadene tudi izrazno podobo in pomen večbesedne leksikalne enote, hkrati pa se pogosto dogaja, da je za konkretno zvezo tipičnih več stavčnih pozicij. Zato je osnovno vprašanje besednovrstne pripadnosti določene večbesedne leksikalne enote v povezavi z njenimi tipičnimi stavčnočlenskimi vlogami hkrati vprašanje njihovega obsega, ki ga določa meja med sestavinami zveze in njenim besedilnim okoljem. Dejanska besedilna raba ob tem kaže, da so skladijski ali bolje upovedovalni vzorci pri nekaterih FE specializirani za vzpostavljanje razmerij med udeleženci govornega dejanja in za vrednotenje naslovnika, vsebine (sporočanja) in predmetnosti sploh.

3.3.2 Postopek prepoznavanja večbesednih leksikalnih enot je v izhodišču izrazito pomenske narave. Korpusno jezikoslovje izhaja pri tem iz spoznanja, da je jezik v prvi vrsti družbeni pojav, ki ga je treba opazovati in opisovati v komunikacijskih dejanjih, iz česar izhaja, da je tudi pomen leksikalnih elementov mogoče razbrati le iz besedil, saj se le-ta vedno oblikuje znotraj diskurza. Ena izmed bistvenih in hkrati najočitnejših lastnosti je variantnost in različne stopnje dopustnih pretvorb. Najpogostejša je leksikalna variantnost, ki se nanaša na različne stopnje zamenljivosti posameznih sestavin večbesedne leksikalne enote in učinkuje kot konvencionalna stilistična možnost. Tu posebej izstopajo variante, ki so v medsebojnem sinonimnem razmerju, npr. **kura/ko-koš** ki nese/nosi zlata jajca; **zapihati/zaveti** svež veter, in variante, kjer zamenjava zunaj besednozveznega okvira večbesedne leksikalne enote ni mogoča, npr. brcniti v **temo/prazno/meglo**, **zbijati/stresati** šale ipd. Za razliko od leksikalnih variant, ki prizadenejo notranjo zgradbo večbesedne leksikalne enote, se (so)besedilne variante nanašajo na spremembo njene celotne strukturne organizacije. V pretvorbenem procesu večbesedne leksikalne enote bodisi ohranjajo pomensko razmerje, npr. *biti pri kom – kdo imeti – biti čigav – biti od koga*, ali pa ustvarjajo predvidljiva pomenska razmerja, ki različno zadevajo vlogo in razvrstitev delovalnikov v skladijskem vzorcu pretvorjene zveze, npr. *prepustiti se – prepustiti (koga) – biti prepuščen; vzeti na znanje – dati na znanje* ipd. Tip pretvorbe, ki je vedno avtorska, se nanaša na ponovno izrabo frazeološkega pomena FE, z namenom doseči nov pomen ali stilni učinek. Lastnost FE, ki se v tem smislu pogosto izrablja, je t. i. podobeseđenje frazeološkega pomena, pri čemer ostaja zanimiva ugotovitev, da številne FE možnosti dobesednega branja, ki jim jo zagotavlja slovnična

ustreznost zveze, v dejanskih besedilnih realizacijah ne uresničujejo oziroma se, kadar sta v besedilih prisotna tako idiomatični kot dobesedni pomen zveze, kažejo spremembe na ravni zapolnitev vezljivostnih položajev v “zunanjem” skladenjskem vzorcu večbesedne leksikalne enote, v tipičnih skladenjskih vlogah, ki so različne glede na dobesedni in idiomatični pomen in v pričakovanih kolokatorjih besedilnega vzorca ene in druge možnosti pomenske interpretacije.

LITERATURA

- AISENSTADT, Ester, 1979: Collocability restrictions in dictionaries. R. K. Hartmann (ur.). *Dictionaries and their Users*. Exeter: University of Exeter (Exeter Linguistic Studies 4). 71–74.
- AISENSTADT, Ester, 1981: Restricted Collocations in English Lexicology and Lexicography. *ITL Review of Applied Linguistics* 53. 53–61.
- ALTENBERG, Bengt, 1998: On the Phraseology of Spoken English: The Evidence of Recurrent Word-Combinations. A. P. Cowie (ur.). *Phraseology: Theory, Analysis, and Applications*. Oxford: Oxford University Press. 101–122.
- ARHAR, Špela, 2006: Kaj početi z referenčnim korpusom FidaPLUS. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta. Elektronski vir: <http://www.fidaplus.net/>
- ARHAR Špela in GORJANC, Vojko, 2007: Korpus FidaPLUS: nova generacija slovenskega referenčnega korpusa. *Jezik in slovstvo* 52 (2). 95–110.
- ATKINS, Sue B. T., 2002: Then and Now: Competence and Performance in 35 Years of Lexicography. *Proceedings of the 10th EURALEX International Congress*. Copenhagen – Denmark: August 13–17, 2002. 1–28.
- BAUER, Laurie, 1983: *English Word-formation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BEAUGRANDE, Robert de, 1999: Reconnecting Real Language with Real Texts: Text Linguistics and Corpus Linguistics. *International Journal of Corpus Linguistics* 4 (2). 243–259.
- BENSON, Morton, 1985: Collocations and Idioms. R. Ilson (ur.). *Dictionaries, Lexicography and Language Learning*. Oxford: Pergamon. 61–68.
- BENSON, Morton, BENSON, Evelyn, ILSON, Robert, 1986: *The BBI Combinatory Dictionary of English: A Guide to Word Combinations*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- BENSON, Morton, 1999: Goran Kjellmer. A Dictionary Of English Collocations: Based on the Brown Corpus. Oxford: Clarendon Press. 1994. Volume I–III. *International Journal of Lexicography*. Oxford: Oxford University Press. 65–68.
- BIBER, Douglas, CONRAD, Susan, REPPEN, Randi, 1998: *Corpus Linguistics: Investigating Language Structure in Use*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BIBER, Hanno, BREITENEDER, Evelyn, DOBROVOL'SKIJ, Dmitriij, 2002: Corpus-Based Study of Collocations in the AAC. *Proceedings of the 10th EURALEX International Congress*. Copenhagen – Denmark: August 13–17, 2002. 85–128.

- BoE : Bank of English: <http://www.cobuild.collins.co.uk/>
- BOLLINGER, Dwight. L., 1976: Meaning and memory. *Forum Linguisticum* 1 (1): 1–14.
- BURGER, Harald, BUHOFER, Anellies, SIALM, Ambros, 1982: *Handbuch der Phraseologie*. Berlin, New York: de Gruyter.
- CACCIARI, Cristina, GLUCKSBERG, Sam, 1991: Understanding idiomatic expressions: The contribution of word meanings. Greg B. Simpson (ur.). *Understanding word and sentence*. Amsterdam, New York, Oxford, Tokyo: North-Holland (Advances in Psychology 77). 217–40.
- CCELD: *Collins COBUILD English Language Dictionary*, 1987: John Sinclair (ur.). London, Glasgow: HarperCollins.
- CHAFE, Wallace L., 1968: Idiomaticity as an Anomaly in the Chomskyan Paradigm: Foundations of language. *International Journal of Language and Philosophy* 4. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company. 109–127.
- CHURCH, Kenneth, HANKS, Patrick, 1990: Word associations norms, mutual information and lexicography. *Proceedings of the 27th Annual Conference of the Association of Computational Linguistics*. 76–82.
- CHURCH, Kenneth W., GALE, William, HANKS, Patrick, HINDLE, Donald, MOON, Rosamund, 1994: Lexical Substitutability. A. Zampolli (ur.). *Computational Approaches to the Lexicon*. 153–177.
- CLAUSÉN, Ulla, LYLly, Erika, 1994: Criteria for identifying and representing idioms in a phraseological dictionary. W. Martin, W. Meijs, M. Moerland, E. ten Pas, P. van Sterkenburg, P. Vossen (ur.). *Euralex '94 Proceedings*. Amsterdam: Vrije Universiteit. 258–262.
- CLEAR, Jeremy, 1993: From Firth principles: Computational Tools for the study of collocation. Mona Baker, Gill Francis, Elena Tognini-Bonelli (ur.). *Text and Technology: in Honour of John Sinclair*. Philadelphia, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- CLEAR, Jeremy, COLOMBO, Lucia, 1993: The comprehension of ambiguous idioms in context. Cristina Cacciari, Patrizia Tabossi (ur.). *Idioms: Processing, Structure, and Interpretation*. Hillsdale, New York: Lawrence Erlbaum Associates. 163–200.
- Collins Cobuild Dictionary of Idioms*, 1995: Rosamund Moon (ur.), London: HarperCollins./CCDI/
- Collins Cobuild Dictionary of Phrasal Verbs*, 1989: John M. Sinclair, Rosamund Moon (ur.). London: HarperCollins. /CCDPV/
- COLUMAS, Florian, 1981: *Conversational Routine*. The Hague: Mouton.
- COWIE, Antony, 1981: The Treatment of Collocations and Idioms in Learners' Dictionaries. *Applied Linguistics* 2/3. 223–235.
- COWIE, Antony, 1998: *Phraseology: Theory, Analysis, and Applications*. Introduction. A. P. Cowie (ur.). Oxford: Oxford University Press. 1–20.
- COWIE, Antony, 1998a: Phraseological Dictionaries: Some East-West Comparisons. *Phraseology: Theory, Analysis, and Applications*. A. P. Cowie (ur.). Oxford: Oxford University Press. 210–228.
- COWIE, Anthony, 1999: Phraseology and corpora: some implications for dictionary

- making. *International Journal of Lexicography* 12 (4). Oxford: Oxford University Press. 307–323.
- ČERMÁK, František, 1985: Frazeologie a idiomatika. František Čermák, Josef Filippec: *Česká lexikologie*. Praha: Academia. 166–248.
- ČERMÁK, František, 1985a: Funkce v idiomatice a frazeologii. *Z problémů frazeologie polskiej i słowiańskiej* III. Wrocław, Warszawa: Polska Akademia Nauk, Instytut slawistyki. 55–71.
- ČERMÁK, František, 1988: On the substance of Idioms. *Folia Linguistica* 22 (3–4). 413–38.
- ČERMÁK, František, 1988a: Gramatické frazémy. *Slovník české frazeologie a idiomatiky: Výrazy neslovesné*. 463–467.
- ČERMÁK, František, 1994: On the Nature of Universality in Phraseology and Idiomatics. *Z problémů frazeologie polskiej i słowiańskiej* VI. Warszawa: Polska Akademia Nauk, Instytut slawistyki. 15–19.
- ČERMÁK, František, 1994b: Czech Idiom Dictionary. W. Martin, W. Meijs, M. Moerland, E. ten Pas, P. van Sterkenburg, P. Vossen (ur.). *Euralex '94: Proceedings*. 426–431.
- ČERMÁK, František, 1997: Czech National Corpus: A Case in Many Contexts. *International Journal of Corpus Linguistics* 2 (2). 181–197.
- ČERMÁK, František, 1998: Linguistic units and text entities: theory and practice. Thierry Fontenelle, Philippe Hilgsmann, Archibal Michiels, André Moulin, Siegfried Theissen (ur.). *Actes EURALEX '98 Proceedings*. Liège: Université de Liège. 281–290.
- ČERMÁK, František, 1998a: Usage of proverbs: what the Czech National Corpus shows. Peter Ďurčo (ur.). *Europhras '97: Phraseology and Paremiology (International Symposium, September 2–5, 1997)*. Bratislava: Akadémia PZ. 37–49.
- ČERMÁK, František, 2001: Substance of idioms: perennial problems, lack of data or theory? *International Journal of Lexicography* 14 (1). Oxford: Oxford University Press. 1–20
- ČERMÁK, František, 2004: Besedilna uvajalna sredstva rečenic in drugih stalnih besednih zvez. *Slavistična revija* 52 (1). 71–88.
- DE MAURO, Tullio, 2006: On Lexicon and Grammar. *Proceedings XII. EURALEX International Congress*. Congresso internazionale di Lessicografia, Atti Volume I. E. Corino, C. Marelllo, C. Onesti (ur.). Torino, Italia, September 6th– 9th: Università degli Studi di Torino.
- DRSTVENŠEK, Nina, 2003: Vloga besedilnega korpusa pri postavitvi geselskega članka v enojezičnem slovarju. *Jezik in slovstvo* 48 (5). 65–81.
- ĎURČO, Peter, 1997: Gramatické vlastnosti frazém z porovnávacieho hľadiska. Peter Ďurčo (ur.). *Frazeologické štúdie* II. Bratislava: Esprima. 45–53.
- ECO, Umberto, 1994: *The limits of interpretation*. Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press.
- ERBACH, Gregor, 1992: Head-Driven Lexical Representation of Idioms in HPSG. M. Everaert et al. (ur.). *International Conference on Idioms Tilburg, NL: Proceedings of Idioms I–II*.
- ERJAVEC, Tomaž, GORJANC, Vojko, STABEJ, Marko, 1998: Korpus FIDA. T. Erjavec, J. Gros (ur.). *Jezikovne tehnologije za slovenski jezik – Language Technologies*

- for the Slovene Language: Zbornik konference – Proceedings of the Conference. 6.–7. oktober 1998. Ljubljana: Institut Jožef Stefan. 124–127.
- ERJAVEC, Tomaž, 1998: Standardizacija zapisa jezikovnih podatkov. T. Erjavec, J. Gros (ur.). *Jezične tehnologije za slovenski jezik – Language Technologies for the Slovene Language: Zbornik konference – Proceedings of the Conference. 6.–7. oktober 1998*. Ljubljana: Institut Jožef Stefan. 119–123.
- ERJAVEC, Tomaž in VINTAR, Špela, 2004: Korpus kot podpora slovarju informacijskega izrazja slovenskega jezika. *Uporabna informatika* 12/2. 97–106.
- FELLBAUM, Christiane, GEYKEN, Alexander, HEROLD, Axel, KOERNER, Fabian, NEUMANN, Gerald, 2006: Corpus-based Studies of German Idioms and Light Verbs. *International Journal of Lexicography* 19 (4). Special issue. 349–360.
- FIDA: Korpus slovenskega jezika FIDA: <http://www.fida.net/>
- FidaPLUS: Korpus slovenskega jezika FidaPLUS: <http://www.fidaplus.net/>
- FIRTH, John R., 1957: Modes of Meaning. F. R. Palmer (ur.). *Papers in Linguistics*. London: Oxford University Press. 190–215.
- FONTENELLE, Thierry, 1998: Discovering Significant Lexical Functions in Dictionary Entries. A. P. Cowie (ur.). *Phraseology: Theory, Analysis, and Applications*. Oxford: Oxford University Press.
- FRANCIS, Gill, HUNSTON, Susan, MANNING, Elizabeth (ur.), 1996: *Collins Co-build Grammar Patterns 1: Verbs*. London: HarperCollins.
- FRANCIS, Gill, HUNSTON, Susan, MANNING, Elizabeth, 1997: Grammar and Vocabulary: Showing the Connections. *ELT Journal* 51 (3). 208–215.
- FRANCIS, Gill, HUNSTON, Susan, MANNING, Elizabeth (ur.), 1998: *Collins Co-build Grammar Patterns 2: Nouns and Adjectives*. London: HarperCollins.
- FRASER, Bruce, 1970: Idioms within a transformational grammar. Foundations of language. *International Journal of Language and Philosophy* 6. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company. 22–42.
- FRASER, Bruce in ROSS, John R., 1970: Idioms and unspecified NP deletion. *Linguistic Inquiry* 1. 264–265.
- GABROVŠEK, Dušan, 1991: Leksikološki in leksikografski vidiki nekaterih besednih zvez: »dajanje predloga« in sorodne zgradbe v slovenščini in angleščini. *Vestnik* 25 (1/2). 105–135.
- GANTAR, Polona, 1997: Primerjava slovarske predstavitve frazemov v hrvaškem/srbskem in češkem enojezičnem razlagalnem frazeološkem slovarju. *Jezičnoslovnih zapiski* 3. 61–83.
- GANTAR, Polona, 2001: *Teoretični vidiki zasnove frazeološkega slovarja slovenščine: Magistrsko delo*. Mentorica A. Vidovič Muha. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- GANTAR, Polona, 2001a: Slovenska frazeologija v dosedanjih slovarjih glede na aktualna slovaropisna načela. *Jezičnoslovnih zapiski* 7 (1–2). 207–223.
- GANTAR, Polona, 2003: Stalnost in spremenljivost frazema v slovarju. A. Vidovič Muha, S. Gajda (ur.). *Współczesna polska i słoweńska sytuacja językowa – Sodobni jezikovni položaj na Poljskem in v Sloveniji*. Opole: Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej – Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta. 209–224.
- GANTAR, Polona, 2006: Korpusni pristop v frazeologiji in slovarske aplikacije. V:

- VIDOVIČ-MUHA, Ada (ur.). *Slovensko jezikoslovje danes*. Slavistična revija 54, (posebna številka). Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 151–163, 519–532.
- GANTAR, Polona, 2007: Korpusni pristop k prepoznavanju in analizi stalnih besednih zvez v slovenščini. V: KRŽIŠNIK, Erika (ur.), EISMANN, Wolfgang (ur.). *Frazeologija v jezikoslovju in drugih vedah: Europhras Slovenija 2005, Strunjan, 12.–14. september 2005*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, 2007. 79–88.
- GIBBS, Raymond W., 1986: Skating on thin ice: literal meaning and understanding idioms in conversation. *Discourse Processes* 9. 17–30.
- GORJANC, Vojko, 1999a: Kaj in kako v korpus FIDA. *Razgledi* 13. 7–8.
- GORJANC, Vojko in VINTAR, Špela, 2000: Nekatere možnosti jezikoslovne izra-be enojezikovnih korpusov. Erika Kržišnik (ur.). *35. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 335–348.
- GORJANC, Vojko in KREK, Simon, 2001: A Corpus-Based Dictionary Database as the Source for Compiling Slovene-X Dictionary. *COMPLEX 2001. 6th Conference on Computational Lexicography and Corpus Research: »Computational Lexicography and New EU Languages«*. Birmingham: The University of Birmingham. 41–47.
- GORJANC, Vojko, 2002: *Jezikoslovna načela gradnje računalniških besedilnih zbirk strokovnih jezikov: Doktorska disertacija*. Mentorica A. Vidovič Muha. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
- GORJANC, Vojko, 2003: Korpusi in jezikoslovje. *Jezik in slovstvo* 48 (3–4). 19–27.
- GORJANC, Vojko, 2003a: Odkrivanje leksikalnih sprememb s pomočjo korpusa. A. Vidovič Muha, S. Gajda (ur.). *Współczesna polska i słowenska sytuacja językowa – Sodobni jezikovni položaj na Poljskem in v Sloveniji*. Opole: Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej – Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta. 99–111.
- GORJANC, Vojko in JURKO, Primož, 2004: Kolokacije in učenje tujega jezika. *Jezik in slovstvo* 49 (3–4). 49–62.
- GORJANC, Vojko, 2005: Uvod v korpusno jezikoslovje. Domžale: Izolit.
- GORJANC, Vojko, KREK, Simon, GANTAR, Polona, 2005: Slovenska leksikalna podatkovna zbirka. *Jezik in slovstvo* 50 (2). 3–19.
- GORJANC, Vojko, 2006: Korpusno jezikoslovje in leksikalni opisi slovenskega jezika. V: Vidovič Muha, Ada (ur.). *Slovensko jezikoslovje danes*. Slavistična revija, letn. 54, posebna št. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 137–149
- GRABNAR, Katarina in ŠORLI, Mojca, 2003: Novi veliki angleško-slovenski slovar Oxford–DZS. *Jezik in slovstvo* 48 (3–4). 126–133.
- HALLIDAY, Michael A. K., 1985: *An Introduction to Functional Grammar*. London: Edward Arnold.
- HANKS, Patrick, 1987: Definitions and Explanations. *Luking up: An account of the COBUILD Project in Lexical Computing*. J. M. Sinclair (ur.). London, Glasgow: Collins ELT. 117–136.
- HANKS, Patrick, 1996: Contextual Dependency and Lexical Sets. *International Journal of Corpus Linguistics* 1 (1). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 75–98.

- NODE: *The New Oxford Dictionary of English*: 1998. HANKS, Patrick, (ur.): Oxford: OUP.
- HANKS, Patrick, 2000: Immediate context analysis: distinguishing meanings by studying usage. C. Heffer in H. Sauntson (ur.) *Words in context: A Tribute to John Sinclair on his Retirement*. University of Birmingham. (ELR discourse analysis Monograph No 18). 1–21.
- HANKS, Patrick, URBSCHAT, Anne, GEHWEILER Elke, 2006: German Light Verb Constructions in Corpora and Dictionaries. *International Journal of Lexicography* 19 (4). Special issue. Oxford: Oxford University Press. 439–457.
- HAUSMANN, Franz J., 1989: *Le Dictionnaire de collocations*. F. J. Hausmann, O. Reichmann, H. E. Wiegand, L Zgusta (ur.). *Wörterbücher – Dictionaries – Dictionnaires: Ein internationales Handbuch zur Lexikographie – An International Encyclopedia of Lexicography – Encyclopédie internationale de lexicographie* 2. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1990 (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 5.2).
- HILL, Jimmie, 2000: Revising priorities: from grammatical failure to collocational success. Michael Lewis (ur.). *Teaching collocation: Further Developments in the Lexical Approach*. London: LTP. 47–67.
- HOEY, Michael. P., 2000: A world beyond collocation: new perspectives on vocabulary teaching. Michael Lewis (ur.). *Teaching collocation: Further Developments in the Lexical Approach*. London: LTP. 224–244.
- JAKOP, Nataša, 2002: *Pragmatični frazemi: opredelitev in razvrstitev: Magistrska naloga*. Mentorica E. Kržišnik. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- JAKOP, Nataša, 2006: Pragmatična frazeologija. Ljubljana: ZRC SAZU.
- JOHANSSON, Stig, 1998: Goran Kjellmer. A Dictionary of English Collocations, Based on the Brown Corpus. 3 vols. Oxford: Clarendon Press, 1994. *International journal of Corpus Linguistics* 3 (2). 338–348.
- JURKO, Primož, 1997: *Leksikalne kolokacije s kontrastivnega stališča: poskus razvrstitve po težavnosti: Magistrsko delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- KALKSTEIN FRAGIEDAKIS, Helen, 1993 (1985): *All Clear! Idioms in Context*. Boston: Heinle & Heinle Publ.
- KATZ, Jerrold in J., POSTAL, Paul M., 1970: A semantic interpretation of Idioms and Sentences containing them. *Lingua. Quarterly progress report* 70. 275–282.
- KJELLMER, Goran, 1994: *A Dictionary of English Collocations: Based on the Brown Corpus*. Oxford: Clarendon Press.
- KOLARIČ, Ivan, 1990: Denotacija, kontekst i konotacija. *Dijalog: časopis za filozofiju i društvenu teoriju* (Sarajevo) 3–4. 140–146.
- KOSEM, Iztok, 2006: Definijski jezik v Slovarju slovenskega knjižnega jezika s stališča sodobnih leksikografskih načel. *Jezik in slovnstvo*, 51/5. 25–45
- KREK, Simon, 1999: Računalniški korpusi v slovaropisju. *Razgledi* 13. 14–16.
- KREK, Simon, 2003: Sodobna dvojezična leksikografija. *Jezik in slovnstvo* 48 (1). 45–60.
- KREK, Simon, 2004: Slovarji serije COBUILD in formalizacija definijskega jezika. *Jezik in slovnstvo* 49 (2). 3–16.
- KREK, Simon in KILGARRIFF, Adam, 2006: Slovene Word Sketches. *Jezikovne tehnologije: zbornik 9. mednarodne multikonference Informacijska družba IS 2006*,

9. do 10. oktober 2006. *Language technologies: proceedings of the 9th International Multiconference Information Society IS 2006, 9th-10th October 2006.*
- KRŽIŠNIK, Erika, 1986: Poskus razvrstitve stalnih besednih zvez v Trubarjevi Cerkovni ordningi. B. Pogorelec in J. Koruza (ur.). *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi: mednarodni simpozij v Ljubljani od 27. do 29. junija 1984.* Obdobja, 6. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 435–445.
- KRŽIŠNIK, Erika, 1987: Prenovitve stalnih besednih zvez v Kosmačevi prozi 30. let. F. Zadavec, J. Koruza, A. Skaza, J. Toporišič (ur.). *Socialni realizem v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi: mednarodni simpozij v Ljubljani od 26. do 28. junija 1985* Obdobja, 7. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 517–532.
- KRŽIŠNIK–KOLŠEK, Erika, 1988: *Frazeologija v moderni: Magistrsko delo.* Mentorica B. Pogorelec. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- KRŽIŠNIK, Erika, 1994: *Slovenski glagolski frazemi (ob primeru glagolov govorjenja): Doktorska disertacija.* Mentorica B. Pogorelec. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- KRŽIŠNIK, Erika, 1995: Zbirka Mali frazeološki rječnici in Hrvatsko-slovenski frazeološki rječnik. *Jezik in slovstvo.* 41 (3). 157–166.
- KRŽIŠNIK, Erika, 1996: Norma v frazeologiji in odstopi od nje v besedilih. *Slavistična revija* 44 (2). 133–154.
- KRŽIŠNIK, Erika, 1998: Socialna zvrstnost in frazeologija. *34. seminar slovenskega jezika, literature in kulture.* Ljubljana: Filozofska fakulteta. 53–69.
- KRŽIŠNIK, Erika, SMOLIĆ, Marija, 1999: Metafore, v katerih živimo tukaj in zdaj. E. Kržišnik (ur.). *35. seminar slovenskega jezika, literature in kulture.* Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 61–80.
- KRŽIŠNIK, Erika, 2001: Vsebina (slovenskega) frazeološkega slovarja za tujce – določitev in preizkus meril. E. Kržišnik (ur.). *Skripta* 5. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete. 7–21.
- KUNIN, Aleksandr V., 1970: O sootnešenosti frazeologičeskikh edinic so slovom. *Voprosy frazeologii* 3. Samarkand. 94–112.
- LAKOFF, George in JOHNSON, Mark, 1980: *Metaphors We Live by.* Chicago, London.
- LEWIS, Michael (ur.), HILL, Jimmie, HOEY, Michael P., 2000: *Teaching collocation: Further Developments in the Lexical Approach.* London: LTP.
- LOGAR, Nataša, VEROVNIK, Tina, 2001: Normativnost slovenskih jezikovnih priročnikov v lektorjevih rokah. *Slavistična revija* 49 (4). 359–374.
- LONG, Thomas. H., SUMMERS, Della, 1979: *Longman Dictionary of English Idioms.* London: Longman.
- MAKKAI, Adam, 1978: Idiomaticity as a Language Universal. *Universals of Human Language* 3. Stanford. 401–448.
- MALMKJÆR, Kirsten (ur.), 1996 (1991): *The Linguistics Encyclopedia.* London, New York: Routledge.
- MANNING, Christopher D., SCHÜTZE, Hinrich, 1999: *Foundations of Statistical. Natural Language Processing.* Boston: The MIT Press Cambridge MA.
- MATEŠIĆ, Josip, 1982: *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika.* Zagreb: Školska knjiga.

- McENERY, Tony, WILSON, Andrew, 1996: *Corpus Linguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- McENERY, Tony, LANGÉ, Jean-Marc, OAKES, Michael in VÉRONIS, Jean, 1997: The exploration of multilingual annotated corpora for term extraction. *Corpus Annotation. Linguistic Information from Computer Text Corpora*. R. Garside, G. Leech, A. McEnery (ur.). London, New York: Longman. 220–230.
- McINTOSH, Angus, 1966: *Patterns of Language: Papers in General Descriptive and Applied Linguistics*. A. McIntosh in M. A. K. Halliday (ur.). London: Longman.
- MED: *Macmillan English Dictionary for Advanced Learners*: 2002. RUNDELL, Michael (ur.). Macmillan Education.
- MELČUK, Igor, 1998: Collocations and Lexical Functions. A. P. Cowie (ur.). *Phraseology: Theory, Analysis and Applications*. Oxford: Clarendon Press. 23–53.
- MIŠČEVIĆ, Nenad, POTRČ, Matjaž, 1987: *Kontekst i značenje*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
- MEYER Ingrid, MACKINTOSH, Kristen, 1996: The Corpus from a Terminographer's Viewpoint. *International Journal of Corpus linguistics* 1 (2). 257–285.
- MLACEK, Jozef, 1977: *Slovenská frazeológia*. Bratislava: Pedagogické nakladateľstvo.
- MLACEK, Jozef et al., 1995: *Frazeologická terminológia*. Bratislava: STIMUL – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK.
- MOLOTKOV, Aleksandr I., 1977: *Osnovy frazeologii russkogo jazyka*. Leningrad.
- MOON, Rosamund, 1987: The Analysis of Meaning. *Liking up: An account of the COBUILD Project in Lexical Computing*. J. M. Sinclair (ur.). London, Glasgow: Collins ELT. 86–103.
- MOON, Rosamund, 1998: *Fixed Expressions and Idioms in English: A Corpus-Based Approach*. Oxford: Clarendon Press (Oxford Studies in Lexicography and Lexicology).
- MOON, Rosamund, 1998a: Frequencies and Forms of Phrasal Lexemes in English. *Phraseology. Theory Analysis, and Applications*. A. P. Cowie (ur.). Oxford University Press.
- NOVA BESEDA: Nova beseda: Besedilni korpus Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša: http://bos.zrc-sazu.si/a_beseda.html/
- NUNBERG, Geoffrey, SAG Ivan A., WASOW, Thomas, 1994: Idioms. *Language* 70 (3). 491–538.
- ODCIE: *Oxford Dictionary of Current Idiomatic English*, 1975: Cowie, Antony, Mackin, Ronald (ur.). London: Oxford University Press.
- ODI: *The Oxford Dictionary of Idioms*: 1999. Jennifer Speake (ur.) Oxford: Oxford University Press.
- PALMER, Harold E., 1933: *Second Interim Report on English Collocations*. Tokyo: Kaitakusha.
- PALMER, Frank R., 1986: *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- PETERMANN, Jürgen, 1988: Frazeologija v Slovarju slovenskega knjižnega jezika I–IV: Nekaj osnovnih vprašanj o vlogi frazeologije v slovarju. *Sodobni slovenski jezik, književnost in kultura*. Ljubljana: Filozofska fakulteta (Obdobja 8). 301–310.

- PETERMANN, Jürgen, 2001: Razmišljanje o konceptu minimalnih frazeoloških slovarjev za tujce. Erika Kržišnik (ur.). *Skripta* 5. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete. 23–34.
- PILZ, Klaus Dieter, 1978: *Phraseologie, Versuch einer interdisziplinären Abgrenzung, Begriffsbestimmung und Systematisierung unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Gegenwartssprache*. Göppingen.
- PULMAN, Stephen G., 1993: The recognition and interpretation of idioms. C. Cacciari, P. Tabossi (ur.). *Idioms: Processing, Structure, and Interpretation*. Hillsdale, New York: Lawrence Erlbaum Associates. 249–270.
- RENOUF, Antoinette in SINCLAIR, John M., 1991: Collocational frameworks in English. K. Aijmer, B. Altenberg (ur.). *English Corpus Linguistics*. London: Longman. 128–143.
- SČFI: *Slovník české frazeologie a idiomatiky, Přirovnání: 1983, Výrazy neslovesné: 1988, Výrazy slovesné A–P: 1992, R–Ž: 1994*. F. ČERMÁK, J. HOLUB, J. HRONEK, J. MACHAČ (ur.). Praha: Academia.
- SICHERL, Eva, 1999: *Predložne kolokacije v slovenščini in angleščini: Doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- SINCLAIR, John M., 1987: Collocation: a Progress Report. *Language Topics: Essays in Honour of Michael Halliday* II. Steel – Threadgold (ur.). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 319–331.
- SINCLAIR, John M., 1987a: Sense and structure in lexis. *Linguistics in a Systemic Perspective*. J. Benson, M. Cummings, W. Greaves (ur.). Toronto: Glendon College, York University.
- SINCLAIR, John M., 1987b: Grammar in the Dictionary. *Luking up: An account of the COBUILD Project in Lexical Computing*. J. M. Sinclair (ur.). London, Glasgow: Collins ELT. 104–115.
- SINCLAIR, John M., 1987c: The Nature of the Evidence. *Luking up: An account of the COBUILD Project in Lexical Computing*. J. M. Sinclair (ur.). London, Glasgow: Collins ELT. 150–159.
- SINCLAIR, John M., 1991: *Corpus, Concordance and Collocation*. Oxford: Oxford University Press.
- SSKJ: *Slovar slovenskega knjižnega jezika na CD-romu z Odzadnjim slovarjem slovenskega jezika in Besediščem slovenskega jezika z oblikoslovnimi podatki*. Ljubljana: SAZU, ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik, DZS.
- SP 2003: *Slovenski pravopis*. Elektronska izdaja. SAZU, ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.
- STABEJ, Marko, 1998: Besedilnovrstna sestava korpusa FIDA. *Uporabno jezikoslovje* 6. 96–106.
- STABEJ, Marko, 1999: Korpus FIDA: Nam računalnik lahko pokaže (slovenski) jezik. *Razgledi* 13. 6–7.
- ŠANSKIJ, N. M., 1963: *Frazeologija sovremennogo russkogo jazyka*. Moskva.
- TANCIG, Peter, ŽAGAR, Igor Ž., 1989: Računalniško podprta analiza velikih tekstualnih baz podatkov: primer »napadov na JLA«. *V. Kongres zveze društev za uporabno jezikoslovje Jugoslavije*. Ljubljana: Zveza društev za uporabno jezikoslovje. 51–56.

- TANOVIĆ, Ilijas, 2000: *Frazeologija bosanskoga jezika*. Sarajevo: Dom štampe Zenica.
- TELIJA, Veronika, DOROŠENKO, A. V., 1992: The motivational basis in the semantics of idioms and ways of its presentation in the computer data base. H. Tommola, K. Varantola, T. Salmi-Tolonen in J. Schopp (ur.). *Euralex '92 Proceedings II*. Tampere: University of Tampere. 433–439.
- TEUBERT, Wolfgang, 1999: Korpuslinguistik und Lexikographie. Deutsche Sprache 4/99. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 293–313.
- TOGNINI-BONELLI, Elena, 2001: Functionally Complete Units of Meaning across English and Italian: Towards a Corpus-driven Approach. S. Granger, B. Altenberg (ur.). *Lexis in Contrast*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 1–15.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1973/74: K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije. *Jezik in slovnstvo* 8. 273–279.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1982: *Nova slovenska skladnja*. Ljubljana: DZS.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- TOPORIŠIČ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Četrta, prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Obzorja.
- TOPORIŠIČ, Jože, 2006: *Besedjeslovne razprave*. *Linguistica et philologica* 13. Ljubljana: ZRC SAZU.
- VASSO: *Veliki angleško-slovenski slovar Oxford*, 2005: A–K, 2006: L–Z. Simon Krek (ur.). Ljubljana: DZS.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 1972: Kategorizacija in stilna opredelitev ozko knjižne leksike. *7. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 35–53.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 1981: Pomenske skupine nekakovostnih izpeljanih pridevnikov. *Slavistična revija* 1. 19–43.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 1988: *Slovensko skladijsko besedotvorje (ob primeru zloženke)*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 1988a: Nekatere jezikovnosistemske lastnosti strokovnih besednih zvez. *24. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana. 83–91.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 1999: Čas in prostor, ujeta v slovenski slovar 20. stoletja. E. Kržišnik (ur.). *35. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 7–26.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje – Govorica slovarja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- VINOGRADOV, Viktor V., 1947 (1974): Ob osnovnih tipih frazeoloških edinic v sovremennom ruskom jazyke. V. V. Vinogradov, *Izbrannye trudy: leksikologija i leksikografija*. Moskva: Nauka. 140–162
- VRBINC, Marjeta, 1995: *Slovarska obravnava kolokacij v splošnih dvojezičnih slovarjih: Magistrska naloga*. Mentor D. Gabrovšek. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- VRBINC, Marjeta, 2001: Kolokacije in rojeni govorniki – pomen vključevanja kolokacij v dvojezične slovarje. Erika Kržišnik (ur.). *Skripta* 5. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete. 51–63.

- WEINREICH, Uriel, 1969: Problems in Analysis of Idioms. J. Puhvel (ur.). *Substance and Structure of Language*. Berkeley, California: University of California Press. 32–81.
- WIDDOWSON, Henry, 1998: The conditions of contextual meaning. Kirsten Malmkjær, John Williams (ur.). *Context in language learning and understanding*. Cambridge: Cambridge University Press. 28–42.
- ZORMAN, Marina, 2000: *O sinonimiji*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- ŽELE, Andreja, 1997: Kako je v Slovarju slovenskega knjižnega jezika predstavljena vezljivost. *Jezikoslovni zapiski* 3. Ljubljana: Založba ZRC.
- ŽELE, Andreja, 2001: *Vezljivost v slovenskem jeziku (s poudarkom na glagolu)*. Ljubljana: Založba ZRC.
- ŽELE, Andreja, 2003: Slovarska obravnava povedkovnika. *Jezik in slovstvo* 48 (2). 3–15.

STVARNO KAZALO

A

analogija 19, 20, 158
anomalija (nepravilnost) 19, 75, 104

B

besedilni okvir 50, 51, 52, 94, 174, 175,
176, 177, 178, 195, 207, 211
besedišče 19, 28, 38, 44, 58, 59, 60, 61,
63, 64, 82, 91, 163, 230
besedna skica 35
besedni red 179
bigram 41, 174

Č

členek 84, 95, 114, 115
črkovalnik 17

D

denotat 105, 109, 112
dialog 145, 171

E

ekspresivnost 79, 134, 137, 138, 139,
140, 141
enobesedna ustreznica 86, 129, 148

F

fraza 16, 19, 35, 62, 69, 188
frazem 59, 76, 77, 78, 81, 92, 99, 106,
116, 123, 125, 126, 128, 131,
141
glagolski 85, 89, 96, 105, 106, 107,
122, 125, 127
nepravi glagolski 106, 190
frazološka enota
pragmatična 105, 112, 114, 141

frazološki slovar 60, 86, 92, 101, 107,
116
frazološko gnezdo 64, 93, 94, 117, 118,
119, 171
frekvenca 157, 174

G

geselski članek 116, 119
geslovník 24, 44
gotovostna določitev 142
govorno dejanje 52, 109, 111, 112, 141,
142, 221
gradnja korpusa 31, 32

I

idiom 16, 60, 63, 66, 68, 72, 76, 78, 81,
122, 134, 136, 167, 231, 254
idiomatičnost 30, 81, 134, 136, 151
idiosinkratičnost 160, 164
introspekcija 16, 69
intuicija 21, 126, 137
iztočnica 17, 19, 24, 25, 39, 80, 82, 93,
97, 103, 104, 116, 117, 119, 120,
121, 136, 162, 167, 170
izvorni predlog 85

J

jedro
frazno 37, 49, 123, 173, 178, 179,
180, 181, 182, 186, 187, 188,
190, 191, 194, 195, 196, 198,
202, 203, 211, 212, 213, 215,
248, 250, 253, 254
konkordančno 42, 202

- predložno frazno 179, 185, 195, 197,
206, 215
- jezikovni sistem 21, 75, 78, 93
- K**
- kanal 34, 165
- kategorija
- oblikoslovna 34
 - slovníčna 20, 83, 85, 89, 157, 158,
159, 166, 194, 248
- koherenca 22, 111, 113, 138, 141, 148
- kohezija 19, 25, 102, 211, 230
- kolokabilnost 58, 67, 68, 178, 188, 189
- kolokacija 16, 40, 42, 59, 60, 66, 67,
69, 70, 76, 137, 152, 161, 167,
174, 182, 185, 186, 201, 202,
206, 210, 211, 233
- kolokator 36, 44, 45, 47, 67, 70, 88, 97,
154, 174, 178, 183, 188, 189,
190, 194, 195, 202, 203, 205,
206, 207, 208, 209, 210, 211,
212, 213, 215, 221, 234
- kompatibilnost
- pomenska 173
 - slovníčna 157
- konkordanca 28, 35, 41, 43, 44, 52,
124
- konkordančnik 17, 18, 34, 35, 42, 52,
124, 181, 188
- konkordančni niz 23, 34, 35, 37, 40,
41, 42, 45, 49, 52, 70, 101, 124,
137, 155, 159, 163, 173, 174,
179, 182, 183, 185, 187, 203,
205, 208, 245, 254
- konotacija 138, 143
- konotativnost 134, 138
- kontekst
- besedilni 40, 85, 90, 99, 102, 139,
140, 159, 163, 191, 221, 233,
245
 - situacijski 68, 106, 141
- korpus FIDA 18, 27, 29, 30, 32, 33, 34,
43, 47, 52, 91, 97, 101, 108, 126,
131, 133, 140
- korpus FidaPLUS 18, 27, 29, 30, 31,
32, 33, 34, 35, 38, 40, 41, 42,
44, 45, 46, 47, 50, 65, 68, 82,
87, 93, 100, 102, 107, 113, 114,
115, 117, 120, 121, 123, 126,
139, 142, 145, 155, 156, 157,
158, 163, 167, 174, 189, 190,
203, 209, 212, 218, 224, 232,
245, 254
- korpusni pristop 17, 20, 22, 25, 36,
57, 99
- korpusno jezikoslovje 17, 19, 27
- L**
- leksem 58, 59, 61, 65, 100, 110, 112,
122, 134, 138, 140, 147
- leksika 23, 28, 32, 57, 58, 60, 63, 66,
67, 86, 134, 137, 162, 163, 195,
253
- leksikalizacija 37, 79, 80, 82, 83, 89, 96,
103, 105
- leksikalni fond 19, 29, 57, 60, 62, 82,
138, 147, 188
- leksikalno-gramatično izhodišče 151,
160
- leksikografija 18, 22, 23, 25, 46, 82, 91
- leksikologija 13, 20, 23, 46, 57, 58, 59,
75
- leksikon 16, 19, 33, 64
- lema 33, 34, 35, 38, 39, 42, 44, 45, 47,
68, 124, 155, 156, 157, 158, 163,
174, 178, 179, 180, 182, 183,
188, 189, 191, 201, 209, 210,
211, 212
- lematizacija 16, 33, 39
- M**
- metafora 85, 113, 136, 138, 154, 167
- konvencionalna 234
 - leksikalizirana 97
- metapodatek 28, 29
- metoda
- popolnih izpisov 25
 - statistična 44
- metodologija
- gradnje korpusov 30
 - korpusna 18, 21
- metonimija 85, 136, 154

- modifikacija 51, 126, 131
 modifikator 104, 114, 180, 187
- N**
 nanosnica 89
 navezovalnost 112
 nepravilnost (anomalija) 75, 104, 135
 norma 101, 237
- O**
 oblika
 besedna 33, 35, 38, 39, 44, 117, 158, 159, 181
 osnovna 33, 35, 38, 39, 152, 159
 slovarska 116
 trpna 127, 128, 129, 166
 velelna 122, 126, 214
 okoliščine rabe 111
 orodje
 programsko 32, 43
 računalniško 23, 34, 39
 za korpusno analizo 17, 22, 23, 28, 33, 34, 42, 93, 151, 173, 201
 označevanje
 jezikoslovno 24, 52, 159
 oblikoslovno 34
 oblikovno-skladenjsko 38
 oznaka
 jezikoslovna 16, 33
 oblikovno-skladenjska 33, 34, 35, 52
- P**
 paradigma
 kolokatna 67, 135, 154, 206, 211, 230
 oblikoslovna 104, 155, 158, 180, 181, 182
 paradigmatska os 202, 205, 206, 210, 211, 254
 parafraza 72, 80, 96, 100, 134, 140, 148, 218
 podatek
 jezikovni 15, 16, 19, 21, 22, 28, 29, 32, 33, 37, 44, 195
 korpusni 18, 19, 20, 21, 24, 25, 28, 32, 33, 41, 51, 64, 90, 194, 201, 215, 230, 240
 podiztočnica 104, 117, 119, 160
 podspol 89, 106, 159
 poenobesedenje 86, 96
 pojavnica 33, 34, 35, 38, 39
 pomen
 besedni 59, 147, 162, 163
 denotativni 62
 dobesedni 86, 130, 190, 214, 234, 247, 248
 frazološki 63, 72, 73, 74, 77, 85, 89, 96, 112, 114, 115, 122, 126, 133, 134, 135, 138, 209, 242, 245, 253
 idiomatični 73, 92, 136, 244, 248, 249
 kategorialni slovarski 62
 leksikalni 63
 metaforični 136, 167, 170, 171, 234, 244
 metonimični 254
 neslovarski 77
 osnovni 25, 42, 45, 167, 170, 195, 208, 217, 238, 254
 pragmatični 111
 pomenoslovje 23, 61, 62
 pomenska neprozornost 77
 pomenska podstava 142, 145, 146, 241, 248
 pomensko polje 205, 208, 210
 pomožni glagol 84, 90
 pooziralenje 122, 125, 127, 130, 131, 144
 posamostaljenje 122, 125, 131, 133
 potrpnjenje 123, 125, 127, 128, 240
 pravilni jezik 61, 79, 160
 pravopis 21, 144
 pravopisni 237
 predikacijsko razmerje 106
 predlog 45, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 116, 143, 179, 190, 191, 197, 209, 220, 227, 234, 249
 predmetno dopolnilo 166, 189, 195, 197, 220
 pregovor 105, 107, 112, 141, 224, 225
 prenos
 metaforični 147
 metonimični 170

- pomenski 85, 90, 92, 135, 136, 138,
 151, 154, 167, 171, 209, 231
 prenosnik 29, 35, 145
 prenovitev 100, 105, 126, 135, 238, 242
 pretvorba 72, 73, 98, 99, 105, 107, 122,
 123, 125, 126, 127, 128, 129,
 131, 133, 135, 198, 238, 239,
 240, 241, 242, 253
 nedopustna 126, 238
 pretvorbenost 79, 122, 201
 prilastek 188, 207, 216, 217, 218
 primarni 115
 priročnik 17, 21, 153
 prisojevalno razmerje 106, 188
 proces
 leksikalizacije 257
- R**
- različnica 38, 39, 40, 42, 43, 44, 52,
 155, 156, 157, 158, 181
 referenca 113, 141, 144
 referenčni korpus 27, 30, 151
 rek 35, 105, 112, 141, 249
- S**
- samostalniška besedna zveza 62, 160,
 188, 218, 221
 samostalniška zveza 100, 103, 160, 187,
 212, 216, 221
 semantika 19, 67, 134
 sestava 98, 106, 113, 116, 147
 sinonim 62, 75, 219
 sinonimija 96, 205
 sintagma 107
 sito 35, 52
 sklop 81, 136
 skup 42, 43, 136
 sobesedilo 17, 22, 24, 34, 49, 50, 52,
 73, 87, 89, 111, 114, 134, 139,
 142, 144, 195, 196, 226, 238
 sopojavitev 41, 42, 44, 45, 46, 47, 49,
 52, 66, 69, 70, 83, 93, 120, 160,
 174, 178, 179, 182, 188, 201,
 202, 206, 212, 226, 254
 sopojavnica 42, 44, 46, 47, 49, 50
 stalna besedna zveza 42, 47, 62, 63, 64,
 65, 66, 71, 76, 78, 117, 118, 120,
 143, 157, 158, 160, 167, 170,
 171, 178, 185, 202, 209, 211,
 214, 226, 231, 233, 239, 244
 stalnost 78, 96, 102, 125, 217
 statistični izračun 23, 27, 28, 35, 42,
 44, 46, 52, 69, 94, 137, 173,
 174, 179, 188, 189, 195, 201
 statistični profil 155
 statistika 44, 47, 174, 189, 212
 stavčna zgradba 19, 25, 107, 112, 173,
 194, 214, 218, 221, 238, 247
 strukturalizem 19
- T**
- taksonomija 29, 30, 35
 terminologija 57, 60, 77
 terminološka besedna zveza 138, 147
 terminološkost 30, 147
 transkripcija 28, 30
 tvorjenka 81, 96, 133
- U**
- ubesediljenje 152, 201, 202, 206
 ustaljenost 49, 63, 72, 73, 76, 77, 79,
 80, 82, 83, 87, 98, 99, 101, 103,
 114, 137, 139, 152, 180, 225,
 230, 238, 253
 ustreznica 86, 140, 148
- V**
- varianta 17, 34, 77, 99, 100, 101, 166,
 190, 205, 213, 215, 230, 231,
 232, 235, 236, 237, 250
 variantnost 22, 33, 79, 80, 98, 99, 101,
 103, 129, 152, 201, 230, 231,
 232, 238, 253
 večpomenskost 24, 25, 42, 65, 90, 97,
 159, 167, 171, 173, 185, 194,
 198, 201, 248, 249, 253
 vezljivostno mesto 37, 106, 121, 123,
 126, 247
 vloga
 sporočanjnska 29, 31, 111, 114, 140
 stavčna 73, 115, 159
 stavčnočlenska 62, 84, 103, 104, 106,
 115, 116, 160, 188, 214

- vrednotenjska 141, 142, 244
vrednost
 LL 174, 175, 176, 177, 183, 203, 206
 MI3 47, 49, 50, 174, 178
 statistična 23, 27, 42, 44, 174, 178,
 180
 vzajemna 46
vrednotenje 16, 29, 111, 138
 naslovnika 221
 negativno 141
 pozitivno 111, 141, 142
vzorec
 besedilni 94, 247
 skladenjski 64, 68, 69, 88, 94, 108,
 121, 131, 160, 163, 194, 197,
 201, 202, 205, 213, 216, 223,
 238, 239, 248, 254
 skladenjsko-pomenski 20, 137, 164,
 166, 202
- Z**
zaimek
 izvorni 89
zanikani roditelj 123
zanikanje 58, 123, 241
zloženska 60, 78, 80, 81
zunajjezikovne okoliščine 107, 111, 138
zveza
 predložna 36, 88, 90, 183, 203
 skladenjska 17, 45, 62, 124, 162, 182,
 191, 202

Iz recenzij:

Pomembna novost dela Polone Gantar je korpusni pristop – avtorica se je odločila za enega najodobnejših pristopov, ki omogoča preverjanje dosedanjih jezikovnih teorij na obstoječem jezikovnem oz. besedilnem gradivu velikega obsega. Izbrani pristop je narekoval razširitev predmeta frazeologije na vse stalne besedne zveze, to pa dalje omejitve definicijskih lastnosti na večbesednost in leksikalni pomen (kot posledico leksikalizacije); problematiziral in hkrati ustoličil je enega temeljnih pojmov v frazeologiji, tj. stalnost – prav na tem namreč temelji ključni pojem, t. i. frazno jedro, določeno kot nujno stalni del možne večje in manj stalne enote.

Erika Kržišnik

Monografija »Stalne besedne zveze v slovenščini – korpusni pristop« avtorice Polone Gantar v slovenistično jezikoslovje prinaša vrsto novosti, povezanih predvsem z jasnim korpusnim izhodiščem jezikoslovne analize, ko korpus ni le gradivo za preverjanja hipotez, ampak se na podlagi korpusnih podatkov leksikalni opisi gradijo na novo. Monografija se umešča med sodobne leksikalno(pomenske) študije, ki smo jih do sedaj v slovenistiki še kako pogrešali. Preučevanje stalnih besednih zvez v korpusnem okolju odkriva aktualni besednozvezni poimenovalni potencial slovenskega jezika ter tudi splošne zakonitosti njihove rabe, pomena in funkcije v besedilu. Ker je večina leksike določenega jezika na tak ali drugačen način besednozvezna, je avtoričina monografija za slovenski prostor, ki je glede sodobnih leksikografskih izdelkov močno podhranjen, pomembna tudi zato, ker daje vrsto novih izhodišč za sodobne opise leksike slovenskega jezika.

Vojko Gorjanc

Dr. Polona Gantar je raziskovalka na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU in predavateljica na Fakulteti za humanistiko Univerze v Novi Gorici. Ukvarja se s slovarsko teorijo in vprašanji večbesednih leksikalnih enot, zlasti z njihovo aktualno rabo. Pri tem izhaja iz načel korpusnega jezikoslovja, kar je tudi temeljni vidik preučevanja besednih zvez v pričujoči knjigi.

12 €

[HTTP://ZALozBA.ZRC-SAZU.SI](http://zalozba.zrc-sazu.si)